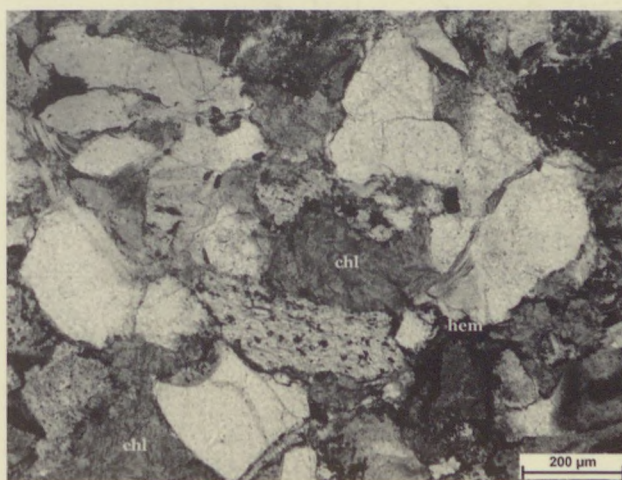

KUNY DOMOKOS MÚZEUM

2015

KÖZLEMÉNYEI 21.

2015

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 21.
2015

KUNY DOMOKOS MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI 21.
2015

TATA
2015

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 21. (2015)
MITTEILUNGEN DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS 21. (2015)
PUBLICATIONS OF THE KUNY DOMOKOS MUSEUM 21. (2015)

Szerkesztette:

LÁSZLÓ JÁNOS

Tanulmányok lektorai:

BORHY LÁSZLÓ

CSOMA ZSIGMOND

HEITLER ANDRÁS

NEMES GÁBOR

SZÉKELY ZOLTÁN

ISSN 2064-6615

Kiadja a Kuny Domokos Múzeum
Felelős kiadó: Perger Gyula múzeumigazgató
Nyomda: Kettőspont Kft., Tata
Felelős vezető: Varga Judit Zsuzsa
Példányszám: 300

TARTALOM — INHALT — CONTENTS

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–NAGY ANNA– SÁRÓ CSILLA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–VIDA ISTVÁN	
JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2013-BAN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL	7
BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉR) IM JAHRE 2013 GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN	51
LÁSZLÓ JÁNOS	
RÉGÉSZETI KUTATÁS ÁCS, LEIER 1. KORA ÁRPÁD-KORI LELŐHELYEN	79
ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNG AUF DER FRÜHARPADENZEITLICHEN FUNDSTELLE ÁCS-LEIER 1	86
KÜRTHY DÓRA	
ÁCS, LEIER 1. RÉGÉSZETI LELŐHELY ÖRLŐKÖVEINEK PETROGRÁFIAI VIZSGÁLATI EREDMÉNYEI	97
RESULTS OF PETROGRAPHIC ANALYSIS OF GRINDING STONES FROM ARCHAEOLOGICAL SITE OF ÁCS-LEIER 1.	103
PAÁL JÓZSEF	
KŐFALAK ÉS „KŐ-MÍVESEK”	105
STEINMAUERN UND STEINMAURERN	107
MUSKOVICS ANDREA ANNA	
A SZŐLŐHEGYEK IRÁNYÍTÁSA ESZTERGOMBAN (18–19. SZÁZAD)	109
DIE REGELUNGEN DER WEINGÜTER IN GRAN (18.–19. JH.)	128
GÖRBE MÁRK	
EGY VÉRES NAP BÁNHIDÁN. FESZTY ÁRPÁD CSATAKÉPE A TATAI KUNY DOMOKOS MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN	129
EIN BLUTIGER TAG IN BÁNHIDA. EIN SCHLACHTGEMÄLDE VON ÁRPÁD FESZTY IN DER SAMMLUNG DES TATAER KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS	141
PERGER GYULA	
A KOMÁROMI FŐESPERESSÉG EGYHÁZI ÉPÜLETEINEK II. VILÁGHÁBORÚS KÁRAI	143
SECOND WORLD WAR DAMAGES OF THE KOMÁROM ARCH-DEANERY	160
NÉMETH ANITA JUDIT	
AZ ESTERHÁZY-NYÁRILAK BERENDEZÉSEIHEZ TARTOZÓ, FÁBÓL FARAGOTT, ARANYOZOTT CSILLÁR RESTAURÁLÁSA	161
RESTORATION OF A GILDED WOODEN CHANDELIER FROM THE ESTERHÁZY SUMMER RESIDENCE	166

KUTI KLÁRA
NÉMET TÁRGYAK A NÉMET NEMZETISÉGI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSÁBAN (MÓDSZERTANI JEGYZETEK)167
ETHNICITY OF THE OBJECTS172

SZILÁRDFY ZOLTÁN
KRISZTUS-ARC A „LÁTHATATLAN ISTEN KÉPMÁSA”173

KÖVESDI MÓNICA–SZABÓ ÉVA
„AKKOR MENJÜNK MÚZEUMBA!” MÚZEUM, PEDAGÓGIA183

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2014-BEN189

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK – ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS197

JELENTÉS A KOMÁROM–SZÓNY, VÁSÁRTÉREN 2013-BAN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL¹

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–NAGY ANNA–SÁRÓ CSILLA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–VIDA ISTVÁN

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS EREDMÉNYEI

Az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének Ókori Régészeti Tanszéke és a Komáromi Klapka György Múzeum között 1992 óta fennálló együttműködés keretében a Komárom–Szöny, Vásártéren folytatott régészeti feltárás 2013-ban a 22. ásatási idényben 20 munkanap alatt történt.²

A feltárások célja Brigetio *municipium*ában két, az előző évben megtalált fontos objektum – egyrészt egy jelentős kiterjedésű falfestményomladék, másrészt egy pincehelyiség – teljes feltárása volt.

2012-ben, az úgynevezett fémműves műhely területén, a 2012/M15 szelvényben mintegy 2 m² felületű, összefüggő falfestményomladékra bukkantunk. A Brigetióban 1992 óta feltárt falfestmények színvonalának ismeretében úgy véltük, hogy újabb jelentős emlékcsoporttal állhatunk szemben, amelynek feltárását a 2013. évi ásatási idény egyik céljának tekintettük. Úgy gondoltuk, hogy a falfestmények vélhetően a fémműves műhely felhagyását követően kialakított épület díszítését képezhették, a pontos kronológia megállapításához pedig további feltárások váltak szükségessé.

A 2012. évi ásatás egy másik szelvénycsoportjában (L16 és M16) egy pince sarka bukkant elő, amelynek bontása során megállapítottuk, hogy betöltésében szerves maradványok őrződtek meg: ak-

kori megfigyeléseink alapján úgy véltük, hogy feltehetőleg az egykori falépcső grádicsai, valamint növényi magvak, többek között szárakkal együtt mineralizálódott olíwabogyók és datolyák, valamint egyéb, jelenleg még elemzés tárgyát képező növényi maradványok. 2009-ben a közelben már feltártunk egy teljesen ép pincehelyiséget, így a 2012-ben felfedezett pince – főként a benne megfigyelt szerves maradványok miatt – további, jelentős információkat szolgáltathat Brigetio római kori gazdasági életét és kapcsolatrendszerét illetően.

A kettős cél elérése érdekében 2013 folyamán a következő, összesen 12 szelvényt (összesen mintegy 210 m² felületen) nyitottuk meg (1. tábla): M15 (freskók, 2012-ben részben már kutatott); L16, M16 (pince, 2012-ben részben már kutatott); L17 (pince déli folytatása, 2010-ben részben már kutatott); M17 (pince, új szelvény). A szélesebb urbanisztikai összefüggések megfigyelése miatt a további hét új szelvény megnyitását terveztük: M18, M19, N15, N16, N17, N18, N19.

Freskók

A freskótöredékeket az SE024 számú rétegben bontottuk ki az M15 szelvényben.

¹ A régészeti feltárás eredményei című fejezet Bartus Dávid, Borhy László, Számadó Emese munkája, a bélyeges téglákról szóló Borhy Lászlóé, az üvegleletekről szóló Dévai Katáé, a helyi kerámiáról szóló Delbó Gabrielláé, az import kerámiákról és mécsesekről szóló Kis Zitáé, az amphorákról szóló Nagy Annáé, a bronztárgyakról szóló Sey Nikolettáé, a fibulákról szóló Sáró Csilláé, míg az éremleletek feldolgozása Vida Istváné.

² A feltárást Komárom Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával valósítottuk meg, amelyet ez úton is köszönünk. Az ásatás leleteinek tudományos feldolgozását részben az ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszéke doktoranduszainak és az MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészeti Kutatócsoport munkatársainak bevonásával, valamint az OTKA K 108667. pályázatának keretei között végeztük el. Az ásatás vezetője Borhy László akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék), Számadó Emese múzeumigazgató (Komáromi Klapka György Múzeum) és Bartus Dávid egyetemi adjunktus (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék) volt. Munkatársaik: Dévai Kata és Sey Nikolettá tu-

dományos segédmunkatársak (MTA–ELTE Régészettudományi Interdiszciplináris Kutatócsoport); Delbó Gabriella, Hoppál Krisztina, Kis Zita és Sáró Csilla PhD ösztöndíjasok (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék) voltak. A feltáráson részt vett még Kurovsky Zsófia festő-restaurátor művész, valamint Csikó Anna, Hudecz András, Juhász Lajos, Simon Bence régészek. Az ásatáson a következő régészhallgatók vettek részt: Barna Ferenc, Benes Anita, Domonkos Márk, Gál Tamás, Hajdu Barbara, Johácz Szilvia, Kósa Polett, Kósa Titanilla, Lantos Sára, Mag Hella, Mohácsi Bori, Mosoni Molki, Náday Zsófia, Papp Zolt, Rikk Mónika, Surányi Nikolett, Süvegh Eszter, Szabó Melinda és Telekesi Dóra (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék), valamint Sasvári Tamás (Miskolci Egyetem), Fekete Gert-rúd és Scherer Gábor (Pécsi Tudományegyetem), továbbá Yanick Bourqui (Université de Fribourg, Svájc), Schmidt Nikolett gimnazista és Ölveczky Balázs egyetemi hallgató (Veszprémi Egyetem), komáromi lakos. A feltárás eredményeiről lásd még: BARTUS–BORHY–SZÁMADÓ 2013.

Pince

A pince (SE075) az L16, L17, M16, M17 szelvény-csoportban helyezkedett el, benne a beszakadt és ép állapotban megmaradt fa födém, valamint a fölötte megfigyelt vályogfalomladék eléréséig több réteget bontottunk el. (4. tábla) Szemben a 2009-ben feltárt pince szépen vakolt falával, amely a pincébe levezető kilencfokú falépcső grádicsainak a lenyomatát is megőrizte számunkra, kiderült, hogy a 2013-ban előkerült pince kőfalát nem vakolták, a kövek közeit alig fugázták ki.

Kitűzött céljainkat nemcsak a pincehelyiség megtalálása, épületszerkezetének tisztázása terén értük el, hanem abban a tekintetben is, hogy egyrészt sikerült azonosítanunk a 2012-ben megfigyelt faszerkezetet. Erről kiderült, hogy nem a pincébe levezető falépcső fokait, hanem belsejében (az udvar szintjétől számítva 170 cm, a mai felszíntől mérve 270 cm mélységben) a beroskadt fafödém 16–22 cm szélességű, észak-déli irányban rakott pallóit (közülük 12 egyértelműen azonosítható volt), illetve az alattuk húzódó keresztgerendákat bontottuk ki. A nyugati pincefal mentén félkör keresztmetszetű gerendát bontottunk ki. Megfigyeltük, hogy a pallók alatt, az északi pincefállal párhuzamosan, attól körülbelül 1 m-re, 10×10 cm-es négyzet keresztmetszetű tartógerendát helyeztek el, amelyet az első négy palló alatt részben kibontottunk.

A pince földjének flotálásával nagy mennyiségben találtunk újabb növényi magvakat, amelyek között a datolya, olíwabogyó, (1. kép) szőlő, cseresznye vagy meggy, barack, alma és körte magvain túl kisméretű, egyelőre azonosítatlan növényi magvakat is megfigyeltünk. Ezek elemzése és pontos archaeobotanikai meghatározása további kutatásokat igényel. Érdekességgént megemlíten-dő, hogy a növényi magvakon kívül rengeteg szál-lításra (*amphora*), tárolásra (*dolium*), feldolgozás-ra (*mortarium*, *caccabus*), felszolgálásra (*terra sigillata*, piros asztali kerámia) használt edény töredéke került elő a pince betöltéséből.

Megfigyeltük azt is, hogy a pallók (SE114) a rájuk zuhant vályogtéglák (SE115) súlyától szakadtak be, a vályogomladékot is kibontottuk. A bontást az SE080 rétegben hagytuk abba. A pince déli fala előtt, az udvar szintjétől mérve 80 cm mélységben, 80 cm széles tanúfalat hagytunk.

A famaradványokat letakartuk földdel és geotextíliával. A pincét nem temettük vissza, hanem fémlemezekkel letakartuk, földdel lefedtük, reményeink szerint 2014-ben újra folytathatjuk bontását.

A lelet jelentősége abban rejlik, hogy jelenlegi ismereteink szerint a Rajna–Duna térségében ilyen méretű (4,40×2,40 m=10,56 m²), mintegy 1700 évvel ezelőtt készített fafödém megfigyelésére korábban nem nyílt lehetőség. A födém faszerkezetének elemzése, az alatta levő, a pince padlójáig terjedő zárt ré-

teg kibontása a 2014. évi feltárások fő célja lehet, amely tartogathat még számukra igazi meglepetéseket.

1. kép: Datolya- (fent) és olívamagok (lent) a pincéből
(fotó: Bartus D.)

Abb. 1: Datteln- (oben) und Olivenkerne (unten)
aus dem Keller (Foto: D.Bartus)

Udvar

Megállapítottuk, hogy az N15, N16, N17, N18, N19, valamint az M17, M18, M19 szelvények területén egy körülbelül 19,5 m hosszúságú, részben elbontott és falkiszedés formájában, részben viszont szakaszonként fal alakjában is megőrződött kőfal halad végig észak-déli irányban, amely az M19 szelvényben derékszögben megtörik, és 6,5 m hosszszan keleti irányban folytatódik. (A részleteket lásd az egyes szelvények leírásakor.) (2–3. tábla) Ez a fal, amelyet egy vele kb. 16 m hosszan párhuzamosan futó, kőalapozású vályogfal visszabontását követően építettek, egy eddig mintegy 110 m² felületen ismert udvart zárt le nyugati irányban. Az udvar felszínébe ásott gödrökből rengeteg, nagyméretű vassalak került elő, amely egyértelműen közeli vasmegmunkálásra utal. A műhely, amely urbanisztikai szempontból kapcsolódik a 2012-ben feltárt bronz- és ólommegmunkáló műhelyhez, talán az udvar keleti irányú meghosszabbításában keresendő. Ennek feltárása is lehet a 2014. évi ásatások további célja.

Az udvar, az azt határoló kőfal és az előző periódushoz kapcsolódó kőalapozású vályogfal feltárása során – szelvénycsoportok szerinti lebontásban – az alábbi régészeti megfigyeléseket tettük.

Az M15 szelvényben a következő rétegeket értük el: a szelvény nyugati felében a freskóomladék (SE024) elbontása után elértünk egy köves/habarcos szintet (SE041), amely azonos a 2012-ben feltárt udvar járósíntjével. Tőle keletre vályogfal (SE111) omladékát bontottuk ki, amely azonos az M18 szelvényben feltárt vályogfállal (SE086). A vályogfaltól keletre agyagomladékot (SE034) mélyítve, azt elbontva megkaptuk azt a *tegulás/imbrexes* járósíntet (SE124), amely szintben megegyezik az M19 szelvényben kibontott járósínttel (SE090). A vályogfal (SE111) kibontása után építették azt az észak-déli irányú, az M19 szelvényben derékszögben megtörő, keleti irányban folytatódó közfalat, amely falkiszedés formájában az N15 szelvény északi metszetszélénél indul, és mintegy 19 m hosszúságban déli irányban falkiszedések és rövidebb-hosszabb falszakaszok formájában folytatódik. A falkiszedés legészakibb szakasza (SE069) (betöltése=SE068). Ettől keletre, az N15 szelvény északi felében 2×4 m-es szondát nyitottunk, amelyben több réteg elbontása után vöröses/barna agyagos (SE099) és kavicsos (SE119) rétegben hagytuk abba a bontást.

A szelvény déli felében a falkiszedés (SE069) által határolt udvar járósíntjén (SE071) fejeztük be a feltárást, amelyben egy gödröt (SE073), benne kerek, kisebb gödröt (SE079) bontottunk ki. (Betöltésük: SE072). A járósínt (SE071) folytatódik az N16–17 szelvényben (SE127).

Az N15 szelvény déli felében megfigyelt járósínt (SE071) (az udvar járósíntje) az N16/N17 szelvényben folytatódott (SE127). A falkiszedés (SE069) a szelvények nyugati metszetszélénél fut déli irányba és az M17 szelvény keleti oldalán SE082-ként definiáltuk. Az N16/N17 szelvényben az udvari járósíntet (SE127) barna, agyagos kevert betöltés (SE128) metszi, amelyben vályogomladék (SE129) kör alakú foltját, illetve a következő, kisebb, kör alakú (cölöp?)lyukakat definiáltuk: SE131 (betöltése: SE130), SE133 (betöltése: SE132), SE135 (betöltése: SE134), SE137 (betöltése: SE136), négyszög alakú folt, valamint egy nagyobb méretű, kör alakú, nem mély gödör (SE139) (betöltése SE138). A szelvény felületén két rétegben (SE127 és SE128) kör alakú lyukakat bontottunk ki, amelyekről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy karólyukokról vagy állatjáratokról van-e szó. Az udvarsínt bontása során feltűnően nagy mennyiségű vassalak került elő.

Az N17 szelvény járósíntje (SE127) és az azt metsző beásás déli irányban folytatódik. Az északkeleti sarokban vályogomladék (SE140) került elő, amelynek északi szélét álló *tegulák* szegélyezik. A járósíntet (SE045) átvágja a szelvényt sor keleti metszetszélénél egy gödör (SE048), amelynek betöltéséből

(SE047) feltűnően nagy mennyiségű vassalak, illetve egy darab vasfibula került elő, kerámiatöredékek, *terra sigillata* kíséretében). A járósíntet (SE045) déli oldalon falkiszedés (SE043) és egy falszakasz (SE077) határolja. A falszakasz a keleti metszetszélén folytatódik, falkiszedés formájában.

A faltól/falkiszedéstől délre egy agyagfelületet (SE101) értük el, amelyben laza, barna betöltést (SE106), agyagfelületet (SE107) és egy kemencét (SE105) bontottunk ki. A kemencét átvágtuk, benne barna agyagos betöltést (SE113), benne égett vörös/paticos réteget (SE112) különítettük el. Az agyagos betöltés (SE113) alatt foltokban égett agyagfolt (SE125) jelentkezett középen, körülötte pedig újabb sötétbarna agyagréteget (SE126) határoztunk meg. A falkiszedés (SE043) keleti folytatásától északra átvágtuk a járósíntet (SE045), alatta sárgásbarna agyagos (SE102), illetve sóderes/kavicsos (SE103) szintet értük el, amely vagy az udvar korábbi járósíntje, vagy SE045 alapozása lehetett.

Az M18 szelvényben folytatódik, és derékszögben megtörve keleti irányban halad az N15 szelvény északi metszetszélénél induló fal/falkiszedés (SE063) (betöltése=SE062), a fal északi vonala (SE085) keleti irányú folytatása (SE061) (betöltése=SE060) az N19 szelvényben befut annak keleti metszetszélénél. A falszakaszok által határolt felületen kibontottuk a járósíntet (SE089), amely azonos néhány más számú réteggel (N18/19/SE045, N16/17/

2. kép: Kalcedón gemma Dea Roma ábrázolásával (N19. szelvény, SE044) (fotó: Bartus D.)

Abb 2: Gemma mit der Figur von Dea Roma (Foto: D. Bartus)

SE127, N16/SE071). A falszakasztól nyugatra agyagos (SE087) és sóderes (SE088) rétegeket különítettük el, amelyeket járószintként definiáltunk. Az agyag és a sóderréteg váltakozva fedi egymást; nem jelenthető ki egyértelműen, hogy valamelyikük következetesen fedné a másikat. Ezek alatt a rétegek alatt *tegulákból*, kisebb részt *imbrexekből* álló alapozásszintet (SE090) különítettük el, amelyben számos *LEG I AD (PF)* bélyeges *tegulát/imbrexet* találunk. A *tegulás* szint (SE090) mélysége megegyezik a *tegulás* rétegével (M15/SE124). Az M18 szelvény északnyugati sarkában/nyugati felében kőalapozású vályogfalat (SE086) bontottuk ki, amely északi irányban folytatódik a mellette levő agyagomladékkal együtt. (Az M15 szelvényben a vályogfal SE111, az M17-ben pedig SE029.) A vályogfaltól nyugatra, a metszetsfalig járószintet (SE123) (agyagos/enyhén kavicsos) különítettünk el. Megfigyeltük, hogy a falat a nyugati oldalán vakolták (SE120). Erre a járószintre vályogomladék (SE121) borult rá, a fallal párhuzam

osan pedig égett famaradványt (gerenda?) (SE122) bontottunk ki.

A szelvény keleti metszetsfala előtt folytatódik a több szelvényen áthaladó fal/falkiszedés (itt SE082) (betöltése SE081). A falkiszedéstől nyugatra sárga agyagos réteget (SE098) bontottuk ki, amely a vályogtégla fal (SE029) (kőalapozású, azonos az M18/SE086 vályogfallal) omladéka lehetett. Ez a vályogfal az M18–15 szelvényeken át 17,5 m hosszán megfigyelhető, és a 19 m hosszú kőfalat/falkiszedést (amellyel párhuzamosan fut) megelőző, ennek építéskor viszsabontott periódusának tartható.

Meg kell említeni, hogy a feltárás teljes felületén – a pince betöltését, az udvar felületét, az abba beleásott gödrök betöltését is beleértve – mindenhol nagy mennyiségben kerültek elő, gyakran nagyméretű vasrögök, vasbucák és vassalakdarabok, amelyek a közelben folytatott vasmegmunkáló tevékenység egyértelmű nyomai. Hogy többek között milyen termékek előállítására irányult ez a tevékenység, arra talán a két vasfibula szolgálhat adalékként.

BÉLYEGES TÉGLÁK

A 2013. évben a polgár városban folytatott feltárás során 22 bélyeges téglát került elő, amelyek többsége (20 darab=90,9%) a Brigetióban állomásozó katonasághoz köthető (1–20), és csupán két bélyeg (9,1%) képviseli a magán tégláégetőműhelyeket (21–22). A katonai bélyegek több mint fele (12 darab=60%) egyértelműen a Brigetio helyőrségét adó *legio I*-hoz, *legio I Adiutrix*hez, illetve a *legio I Adiutrix Pia Fidelis*hez köthető, de nagy valószínűséggel ugyanehhez a csapathoz kapcsolódik a sorszám és csapatnév, valamint kitüntető jelzők nélküli *LEG[– – –]* bélyeg is (4 darab=20%). A *C(lassis) F(lavia) H(istrica)* bé

lyege négy téglán, mégpedig kivétel nélkül *imbrex*en fordul elő, és ez a katonai bélyegek 20%-át jelenti. A katonai bélyegek sorában a legérdekesebb a mindeddig párhuzam nélkül álló, kétsoros bélyeg (1), a második sorban részben elmosódott és ezáltal bizonytalan *[d]ux li(mitis?) Sarm(atici)?* olvasattal. A magán tégláégetőket a carnuntumi székhelyű *Atiliae firma* bélyege képviseli. Az említett műhely Brigetióban korábban előkerült és általában jó minőségű, szépen metszett betűkkel mélyen nyomott, szabályos *tabula ansatá*val keretezett bélyegeitől némileg eltér az egyik bélyeg (21).

KATALÓGUS

1. *Tegula* töredéke (5. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.56.

Méretek: *tegula*: 13,1×12,5×2,6 cm; bélyeg: 10,6×2,7 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) I Ad(iutrix) P(ia) F(idelis)/[d]ux li(mitis?) Sarm(atici)?*

Megjegyzés: Kétsoros bélyeg, a második sor olvasata bizonytalan. A betűk keskeny vonalvezetésűek, „rajzosak”, az „A” a kurzív feliratokon található „A” betűkhöz hasonlít.

Keltezés: A rétegből Traianus *quinarius*a és Hadrianus *sestertius*a került elő, valamint Kr. u. 160–260 közé tehető Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke, Hadrianus–Antoninus-kori Drag. 33 formájú pohár fenéktöredéke.

Irodalom: Párhuzama Pannoniából nem ismert.

2. *Imbrex* töredéke (5. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.058.3.1.

Méretek: *imbrex*: 13,2×11,6×2,5 cm; bélyeg: 8,2×1,9 cm.

A téglabélyeg feloldása: *[Le]g(io) Ī Ad(iutrix) P(ia) F(idelis)*.

Megjegyzés: *Tabula ansatá*val keretezett bélyeg töredéke.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

3. *Imbrex* töredéke (5. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–N19.090.8.

Méretek: *imbrex*: 23×12,5×2,5 cm; bélyeg: 11,6×2,7 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) I Ad(iutrix) – – –*.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

4. *Imbrex töredéke* (5. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.058.3.2.

Méretek: *imbrex*: 21×13,7×2,1 cm; bélyeg: 11,5×2,7 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) * I * A(diutrix) * P(ia) * F(idelis)*.

Megjegyzés: *Tabula ansatával* keretezett bélyeg töredéke.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

5. *Imbrex két töredéke* (5. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.35–36.

Méretek: *imbrex*: 21×13×2,2 cm; bélyeg: 12,4×3,5 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) * I * Ad(iutrix) [– – –]*.
Megjegyzés: *Tabula ansatával* keretezett, retrográd bélyeg.

Keltezés: Ugyanebből a rétegből félgömb alakú, vésett díszítésű tál töredékei kerültek elő, amely a Kr. u. 3. század első felére keltezhető, továbbá a Kr. u. 2. század második felére–3. század elejére tehető, hengeres testű poharak töredékei.

Irodalom: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8; BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT–POLASCHEK 1977, Form 47a; BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

6. *Tegula töredéke* (5. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.078.19.

Méretek: *tegula*: 12,9×13×2,7 cm; bélyeg: 5×2,4 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) * I * Ad(iutrix)*.

Megjegyzés: *Tabula ansatával* keretezett bélyeg töredéke. Ugyanebből a rétegből *Commodus denarius*a és Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke került elő [C]OMITIALISF bélyeg részletével. (Westerndorf, Comitialis.) Keltezés: Kr. u. 180–200/210, Drag.

43/45 formájú *terra sigillata* – Rheinzabern – (késő Antoninus-, Severus-kor), Drag. 18/31 formájú *terra sigillata* (2. század első fele–3. század első harmada). Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

7. *Tegula töredéke* (6. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.066.6.

Méretek: *tegula*: 18×1,2×3,8 cm; bélyeg: 11,2×2,3 cm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) I A(diutrix) P(ia) [F(idelis)]*.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

8. *Imbrex három töredéke* (6. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.090.5–7.

Méretek: *imbrex*: 23,2×14×2,7 cm; bélyeg: 9,9×1,9 cm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) I A(diutrix) [P(ia) F(idelis)]?*

Megjegyzés: *Tabula ansatával* keretezett bélyeg, jobb oldala elmosódott, olvashatatlan.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

9. *Tegula töredéke* (6. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.108.1.

Méretek: *tegula*: 20,1×13,3×2,5 cm; bélyeg: 5,5×2,9 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)]? – – –*.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

10. *Tegula töredéke* (6. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.058.5.

Méretek: *tegula*: 14,4×14,2×2,5 cm; bélyeg: 5,8×3,2 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)]? – – –*.
Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

11. *Tegula töredéke* (6. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.M15.014.81.

Méretek: *tegula*: 16×26×2 cm; bélyeg: 3,2×2,3 cm.

A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)? – – –]*.
Megjegyzés: *Tabula ansatával* keretezett bélyeg töredéke.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

12. *Tegula* töredéke (6. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.058.6.

Méretetek: *tegula*: 16×11,8×3,3 cm; bélyeg: 7,8×3,3 cm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) [I Ad(iutrix)? – – –]*.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

13. *Imbrex* töredéke (7. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.28.

Méretetek: *imbrex*: 15×15,3×2,3 cm; bélyeg: 6,7×2,4 cm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) I [Ad(iutrix)? – – –]*.
Megjegyzés: Kettős kerettel szegélyezett, bal oldalon alig láthatóan *tabula ansatával* keretezett, ferdén benyomott bélyeg töredéke. A betűk felső része nem látszik.

Keltezés: Ugyanebben a rétegben Kr. u. 1. század második felére–2. század első felére datálható tál peremtöredéke és Kr. u. 2. század második felére–3. század elejére datálható, hengeres testű pohár töredéke, valamint Severus Alexander *denarius* került elő. *Terra sigillata* edények: Drag. 37 Közép-Gallia – Cinnamus/Divixtus (150–195), Drag. 54 (késő Antoninus-, Severus-kor), Drag. 18/31 (2. század második fele–3. század első harmada) Rheinzabern, Drag. 33 Közép-Gallia (Antoninus-kor).

Irodalom: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a; BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a; BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

14. *Tegula* töredéke (7. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.090.4.

Méretetek: *tegula*: 10,5×7,7×2,8 cm; bélyeg: 4,1×1,6 cm.
A téglabélyeg feloldása: *[L]eg(io) I Ad[i](utrix)*.

Megjegyzés: Dupla keretbe foglalt bélyeg.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

15. *Imbrex* töredéke (7. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.058.4.

Méretetek: *imbrex*: 13,2×11,6×2,5 cm; bélyeg: 8,2×1,9 cm.

A téglabélyeg feloldása: *[L]eg(io) I Ad(iutrix) P(ia) F(idelis)*.

Megjegyzés: *Tabula ansatával* keretezett bélyeg töredéke.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

16. *Tegula* töredéke (7. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.064.2.

Méretetek: *tegula*: 20×14,7×2,6 cm; bélyeg: 3×2,1 cm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I] Ad(iutrix) P(ia) F(idelis)?*

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15; BARTUS–BORHY et al. 2014, 37, Kat. 1–5, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

17. *Imbrex* töredéke (7. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.443.

Méretetek: *imbrex*: 10,8×7,4×2 cm; bélyeg: 4,5×2 cm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrice)*.
Megjegyzés: A szokásosan gyenge minőségű, keret nélküli, eltérő méretű betűkkel.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22; BARTUS–BORHY et al. 2014, 38–39, Kat. 7–12, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

18. *Imbrex* töredéke (7. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.57.

Méretetek: *imbrex*: 9,6×6,8×2 cm; bélyeg: 2,7×1,9 cm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) [H(istrice)]*.

Megjegyzés: Negatív bélyeg, bal szélén és alul egyenes vonalú keret látszik.

Keltezés: A rétegből Traianus *quinarius* és Hadrianus *sestertius*, valamint Kr. u. 160–260 közé tehető, Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke, Hadrianus–Antoninus-kori, Drag. 33 formájú pohár fenéktöredéke, Drag. 54 formájú vésett díszű palack került elő: Rheinzabern (késő Antoninus-, Severus-kor); Drag. 54 vésett díszű palack – Rheinzabern (késő Antoninus-, Severus-kor).

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22; BARTUS–BORHY et al. 2014, 38–39, Kat. 7–12, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

19. *Imbrex* töredéke (7. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.059.8.

Méretek: *imbrex*: 8,2×6,6×2,3 cm; bélyeg: 5,9×2,6 cm.A téglabélyeg feloldása: *[C(lassis)] F(lavia) H(istrica)*.Megjegyzés: Jó minőségű, mélyen nyomott, élesen metszett betűkből álló bélyeg. Az „F” és a „H” betű elcsúszott, nincsenek egy vonalban. A szépen metszett *tabula ansata* alsó része nem látszik, a bélyeg elcsúszott.Keltezés: *Terra sigillata*: Drag 33. Közép-Gallia (Antoninus-kor), Drag 38. Közép-Gallia (Antoninus-kor), Drag 18/31 Közép-Gallia (Antoninus-kor).

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22; BARTUS–BORHY et al. 2014, 38–39, Kat. 7–12, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

20. *Imbrex* töredéke (7. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.045.27.

Méretek: *imbrex*: 11,1×10×2,2 cm; bélyeg: 4×2,6 cm.A téglabélyeg feloldása: *[C(lassis) F(lavia) H(istrica)]*.Megjegyzés: *Tabula ansata*-val keretezett, mélyen nyomott, jó minőségű bélyeg, szépen metszett betűkkel. A *tabula ansata* elcsúszott, alsó szegélye nem látható.Keltezés: Ugyanebből a rétegből plasztikus szálrátéttel díszített pohár peremtöredéke (Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele), hasábos, formába fűjt palack szírommintás aljtöredéke (Kr. u. 1–2. század), valamint ezen kívül Marcus Aurelius *sestertiusa* került elő. *Terra sigillata*: Drag. 37 Westerndorf

Helenius (Severus-kor), Drag. 37 Westerndorf, Comitialis (Kr. u. 180–210), Conspectus 39, Itália – Flavius-, Traianus kor.

Irodalom: BARKÓCZI 1988, Form 71, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 21; RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c, Kat. Nr. 423–424; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22; BARTUS–BORHY et al. 2014, 38–39, Kat. 7–12, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

21. *Tegula* töredéke (7. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.099.4.

Méretek: *tegula*: 30×22×2,6 cm; bélyeg: 9,3×2 cm.A téglabélyeg feloldása: *[Atilia]e Firma*.Megjegyzés: Szemben az *Atiliae firma* típusú bélyegek szépen véselt és mélyen nyomott betűivel, az itt tárgyalt típus gyengébb minőségű bélyeget képvisel. A *tabula ansata* is a megszokottól eltérő minőségű kivitelű.Keltezés: *Terra sigillata*: Drag. 33 Közép-Gallia – Hadrianus–Antoninus-kor, Drag. 18/31 Közép-Gallia – Antoninus-kor, Drag. 54 Rheinzabern – késő Antoninus-, Severus-kor.

Irodalom: HAVAS 2009, 205–225; BARTUS–BORHY et al. 2014, 39, Kat. 13.

22. *Tegula* töredéke (7. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.M16–L16.017.7.

Méretek: *tegula*: 8,1×8×2,1 cm; bélyeg: 5,2×2,5 cm.A téglabélyeg feloldása: *[Atiliae] firma*.

Irodalom: HAVAS 2009, 205–225; BARTUS–BORHY et al. 2014, 39, Kat. 13.

ÜVEGLELETEK

A lelőhelyen 2013-ben folytatott feltárás során a megelőző évekhez hasonló arányban kerültek elő üvegedények, összesen 275 üvegtárgy töredéke látott napvilágot. A korábbi évek leletanyagához hasonlóan elsődleges cél volt a településanyag apró darabkáinól legalább a funkció kategória szerinti meghatározása, abban az esetben is, amikor a pontos tipológia nem volt meghatározható, mivel ezek az adatok fontos információval szolgálnak az egykori üveghasználat mértékéről és milyenségéről. Ehhez a korábbi évekhez hasonlóan a S. M. E. van Lith és K. Randsborg tanulmányában közölt felosztást használtuk fel az edények tekintetében,³ kiegészítve az ablaküvegek csoportjával, valamint az egyéb üvegtárgyak csoportjával, amelyeket célszerűnek láttuk belevenni jelen összefoglalóba.

Az üvegedénytöredékek kivétel nélkül áttetszőek, ezért ezt a katalógusban nem tüntettük fel külön. Kivételt csupán az üveggyöngyök jelentenek, amelyek között található opak és áttetsző példány egyaránt. A tárgyak színének megoszlását vizsgálva láthatjuk, hogy túlnyomó többségük, mintegy 63%-uk színtelenített, továbbá 22,5%-uk üvegzöld árnyalatú. Emellett csak egy-egy esetben jelennek meg más tónusok, mint a sötétzöld (0,5%), a fűzöld (0,5%), a sárgászöld (0,5%). A kisleletek között az opak fekete, sötétzöld, türkizkék, fehér és sötétzöld árnyalatot említhetjük meg.

A leletek közül 77 töredéket sikerült funkcionális kategóriába sorolni, az összes lelet 28%-át. Az asztali edények csoportjába 39 edénytöredéket sorolhattunk be, (8–11. tábla) ezen belül jelentős számú

³ VAN LITH–RANDSBORG 1985. A katalógusban csak a legalább funkciókategóriába sorolható töredékeket

tüntettük fel, a meghatározhatatlan oldaltöredékeket nem szerepeltettük.

tálforma, összesen kilenc került elő. Pohárformák ugyancsak nagy számban láttak napvilágot, 28 töredék sorolható ebbe a csoportba. Italfelszolgáló edény töredék egy került elő, azonban meg kell említeni 12 sima, valamint bordázott szalagfültöredéket és két peremet, amely egyaránt tartozhatott italfelszolgáló korsóhoz és palackhoz is, formailag sajnos nem voltak meghatározhatóak töredékességük folytán. A tároló- és szállítóedények kategóriájába 19 üveg került, amelyek túlnyomó részben palackok töredékeire korlátozódnak. Ezen túl két fazék pereme látott napvilágot. Az illatszeres üvegek közé három üveg töredéke sorolható. Meg kell említeni egy csepegtető üveg csőrrészenek töredékét, amely vitatott funkciója miatt nem került besorolásra. Ablaküvegtöredékek is ismertek, összesen négy darab. Az ékszerek és viseleti tárgyak körébe tíz példány került. A leletek nagy része, a funkcionálisan meghatározható töredékek 55%-a az asztali edények körébe sorolható, amelyeken belül elsősorban a pohárformák dominálnak (40%), a tálak kisebb számban vannak jelen, míg a korsótöredékek előfordulása ennél is kisebb. A tároló- és szállítóedények jelentős csoportot képviselnek, 27% sorolható ide, főként palackok töredékei. Az illatszertároló edények csoportja nem túl jelentős (4%), az ablaküvegek ugyancsak szórványosan kerültek elő a 2013-as idényben (5,7%). A viseleti tárgyak, elsősorban üveggyöngyök azonban nagyobb számban fordultak elő a megelőző idényekhez viszonyítva (14%). A katalógusban 77 tárgy szerepel.

A tipológiai párhuzamokat tekintve minden meghatározható töredéknél igyekeztünk megadni a leginkább elterjedt, C. Isings által kidolgozott típust és az ezt kiegészítő trieri anyagból származó meghatározásokat,⁴ de emellett sok töredék párhuzamát találtuk meg B. Rütty munkájában.⁵ Ahol lehetett, természetesen megadtuk a Barkóczi László katalógusában szereplő analógiákat is.⁶

A tálformák között a 2013-as idényben is megjelentek a vásártéri lelőhelyen gyakori, félgömb alakú, vésett díszítésű tálak.⁷ Ezeket a vésett díszítésű tálakat korábban Barkóczi László elemezte, és három csoportba sorolta.⁷ A Vásártéren előkerült darabok közül a legtöbb Barkóczi második csoportjába tartozik, ezek változatos mintakincsű darabok: a so-

rokba rendezett, vésett oválisokat egyes vagy kettes pálcátágok választják el egymástól, az oválisok közepén a legtöbb esetben kis dudor figyelhető meg, míg a gondosan sorokba rendezett oválisokat vízszintesen futó, vésett szalagok választják el egymástól.⁹ Az ekképp díszített tálak, poharak a 2. század végén–3. század első felében egész Nyugat-Európában elterjedtek, Skandináviától Britanniáig, Galliától és Germaniától kezdve Hispaniáig és Italiáig, azonban meg kell jegyezni, hogy Köln környékén nagyobb számban vannak jelen. A keleti területeket illetően Pannoniát, a syria-palaestina területeket, Egyiptomot és a Pontus-vidéket kell megemlítenünk.⁹ Ha a típus elterjedési területét és sűrűsödési pontjait nézzük, megállapíthatjuk, hogy négy zónában gyártották ezeket: a Rajna-vidéken (talán Kölnben), Pannoniában, Szíriában (lehetséges, hogy Dura Europosban), ezen kívül a Pontus-vidéken, Tanaisban.¹¹ Jelen vannak a kisebb méretű, kifelé hajtott, csőszerű, melegen lekerekített peremmel rendelkező, szabadon fűjt, díszítetlen tálformák, (8. tábla 7; 9. tábla 1–2) amelyek az 1. század második felétől a 2. század második feléig jellemzőek.¹² Meg kell még említenünk egy bordás tál töredékét is. Az áttetsző, kékeszöld színű, jó minőségű töredék a Kr. u. 1. századra datálható.¹³ A korai időszakra jellemző bordás tálak csak elvétve fordultak elő a bemutatott lelőhelyen, inkább a borostyánkőút menti korai településekre jellemzőek.

A leggyakrabban előkerült pohárforma továbbra is a függőleges falú, enyhén megvastagodó szájpere-mű, hengeres testű típus, amelynél mind melegen lekerekített, mind vágott peremkialakítás megtalálható, főként díszítetlen kivitelben, de néha plasztikus szálrátétell ellátott változata is megfigyelhető (11–28).¹³ Ez a típus megfeleltethető Barkóczi katalógusában a 60–62., Drag. 30-as *terra sigillatára* emlékeztető formával, amelyek üvegváltozatai Pannoniában a 2. század végére és a 3. századra datálhatóak,¹⁵ míg augsti párhuzamaik 2. sz. közepétől a 3. századig tehetők.¹⁶ A vásártéren talált poharak döntő többsége ebbe a típusba tartozik.¹⁷ Említésre méltó néhány hengeres testű, ívelt falú pohártöredék (29–32),¹⁸ valamint egy szintén hengeres testű, ívelt falú pohártöredék, amelynek testén az edény alapanyagából készített vékony szálrátétdíszítés figyelhető meg (33).¹⁹

⁴ ISINGS 1957; GOETHERT-POLASCHEK 1977.

⁵ RÜTTI 1991.

⁶ BARKÓCZI 1988.

⁷ DÉVAI 2011, 135.

⁸ BARKÓCZI 1986, 166–189.

⁹ BARKÓCZI 1986, 167.

¹⁰ STERN 2001, 137.

¹¹ STERN 2001, 137; PAOLUCCI 1997, 68.

¹² RÜTTI 1991, Form AR 107, AR 109.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 22; ISINGS 1957, Form 46a, 44a.

¹³ BARKÓCZI 1988, Form 18; ISINGS 1957, Form 3;

RÜTTI 1991, Form AR 2.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 3a.

¹⁴ RÜTTI 1991, Form AR 98.1, Form AR 98.2; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

¹⁵ BARKÓCZI 1988, Form 29. (Brigetióból és Intercisából származó edények.)

¹⁶ RÜTTI 1991, Form AR 98.1, Form AR 98.2.

¹⁷ DÉVAI 2011, 137; BARTUS–BORHY et al. 2012, 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 17.

¹⁸ RÜTTI 1991, Form AR 99.

¹⁹ RÜTTI 1991, Form AR 38; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 39.

A tároló- és szállítóedények csoportján belül a hasábos testű palackokat szükséges megemlíteni (39–42), amelyeket az 1. századtól a 4. századig használtak.²⁰ Lelőhelyünk gyakori leletei, de a 2013-ban a korábbiakhoz viszonyítva kisebb számban fordultak elő.²¹ Néhány jellegzetes, nagyméretű, bordázott szalagfűl és nyaktöredék mellett egyetlen formába fűjt aljtöredéket említhetünk meg, amelyen jellegzetes szíromminta töredéke látható.²² Sajátos probléma, hogy néhány szalagfűltöredéknél nem állapítható meg sem a pontos forma, sem a funkció sem, mivel a hasonló méretű és kialakítású sima vagy bordázott szalagfűlek mind korsók, mind palackok fogóiként is szolgálhattak. Mivel az edényeknek semmilyen más töredéke nem került elő a feltárás alkalmával, így ezek funkciója sem határozható meg pontosan.

A vásártéri lelőhelyen ritkának számító fazekakból 2013-ban kettő került elő (58–59). Az egyik egy nagyméretű, kifelé hajtott peremű, nagyrészt a Kr. u. 1–2. századra jellemző típus,²³ míg a másik egy kisebb, ívelt peremű, a perem alatt szálrátétdíszes példány, amely a Kr. u. 1–3. század közé tehető.²⁴

Illatszeres üveg közé csupán néhány töredéket sorolhatunk. Érdekes egy középen osztott, kettős testű illatszeres edény perem- és nyaktöredéke. A perem melegen lekerekített, befelé egyenetlenül visszahajtott, az edény kettéosztása már a nyakrészen a peremtől jól megfigyelhető (60). A pontos forma nem határozható meg, mivel csupán a perem és nyak töredéke maradt fenn. Annyi bizonyos, hogy osztott testű illatszeres üveghez tartozott, amely már az 1. században feltűnt, de néhány formája még a késő római időkben is kimutatható. Ritka leletnek számít a Római Birodalomban.²⁵ Ezen túl csupán két aljtöredéket említhetünk (61–62). Az egyik egy kisméretű talpgyűrűs alj, a másik pedig gömbtestű illatszeres palackhoz tartozott, de a formája pontosan nem határozható meg. Említést érdemel egy csepegtető edény csőrrésze az oldalfal töredékével (63). A szabadon fűjt edénytípus általában nyomott gömbös vagy kissé kónikus testű, fül nélküli, tölcséres, melegen lekerekített peremű forma, hosszabb-rövidebb hengeres nyakkal. Az alja benyomott, a tartórúd nyoma általában látható rajta. A csepegtető edények funkciójának meghatározása problematikus.

A csőrrésszel ellátott edények típusát az 1. századtól az 5. századig használták, és az egész Római

Birodalom területén elterjedt. Nem csak üvegből készítették, hanem kerámiából is, megjelenése a klaszszikus görög *guttus*formára vezethető vissza.²⁶ Vitatott viszont, hogy mire használták az edényt. Már a 19. században felmerült az a nézet, miszerint cse-csemők táplálására használatos „*cumisüveg*” lett volna, amelyet aztán a magyar szakirodalom is átvett, és szinte kizárólag ebben a funkcióban említette a tárgytypust.²⁷ Az edények tartalma azonban lehetett olaj, víz, bor, *unguentum* is, és különböző célokra alkalmazhatták. Valószínűleg a Varro által említett edény megegyezhetett ezzel a formával, amelyből bort csepegtettek.²⁸ Dél-Italiából származó, fekete bevonatos rokonát mécsesekhez használhatták, mint olajtöltő edényt.²⁹ Amennyiben tényleg cse-csemők táplálására szolgált volna, akkor kizárólagosan gyermeksírok melléklete lehetne. Azonban a legtöbb esetben nem gyermeksírokban találjuk, hanem felnőtt nők, férfiak mellett.³⁰ Használatára vonatkozó másik legnépszerűbb nézet az, hogy a mécsesek utántöltésére lámpaolajat tartottak benne. Az üvegből készült verziói alakjuk és kiképzésük, csőrrészüik átmérője miatt kevésbé szolgálhatták ezt a célt. Emellett alkalmas volt *unguentum*, gyógyszer, ecet csepegtetésére is. Mivel a forma nem sokat változott a Kr. e. 5. századi megjelenéséhez képest, valószínűleg egy határozott funkciót töltött be, de annak eldöntése, hogy mi volt ez, nehéz feladat.³¹ Földrajzi régióként eltérő a megjelenése is, míg a birodalom keleti felében általában egy kis füllel látták el, amelyet a csőrré merőlegesen helyeztek el, addig a nyugati példányok hosszabb nyakúak és fül nélküli kialakításúak voltak. A keleti részekben gyakran kis talpgyűrűvel is ellátták, míg ez nyugaton hiányzik. Az üveg törékeny volta miatt nem tartjuk valószínűnek a *cumisüveg*ként való használatát. I. Lazar véleménye szerint sem tarthatóak gyermekek táplálására szolgáló edénynek, fürdőkben használhatták illatos olajak öntésére vagy éppen áldozatok bemutatásánál.³² Használata Pannonia déli részéről is ismert, ahonnan ugyancsak előkerült egy nagyméretű példánya, amely semmiképp sem lehetett alkalmas gyermekek etetésére, méretei miatt sem.³³ Vindobonában a szintelenített csepegtető üvegek a 2. század elejétől az 5. század kezdetéig kimutathatóak, amelyet valószínűleg a helyi, pannoni gyártmányok közé sorolhatunk.³⁴ Dalmatiában is népszerű a használatuk, és

²⁰ RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

²¹ DÉVAI 2011, 139; BARTUS–BORHY et al. 2012, 14.

²² BARKÓCZI 1988, Form 167c, Kat. Nr. 423–424.

²³ ISINGS 1957, Form 67b; RÜTTI 1991, Form AR 118.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 46a.

²⁴ ISINGS 1957, Form 94; RÜTTI 1991, Form AR 104.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 38.

²⁵ COOL–PRICE 1995, 203, Kat. Nr. 2258; GOETHERT-POLASCHEK 1977, 224.

²⁶ SNIJDER 1933, 34.

²⁷ SNIJDER 1933, 37. H. Brüning 1908-as művében tűnt fel a Säuglingsernährung megnevezés.

²⁸ SNIJDER 1933, 34. Varro, *De lingua Latina* V.26.124.

²⁹ SNIJDER 1933, 35.

³⁰ SNIJDER 1933, 37–38.

³¹ STERN 2001, 145.

³² LAZAR 2003, 203.

³³ RUŽIĆ 1994, T. XLI.2.

³⁴ SAKL–OBERTAHLE–TARCSAY 2001, 95. Taf. 4.42.

néhány példányuk egyértelműen a 4. századra datálható.³⁵

Ablaküveghez tartozó töredék 2013-ban kis számban látott napvilágot. Összesen négy töredéket említhetünk meg (65–68). Színük áttetsző üvegzöld és kékeszöld árnyalatú. A helyi igényeknek megfelelően egy homokkal felszórt keretbe öntötték az üvegmasszát, hogy azt a kihűlés után könnyen el tudják távolítani. Ennek következtében az ablaküvegek egyik fele érdes, apró buborékok figyelhetők meg rajtuk, míg a másik oldaluk teljesen sima felszínű.

Egyéb kisleletként említhetjük meg az előkerült nyolc üvegyöngyöt (70–77). A kisméretű lencse, gömb és hengeres alakú üvegyöngyök a Római Birodalom fennállásának teljes ideje alatt elterjedtek voltak.³⁶ A két kubooktaéder alakú üvegyöngy ellenben

egy szűkebb periódusra datálható.³⁷ Ezeken túlmenően egy ábrázolás nélküli csiszolt üveggemmát kell megemlítenünk (78).

Összefoglalásként elmondható, hogy a korábbi évekhez hasonló arányban kerültek elő üveg-edénytöredékek, a jellemző típusok is megegyeznek az eddigiekkel. Említést érdemelnek a tálformák között a Brigetióban gyakorinak mondható vastag, vésett falú tálak töredékei. A pohárformák a megelőző évekhez hasonlóan nagy arányban találhatóak meg a leletanyagban, viszont formailag és díszítésükben szegényesebbek. Ablaküvegek ebben az idényben kisebb számban reprezentáltak a leletanyagban, ellenben üvegyöngyből több látott napvilágot a korábbiaknál.

KATALÓGUS

1. Tál töredékei (8. tábla 1)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.17.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel. A vízszintesen futó, vékony, kerékvésett vonal alatt facettált, kettős kör alakú minta, mellette elválasztó pálcátág látható, majd ugyanez a minta ismétlődik még egy sorban.

Méretek: $v_{\text{átlagos}} = 0,31 \text{ cm}$.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

2. Tál töredékei (8. tábla 2)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.27.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel. A vízszintesen futó, vékony, kerékvésett vonal felett kettős pálcátág töredéke látható, alatta egyes, kerékvésett pálcátág mellett facettált ovális töredéke.

Méretek: $v_{\text{átlagos}} = 0,25 \text{ cm}$.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

3. Tál töredékei (8. tábla 3)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.12, 14.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel. A perem enyhén kihajló, vágott. A perem alatt két sorban vékony, függőleges, facettált oválisok, alatta vízszintesen futó, kerékvésett sáv és egy újabb mezőben nagyobb méretű facettált oválisok láthatóak.

Méretek: $\hat{a} = 9,82 \text{ cm}$, $v_{\text{peremfal}} = 0,32 \text{ cm}$, $v_{\text{átlagos}} = 0,25 \text{ cm}$.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

4. Tál töredékei (8. tábla 4)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.039.14, 19, 22.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel. A vízszintesen futó, kerékvésett sáv alatt

³⁵ FADIĆ 1997, 204. Salonából előkerült leletek.

³⁶ RIHA 1990, 11.8; GUIDO 1978, 37.13; RIHA 1990, 11.11; RIHA 1990, 11.22; GUIDO 1978, 37.4.

³⁷ RIHA 1990, 11.17; GUIDO 1978, 37.20; SWIFT 2000, Fig. 98.6.

facettált körök és vékonyabb, függőlegesen álló oválisok láthatók.

Méretek: $v_{\text{átlagos}} = 0,25$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

5. Tál töredékei (8. tábla 5)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.17.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel.

A kis töredéken facettált oválisok láthatók.

Méretek: $v_{\text{átlagos}} = 0,22$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

6. Tál töredékei (8. tábla 6)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 18; ISINGS 1957, Form 3; RÜTTI 1991, Form AR 2.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 3a.

Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.17.

Leírás: Félgömb alakú bordás tál töredéke. A perem melegen lekerekített.

Méretek: $v_{\text{átlagos}} = 0,42$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század.

7. Tál peremtöredéke (8. tábla 7)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.

Ltsz.: KGYM 2013.M18–M19.066.05.

Leírás: Tál melegen lekerekített, kifelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretek: $v_{\text{peremfal}} = 0,38$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,14$ cm.

Színmeghatározás: üvegöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

8. Tál peremtöredéke (9. tábla 1)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–18.016.53.

Leírás: Tál melegen lekerekített, kifelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretek: $\hat{a} = 14,42$ cm, $v_{\text{peremfal}} = 0,34$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,13$ cm.

Színmeghatározás: üvegöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

9. Tál peremtöredéke (9. tábla 2)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.25.

Leírás: Tál melegen lekerekített, kifelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretek: $v_{\text{peremfal}} = 0,3$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,15$ cm.

Színmeghatározás: üvegöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

10. Pohár peremtöredéke (9. tábla 3)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 71, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 21.

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.045.16–17, 21.

Leírás: Pohár melegen lekerekített, enyhén megvastagodó, ívelt peremtöredéke. A perem alatt vízszintesen futó, vékony, plastikus rátét, alatta függőlegesen álló, vékony, facettált oválisok több sorban.

Méretek: $\hat{a} = 9,2$ cm, $v_{\text{peremfal}} = 0,14$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

11. Pohár peremtöredéke (9. tábla 4)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.16–17, 11.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $\hat{a} = 9,6$ cm, $v_{\text{peremfal}} = 0,24$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

12. Pohár peremtöredéke

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.16–17, 12.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $v_{\text{peremfal}} = 0,2$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

13. Pohár peremtöredéke (9. tábla 5)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.066.4.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $\hat{a} = 11$ cm, $v_{\text{peremfal}} = 0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}} = 0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

14. Pohár peremtöredéke (9. tábla 6)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N19.016.42.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=10$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

15. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 1)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.4.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=10$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

16. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 2)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.074.3.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=11$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,21$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

17. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 3)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.29.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=8,8$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,14$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

18. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 4)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.28.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=10,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,17$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,1$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

19. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 5)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.23–24.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $v_{\text{peremfal}}=0,22$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

20. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 6)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.20.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=8$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,24$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

21. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 7)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.N15.031.1.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=12$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,18$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

22. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 8)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.039.23.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $\hat{a}=13$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,21$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

23. *Pohár peremtöredéke* (10. tábla 9)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.25–26.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretetek: $v_{\text{peremfal}}=0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

24. *Pohár peremtöredéke* (11. tábla 1)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.080.30.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=9 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,21$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,9$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

25. Pohár peremtöredéke (11. tábla 2)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.052.3.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=10,4 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,23$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

26. Pohár peremtöredéke (11. tábla 3)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.18.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=9 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

27. Pohár peremtöredéke (11. tábla 4)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M16.080.20.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=8,6 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

28. Pohár peremtöredéke (11. tábla 5)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.17.

Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=12 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

29. Pohár peremtöredéke (11. tábla 6)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.13.

Leírás: Hengeres testű, ívelt pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=7,4 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,14$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

30. Pohár peremtöredéke (11. tábla 7)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–18.016.55.

Leírás: Hengeres testű, ívelt pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=7,4 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,13$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

31. Pohár peremtöredéke (11. tábla 8)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.

Ltsz.: KGYM 2013.M17.083.1.

Leírás: Hengeres testű, ívelt pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $v_{\text{peremfal}}=0,14$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

32. Pohár peremtöredéke (11. tábla 9)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.

Ltsz.: KGYM 2013.M16–17.054.4–5.

Leírás: Hengeres testű, ívelt pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $v_{\text{peremfal}}=0,14$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

33. Pohár peremtöredéke (11. tábla 11)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 38; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 39.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.10, 14, 19.

Leírás: Hengeres testű, ívelt pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó. A perem alatt az edény testén spirálisan feltekert szálrátét díszítés van, amely az edény anyagából készült.

Méretek: á=6 cm, $v_{\text{peremfal}}=0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század harmadik negyede.

34. Pohár talpgyűrű töredéke (11. tábla 12)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.25.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal. Külön bogból fűjt, csőszerű talpgyűrűvel. A fűvócsó nyoma látható.

Méretek: á=4,1 cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

35. Pohár talpgyűrűjének töredéke (11. tábla 10)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.14.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal. Külön bogból fűjt, csőszerű talpgyűrűvel. A fúvócső nyoma látható.

Méretetek: á=4,2 cm, $v_{\text{átlagos}}=0,1$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

36. Pohár talpgyűrűjének töredéke (12. tábla 1)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.053.3.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal. Külön bogból fűjt, csőszerű talpgyűrűvel. A fúvócső nyoma látható.

Méretetek: á=5 cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

37. Pohár talpgyűrűjének töredéke (12. tábla 2)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.17.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, szálrátét talpgyűrűvel. A fúvócső nyoma látható. Tartórúd átmérője 1,1 cm.

Méretetek: á=4,2 cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

38. Talpgyűrű töredéke (12. tábla 3)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.068.2.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, szálrátét talpgyűrűvel.

Méretetek: á=7,4 cm, $v_{\text{átlagos}}=0,16$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

39. Hasábos testű palack töredéke (12. tábla 4)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c, Kat. Nr. 423–424.

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.045.20.

Leírás: Hasábos testű palack aljtöredéke. Formába fűjt, megvastagodó aljtöredék domború szírommin-tával.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,26$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

40. Hasábos testű palack töredéke (12. tábla 5)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c.

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.019.4.

Leírás: Hasábos testű palack bordázott szalagfülének töredéke.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–4. század.

41. Hasábos testű palack töredékei (12. tábla 6)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c.

Ltsz.: KGYM 2013.N19.026.35–37, 39, 41.

Leírás: Hasábos testű palack bordázott szalagfülének töredékei.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

42. Hasábos testű palack töredékei (12. tábla 7)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.054.4–5.

Leírás: Hasábos testű palack bordázott szalagfülének töredékei.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–4. század.

43. Palack vagy korsó szalagfülének töredéke (12. tábla 8)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.026.18, 29.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke.

Színmeghatározás: kékeszöld.

44. Palack vagy korsó szalagfülének töredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.10.

Leírás: Nagy méretű palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke.

Színmeghatározás: üvegzöld.

45. Palack vagy korsó szalagfülének töredéke (12. tábla 9)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–18.016.51–52.

Leírás: Nagyméretű palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke.

Színmeghatározás: kékeszöld.

46. Palack vagy korsó szalagfülének töredéke (13. tábla 1)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.M15.014.4.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke.

Színmeghatározás: üvegzöld.

47. *Palack vagy korsó szalagfülének töredéke* (13. tábla 2)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.25.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke. Kisméretű edényhez tartozott.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.25–26.

Leírás: Tölcséres nyakú palack vagy korsó peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $\hat{a}=7$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,18$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,13$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

54. *Palack vagy korsó peremtöredéke*

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.11.

Leírás: Tölcséres nyakú palack vagy korsó peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $\hat{a}=7,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,14$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

48. *Palack vagy korsó szalagfülének töredéke* (13. tábla 3)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.26.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke.

Színmeghatározás: színtelenített.

55. *Palack peremtöredéke* (13. tábla 6)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.092.19.

Leírás: Palack tölcséresen kihajló, melegen lekerekített, befelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretek: $\hat{a}=4,8$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,24$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

49. *Palack vagy korsó szalagfülének töredéke* (13. tábla 4)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.13.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke. Kisméretű edényhez tartozott.

Színmeghatározás: üvegzöld.

56. *Palack peremtöredéke* (13. tábla 7)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.045.19.

Leírás: Palack tölcséresen kihajló, melegen lekerekített, befelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretek: $\hat{a}=4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,5$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,2$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

50. *Palack vagy korsó szalagfülének töredéke* (13. tábla 5)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.28.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke. A sima szalagfül rúd alakú.

Színmeghatározás: üvegzöld.

57. *Korsó peremtöredéke* (13. tábla 8)

Meghatározás: ISINGS 1957, Form 126; RÜTTI 1991, Form AR 171; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 125.

Ltsz.: KGYM 2013.M16–17.016.58.

Leírás: Nagyméretű, hengeres testű korsó kettős peremének töredéke. Enyhén kihajló, melegen lekerekített. Az edény félformába fűjt.

Méretek: $\hat{a}=8,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,52$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,25$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század vége–5. század eleje.

51. *Palack vagy korsó szalagfülének töredéke*

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.076.16.

Leírás: Palack vagy korsó szalagfülének és testének töredéke. A sima szalagfül rúd alakú.

Színmeghatározás: színtelenített.

58. *Fazék peremtöredéke* (13. tábla 9)

Meghatározás: ISINGS 1957, Form 67b; RÜTTI 1991, Form AR 118.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 46a.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.34.

Leírás: Nagyméretű fazék peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, kifelé visszahajtott.

Méretek: $\hat{a}=12$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,65$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,15$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század.

52. *Palack vagy korsó peremtöredéke*

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.M15.033.3.

Leírás: Tölcséres nyakú palack vagy korsó peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: $\hat{a}=6,7$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

53. *Palack vagy korsó peremtöredéke*

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

59. Fazék peremtöredéke (13. tábla 10)

Meghatározás: ISINGS 1957, Form 94; RÜTTI 1991, Form AR 104.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 38.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.16.

Leírás: Fazék peremtöredéke. A perem melegen lekerékített, megvastagodó. A perem alatt az edény anyagából készült plasztikus szárlátét díszítés látható.

Méretetek: $v_{\text{peremfal}}=0,25$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–3. század.

60. Illatszeres üveg peremtöredékei (14. tábla 1)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 168; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 131.

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.076.22–25, 29–33.

Leírás: Kettős testű, kettős nyakú illatszeres edény peremének és nyakának töredékei. A perem befelé visszahajtott, melegen lekerékített.

Méretetek: $v_{\text{peremfal}}=0,16$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

61. Illatszeres üveg aljtöredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.M15.068.3.

Leírás: Kisméretű illatszeres edény aljának töredéke. Az alj benyomott, tartórúd nyoma látható, plasztikus szárlátét gyűrűvel.

Méretetek: $\hat{a}=2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

62. Illatszeres üveg aljtöredéke (14. tábla 2)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–18.016.25.

Leírás: Gömbös testű illatszeres edény aljtöredéke, az alj enyhén benyomott, tartórúd nyoma látható.

Méretetek: $\hat{a}=2,8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

63. Csepegtető edény töredéke (14. tábla 3)

Meghatározás: ISINGS 1957, Form 11; RÜTTI 1991, Form AR 149; BARKÓCZI 1988, Form 101, Kat. Nr. 250.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.21.

Leírás: Nyomott gömbös testű csepegtető edény alj- és oldaltöredékei a csőrrésszel. Az alj enyhén benyomott, tartórúd nyoma látható.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–3. század.

64. Edény oldaltöredéke (13. tábla 4)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.21.

Leírás: Edény oldaltöredéke vékony, plasztikus szárlátétdíszítéssel.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

65. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.18.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű. A szélénél megvastagodó, lekerékített éllel.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

Színmeghatározás: sárgászöld.

66. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2013.N15.068.3.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

67. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2013.N19.026.40.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

68. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.28.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű, a szélénél megvastagodó, lekerékített éllel.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

69. Olvadt üvegcsseppek

Ltsz.: KGYM 2013.N19.026.44–46.

Leírás: Olvadt üvegcsseppek, gyártási hulladékok. Végük csepp alakú, üvegrudak végei vagy díszítéshez használt üvegszálak részei lehettek.

Színmeghatározás: üvegzöld.

70. Gömb alakú üveggyöngy

Meghatározás: RIHA 1990, 11.8.

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.61–62.

Leírás: Kisméretű, gömb alakú üveggyöngy.

Méretetek: $\text{axis}=0,6$ cm, $\text{basis}=0,2$ cm, $\text{diameter}=0,8$ cm.

Színmeghatározás: fekete, opak gyöngy, fehér díszítéssel.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

71. Hengeres alakú üveggyöngy

Meghatározás: RIHA 1990, 11.22; GUIDO 1978, 37.4.

Ltsz.: KGYM 2013.N17–19.026.56.

Leírás: Kisméretű, hengeres alakú üveggyöngy. Fehér, opak szárlátét díszítéssel.

Méretetek: $\text{diameter}=0,8$ cm.

Színmeghatározás: sötétzöld, opak gyöngy.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–3. század.

72. *Kubooktaéder alakú üveggyöngy*
Meghatározás: RIHA 1990, 11.17; GUIDO 1978, 37.20; SWIFT 2000, Fig. 98.6.
Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.035.6.
Leírás: Kubooktaéder alakú üveggyöngy.
Méretek: axis=0,4 cm, basis=0,5 cm, diameter=0,9 cm.
Színmeghatározás: áttetsző, fűzöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század.

73. *Kubooktaéder alakú üveggyöngy*
Meghatározás: RIHA 1990, 11.17; GUIDO 1978, 37.20; SWIFT 2000, Fig. 98.6.
Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.1.
Leírás: Kubooktaéder alakú üveggyöngy.
Méretek: axis=0,4 cm, basis=0,2 cm, diameter=0,7 cm.
Színmeghatározás: opak, fekete.
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század.

74. *Lencse alakú üveggyöngy*
Meghatározás: RIHA 1990, 11.8; GUIDO 1978, 37.13.
Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.27.
Leírás: Lencse alakú üveggyöngy.
Méretek: axis=0,1 cm, basis=0,3 cm, diameter=0,3 cm.
Színmeghatározás: opak, türkizkék.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

75. *Lencse alakú üveggyöngy*
Meghatározás: RIHA 1990, 11.8; GUIDO 1978, 37.13.
Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.044.2.
Leírás: Lencse alakú üveggyöngy.
Méretek: axis=0,4 cm, basis=0,3 cm, diameter=0,6 cm.
Színmeghatározás: opak, fehér.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

76. *Hengeres alakú üveggyöngy*
Meghatározás: RIHA 1990, 11.22; GUIDO 1978, 37.4.
Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.4.
Leírás: Hengeres alakú üveggyöngy.
Méretek: diameter=0,4 cm.
Színmeghatározás: áttetsző, üvegöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század–4. század.

77. *Gömb alakú üveggyöngy*
Meghatározás: RIHA 1990, 11.11.
Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.3.
Leírás: Gömb alakú üveggyöngy.
Méretek: axis=0,4 cm, basis=0,1 cm, diameter=0,3 cm.
Színmeghatározás: opak, fekete.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

78. *Gemma*
Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.039.2.
Leírás: Csiszolt, négszögletű, díszítés nélküli üveg-gemma.
Méretek: h=0,6 cm, sz=0,6 cm.
Színmeghatározás: áttetsző, kékeszöld.

HELYI KERÁMIA

Kerámiatípus	Darabszám	Százalékos arány
Szürke házi kerámia	3850	55,41%
Nyers színű házi kerámia	1166	16,78%
Lassú korongon készült kerámia	486	6,99%
Vörös bevonatos kerámia	441	6,35%
Brigetiói sávós kerámia	313	4,50%
Pompeii vörös tál utánzata	248	3,57%
Dörzstál	155	2,23%
Kézzel formált kerámia	86	1,24%
Pannoniai bevonatos kerámia	74	1,07%
Ún. „Firnaware”	61	0,88%
Füstölőtál	45	0,65%
Simított felületű kerámia	12	0,17%
Márványozott kerámia	10	0,14%
Figurális kerámia	1	0,01%
Összesen	6948	100%

1. táblázat: A római kori helyi készítésű kerámiatípusok eloszlása
Tab. 1: Verteilung der römerzeitlichen lokalen Keramik

2013-ban az import kerámiák mellett 6959 kerámiatöredék került elő, amelyek közül 6948 keltezhető a római korra, míg 11 töredéket újkoriként lehetett meghatározni. A római kori anyag a pannoniai és helyi készítésű kerámiák 14 típusát öleli fel, amelyek aránya a korábbi évekhez hasonlóan oszlik el.³⁸ (1. táblázat)

A leletanyag több mint fele a szürke házi kerámiák közé sorolható. A 3850 töredék (55,41%) anyaga homokkal és kavicsal soványított, világosabb szürkére, puhára vagy keményre égetett és sötétebb szürke színű. Felületük sokszor érdes, durva. Az anyagot fazekak, korsók, tálak, bögrék, poharak és fedők jellemzik, amelyek között kelta hagyományokat követő (például S profilú tál, szív alakú profilt mutató, vízszintes peremű mély tál) és itáliai eredetű (például „pompeii vörös tálak” utánzatai, „caccabus”) formák egyaránt megfigyelhetők. A poharak között – a korábbi évekhez hasonlóan³⁹ – horpasztott falú töredékek („*Faltenbecher*”) is szerepelnek. Az edényeken többféle díszítést lehet megfigyelni: fésűzés, bevájt hullámvonalak, vízszintes hornyolatok és vonalkötegek. Egy vízszintesen kihajló peremtöredéken vésett X jelölés látható (25). (17. tábla 5)

A nyers színű házi kerámiáknak 1166 töredéke (16,78%) került elő. Anyaguk a sárga, ritkábban a vörös különböző árnyalataira égetett, homokot, apró kavicszemcséket tartalmaz. A töredékek többsége változatos peremkiképzésű korsókhoz tartozott. A formák között jellemző még a fedő, a tál (behúzott peremű tál, egy-egy mély tál, S profilú tál) és a pohár, ritka a fazék. Egy kör alakú horpasztással ellátott oldaltöredék az észak-itáliai vékony falú csészék⁴⁰ vagy Niederbieber 33c formájú („*Dellenbecher*”) „*Schwarzfirniskeramik*” utánzata lehet, bár utóbbiaknak eddig csak szürke anyagú párhuzamai ismertek Brigetióból⁴¹ (26). (17. tábla 3) Egy oldaltöredék szűrőhöz tartozott.

A korábbi évekhez képest nagyobb mennyiségben jelentek meg a vörös bevonatos edények. A 441 töredék (6,35%) korsókhoz, fedőkhöz, tálakhoz, csészékhez, poharakhoz tartozott. A formák között több

importutáncat is szerepel. Anyaguk a sárga különböző árnyalataira égetett, homokot, vörös zárványokat, ritkán apró kavicszemcséket tartalmaz. Bevonatuk leginkább narancssárga és vörös. A *terra sigillata* talutáncatok között a brigetioi kerámianyagban jellemző formák jelentkeztek: két töredék a Drag. 37,⁴² egy a Consp. 20 formájú tálakat követi⁴³ (2). (15. tábla 2) Előbbiek a helyi, Szőny-Gerhát fazekastelepen is gyártották.⁴⁴ Az utánzatok mellett a tálak között további formák jelentkeztek: két galléros peremű tál, két kisméretű, kihajló peremű, enyhén felhúzott aljú, talpgyűrűs tál (1), (15. tábla 1) két gyűrűs tál („*Leistenschale*”, „*Ringschüssel*”) (7), (15. tábla 7) egy pátkai típusú tál (9), (15. tábla 9) egy kihajló, két szegélyén egy-egy hornyolattal és közöttük sűrű fogazással díszített peremű mély tál (8), (15. tábla 8) és egy nagyméretű füles tál (10). (15. tábla 10) A katalógus (1) számú tájának (15. tábla 1) Brigetióból nem ismert párhuzama. A Szőny-Gerhát fazekastelepen gyűrűs tálát és ennek nagyobb méretű változatát, a pátkai típusú tálát is gyártották vörös bevonattal,⁴⁵ párhuzamuk Szőny-Vásártérről is ismert.⁴⁶ A hornyolatokkal és fogazással díszített mély tálnak pannoniai bevonatos („*Pannonische Glanztonware*”) párhuzamai jelennek meg a fazekastelep termékei között.⁴⁷ Az egy- vagy kétfülű tálnak két analógiája került elő Szőny-Vásártéren.⁴⁸ O. Brukner a dél-pannoniai leletanyagban egy hasonló peremű, vállban kiugró párhuzamot a Kr. u. 1. század második felére, 2. századra keltezte.⁴⁹ A hornyolattal tagolt peremtöredékhez (6) (15. tábla 6) egy perem alól induló, kétosztatú szalagfűl tartozik, füles tál vagy korsó része lehetett. A poharak és csészék között is megellennek a Szőny-Vásártérről már ismert *terra sigillata* utánzatok: három Drag. 35/36⁵⁰ (3), (15. tábla 3) egy-egy Drag. 33 (*acetabulum*)⁵¹ (4), (15. tábla 4) és Drag. 27 formájú csésze⁵² peremtöredékeit (5) (15. tábla 5) lehetett elkülöníteni, míg egy töredék a Drag. 54 formájú poharakat utánozza.⁵³ A poharak között még gömbös és bikónikus forma szerepel. Két fényesebb barnászvörös bevonatú oldaltöredéket ferde hornyolatokkal díszítettek. Vörös színű, festett motívumok figyelhetők

³⁸ BARTUS–BORHY et al. 2013, 27, 4. kép; BARTUS–BORHY et al. 2014, 40, 1. táblázat.

³⁹ BARTUS–BORHY et al. 2013, 27, Kat. 1, 13. tábla 1; BARTUS–BORHY et al. 2014, 40.

⁴⁰ FÉNYES 2003b, 10, Kat. a/7, I. t. 7.

⁴¹ FÉNYES 2003b, 16–17, Kat. c/44–51, XVI. t. 1–6, XVII. t. 2; HARSÁNYI 2013, 22–25, 135–139, Kat. 774–807, Taf. 68, 774–785, Taf. 69–70.

⁴² FÉNYES 2003a, 159, Kat. 4/c/23, 49, Abb. 25/9, Abb. 27/9; BARTUS–BORHY et al. 2013, 28; BARTUS–BORHY et al. 2014, 41.

⁴³ FÉNYES 2003a, 127, 159, Kat. 4/c/45, Abb. 27/5; BARTUS–BORHY et al. 2014, 41, Kat. 7, 9. tábla 3.

⁴⁴ BÓNIS 1979, Abb. 9:2, Abb. 15:2, 9, Abb. 16:3.

⁴⁵ PÓCZY 1957, 45; BÓNIS 1975, 7. ábra 2=10. ábra 12, 7. ábra 3=12. ábra 13, 8. ábra 12=10. ábra 20, 8. ábra

7=10. ábra 22; GABLER 1977, 164; BÓNIS 1979, Abb. 6:16; GABLER–HORVÁTH 1996, 134; PALÁGYI–NAGY 2000, 116.

⁴⁶ BARTUS–BORHY et al. 2014, 41, Kat. 6, 9. tábla 3.

⁴⁷ BÓNIS 1979, Abb. 8:8, 12.

⁴⁸ FÉNYES 1998, 54, XLVIII. tábla 4–5.

⁴⁹ BRUKNER 1981, 157, T. 97/200.

⁵⁰ FÉNYES 2003a, 159, Kat. 4/c/15, 18, 24, 25, 29, 46, Abb. 25/1, 4, 10, 11, Abb. 26/3, Abb. 27/6.

⁵¹ FÉNYES 2003a, 159, Kat. 4/c/5, 9, 10, 13, 31, 33, 54, Abb. 24/3, 6, 7, 10, Abb. 26/5, 10, Abb. 28/4.

⁵² FÉNYES 2003a, 159, Kat. 4/c/56, Abb. 28/6.

⁵³ FÉNYES 2003a, 159, Kat. 4/c/3, 7, 21–22, 27, 32–35, 37–41, Abb. 24/2, 4, Abb. 25/7, 8, Abb. 26/2, 6–9, 11, Abb. 27/1; BARTUS–BORHY et al. 2014, 41, Kat. 8, 9. tábla 4.

meg egy Drag. 35/36 formájú, nyers színű csészén (11) (17. tábla 1) és egy nyers színű oldaltöredéken is (12). (17. tábla 2) A csésze belső oldalát két egymást derékszögben metsző vonal osztja négy részre, s mindegyik zóna közepén egy-egy pötty látható. Az oldaltöredékre pikkelyszerű motívumokat festettek. Párhuzama egy a 2012-es szőny-vásártéri feltárások során előkerült brigetiói sávós oldaltöredéken figyelhető meg.⁵⁴

313 töredék (4,5%) sorolható a brigetiói sávós kerámiák közé. Anyaguk halvány sárgára, sárgára égetett, apró kavicszemcséket és homokot tartalmaz. Felületüket vörös sávós festéssel díszítették, amelyet karcolt vízszintes vonalakkal, hullámvonalakkal vagy rovátkolt sorokkal („*Rädchenverzierung*”) tagoltak. Egy peremtöredéket rovátkolt bordataggal díszítettek. Formai vizsgálatra két peremtöredék volt alkalmas. Mindkettő a Brigetióban is jellemző formákhoz tartozott: egy vízszintesen kihajló peremű, tojásdad alakú fazékhoz⁵⁵ és egy széles szájú korsóhoz.⁵⁶ A Flavius-korban megjelenő kerámiatípus a Kr. u. 2. század közepén élte virágkorát. A Kr. u. 2. században és a 3. század elején a brigetiói katonaváros területén fekvő Szőny-Gerhát fazekastelep volt a fő gyártási központja.⁵⁷

248 töredék (3,57%) a „*pompeii vörös tálak*” utánzataihoz tartozik. Behúzott perem, ívelt vagy meredekebb oldalfal, vízszintes vagy enyhén felhúzott alj jellemzi őket. A belső oldalt és a külső peremsávot a vörös különböző árnyalataira festették. Az egyik aljtöredéket két koncentrikus körrel díszítették. Anyaguk főként téglaszínűre égetett, homokot, apró kavicszemcséket, vörös zárványokat tartalmaz. A tálak alján és oldalfalán gyakori a másodlagos égés nyoma. Az Italiából származó „*pompeii vörös tálak*”⁵⁸ festett utánzatai (Ritterling 44/100; M. Vegas Tipo 15A) a Flavius-korban jelentek meg Pannoniában.⁵⁹ A Kr. u. 2. század közepétől a forma szürke variációi váltják fel őket.⁶⁰ Pannoniában biztosan gyártották Brigetióban a Szőny-Gerhát fazekastelepen, valószínűleg azonban több műhellyel kell számolni a tartomány területén.⁶¹

Az anyagban 155 dörzstáltöredéket (*mortarium*) (2,23%) lehetett meghatározni. Nyers színű, vörös bevonatos és mázas típusok jelentkeztek. Anyaguk a

vörös és a sárga különböző árnyalataira égetett, homokot és fehér mészzemcséket tartalmaz. Többségük (84 töredék) a zömökebb, nyers színű, galléros peremű változathoz tartozik, amelyek általában a Kr. u. 2–3. századra keltezhetők.⁶² A kora császárkorra jellemző, vörös bevonatos változatok⁶³ (61 töredék) között galléros peremű, Drag. 36 és Drag. 38 *terra sigillatát* utánzó formák is jelen vannak. Utóbbiak mérete kisebb és kecsesebb, felületüket jobb minőségű, fényesebb narancssárgás vörös festés borítja. A perem lehet vörös vagy lángolt festésű. Egy vörös bevonatos, lángolt festéssel díszített peremtöredéknél a belső oldalon a kövezés felett, egymástól többnyire azonos távolságban bekarcolt x jelek láthatóak (28). (17. tábla 12) A késő római időszakhoz tartozó mázas dörzstálak (kilenc töredék) galléros pereműek. Leginkább a peremen és a belső oldalon figyelhető meg sötétzöldes, barnás mázazás. A mázas kerámiák között ez a legkorábbi forma, a Kr. u. 3. század végétől az 5. század közepéig mutatható ki Pannoniában.⁶⁴ A római dörzstálak peremén jellemző a kiöntőnyílás kialakítása, amely a szőny-vásártéri anyagban is megfigyelhető, a díszítetlen és díszített változatoknál egyaránt. Nyers színű és mázas dörzstálakat a Szőny-Gerhát fazekastelepen is gyártottak.⁶⁵ Póczy K. szerint Drag. 38 *terra sigillata* formájú *mortarium*ok is nagy mennyiségben kerültek elő a fazekastelepen.⁶⁶

2013-ban 74 pannoni bevonatos kerámiatöredék („*Pannonische Glanztonware*”) (1,07%) került elő. Anyaguk világosszürkére égetett, apró kavicszemcséket, homokot és ritkán kis mézsrögöket tartalmaz. Felületüket fényes szürke vagy sötét-szürke agyagmáz borítja. A díszítések között vízszintes hornyolatok, fogazás és három esetben pecsételéssel figyelhető meg. A peremtöredékek között a korábbi évekhez hasonlóan idén is jellemző a Drag. 37 formájú *terra sigillatát* utánzó tál.⁶⁷ Ezenkívül egy Drag. 35/36 formájú *terra sigillata* utánzat (15), (16. tábla 3) egy vízszintesen kihajló peremű, hasnál élesen megtörő tál (13), (16. tábla 1) egy vízszintesen kihajló peremű, íves oldalfalú, hornyolatokkal díszített tál (14), (16. tábla 2) egy enyhén kihajló peremű, vastagabb falú tál (16) (16. tábla 4) és egy hornyolattal tagolt peremű tál (17) (16. tábla 5) töredékei

⁵⁴ BARTUS–BORHY et al. 2014, 40, Kat. 2, 8. tábla 2.

⁵⁵ BÓNIS 1970, 74, 3. ábra 2=4. ábra 5, 4. ábra 8=8. ábra 1, 4. ábra 9=8. ábra 3, 4. ábra 10–12, 4. ábra 13=8. ábra 4; BARTUS–BORHY et al. 2013, 27; BARTUS–BORHY et al. 2014, 40, Kat. 3–4, 8. tábla 3–4.

⁵⁶ BÓNIS 1970, 75, 2. ábra 1=4. ábra 6, 5. ábra 8=9. ábra 1–2.

⁵⁷ PÓCZY 1957, 41; BÓNIS 1970, 71–85.

⁵⁸ GABLER 1990, 188, 35. ábra.

⁵⁹ BÓNIS 1942, 23, XXI. t. 52, XXII. t. 1–2; ETTlinger–SIMONETT 1952, 389–392; GABLER 1973, 154; GABLER 1977, 163; GABLER 1989, 476; GRÜNEWALD

1979, 49; MILGBAUER 1990, 20; GABLER–HORVÁTH 1996, 153.

⁶⁰ GABLER 1977, 163; GABLER 1989, 476; GRÜNEWALD 1979, 41, Taf. 25. 4–5.

⁶¹ GABLER–HORVÁTH 1996, 153.

⁶² GABLER 1977, 166.

⁶³ PÓCZY 1957, 43.

⁶⁴ OTTOMÁNYI 2011, 265–266.

⁶⁵ BÓNIS 1979, Abb. 6:17, Abb. 16:12, 13.

⁶⁶ PÓCZY 1957, 39.

⁶⁷ BARTUS–BORHY et al. 2013, 28, Kat. 7, 13. tábla 7; BARTUS–BORHY et al. 2014, 42, Kat. 14, 11. tábla 1.

kerültek elő. Pecsételt díszítések két oldaltöredéken és egy aljtöredéken jelentkeztek. Az aljtöredéken négy egymással szembeforduló levél látható (18). (16. tábla 6) Az egyik oldaltöredéken a karcolt fogazás alatt pecsételt levélsor jelenik meg (20). (16. tábla 8) Párhuzama egy a Kállay-gyűjteményben található Drag. 37 formájú tálon figyelhető meg és Fényes G. dél- és közép-galliai *terra sigillata* levélmotívumaira vezette vissza.⁶⁸ A másik oldaltöredéken két álló levél között két azonos formájú, vízszintesen fektetett, hosszúkás, erezett levélmotívum látható (19). (16. tábla 7) A töredék belső oldalát nem dolgozták el, mindegyik pecsét „*hátoldala*” kidomborodik, s a fazekas ujjlenyomatai is látszódnak. A hosszúkás, erezett levél párhuzamai a kerámiatípus nyugat-pannoniai csoportjának edényein figyelhetők meg.⁶⁹ A pannoniai bevonatos kerámiák gyártása a Kr. u. 1. századtól a 3. század közepéig tartott,⁷⁰ műhelye Nagy L. szerint Brigetióban is feltételezhető.⁷¹ A Szőny-Gerhát fazekastelepről Bónis É. Drag. 31, Drag. 37 és Drag. 51 formájú tálakat, kihajló peremű tálakat és pecsételt töredékeket is közölt.⁷²

61 vékony falú, matt vörös festésű pohártöredéket (0,88%) az itáliai „*Firnisware*” utánzataiként lehet meghatározni. Anyaguk nyers színűre égetett, jól iszapolt. Formájuk tojásdad vagy „*Faltenbecher*”, falukat agyagszembeszórással díszíthették. A fémes fényű, barnászvörös bevonatú „*Firnisware*” utánzatai fénykorukat az Antoninus-korban élték, és a Kr. u. 2. század végéig, 3. század elejéig voltak jellemzőek a rajnai és dunai *limes* mentén.⁷³ A vásártéri utánzatokat változatos peremképzésekkel látták el („*Karniesrand*”, kihajló, lekerekített, vízszintesen kihajló) és a perem alatt gyakran hornyolattal díszítették, ahogy ez már a 2012-es leletanyagban is megfigyelhető volt.⁷⁴

45 töredék (0,65%) füstölőtálakhoz (*turibula*) tartozott. Anyaguk többségében (31 töredék) nyers színűre égetett, ritkábban szürke (14 töredék). Alacsony és magas, megnyúlt változatokat lehet elkülöníteni, amelyeket a szájszeremenél és a has külső oldalán 2–5 sorban, ritkábban a talp szélén vagy a magasabb formáknál a talp középső szakaszán plasztikus hullámsorral, bevagdosott szögletes bordatagokkal, ritkábban fogazással díszítettek. Mindkét változatnál gyakori a peremnél a belső peremléc kialakí-

tása, amit fogazással tagoltak. A füstölőtálak itáliai eredetűek, a Kr. u. 1. században jelentek meg Pannoniában, főleg a Kr. u. 2–3. századra jellemzőek.⁷⁵ Brigetióban a Szőny-Gerhát és a szőny-kurucdombi fazekastelepen is gyártották ezt a kerámiatípust.⁷⁶

10 töredék (0,14%) alkotja a márványozott festésű kerámiák csoportját. A Brigetióban jellemző formák jelentkeztek: a gyűrűs tálak („*Leistenschale*”, „*Ringschale*”) különböző változatai⁷⁷ (22–24), (15. tábla 10–12) és egy Drag. 35 *terra sigillata* formájú csésze⁷⁸ (21). (16. tábla 9) A tálakat mindkét oldalon, a csészét csak a belső oldalán díszítették márványozott festéssel. Anyaguk barnássárgára égetett, homokot tartalmaz, jól iszapolt, enyhén porózus. Mind a négy töredéken az anyag saját színére vitték fel a márványozást a vörös különböző árnyalataiban, keskeny vagy szélesebb ecsetvonásokkal. A márványozott festésű kerámiák a Vespasianus/Domitianus korban jelentek meg Pannoniában, és az Antoninus-kor végéig voltak jellemzőek, majd gyártásuk a Kr. u. 2. század végén szűnt meg.⁷⁹ A Szőny-Gerhát fazekastelep termékei között is megtalálhatók, korsókat, gyűrűs tálakat és mély tálakat díszítettek ezzel a technikával.⁸⁰

2013-ban egy szürke, simított felületű, pátkai típusú tál töredékei kerültek elő (27). (17. tábla 6) Anyaga világosszürkére égetett, homokot és egy-egy kavicszemcsét tartalmaz. Az edény külső és belső oldalát sötétszürke simítással díszítették. A szürke, simított felületű kerámia kelta hagyományokat követ. A kora római időszakban a bennszülött lakossághoz köthető, majd egy Kr. u. 3. századi hiátust követően a 4. században jelent meg újra.⁸¹

Egy nyers színűre égetett, jól iszapolt, vékony falú, íves peremtöredék (29) valószínűleg figurális edény részét képezte (29). (17. tábla 4)

A leletanyag a gyors korongon készült kerámiák mellett lassú/kézi korongolt és kézzel formált töredékeket is tartalmazott. 486 töredék (6,99%) lassú/kézi korongolt. Anyaguk a szürke különböző árnyalaira égetett, szemcsés, ritkán nyers színű. Nagyméretű főző- és tárolóedények, hombárok részeit képezték, amelyeket fészúzással és ujjbenyomatos sormintával díszítettek.

86 kézzel formált töredék került elő. Anyaguk durva, kavicsos, az égetés jellegétől függően két fő csoportot lehet elkülöníteni: sötétszürke falmag

⁶⁸ FÉNYES 2003a, 120, Kat. 4/b/15, Abb. 21/3, Abb. 41/10a–c.

⁶⁹ MARÓTI 1987, 88, Kat. 18.14–16, 7. kép 7, 8, 10.

⁷⁰ PÓCZY 1957, 37; KARNITSCH 1957, 116; FÉNYES 2003a, 120, 124.

⁷¹ NAGY 1942, 258; MARÓTI 1991, 379.

⁷² BÓNIS 1979, Abb. 7–12, Abb. 18:15, Abb. 29:12–13.

⁷³ GABLER 1977, 160.

⁷⁴ BARTUS–BORHY et al. 2014, 41, Kat. 10–13, 10. tábla 2–5.

⁷⁵ HARSÁNYI 2012, 247–248.

⁷⁶ BÓNIS 1976, 78; BÓNIS 1979, Abb. 7:17, 18, Abb. 9:9–11, Abb. 15:15–17.

⁷⁷ FÉNYES 2003a, Kat. 3/16, 18–20, 22, 28, 30, Abb. 10/6, 8 Abb. 11/1, 2, 4, Abb. 12/2, 4.

⁷⁸ FÉNYES 2003a, Kat. 3/12, 17, Abb. 10/2, 7.

⁷⁹ BÓNIS 1942, 22; PÓCZY 1957, 42; GABLER 1977, 161; GABLER 1989, 495; OTTOMÁNYI 2012, 223.

⁸⁰ BÓNIS 1979, Abb. 6:14, 15, Abb. 7:15, Abb. 9:1, 5, 6, 8, Abb. 14: 6, 9, Abb. 15:13, Abb. 16:2, 7, Abb. 17:7.

⁸¹ OTTOMÁNYI 2012, 206.

világosabbszürke falköpennyel és szürke falmag vöröses, sárgásbarna falköpennyel. Több esetben másodlagos égés nyomai figyelhetők meg. A töredékek ívesen kihajló peremű fazekak⁸² (30) (17. tábla 7) és fedők⁸³ (31) (17. tábla 8) részeit képezték. A díszítőmódok közül a fésülés⁸⁴ a leggyakoribb az edények peremén, valamint külső és belső oldalán, egy peremtöredéken és két oldaltöredéken bevágott vonaldíszítések láthatóak⁸⁵ (32–33), (17. tábla 9–10) egy töredéken pedig egyszerű plasztikus bütyökrátét⁸⁶ (34) (17. tábla 11). A kézzel formált edények egyszerű, mindennapi, konyhai használatra szánt edények, amelyek készítése a telepek továbbélő kelta népessé-

géhez köthető.⁸⁷ Brigetio területén azonban nem mutatható ki kelta településelőzmény.⁸⁸

Összességében megállapítható, hogy a 2013-as ásatás kerámiaanyaga a pannoniai és helyi készítésű típusok változatos sorozatát mutatja. Kézzel formált, lassú/kézi korongolt és gyors korongon készült töredékek egyaránt jelentkeztek. Ebben az évben is megfigyelhető a formakincs gazdagsága. Az általánosan jellemző római edényformák mellett részben kelta fazekashagyományokból öröklött, részben itáliai, galliai és germaniai eredetű import árukat utánzó kerámiatöredékeket lehetett meghatározni. Az anyag jó része a szőny-kurucdombi és Szőny-Gerhát fazekastelepen készülhetett.

KATALÓGUS

1. Vörös bevonatos tál profiltöredéke (15. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.039.147.

Leírás: Kisméretű, lapos tál profiltöredéke, kihajló peremmel, talpgyűrűvel, enyhén felhúzott aljjal. Anyaga sárgára, magjában vörössárgára égetett, apró kavicszemcséket tartalmaz, enyhén porózus. Külső oldalát, az alj alsó részét leszámítva, vörös festés borítja.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=15$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=13$ cm, $m=2,2$ cm, $sz=10,1$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

2. Vörös bevonatos tál profiltöredéke (15. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.052.63.

Leírás: Consp. 20 *terra sigillata* formát utánzó tál profiltöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, apró fekete és vörös zárványokat tartalmaz. Felületét narancssárga festés borítja.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=14$ cm, $m=4,5$ cm, $sz=5$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

3. Vörös bevonatos csésze peremtöredékei (15. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.074.25, 2013.N15.032.360, 2013.N16–17.076.96.

Leírás: Drag. 35/36 *terra sigillata* formát utánzó csésze három, ívesen kihajló peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, csillámos homokot tartalmaz, jól iszapolt. Külső és belső oldalán vörös festés nyomai látszódnak. Másodlagosan égett.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=12$ cm, $m=3,7$ cm, $sz=7,5$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

4. Vörös bevonatos csésze peremtöredéke (15. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.047.88.

Leírás: Drag. 33 *terra sigillata (acetabulum)* formát utánzó csésze peremtöredéke. A perem belső oldala vízszintes hornyolattal tagolt. Anyaga vörössárgára égetett, homokot és apró kavicszemcséket tartalmaz. Felületét kopott vörös festés borítja.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=12$ cm, $m=4,4$ cm, $sz=6,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

5. Vörös bevonatos csésze peremtöredéke (15. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013. L16–M17.080.169.

Leírás: Drag. 27 *terra sigillata* formát utánzó csésze peremtöredéke. Anyaga vörössárgára égetett, sok apró fehér szemcsét tartalmaz, enyhén porózus. Felületét narancssárgára festés borítja.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=nk$, $m=3,1$ cm, $sz=4,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,55$ cm.

6. Vörös bevonatos perem- és fültöredék (15. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.68, 132.

Leírás: Füles tál vagy korsó perem- és fültöredéke. A perem vízszintes hornyolattal tagolt. A fül kétosztatú szalagfül, amely a perem alól indul. Anyaga barnássárgára égetett, homokot tartalmaz. Felületét barnászöld festés fedi.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=20$ cm, $m=4,3$ cm, $sz=5,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

⁸² HORVÁTH 2007, 309, VI. típus, 2. kép 5–10.

⁸³ HORVÁTH 2007, 314, 3. kép 5–6.

⁸⁴ HORVÁTH 2007, 319–320, 5. kép 3–7.

⁸⁵ HORVÁTH 2007, 318–319.

⁸⁶ HORVÁTH 2007, 318, 4. kép 1–2, 11.

⁸⁷ HORVÁTH 2007, 301; OTTOMÁNYI 2012, 246. A kerámiatípusról összefoglalóan lásd még: HORVÁTH 2006.

⁸⁸ SZÁMADÓ 2010, 142.

7. Vörös bevonatos tál peremtöredéke (15. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.L17-M17.039.177.

Leírás: Gyűrűs tál („Leistenschale”, „Ringschüssel”) peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, egy apró kavicsot tartalmaz, enyhén porózus. Belső oldalát barnássárga, külső oldalát a perem aljáig narancssárga festés borítja. Perem alatt hornyolattal tagolt.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=24$ cm, $m=3,9$ cm, $sz=5,9$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

8. Vörös bevonatos tál perem- és oldaltöredékei (15. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.L16-M17.080.140-141, 2013.L16-M17.080.153.

Leírás: Nagyméretű, kihajló peremű tál három perem- és oldaltöredéke. Anyaga téglaszínűre égetett, csillámos homokot, apró vörös szemcséket tartalmaz, enyhén porózus. Felületét kopott vörös bevonat fedi. A perem külső és belső szegélyén egy-egy hornyolattal tagolt, közötté sűrű karcolt fogazással díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=28$ cm, $m=6,3$ cm, $sz=18,1$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

9. Vörös bevonatos tál peremtöredéke (15. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.L16-M17.080.758.

Leírás: Pátkai típusú tál peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot tartalmaz, porózus. A belső oldalt és a külső peremsávot vörös festés borítja, külső oldalon, a perem alatt a festés szabálytalan.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=25$ cm, $m=7,8$ cm, $sz=12,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

10. Vörös bevonatos tál peremtöredékei (15. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.016.138, 2013.N16-17.016.543, 2013.N18-19.026.184.

Leírás: Füles tál három peremtöredéke. A perem két vízszintes hornyolattal tagolt. A fül háromszögű szalagfűl, a peremtől indul, vállban végződik, és perem fölé húzott lehetett. A tálat a vállon két vízszintes hornyolat díszíti. Anyaga vörössárgára égetett, homokot tartalmaz, porózus. Felületét kopott vörös festés fedi.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=20$ cm, $m=4,3$ cm, $sz=5,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

11. Nyers színű pohár profiltöredéke vörös festéssel (17. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.L16-M17.080.399.

Leírás: Drag. 35 terra sigillata formát utánzó pohár profiltöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot tartalmaz. Belső oldalán barnásvörös festéssel díszített: egymást középpontban metsző vonalakkal és az általuk kialakított négy mezőben két-két pöttyel.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=9,6$ cm, $m=3,5$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,55$ cm.

12. Nyers színű oldaltöredék vörös festéssel (17. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.L16-M17.080.272.

Leírás: Oldaltöredék. Anyaga barnássárgára égetett, csillámos homokot, apró szemcséket tartalmaz, porózus. Külső oldalán vörös, pikkelyszerű festés nyomaival.

Méretek: $m=3,8$ cm, $sz=0,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

13. Pannoniai bevonatos tál peremtöredéke (16. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.L16-M17.080.249.

Leírás: Tál peremtöredéke. Perem vízszintesen kihajlik, oldalfala hasnál élesen megtörik. Anyaga világosszürkére égetett, jól iszapolt. Külső és belső oldalon kopott sötétszürke bevonat fedi.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=13$ cm, $m=3$ cm, $sz=5,3$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

14. Pannoniai bevonatos csésze peremtöredéke (16. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.076.101.

Leírás: Tál vízszintesen kihajló, lekerekített végű peremtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, homokot tartalmaz, jól iszapolt. Felületét sötétszürke bevonat fedi. Külső oldalán perem alatt két vízszintes hornyolattal díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=12$ cm, $m=3,1$ cm, $sz=4,6$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

15. Pannoniai bevonatos tál peremtöredéke (16. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.076.72.

Leírás: Drag. 35/36 terra sigillata formát utánzó tál peremtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, jól iszapolt. Felületét kopott sötétszürke bevonat fedi. Belső oldalán perem alatt hornyolattal tagolt.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=16$ cm, $m=3,8$ cm, $sz=6,1$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

16. Pannoniai bevonatos tál peremtöredéke (16. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.M18-19.035.96.

Leírás: Tál enyhén kihajló, lekerekített végű peremtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, homokot tartalmaz, porózus. Felületét kopott sötétszürke bevonat fedi.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=18$ cm, $m=2,4$ cm, $sz=4,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

17. Pannoniai bevonatos tál peremtöredéke (16. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.L16-M17.080.214.

Leírás: Tál peremtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, csillámos homokot tartalmaz. Felületét sötétszürke bevonat fedi. Perem alatt hornyolattal tagolt.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=24$ cm, $m=3,2$ cm, $sz=4,9$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

18. *Pannoniai bevonatos tál aljtöredéke* (16. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.96.

Leírás: Tál aljtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, jól iszapolt. Felületét kopott szürke bevonat fedi. Belső oldalát négy pecsételt levél díszíti.

Méretek: $m=3,8$ cm, $sz=4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

19. *Pannoniai bevonatos oldaltöredék* (16. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.099.19.

Leírás: Oldaltöredék. Anyaga világosszürkére égetett, homokot tartalmaz, jól iszapolt. Felületét sötét-szürke bevonat fedi, külső oldalán két függőlegesen, közöttük két vízszintesen álló, pecsételt levélmotívummal díszített. Belső oldala nincs eldolgózva, a pecsétek „hátoldalánál” erősen kidomborodik, ujjlenyomatos.

Méretek: $m=3,1$ cm, $sz=4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

20. *Pannoniai bevonatos tál oldaltöredékei* (16. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.058.60.

Leírás: Pannoniai bevonatos tál két oldaltöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Felületét szürke bevonat fedi, külső oldalán karcolt fogazott sorminta alatt bepecsételt levélsorral díszített.

Méretek: $m=5,8$ cm, $sz=15,6$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,55$ cm.

21. *Márványozott festésű tál peremtöredéke* (16. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.90.

Leírás: Drag. 35 *terra sigillata* formát utánzó tál peremtöredéke. Anyaga sárgásbarnára égetett, csillámos homokot tartalmaz, jól iszapolt. A perem és a belső oldal saját anyagán vörösbarna márványozott festéssel díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=18$ cm, $m=1,9$ cm, $sz=4,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,5$ cm.

22. *Márványozott festésű tál peremtöredéke* (16. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.98.

Leírás: Gyűrűs tál („*Leistenschale*”, „*Ringschale*”) peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot tartalmaz, jól iszapolt. A perem alatt vízszintes hornyolattal tagolt. Külső oldalán a hornyolat alatt 1,8 cm-es sávban az edény saját anyagán keskeny ecsetvonásokkal festett, narancssárga, a perem belső oldalán barnászörös márványozással, alatta egyszínű vörös festéssel díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=nk$, $m=3,7$ cm, $sz=4,3$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,75$ cm.

23. *Márványozott festésű tál peremtöredéke* (16. tábla 11)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.059.12.

Leírás: Gyűrűs tál („*Leistenschale*”, „*Ringschale*”) peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, ho-

mokot tartalmaz, enyhén porózus. A perem külső és belső oldalán az edény saját anyagán széles ecsetvonásokkal festett barnászörös márványozással díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=22$ cm, $m=3,7$ cm, $sz=8,9$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

24. *Márványozott festésű tál peremtöredéke* (16. tábla 12)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.059.19.

Leírás: Gyűrűs tál („*Leistenschale*”, „*Ringschale*”) peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Perem alatt vízszintes hornyolattal tagolt. A perem külső oldalán az edény saját anyagán széles ecsetvonásokkal festett barnászörös márványozással díszített. Belső oldalán a peremszegély vörösesbarna festéssel, alatta halvány barnászörös alapon azonos színű, sötétebb árnyalatú, keskeny ecsetvonásokkal festett márványozással díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=30$ cm, $m=3,7$ cm, $sz=5,7$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

25. *Szürke házi kerámia peremtöredéke* (17. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.039.213.

Leírás: Vízszintesen kihajló, belső oldalán begyűrt peremtöredék, lekerekített peremvéggel. Anyaga szürke, szemcsés, keményre égetett. Felületén bekarcolt X látható.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=18$ cm, $m=1,5$ cm, $sz=5,5$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

26. *Nyers színű pohár oldaltöredéke* (17. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.M17.028.22.

Leírás: „Észak-italiai vékony falú csésze” vagy Niederbieber 33 formájú („*Dellenbecher*”) „*Schwarzfirniskeramik*” oldaltöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, csillámos homokot tartalmaz, jól iszapolt. Kör alakú bemélyedéssel tagolt.

Méretek: $m=5,4$ cm, $sz=3,6$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

27. *Szürke, simított felületű tál perem-, oldal- és aljtöredékei* (17. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.14, 179, 251, 2013.N16–17.076.49, 241, 2013.N18–19.019.181, 251, 2013.N18–19.045.70, 2013.L17–M17.074.221.

Leírás: Pátkai típusú tál kilenc perem-, oldal- és aljtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, csillámos homokot, egy-egy kavicszemcsét tartalmaz. Külső és belső oldalán egyaránt sötétebb simítással díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=30$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=12$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,9$ cm.

28. *Dörzstál peremtöredékei* (17. tábla 12)

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M17.080.766.

Leírás: Dörzstál három peremtöredéke. Az edény anyaga vörössárgára égetett, homokot, apró kavicsot tartalmaz, pereme lángolt festésű,

belső peremsáv vörös festéssel díszített. A belső peremsávban egymástól szabályos távolságban bekarcolt X jelek láthatóak.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=37$ cm, $m=5,6$ cm, $sz=20$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

29. Figurális edény oldaltöredéke (17. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.088.10.

Leírás: Figurális edény oldaltöredéke. Anyaga nyers színűre égetett, homokot tartalmaz, jól iszapolt.

Méretetek: $m=7,3$ cm, $sz=4,7$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

30. Kézzel formált fazék peremtöredéke (17. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.M15.014.30.

Leírás: Kézzel formált, ívesen kihajló peremű fazék peremtöredéke. Anyaga durva, kavicsos, magjában sötétszürkére égetett, a falköpeny világosszürke, halványvörös égési nyomokkal.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=25$ cm, $m=4,7$ cm, $sz=8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=1,6$ cm.

31. Kézzel formált fedő peremtöredéke (17. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.M15.014.30.

Leírás: Kézzel formált fedő peremtöredéke. Anyaga durva, kavicsos, magjában sötétszürkére égetett, a fal-

köpeny világosszürke, halványvörös égési nyomokkal. Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=22$ cm, $sz=4,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

32. Kézzel formált fazék peremtöredéke (17. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.074.75.

Leírás: Kézzel formált fazék peremtöredéke. Anyaga kavicsos, sötétszürkére égetett. A belső oldalon bevágott vonalakkal díszített.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=18$ cm, $m=1,6$ cm, $sz=4,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

33. Kézzel formált edény oldaltöredéke (17. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M17.080.397.

Leírás: Kézzel formált edény oldaltöredéke, bevágott, egymást metsző vonaldíszítéssel. Anyaga kavicsos, magjában sötétszürkére égetett, falköpenye világosszürke.

Méretetek: $m=6,1$ cm, $sz=5,5$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

34. Kézzel formált edény oldaltöredéke (17. tábla 11)

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M17.080.297.

Leírás: Kézzel formált edény oldaltöredéke, plasztikus, egyszerű bütyökdíszítéssel. Anyaga durva kavicsos, magjában sötétszürkére égetett, falköpenye világosszürke. A bütyök mögött a hátoldal kidudorodik.

Méretetek: $m=6,3$ cm, $sz=5,8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

IMPORT KERÁMIÁK ÉS MÉCSESEK

A 2013-as ásatás során az előző évekhez hasonló mennyiségben kerültek elő import kerámiák és mécsesek. Az egyes kerámiafajtákon belül megjelenő al-típusok is hasonló képet mutatnak az eddigi feltárások során előkerült leletanyag összetételével.

Terra sigillata (18. tábla 1–11)

A 2013. évi ásatás során 787 formai és gyártási műhely szempontjából értékelhető *terra sigillata* töredék került elő, amelyek közül 449 díszített, 338 pedig díszítetlen.⁸⁹

Legnagyobb mennyiségben a Kr. u. 150 táján induló rajnai manufaktúra, a rheinzaberni műhely termékei vannak jelen (419 töredék, 53%). A dombordízes edények közül főként az Antoninus-, kora Severus-korra datálható Drag. 37-es tálformák dominálnak. A korai műhelyek termékei közül Ianuarius I (Antoninus Pius–Marcus Aurelius) bélyegével ellátott töredék (2) van jelen. Emellett Reginus (Kr. u. 140–180), Albinus (Kr. u. 160–260) (6), Cerialis I/Belsus I (Kr. u. 160–210), Comitialis

IV/V (180–210), Iulius I/E8 tojásfüzér mestere (Kr. u. 210–235), Respectinus II (235–245), Victor III (Severus-kor–III. század második harmada) (1) Cerialis V–VI (Marcus Aurelius–Severus-kor) (4, 3) termékei kerültek elő a feltárás során.

A díszítetlen edények közül leggyakoribb a késő Antoninus-kor–kora Severus-korra keltezhető, Drag. 31-es tányérforma, illetve annak változata, a Niederbieber 1-es típusú tányér. Emellett kisebb számban, de jelen vannak főként Drag. 32 és a Lud. Tb. tányérformák, amelyek a Kr. u. 2. század végén, 3. század első harmadában domináltak. Egy Drag. 32 tányér fenéktöredékén Albinus⁹⁰ (Kr. u. 160–260) (6) bélyege olvasható. Néhány Curle 15 típusú tányértöredék is beazonosítható volt. A pohárformákon belül a Drag. 27-es formájú *acetabulum*-töredékek, valamint a Kr. u. 2. század közepétől az ezt folyamatosan kiszorító Drag. 33-as típusok fordulnak elő.

Mindezek mellett Drag. 43-as *mortarium*-töredékek és vésett üvegedény díszítését utánzó, Drag. 54-es formájú, gömbhasú palacktöredékek

⁸⁹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Hajdu Barbarának, aki a *terra sigillata* azonosítása során segítségemre volt.

⁹⁰ LUDOWICI II, 6.

(*olla*) is előkerültek. Előbbiek gyártása a Kr. u. 2. század második felében indult meg.

A westerndorfi gyár kisebb mértékben képviseli magát az anyagban (122 töredék, 16%). A reliefdíszes edények többsége Drag. 37 formájú (8), illetve néhány Drag. 30-as táltöredék is előkerült. Jelen vannak a legkorábbi, a Kr. u. 2. század utolsó negyedére datálható, Comitalis-körhöz tartozó áruk, illetve megjelennek Helenius áruai egyaránt, amelyek datálása már inkább a Kr. u. 3. század első harmadára tehető. Comitalis kezdetben Rheinzabernban működött, majd Westerndorfba költözött. A jóval csekélyebb számban megjelenő díszítetlen példányok között megfigyelhetők Drag. 32 típusú tányér- és Drag. 33 formájú pohártöredékek. 25 töredék (3%) esetében nem lehetett a pontos műhelyet megállapítani, vagy Rheinzabernban vagy pedig Westerndorfban készülhettek.

Összesen 212 közép-galliai *terra sigillata* töredéke kerül elő, amely az összes *terra sigillata* mennyiség 27%-át teszi ki. A reliefdíszes edények közül legnagyobb számban Drag. 37-es forma töredékeit lehetett azonosítani, amelyek között Cinnamus/Divixtus mester⁹¹ (Kr. u. 150–195), Censorinus/Paternus II (Kr. u. 150–190) és Iustus/Cinnamus (Kr. u. 150–180/195) gyártmányait lehetett azonosítani. A díszítetlen áruk között megjelennek a Drag. 18, Drag. 18/31, Drag. 31 és Drag. 32 formájú tányérok, illetve gyakoriak a Drag. 33 formájú poharak. Lezoux-i műhelyből Muxtullus (Kr. u. 140–160) (10), Sextus (165–180) (11) bélyegével ellátott Drag. 33 töredékek kerültek elő az ásatás során. Ezen kívül néhány Drag. 38 formájú *mortarium*-töredék is napvilágot látott.

Ugyan csekély számban, de a legkorábbi, észak-italiai gyártmányok is azonosíthatóak voltak (négy töredék). Valamennyi Conspectus 39/43-as formához sorolható töredék, barbotinból formált szőlőfürt- és stilizált liliomdíszrel a peremrészükön.⁹² A Flaviuskortól a Kr. u. 2. század első feléig gyártották ezeket a típusokat.⁹³

A dél-galliai műhelyhez csupán négy Drag. 37 táltöredék sorolható.

Pfaffenhofeni officinához mindössze két Drag. 37-es tálhoz tartozó, szőlőfürttel díszített töredéket⁹⁴ lehetett sorolni, amely a Kr. u. 3. század középső harmadára datálható.

Italiai vékony falú kerámiák (19. tábla 1–2)

A feltárás során legkisebb mennyiségben két itáliai vékony falú kerámiához sorolható töredék láttott napvilágot. Az egyik egy kisméretű csészéhez, tálkához tartozó aljtöredék (13), a másik pedig szintén egy kisméretű tálkához vagy csészéhez tartozó oldaltöredék, *lunulát*/nyitott kört formáló barbotindíszítéssel (12). Brigetio területéről ez idáig már több hasonló motívummal díszített csésze előkerült,⁹⁵ illetve egy párhuzama Savariából és egy pedig Emonából is ismert.⁹⁶ Formájukat tekintve alapvetően hasonló edényformákon jelennek meg: megfigyelhetők kétfülű, cilindrikus falú, keskeny talpú csészéken, valamint ezek fül nélküli változatain is. Közös jellemzőjük, hogy redukált égetésűek, vékony (2–2,5 mm) falvastagságúak, bevonatuk pedig a halványiszürkétől a sötétiszürkéig változik, előfordul fényes és kissé matt változata is egyaránt.

A pannoniai kora császárkori temetőekben, ezen belül is a nagyobb, gazdagabb melléklettel ellátott sírokban találjuk meg őket. Pannoniából kitekintve megfigyelhető, hogy Noricum provincia számos településének temetőjében, főként gazdag temetkezéseiben is megtalálhatóak az egyes párhuzamok. A leletsűrűsödés alapján jól látható, hogy megjelenésük Italia felé mutat. Legtávolabbi pont, ahol párhuzamok fellelhetők: Közép- és Észak-Italia kora császárkori temetkezései. A redukált eljárással szürke színűre égetett, vékony falú csészék gyártása főként az Appenninektől északra fekvő területre lokalizálható.⁹⁷ Feltételezett gyártóműhelyek: Aquileia, Cremona, Ravenna. Emellett feltehetően műhelyek lehetnek a mai Svájc legdélebbi kantonjának, Ticinónak a területén és a középnyugat-adriai partvidéken. Ezek termékei sajnos csak részben ismertek, ugyanis az itt feltárt temetőknek csak egy része, a műhelyek anyaga pedig szinte publikálatlan.

Raetiai kerámiák (19. tábla 3–10)

A raetiai kerámiák az előző évhez hasonló mennyiségben vannak jelen a 2013. évi anyagban is. Összesen 27 töredék került elő a feltárás során, amelyeken belül anyaguk, bevonatuk alapján 17 külön individuumot lehetett elkülöníteni. Egy körte formájú pohárhoz tartozó oldaltöredék sorolható a Drexel 1-es típusba,⁹⁸ amelyen egymás alatt horizontálisan

⁹¹ Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.109.

⁹² CONSPECTUS 2002, 121.

⁹³ CONSPECTUS 2002, 120; GABLER 2002, 228–229.

⁹⁴ Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.039.65.

⁹⁵ Párhuzamok a polgárváros II. számú temetőjéből: MNM ltsz.: 2.1936.3. (BÓNIS 1942, 154–155. Taf. XXI. 11/1); KDM ltsz.: K/589; KGYM ltsz.: 2009.3.21.5. A

Járóka-temetőből: MNM ltsz.: 2.1931.2. (BÓNIS 1942, 154–155. Taf. XXI. 11/2.).

⁹⁶ Savaria: BÓNIS 1942, 155, Taf. XXI. 11, 3; SZÖNYI 1970, T. VII; Emona: PETRU 1972, Grob 37. T. XIV/3.

⁹⁷ SENA CHIESA 1985, 392; SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 175.

⁹⁸ DREXEL 1911, 80; FISCHER 1990, 56–57.

több sorban húzódó, fogazott díszítés és barbotin pettyekben végződő, több szálból álló X motívum figyelhető meg (14). Halvány téglaszínűre, keményre égetett, finom anyagú, sötétbarna, jó minőségű bevonat fedi a külső oldalát. Mind anyagát, bevonatát, mind pedig a kivitelezését tekintve jó minőségű, gondosan kivitelezett edényhez tartozik. Ez a típus (Drexel 1) a többi raetiai edénytípushoz képest viszonylag ritka a brigetioi polgárváros területéről előkerülő leletanyagban.

Idén meglepően kevés, mindössze egy edényhez tartozó töredékek sorolhatóak Drexel 2,⁹⁹ pontosabban a „b” típusba: ezeket egymás alatt, horizontálisan, váltakozva elhelyezkedő, keskeny fogaskarcolt sávok és barbotinból formált patkósorok díszítik (15). Legnagyobb mennyiségben a Drexel 3,¹⁰⁰ ezen belül is a „b” típusba sorolható edények vannak jelen. Megfigyelhetőek a Brigetióban gyakori és egyúttal legnagyobb mennyiségben előforduló, lekerekített, enyhén kihajló peremű, rövid nyakú, kihasasodó testű, elkeskenyedő talpú pohárformák (16?, 17). A másik megjelenő típus a hordó formájú poharak csoportja, amelyekre jellemző a lekerekített peremű, kissé szűk száj, amely alatt a test a has felé folyamatosan kiszélesedik, majd a talp felé újra összeszűkül (18–19). A típuson belül megjelenő harmadik pohárforma a lekerekített, rézsútosan kifelé ívelő, lekerekített peremű, szintén hordó formájú pohár (20). Az idei évben mindössze egy töredék van jelen ebből a típusból. Többnyire nyers színűre, valamint halvány vörösesbarnás színűre égetett, finom anyagúak. Megfigyelhetőek sötétbarnás-feketés, vörösesbarnás, lilásbarnás és ezüstösen csillogó, sötétlilás bevonatos töredékek egyaránt. Fő elterjedési területük Raetia, Noricum és Pannonia. Ismert gyártási központjaik: Aislingen, Schwabmünchen, Phoebiana,¹⁰¹ Sorviodorum,¹⁰² Straubing, Westerdorf¹⁰³. A Drexel 1. típus gyártása a Kr. u. 2. század második negyede körül indulhatott meg, a 2. típus az Antoninus-kor végétől, vele párhuzamosan pedig a 3. típus gyártása is folyhatott, amely körülbelül a 3. század közepéig fogható meg a provinciában.

Szintén a Drexel 3-as típusba sorolható egy tálforma (21). Enyhén lekerekített pereme rézsútosan kifelé, kissé felfelé ível, a test pedig három zónában, közvetlenül egymás alatt futó, horizontális irányú, fogaskarcolt szalagokkal díszített. Anyagát tekintve hasonló a fentebb már említettekhez. Ez a forma az ez idáig előkerült és publikált brigetioi leletanyagból nem ismert.

Fekete bevonatos kerámiák (20. tábla 1–9)

2013-ban összesen 67 fekete bevonatos kerámia-töredék vagy más néven „Schwarzfirniskeramik” került elő. Ezen belül összesen 27 külön edényhez tartozó individuumot lehetett elkülöníteni, amelyből öt a „Spruchbecherek” csoportjába sorolható, fehér barbotinnal díszített. Formájukat tekintve jól illeszkednek az eddigi évek során előkerült formaspektrumba: asztali készlethez tartozó ivópoharak. Kivétel nélkül hasas pohárformák, meredek, kónikus nyakkal, lekerekített, félköríves, megvastagodó peremmel. A formailag azonosítható példányok közül legtöbb a kerek horpasztással tagolt Niederbieber 33c típusba (22–24) sorolható.¹⁰⁴ Jellemzőjük a csengető keményre égetett, vékony, néhány milliméter vastag fal. Anyagukat tekintve kiváló minőségűek, megfigyelhetőek téglavörös, rétegesen vörös-szürke-vörös, foltosan vörös-szürke, illetve szürke színűre égetett töredékek egyaránt. Bevonatuk jó minőségű, színük változatos: megjelennek a fémesen fényes sötétszürkésfeketére, fényes feketére, fényes barnásfeketére égetettek egyaránt.

A festett felirattal díszített „Spruchbecherek” (25–27) esetében a pontos formát nem lehetett meghatározni a töredékességük miatt, vagy a Künzl 1.3.1. vagy pedig az 1.3.2. csoportba sorolhatók. A fehér barbotinnal díszített töredékek közül összesen három töredéken figyelhető meg betű töredéke. Ezek közül kettő egy edényhez tartozik. Egyiken egy B, a másikon pedig egy S betű töredéke látható. A harmadik darabon csak igen kis része maradt meg a betű szárának. Anyaguk alapján a Pannoniában, illetve Noricumban megjelenő edények nagy része a trieri műhely terméke lehet.¹⁰⁵ Az ásatás során előkerült töredékek a Künzl-féle *Gruppe II.* csoportba sorolhatóak, amelyek gyártása Kr. u. 240-ben indulhatott, és a 260–265-ös évekig tarthatott.¹⁰⁶

Érdekes egy hasas pohárhoz tartozó két töredék (30), amelyek szürke színűre, keményre égetettek, finom anyagúak. Bevonatuk zöldesszürke színű, barbotinnal és fogaskerékmotívummal díszítettek. Bevonatuk, anyaguk, kivitelezésük alapján egy edényt alkothatnak a 2012-es ásatás során előkerült négy töredékkal,¹⁰⁷ amelyek formájuk és díszítésük – barbotinból felrakott inda és levéldísz – alapján párhuzamba állíthatók a R. Symonds féle *Group 21*-be tartozó edényekkel.¹⁰⁸

Összesen 13 „Schwarzfirnis” utánzathoz sorolható töredéket lehetett elkülöníteni, amelyek anyaguk alapján öt különböző individuumhoz sorolhatók. Formájukat tekintve Niederbieber 33 típusba tar-

⁹⁹ DREXEL 1911, 80; FISCHER 1990, 57.

¹⁰⁰ DREXEL 1911, 80–81; FISCHER 1990, 57.

¹⁰¹ WEBER 1982, 185; CZYSZ–SOMMER 1983, 22–23.

¹⁰² WALKER 1965, 44.

¹⁰³ KELLNER 1980, 178.

¹⁰⁴ OELMANN 1914, 40–41.

¹⁰⁵ HARSÁNYI 2013, 2.

¹⁰⁶ HARSÁNYI 2013, 54.

¹⁰⁷ BARTUS–BORHY et al. 2014, 15. tábla, 10.

¹⁰⁸ SYMONDS 1992, Group 21, nos. 344–450, Figure 16.

toznak, egy viszonylag épebben fennmaradt pohár a Niederbieber 33a csoportot képviseli. Az eredeti import példányoktól jól elkülöníthetők gyengébb minőségük alapján. Közös jellemzőjük, hogy redukált égetés során szürkére égetett anyagúak. Külső oldalukon gyenge minőségű, matt vagy enyhén fényes szürke bevonattal rendelkeznek, a belső oldalukon pedig legtöbbször bevonat nélküliek. Anyaguk kevésbé finom, falvastagságuk nagyobb.

Mécsesek (21. tábla 1–9)

2013-ban legnagyobb mennyiségben firmamécsesekhez tartozó töredékek kerültek napvilágra. A formailag értékelhető leletek Loeschcke X=Iványi XVII típusba sorolhatók,¹⁰⁹ nyitott orrcsatornájú, egyszerű, vörös, vörösbarnás vagy narancssárga bevonatú vagy bevonat nélküli, két szürkésbarnás színűre égetett töredék kivételével főként nyers színűre égetett firmamécsesek jellemzők. Összesen 37 firmamécseshez tartozó töredék került elő, amelyek közül anyaguk, bevonatuk tekintetében 31 külön individuumot lehetett elkülöníteni. Összesen 13 alj-

töredéket találtunk, amelyek közül hét esetben lehetett bélyeget megfigyelni, ebből egy esetben a bélyeg teljesen olvashatatlan, elmosódott volt. Két töredék alján *CRESCE*s (31–32), kettőn *VIBIANI* (33–35), egyen *CERIA/LIS* (36) bélyege, egyen pedig *L·L·C* bélyeg (37) részlete olvasható.

Ezen kívül mindössze két, volutás mécseshez tartozó fedlaptöredék került elő, díszítés csak az egyik esetében figyelhető meg, amelyen egy rozetta (?) szirmai és pontkördíszítés látható (38). Jó minőségű, fényes vörösbarnás bevonatú töredékek ezek.

Egy kétrúri mécses (Iványi III=Loeschcke III)¹¹⁰ orr-részének töredéke is előkerült (39), alján körgyűrűben *VICT* bélyeggel, jó minőségű, finom anyagú, barna bevonatos, az orrán égés nyomaival.

Összegzésként elmondható, hogy a 2013-as ásatás során előkerült import kerámia és mécsesanyag a korábbi évekhez hasonló arányban oszlik meg, a jellegzetes formák és típusok is jól beleillenek az eddig kialakult képbe. Az egyetlen különbség az idei évben előkerült raetiai, Drexel 3b típusú tálforma előkerülése, ugyanis az eddigi feltárások anyagából eddig kizárólag csak pohárformák voltak ismertek.

KATALÓGUS

Terra sigillata

Rheinzabern

1. Drag. 37 formájú tál töredékei (18. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.203.

Leírás: Drag. 37 formájú tál töredékei, külső felületén fent tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 71), a képmezőben kakas (RICKEN–FISCHER 1963, T 239a), sas (RICKEN–FISCHER 1963, T 207a), Pygmeus pajzssal (RICKEN–FISCHER 1963, M 154), széles zsinórtag (RICKEN–FISCHER 1963, O 231), ... *CIT* bélyeg, amely [*VICTORFE*]/*CIT*-re egészíthető ki. Rheinzabern, Victor III.

Keltezés: késő Severus-kor–3. század második harmada.

2. Drag. 37 formájú tál töredéke (18. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.032.136.

Leírás: Drag. 37 formájú tál töredéke, képmezőben hétpöttyös rozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 42), metopéosztó elem (RICKEN–FISCHER 1963, O 242) és hajlott, görbe, fogazott levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 47), I[*ANVF*] bélyeg részletével. Rheinzabern, Ianuarius I.

Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius.

3. Drag. 37 formájú tál töredéke (18. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013. N15.068.19.

Leírás: Drag. 37 formájú tál töredéke, külső felületén tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E 11), medallionok részlete (RICKEN–FISCHER 1963, K8), *CERIALIS* bélyeggel. Rheinzabern, Cerialis VI.

Datálás: Commodus–Severus-kor (Kr. u. 180–210).

4. Drag. 37 formájú tál töredékei (18. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.047.86, 2013.N18–19.019.29.

Leírás: Külső felületén tojásfüzér részlete (RICKEN–FISCHER 1963, E1), metopéosztó vízszintes elem (RICKEN–FISCHER 1963, O 242), balra lépő gyík (RICKEN–FISCHER 1963, T 170), *astragalos* (RICKEN–FISCHER 1963, O 201), *BIVIE* és [---] *DR*[---] felirat látható. Rheinzabern, Cerialis V.

Párhuzam: RICKEN–FISCHER 1963, Tav 69/2, Tav 63/16–RICKEN–FISCHER 1963, 77: [Q] *VADR*[*VBIE*], itt: [QVA]*DR BIVIE*.

Keltezés: Kr. u. 160–180.

5. Drag. 37 formájú tál töredéke (18. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.M17.030.10.

Leírás: Külső felületén tojásfüzér részlete és a perem-

¹⁰⁹ IVÁNYI 1935, 16–19; LOESCHCKE 1919, 255–257.

¹¹⁰ IVÁNYI 1935, 11–12.

sávban bélyeg részlete látható, olvasata: [---]IUS[---].
Rheinzabern.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század első fele.

6. *Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke* (18. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.127.

Leírás: Aljtöredék [AL]BINVSFE bélyeg részletével.
Rheinzabern, Albinus.

Keltezés: Kr. u. 160–260.

7. *Drag. 32 formájú tál fenéktöredéke* (18. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.M15.033.5.

Leírás: Aljtöredék LILLVSFEC bélyeggel.
Rheinzabern/Westerndorf.

Keltezés: Kr. u. 3. század eleje/Hadrianus–
Antoninus-kor(?).

Westerndorf

8. *Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke* (18. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.078.36.

Leírás: A képmezőben szatír borostömlővel és
edénnyel (W9), lándzsára támaszkodó harcos
részlete (W5), valamint [C]OMITIALISF bélyeg
részlete látható. Westerndorf, Comitialis.

Keltezés: Kr. u. 180–200/210.

Közép-Gallia

9. *Drag. 18/31 formájú tányér fenéktöredéke* (18.
tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.47.

Leírás: Drag. 18/31 formájú tányér felhúzott közép-
ső részének töredéke. A bélyegből [...]VISI részlet
olvasható. Közép-Gallia.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe.

10. *Drag. 33 formájú pohár fenéktöredéke* (18. tá-
bla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.126.

Leírás: Drag. 33 formájú csésze (*acetabulum*) aljtö-
redéke, MVXTVLLI[M] bélyeg részletével. Közép-
Gallia, Lezoux, Muxtullus.

Keltezés: Hadrianus–Antoninus-kor.

11. *Drag. 33 formájú pohár fenéktöredéke*

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M17.080.93.

Leírás: Drag. 33 pohár fenéktöredéke, SIIXTI[M]
bélyeggel. Közép-Gallia, Lezoux, Sextus.

Datálás: Kr. u. 165–200, Pannoniában 180 előtt.

Italai vékony falú kerámia

12. *Vékony falú, barbotindízes csésze oldaltöredéke*
(19. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.372.

Leírás: Halványszürkére, keményre égetett oldal-
töredék, külső oldalán sötétszürke bevonattal, bel-
ső oldalán halvány, kissé áttetsző szürke bevonattal,
helyenként a külső felületen megjelenő sötétszürke

megfolyó bevonattal, külső oldalán felfelé nyitott fél-
hold alakú díszítéssel.

Méretek: $\hat{a}_{\text{has}} = 6,7\text{--}7,5\text{ cm}$, $v = 0,15\text{ cm}$.

13. *Vékony falú csésze/pohár aljtöredéke* (19. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2013.L16–17.080.375.

Leírás: Halványszürkére égetett aljtöredék, fi-
nom anyagú, külső-belső oldalán erősen kopott
sötétszürkésfeketés bevonattal.

Méretek: $\hat{a}_{\text{talp}} = 3\text{ cm}$.

Raetiai kerámia

14. *Raetiai pohár oldaltöredéke* (19. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.017.35.

Leírás: Barnástéglasszínűre égetett oldaltöredék, bel-
ső oldalán áttetsző barna, külső oldalán sötétbarnás,
feketés bevonatos, Drexel 1 típusú pohár oldaltöredé-
ke, két sor hornyolással, alatta több sorban, egymás
alatt párhuzamosan futó, vésést imitáló díszítéssel,
alatta barbotin pettyekben végződő, kettős pálcata-
gokból formált X motívumokkal.

Méretek: $v = 0,3\text{--}0,2\text{ cm}$, $\hat{a}_{\text{has}} = \text{kb. } 11\text{ cm}$.

15. *Raetiai pohár töredékei* (19. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.066.40, 2013.N16–
17.016.117, 2013.N16–17.016.6.

Leírás: Halvány téglaszínűre égetett, külső-belső ol-
dalán ezüstösen csillogó szürkésbarnás bevonatos
Drexel 2b típusú pohár töredékei, belső oldalon he-
lyenként ezüstös fényű bevonattal, lekerekített, kis-
sé elvékonyodó kihajló peremmel, rövid, tölcéses
nyakkal, profilált talppal. A hason barbotinból
formált patkó látható, alatta pedig fogaskarcolt sáv-
val díszített.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}} = 7\text{ cm}$, $\hat{a}_{\text{talp}} = 4,4\text{ cm}$, $v = 0,3\text{--}0,5\text{ cm}$.

16. *Raetiai pohár töredéke* (19. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.035.34.

Leírás: Halvány téglaszínűre égetett anyagú, bel-
ső oldalán a száj körül helyenként vöröseslilas, he-
lyenként sötétlilas, szürkés, az edény belsejében pe-
dig áttetsző vörösesbarnás bevonatú, a külső olda-
lán ezüstösen csillogó grafitszürke bevonatos, rövid,
cilindrikus nyakú, enyhén kihajló, lekerekített pere-
mű pohár peremtöredéke, vállán fogaskarcolt díszí-
téssel. Drexel 2 vagy 3 típushoz tartozhat.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}} = 8\text{ cm}$, $v = 0,3\text{--}4\text{ cm}$.

17. *Raetiai pohár töredékei* (19. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.118, 2013.N16–
17.092.208, 2013.N16–17.092.236, 2013.N15.072.70.

Leírás: Halvány barnástéglasszínűre égetett anyagú
töredékek, külső-belső oldalon helyenként ezüstös,
vörösesbarnás bevonattal. Enyhén kihajló, elkeske-
nyedő peremű, rövid nyakú, Drexel 3b típusú pohár-
forma, profilált talppal. A hason három zónában több

sor, egymás alatt párhuzamosan futó, fogaskarcolt sávok láthatók.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=9,6$ cm, $\hat{a}_{\text{talp}}=4,8$ cm, $v=0,3-4$ cm.

18. Raetiai pohár töredékei (19. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M17.080.364–365.

Leírás: Halvány téglavörösre égetett anyagú töredékek, külső oldalon sötétlilas, vöröses, belső oldalon pedig áttetsző lilászörös bevonatúak, keményre égetettek, jó minőségűek. Lekerekített, félkörszerűen megvastagodó, összeszűkülő peremű, hasas, hordó formájú, Drexel 3b típusú pohár töredékei, legalább két sor horizontális irányú fogaskarcolt szalagdíszítéssel.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=5$ cm, $v=0,3$ cm.

19. Raetiai pohár peremtöredéke (19. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.L16–M17.080.370.

Leírás: Nyers halvány téglaszínűre égetett peremtöredék, külső oldalán fémesen fényes, ezüstösen csillogó, jó minőségű lilásezüstös bevonattal, keskeny, egy sor horizontális irányú fogaskarcolt szalagdíszszel, belső oldalán, a peremrészén ugyanez a bevonat, a test belső részén pedig áttetsző, vékony bevonat látható. Drexel 3b típusú pohárhoz tartozhatott.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=5$ cm, $v=0,2$ cm.

20. Raetiai pohár peremtöredéke (19. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.119.

Leírás: Halvány vörösesbarnára égetett peremtöredék, peremen vöröses, a test többi részén pedig ezüstös-lilásan csillogó bevonattal. A perem elkeskenyedő, lekerekített, rézsútosan kihajló, profilált. Belső oldalán vörösesbarnás bevonatú. A töredék alsó részén rovátkolással díszített. Talán Drexel 3(?) típusú pohárhoz tartozhatott.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=9-10$ cm, $v=0,35$ cm.

21. Raetiai tál töredékei (19. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.91, 2013.N16–17.016.129, 2013.N16–17.016.448, 2013.N16–17.016.266.

Leírás: Halványbarna színűre, keményre égetett töredékek, finom anyagúak, bevonatuk a külső oldalon fémesen fényes, ezüstös, a rovátkolt részekén, a peremen vöröses színű, belső oldalon pedig ezüstös, helyenként vörösesbarnás. A perem rézsútosan, enyhén kihajló, enyhén lekerekített. A test több zónában egymás alatt párhuzamosan futó fogaskarcolt sávokkal díszített. Drexel 3b típusba sorolható.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=15$ cm, $v=0,35-0,4$ cm.

Fekete bevonatos kerámia

22. Fekete bevonatos pohár töredékei (20. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.7, 2013.N16–17.016.452, 2013.N16–17.076.42, 2013.N16–17.016.128, 2013.N18–19.026.47, 2013.N16–17.016.450.

Leírás: Jó minőségű, csengően keményre, foltosan téglaszürke színűre égetett töredékek. A has két szélén kettős sávból álló, fogaskarcolt szalaggal díszítettek, közepén pedig egy sor fogaskarcolt szalag fut, kerek horpasztásokkal tagoltak. Niederbieber 33c típusú pohárforma.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=9,5$ cm, $\hat{a}_{\text{talp}}=5$ cm.

23. Fekete bevonatos pohár töredékei (20. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.039.424–425, 2013.L17–M17.057.290, 2013.L17–M17.074.21, 2013.L17–M17.057.34, 2013.L17–M17.057.32, 2013.L17–M17.017.3–4.

Leírás: Foltosan vörösszürke színűre, keményre égetett, finom anyagú töredékek. Bevonatuk fémesen fényesen csillogó, ezüstösen szürke. A has kör alakú horpasztásokkal tagolt, amelyet két oldalról fogaskarcolt sáv szegélyez. Niederbieber 33c típusú pohárhoz tartozhatott.

Méretük: $\hat{a}_{\text{talp}}=3,1$ cm, $m=kb. 11$ cm, $v=0,2$ cm.

24. Fekete bevonatos pohár töredékei (20. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.068.27, 2013.N15.070.5, 2013.N15.070.31.

Leírás: Rétegesen szürke, téglavörös, szürkére égetett anyagú, finom fényes foltosan sötétbarnásszürke bevonatos, kör alakú horpasztásokkal tagolt, Niederbieber 33c típusú pohár töredékei.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=kb. 8$ cm.

25. „Spruchbecher” töredékei (20. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.292, 2013.L17–M17.057.31, 2013.L17–M17.030.128, 2013.N16–17.016.44, 2013.L17–M17.057.350, 2013.L17–M17.074.436–437.

Leírás: Rétegesen vörös, szürke színűre, keményre égetett töredékek. A vállon fogaskarcolt sáv, felette fehér barbotinból formált hullámvonaldísz (Künzl D.2)¹¹¹, alatta újabb fogazás, ezen barbotin cseppekből felrakott vonaldísz (Künzl D.14) és valamilyen betű(?) vagy növényi inda szára(?), az alsó zónában pedig szőlőfürt/kandeláber motívum (Künzl D.95) alatt barbotin cseppekből (Künzl D.14) felrakott dísz és fogazott sáv fut.

Méretük: $\hat{a}_{\text{perem}}=7$ cm, $m=kb. 13$ cm, $v=0,2$ cm.

¹¹¹ A díszítőelemek forrása: KÜNZL 1997, Typentaf. 9–14.

26. „Spruchbecher” töredékei (20. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.447, 2013.N16–17.016.126–127, 2013.N16–17.016.444–445, 2013.N15.032.462.

Leírás: Foltosan halvány téglaszürke színűre égett töredékek, külső felületen fényes sötétszürke, belső oldalon sötétbarnásszürkés bevonatos. Fogaskarcolt szalagokkal, a has és nyak találkozásánál barbotin hullámvonal (Künzl D.2), B betű felső részével, illetve egy S betű alsó részével, alsó részén barbotin cseppekből álló szalaggal díszített. Künzl *Typ 1*-be sorolható.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}} = \text{kb. } 7 \text{ cm}$, $\hat{a}_{\text{talp}} = 5 \text{ cm}$.

27. „Spruchbecher” töredékei (20. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.27, 2013.L17–M17.057.291.

Leírás: Foltosan vörösseszürkére, keményre égetett, jó minőségű. Belső oldalán sötétbarna, külső oldalán fémesen fényes sötétszürke bevonat, hullámvonal dísszel (Künzl D.2), alatta vékony karcolás, amely jelzi a fehér barbotin betű vízszintes szárának vonalát (erre van felfestve). Fogaskarcolt sáv széle látható a betű szárának töredéke mellett.

Méretek: $v = 0,2 \text{ cm}$.

28. „Schwarzfirnis” utánzat töredékei (20. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.057.56, 2013.M17.030.29, 2013.L17–M17.074.27, 2013.L17–M17.039.174.

Leírás: Halványszürkére égetett töredékek, külső oldalon anyagánál sötétebb szürke bevonattal, belső oldalán bevonat nélkül. Félkörszerűen megvastagodó peremű, tölcseres nyakú, gömbhasú, Niederbieber 33a csoportba sorolható pohár töredékei.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}} = 5,5 \text{ cm}$, $v = 0,2–3 \text{ cm}$.

29. „Schwarzfirnis” utánzat töredékei (20. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.055.5, 2013.N18–19.019.253.

Leírás: Keményre, halványszürkére égetett anyagú, vastag falú, külső oldalán fényes, sötétszürke, belső oldalán matt szürke bevonatos pohár töredékei. Pereme megvastagodó, lekerekített, nyaka tölcsereszerű, felfelé szűkülő. A perem alatt a bevonat lepattogott.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}} = 7 \text{ cm}$, $v = 0,4 \text{ cm}$.

30. „Schwarzfirnis” töredékei (20. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.053.36, 2013.N16–17.016.449.

Leírás: Halványszürkére égetett, finom anyagú. Külső oldalán halványszürke, belső oldalán sötétszürke, az edény belseje felé pedig vörössesbarnás színbe megy át a bevonat. Az oldaltöredéken növényi(?) ornamentika részlete látható, a két töredék valószínűleg

egy edényt alkothat a KGYM 2012.M15–16.035.232, 2012.M15–16.014.119, 2012.L16–M16.113.249, 2012.L13–14.008.82. töredékekkel.¹¹²

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}} = 7 \text{ cm}$, $v = 0,3 \text{ cm}$.

Mécsesek

31. Firmamécsekes töredéke (21. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.074.450, 2013.L17–M17.074.48.

Leírás: Lilásvörösre égetett, bevonat nélküli firmamécsekes aljtöredéke, alján kettős koncentrikus körben CRE[SCES] bélyeg részletével.

Méretek: $\hat{a} = 7,8 \times 3,4 \text{ cm}$.

32. Firmamécsekes töredéke (21. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.015.5.

Leírás: Sötétlilásvörös színűre égetett, ezüstösen fényes, lilásvörös bevonatos firmamécsekes alsó részének töredéke, CR[ESCES] bélyeg részletével.

Méretek: $\hat{a} = 2,4 \times 5,9 \text{ cm}$.

33. Firmamécsekes töredéke (21. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.019.221.

Leírás: Firmamécsekes aljtöredéke, barnásszürkés anyagú, barnás bevonat maradványával, alján bélyeggel, V betű részletével, talán VIBIANI(?) bélyege.

Méretek: $\hat{a} = 4,3 \times 2,6 \text{ cm}$.

34. Firmamécsekes töredéke (21. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.042.5.

Leírás: Firmamécsekes aljtöredéke. Téglavörös színű, csillámos anyagú, barnásvörös bevonat maradványával. Az alján egyes koncentrikus körben bélyeg részlete, V betűvel kezdődő V[IBIANI] bélyege(?).

Méretek: $\hat{a} = 2,5 \times 1,5 \text{ cm}$.

35. Firmamécsekes töredéke (21. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.12.

Leírás: Firmamécsekes téglavörös színű, csillámos anyagú aljtöredéke, rajta barnásvörös bevonat maradványával. Az alján kettős koncentrikus körben bélyeg részlete, V betűvel kezdődő VIBI[ANI] bélyege(?).

Méretek: $\hat{a} = 6 \times 3,6 \text{ cm}$, $m = 3,5 \text{ cm}$.

36. Firmamécsekes töredéke (21. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.045.8.

Leírás: Nyers színűre égetett firmamécsekes, gyenge minőségű, kivitelezésű, foltos, helyenként sötétebb, helyenként világosabb barnás bevonattal, vállán két bütyökkel, alján bemélyített ovális alakú részben CERIA/LIS bélyegével. Orra törött.

Méretek: $h = 8 \text{ cm}$, $sz = 6,1 \text{ cm}$, $m = 3 \text{ cm}$.

¹¹² BARTUS–BORHY et al. 2014, 57, 15. tábla 10.

37. *Firmamécses töredéke* (21. tábla 7)
 Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.047.111.
 Leírás: Nyers színűre égetett, barnás bevonatos. Alja bemélyített, [L]L:C bélyeg részletével.
 Méretek: á=3,8×2,3 cm.

38. *Volutás mécses fedlaptöredéke* (21. tábla 8)
 Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.080.264.
 Leírás: Keskeny, enyhén csapott vállú fedlaptöredék, rozetta (?) és pont kör díszítés részletével, vörös-

barnára égetett anyagú, fényes barnás bevonatos.
 Méretek: 3,5×1,9 cm.

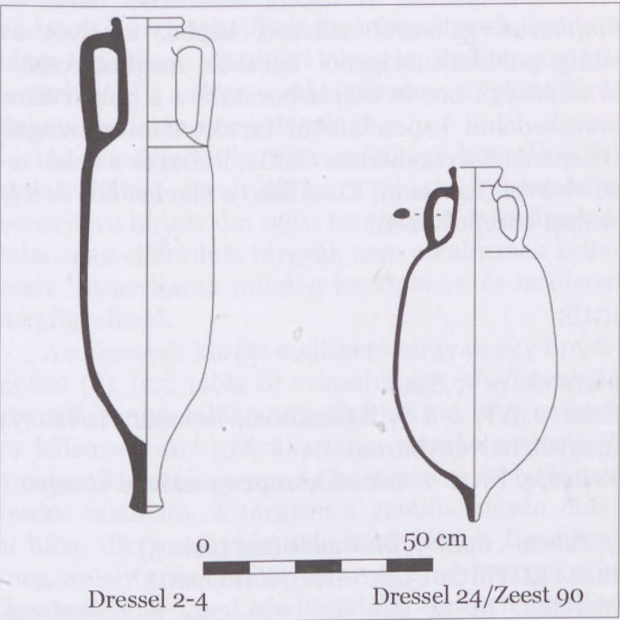
39. *Kétorrú mécses töredéke* (21. tábla 9)
 Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.3.
 Leírás: Kétorrú mécses töredéke, téglaszínűre égetett, kopottas, fényes vörösesharna bevonattal, alján egyszeres körben VICT bélyeggel, amelyből csak a T és a C egy része látszódik. Mindkét orra égett, kormos.
 Méretek: sz=7,6 cm, h=5 cm, m=3,7 cm.

AMPHORÁK

Dressel 2-4

A megelőző évek ásatásai során Brigetióban talált Dressel 2-4 típusú *amphoraleletek* számát gyarapítja egy 2013-ban előkerült töredék (1), (22. tábla 1) amelyben bort szállítottak az ókori polgárvárosba. A Dressel 2-4 *amphorákat* a Római Birodalom számos területén gyártották: Britannia, Hispania Tarraconensis, Gallia, Raetia, Italia, Africa, Aegyptus és Cilicia provinciákban, valamint Kos szigetén és feltételezhetően az Isztriai-félszigeten.¹¹³ Pannoniában Hispania Tarraconensisből,¹¹⁴ Galliából¹¹⁵ és Italiából,¹¹⁶ valamint Kos szigetéről¹¹⁷ származó töredékek kerültek elő: a 2013-ban talált leletet is valószínűleg ezen területek egyikén gyártották. Törésfelülete világosvörös színű, alapanyagában kisméretű, barna összetevők figyelhetők meg.

Ezen típusú *amphorákat* nagy mennyiségben a Kr. e. 1. század közepe és a Kr. u. 2. század közepe közötti időszakban gyártották, de alkalmanként a 3. századra keltezhető rétegekből is napvilágra kerültek.¹¹⁸ Pannoniai importjuk általánosan a Vespasianus korban kezdődött, ez alól csak a Sallában és a Savariában talált töredékek képeznek kivételt, amelyek a Kr. u. 1. század közepére keltezhetők.¹¹⁹ A tartományban talált legkésőbbi darabok Antoninus Pius korából származnak.¹²⁰ A korábban publikált brigetiói darabok Domitianus és Antoninus Pius uralkodása közé keltezhetők.¹²¹

3. kép: A 2013-ban talált amphorák típusai
 Abb. 3: Die Typen der im Jahre 2013 gefundenen Amphoren

A Komárom–Szöny, Vásártéren 2013-ban történt feltárások során három darab karakterisztikus *amphoratöredék* került elő. (3. kép)

¹¹³ Britannia: CASTLE 1978, 386; Hispania Tarraconensis: TCHERINA-ZEVI 1972, 35; Gallia: LAUBENHEIMER 1989, 106; Raetia: DESBART-MARTIN-KILCHER 1994, 342–344; Italia: TCHERNIA 1986, 127–129; Africa: BONIFAY 2004, 147; Aegyptus: EMPEREUR-PICON 1989, 227–228; Cilicia: EMPEREUR-PICON 1989, 231; Kos szigete: HESNARD 1986, 75–78; Isztriai-félsziget: MARION-STARAC 2001, 119.
¹¹⁴ BEZECZKY 1995, 159; BEZECZKY 1997, 173; BEZECZKY 1998, 364; KELEMEN 1988, 116.
¹¹⁵ BEZECZKY 1991, 133; BEZECZKY 1997, 173; BEZECZKY 1999, 65.

¹¹⁶ BEZECZKY 1991, 133; BEZECZKY 1997, 173; BEZECZKY 1999, 65; HÁRSHEGYI 2009, 61; HÁRSHEGYI 2010, 51; KELEMEN 1988, 116.
¹¹⁷ BEZECZKY 1994, 122; HÁRSHEGYI 2008, 173.
¹¹⁸ BEZECZKY 2005, 38.
¹¹⁹ Salla: BEZECZKY 1987, 4; Savaria: KELEMEN 1988, 123.
¹²⁰ BEZECZKY 1991, 133.
¹²¹ BEZECZKY 1999, 65; HÁRSHEGYI 2004, 113; BARTUS-BORHY et al. 2012, 24–25; BARTUS-BORHY et al. 2014, 59.

Dressel 24/Zeest 90

Egy aljtöredék sorolható a Dressel 24/Zeest 90 tipológiai csoportba (2). (22. tábla 2) A korábbi évek ásatásai során előkerült *amphorák* legnagyobb része ebbe a típusba tartozik.¹²² Alapvetően olajat szállítottak ezekben az edényekben.

Az *amphorákat* az Égeikum területén és Kis-Ázsia partvidékén gyártották.¹²³ A. Opaît a dobrudzsai leletek alapján a típus két variánsát különítette el,¹²⁴ a 2013-ban talált aljtöredék – az eddig publikált brigetiói leletekkel megegyezően – az A variánshoz sorolható. Világosvörös alapanyagában elvélve fehér összetevők fedezhetők fel.

Pannonia provinciában a *limes menti* városokban (Brigetio,¹²⁵ Aquincum,¹²⁶ Intercisa¹²⁷) Hadrianus uralkodása alatt kezdődött meg az *amphorákban* tárolt olívaolaj importja, de nagy mennyiségű behozatalával a 2. század végétől lehet számolni.¹²⁸ A polgárvárosban a 3. század közepére keltezhető rétegekből kerültek elő a legkésőbbi Dressel 24/Zeest 90 *amphorák*.¹²⁹

Nem azonosított töredék

Egy perem-, nyak- és fültöredék nem sorolható tipológiai csoportba (3). (22. tábla 3) Világosvörös színű alapanyagában kisméretű kvarcsemcsék és nagyobb méretű, barna és vörös színű összetevők figyelhetők meg. Az anyagszerkezete a Fekete-tenger partvidékén gyártott *amphorákra* jellemző. Fekete-tengeri produktumok ismertek a polgárváros területéről: egy Knossos 26-27 és egy Šelov C típusú töredék.¹³⁰

Összegezve elmondható, hogy két lelet jól illeszkedik a korábbi évek ásatási során előkerült *amphorák* típusaiba (Dressel 2-4, Dressel 24/Zeest 90), a harmadik töredék pedig nem sorolható csoportba. A leletek beleillenek abba az *amphora*forgalomról alkotott képbe, amelyet az eddig publikált brigetiói darabok meghatároztak: jó minőségű bor és olaj behozatalára a polgárváros kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn a nyugati (Hispania Tarraconensis, Gallia, Italia) és a keleti területekkel (Égeikum, Kis-Ázsia) a Flavius-kor és a 3. század közepe között.

KATALÓGUS

1. Dressel 2-4 típusú perem-, nyak-, fültöredék (22. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.M17.081.23, 30.

Méretek: m=9,5 cm, á_{perem}=16 cm, v_{perem}=1,3 cm, fm=4,5×2,7 cm (ovális).

Szín: 5YR 7/4 (rózsaszín).

Kelkezés: Kr. u. 1. század negyedik negyede–2. század harmadik negyede.

2. Dressel 24/Zeest 90 típusú aljtöredék (22. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.L16–17–M16–17.080.362.

Méretek: m=7,8 cm.

Szín: 2.5YR 6/6 (világosvörös), bevonat: 10YR 7/4 (nagyon halványbarna).

Kelkezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

3. Perem-, nyak-, fültöredék (22. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.116, 220.

Méretek: m=12 cm, á_{perem}=16 cm, v_{perem}=1,5 cm, fm=6×3,7 cm (ovális).

Szín: 2.5YR 6/8 (világosvörös).

Kelkezés: Bizonytalan.

BRONZTÁRGYAK

A 2013. évi ásatáson 15 bronztárgy került elő, amely meghatározható és besorolható valamely használati tárgytípusba. A korábbi évekhez hasonlóan előfordulnak a leletanyagban kozmetikai eszközök, ékszerek, áttört veretek és egyéb használati tárgyak.

A kozmetikai eszközök közé sorolható egy kanálszonda (2) (23. tábla 2) és egy csipesz (5). (23. tábla 5) A kanálszonda, másnéven *cyathiscomela* gyakran profilált nyakú, általában egyik vége olívmag alakú,¹³¹ a másik végén kicsi, hosszúka, vékonyka kanálban végződő eszköz. Ilyen a szőny-vásártéri darab is, amely utólag meghajlott, és a kanálrésze

¹²² NAGY 2015, 160.

¹²³ OPAÎT–TSARAVOPOULOS 2010, 26.

¹²⁴ OPAÎT 1980, 296.

¹²⁵ KELEMEN 1993, 46–47.

¹²⁶ HÁRSHEGYI 2004, 116–118; HÁRSHEGYI 2008, 174; HÁRSHEGYI 2009, 64; KELEMEN 1993, 46–47.

¹²⁷ KELEMEN 1993, 46–47.

¹²⁸ HÁRSHEGYI 2009, 64.

¹²⁹ NAGY 2015, 160.

¹³⁰ Fekete-tengeri produktumok ismertek a polgárváros területéről: egy Knossos 26-27 (NAGY 2015, 162.) és egy Šelov C típusú töredék.

¹³¹ A kanálszonda végén lévő megnagyobbodásra eredetileg a *πυρήν* görög szót használták, amely csonthéjas magot jelent. (BLIQUEZ 2003, 322.)

is töredékes. Az olívmag alakú vége a szonda, a kanálrésszel pedig el lehetett távolítani a folyadékot és gennyet a sebből.¹³² A kanállal vették ki a kenőcsöt a tartójából, a másik végére pedig valamilyen anyagot csavartak, és azzal tudták letörölni a sminket.¹³³ K. Garnerus elmélete szerint azonban ez szolgált a nyíl lötte sebek kezelésére, mivel a kanál segítségével a nyílvevő vége könnyen eltávolítható volt.¹³⁴ Ez az eszköz is nagyon elterjedt volt a császárkorban az egész birodalomban.¹³⁵ A római korban, akárcsak ma, a csipeszek használata általános volt mind az orvoslásban, mind a hétköznapi életben. A gyógyításban főleg a sebekbe került idegen tárgyak eltávolítására szolgált, a mindennapokban pedig a főlöszleges szőrszálak kitépésére használták. A Szőny-Vásártérről előkerült darab kisebb, vékony bronzszalagból kialakított, kerekre hajlított fogórészsel rendelkezik. A tárgy töredékes, a hajlított vége alapján könnyen felismerhető. Ez a típus a császárkorban az egész birodalom területén elterjedt volt.¹³⁶

Az ásatáson előkerült varrótü egy hosszúkás furrattal ellátott darab (1), (23. tábla 1) párhuzamát ismerjük a birodalom egész területéről.¹³⁷ Az ilyen általánosan előforduló tárgyak nem alkalmasak keltezésre, használatuk minden korszakban és területen megfigyelhető.

Az ékszerek között említhető tárgyak egy bronzgyűrű (8), (23. tábla 8) valamint egy *phallos* alakú csüngő (7). (23. tábla 7) A gyűrű a Kr. u. 2–3. századra jellemző, zárt gyűrűkarikájú típusba tartozik,¹³⁸ amelyen kis ovális gemma elhelyezésére szolgáló mélyedés található. A tárgyon a gemma helyén öntési hiba, illetve az utómunkálatok hiánya figyelhető meg, amely arra utalhat, hogy egy helyben gyártott darabról lehet szó. A *phallos* alakú amulettek különböző fajtái fordulnak elő a római kori leletek között. Vannak többágú, szárnyas és egyszerűbb darabok is. A szőny-vásártéri darab egy egyszerű típus, amelyhez hasonló, elnagyolt kivitelezésű darab gyakori a Római Birodalomban.¹³⁹

Katonai viselethez köthető több tárgy is található a leletanyagban. Az egyik egy páncél záróvere (14),

(24. tábla 6) amely tárgytípus a *lorica segmentata*hoz tartozott. Ezek a veretek a Kr. u. 2–3. századra keltezhetők, a markomann háborúk utáni időtől kezdve használták.¹⁴⁰ Szintén a katonasághoz köthető több áttört veret is (9, 11), (24. tábla 1, 3) egy szív alakú csüngő (10), (24. tábla 2) egy növényi díszítésű csüngő (14), (24. tábla 6) valamint egy pelta alakú lyukkal ellátott hosszúkás tárgy is (12). (24. tábla 4) Ezek a leletek a katonák ruházatához, illetve a lőszerszármazathoz egyaránt tartozhattak.

A leletanyagban négy olyan tárgy található, amelyek funkciója kérdéses. Két esetben a leletek töredékessége sem teszi lehetővé a meghatározást, az egyik egy hosszúkás, mindkét végén töredékes darab (4), (23. tábla 4) a másik egy esztergált bronzkorong (6), (23. tábla 6) amelynek közepén kerek lyuk található. Ezek a darabok több tárgytípushoz is hasonlítanak, azonban állapotuk miatt egyértelműen nem lehet eldönteni, hova is sorolhatjuk őket. A harmadik tárgy teljesen ép, hosszúkás, öntött bronz tárgy (3), (23. tábla 3) egyik végén gömbben végződő profilált részzel, másik végén a *stilus*okhoz hasonló, ellaposodó végződéssel rendelkezik. Ez a funkció azonban kizárható a másik végén megfigyelhető kialakítása miatt. Szintén a vásártéri ásatásról került elő egy emailal díszített korong is (15). (24. tábla 7) A tárgy hátoldalán semmilyen felfüggesztésre utaló nyom nem látható, így a funkciója kérdéses. Mérete alapján inkább a gombokhoz sorolható, a fibulák jellemzően ennél nagyobb méretűek.

A 2013-as bronz leletanyagot vizsgálva tehát elmondható, hogy tökéletesen illeszkedik a többi leletanyag és a korábban előkerült tárgyak által meghatározott képbe. A különböző használati tárgyak lelőköri körülményei nem teszik lehetővé, hogy a használatukra nézve további információt nyerjünk. A legtöbb tárgy nem keltezhető, mind időben, mind területileg általános volt a használatuk a Római Birodalomban. A tárgyak között viszonylag nagy számban vannak jelen a katonai viselethez tartozó veretek, amely a *legiotábor* közelsége miatt érthető.

¹³² HAUFF 1993–94, 114.

¹³³ HAUFF 1993–94, 114.

¹³⁴ GARNERUS 1980, 57.

¹³⁵ Carnuntum: HAUFF 1993–94, 136, Taf. 12. Kat. 58; GARNERUS 1980, 57, Taf. 6/1. Siscia: KOŠČEVIČ 1995, 18. Pl. 33. Kat. 310–311. Augusta Raurica: RIHA 1986, 64. Taf. 39–49. Trier: KÜNZL 1984, 175, Taf. 23/K13, K15–17. Mediolanum: RABEISEN 1988, 92, Pl. 28. Kat. 241. Straubing: WÄLKE 1965, 57, Taf. 109/4. Sarmizegetusa: ALICU–COCIŞ 1983, 228, Pl. III. Kat. 13.

¹³⁶ Carnuntum: HAUFF 1993–94, 111, Taf. 3., Kat. 11–15. Straubing: WÄLKE 1965, 57, Taf. 109, 22–23. Hofheim:

RITTERLING 1912, 184, Taf. XVI./10, 13. Emona: PETRU 1972, T. XCII/9.

¹³⁷ Magdalensberg: DEIMEL 1987, 222, Taf. 49. Hofheim: RITTERLING 1912, 184, Taf. XVI. 16–17. Lauriacum: RUPRECHTSBERGER 1978, 56, 452–457.

¹³⁸ FACSÁDY 2009, 30, Ic típus.

¹³⁹ Chalon: BOUCHER 1983, 114, Kat. 92. Lyon: BOUCHER 1973, 179, 317. Aquincum: PARRAGI 1993, 324, 4/5.

¹⁴⁰ KLEISER 2009, 87. Ch. Kleiser a tárgytípus felhasználati és rekonstrukciós variációit részletesen tárgyalja.

KATALÓGUS

1. *Bronz tű* (23. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.M15.018.1.

Leírás: Kerek átmetszetű bronz varrotű, lyukas végénél töredékes állapotú.

Méretek: h=12,2 cm, á=0,3 cm.

2. *Bronz kanálszonda* (23. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.016.019.

Leírás: Középen meghajlott kanálszonda, egyik végén kis hosszúkas kanálban végződik. A kanálrész alatt kettős profilált gyűrűs tagozatok, az alsó részén szintén gyűrűs tagozatok díszítik.

Méretek: h=12,4 cm, sz=0,5 cm, m=0,25 cm.

3. *Bronz tárgy* (23. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.016.1.

Leírás: Öntött bronz tárgy, egyik végén kis gömbben végződő profilált díszítéssel, középen hatszögletes átmetszetű nyéllal. Másik felén ellaposodó, négyszögletes fejben végződik.

Méretek: h=2,9 cm, sz=0,8 cm, m=0,2 cm.

4. *Bronz tárgy* (23. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.070.1.

Leírás: Hosszúkas, lapos bronztárgy, mindkét vége töredékes, egyik végén elkeskenyedő U alakban hajlított végződéssel.

Méretek: h=5 cm, sz=1,1 cm, m=0,2 cm.

5. *Bronz csipesz* (23. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.016.10.

Leírás: Vékony bronzlemezről hajlított díszítetlen bronzcsipesz, egyik vége töredékes.

Méretek: h=3,9 cm, sz=0,4 cm, m=0,1 cm.

6. *Bronz tárgy* (23. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.M18-19.001.14.

Leírás: Kerek bronzkorong, felületén esztergált koncentrikus körökkel, közepén kerek lyukkal. Töredékes állapotú.

Méretek: h=3,6 cm, sz=2,5 cm, m=0,2 cm.

7. *Bronz csüngő* (23. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.092.3.

Leírás: *Phallos* alakú csüngő, felső részén kerek karikával, amellyel felakaszthatták.

Méretek: h=3,2 cm, sz=1,8 cm, m=1 cm.

8. *Bronz gyűrű* (23. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.N18-19.140.1.

Leírás: Kisméretű bronzkarika, enyhén kiszélesedő fejlappal, amelyen sekély ovális mélyedést

alakítottakki a gemma elhelyezéséhez.

Méretek: á=1,8 cm, sz=0,5 cm, m=0,2 cm.

9. *Bronz veret* (24. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.001.2.

Leírás: Trombitamotívumokkal díszített, áttört, hosszúkas veret. Egyik végén kis furat látható rajta. Többszörösen hajlított.

Méretek: h=4,6 cm, sz=1,7 cm, m=0,12 cm.

10. *Bronz tárgy* (24. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.M18-19.035.2.

Leírás: Szív alakú bronzlemez, alsó csücskén kis profilált gombbal.

Méretek: h=4,8 cm, sz=2,7 cm, v=0,1 cm.

11. *Bronz veret* (24. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.016.14.

Leírás: Öntött, áttört bronzveret, töredékes állapotú. Egyik oldalán az egyik saroknál, illetve középen kis bütők látható.

Méretek: h=5,5 cm, sz=5,3 cm, m=0,1 cm.

12. *Bronz tárgy* (24. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.016.15.

Leírás: Hosszúkas, négyszögletes, lapos bronztárgy, egyik kiszélesedő végén pelta alakú lyukkal.

Méretek: h=4 cm, sz=1,1 cm, m=0,15 cm.

13. *Bronz tárgy* (24. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.N18.019.1.

Leírás: Kerek bronzkorong, kerek gombbal a közepén, alsó részén növényi motívumokat mintázó díszítménnyel, két oldalán kerek nyúlványokkal. Felső részén a felerősítésére szolgáló karika maradványa látható.

Méretek: h=3,7 cm, sz=2,9 cm, m=0,3 cm.

14. *Bronz páncélzáró veret* (24. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N16-17.076.2.

Leírás: Bronz karika, egyik oldalán szögletesített, lapos résszel, amelyből kis szegecs áll ki.

Méretek: h=2,5 cm, sz=1,7 cm, m=0,4 cm.

15. *Emailos bronz korong* (24. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.L17-M17.078.7.

Leírás: Bronz korong, egyik oldalán sugárirányban sávosan elrendezett emailos díszítéssel. Hátoldalán nincs nyoma szegecsnek vagy egyéb applikációs lehetőségnek.

Méretek: á=1,8 cm, m=0,15 cm.

FIBULÁK

A 2013-as feltárás során az előző évekhez képest jóval nagyobb számban kerültek elő fibulák, összesen 11 darab, amelyek mindegyike rézötvezetből készült. Egy fibulát rontott termékként lehet meghatározni (3). A katalógusba felvett fibulák típusa egy eset kivételével (11) biztosan meghatározható volt.

Egygombos, erősprofilú fibulák (1–2) (25. tábla 1–2)

Az egygombos, erősprofilú fibulák fő jellegzetessége a kengyelt osztó profilált vagy félprofilált gomb. A 2013-as leletanyagból két fibula (1–2) sorolható ide, ezek hasonló formai jellegzetességeket mutatnak: mindkét fibula a fedlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák alcsoportjába tartozik.¹⁴¹ Tűszerkezetük külső húrozású rugós konstrukció, amely azonban csak az egyik fibula (1) esetében maradt ép. Kengyelük az osztógomb előtt és az után is háromszög keresztmetszetű, a kengyel a tűszerkezet felett pedig háromszög alakúra szélesedik. A kengyelt osztó gomb mindkét fibula esetében csak a kengyel felső oldalára terjed ki, zárógombjuk eltérő formájú.

A kengyel kialakítása alapján a fibulákat (1–2) az Almgren 84-es formával feleltethetjük meg,¹⁴² amely változat Pannonia teljes területéről ismert.¹⁴³ Ezt a fibulaformát az egygombos, erősprofilú fibulák késői fejlődési fokára kell helyezni. A tárgyalat fibulaváltozat esetében feltételezhető, hogy Brigetióban is gyártották.¹⁴⁴ Berecz K. a változat egy Sallából előkerült példányát a Hadrianus korra datálta.¹⁴⁵

Pannon trombitafibulák (3–4) (25. tábla 3–4)

A trombita alakú fibuláknak – más fibulatípusokhoz hasonlóan – számos változatát ismerjük, elnevezésüket a tűszerkezet felett trombita alakúra szélesedett kengyelformája alapján kapták.

Az első fibula (3) második, kengyelt osztó gombot követő része, hiányzik. A rugós tűszerkezetet ez

esetben nagyméretű, trombita alakú kengyel követi, amelynek alsó laprészéhez a félkör keresztmetszetű felsőrész hozzákapsolódik. Hasonló kengyelformával és kengyelt osztó gombbal Pannoniából nem csak az északi, de a nyugati és déli területekről is ismerünk fibulákat.¹⁴⁶

A következő töredéket (4) a második, levél alakú, gerincvonalas kengyel alapján azonosíthatjuk trombita alakú fibulával. A tűszerkezetet követő első kengyelszakaszt az ismert pannoni párhuzamok¹⁴⁷ alapján kisméretű trombitaformának kell elképzelnünk.

Kovrig I. az összes,¹⁴⁸ W. Jobst pedig bizonyos fibulaváltozatokat,¹⁴⁹ amelyek kengyele bár a tűszerkezet felett trombita alakúra duzzadt, az egygombos, erősprofilú fibulák típusán belül tárgyalta, ezzel arra utaltak, hogy a pannon trombitafibulákat tipológiai fejlődés tekintetében az egygombos, erősprofilú fibulák formájából kell levezetni.¹⁵⁰ A pannon trombitafibulák leginkább a Duna-vidéken voltak népszerűek, és Pannonia, valamint Noricum provinciák fibulaanyagára jellemzők. Ez a típus általánosságban a Kr. u. 2. századra keltezhető.¹⁵¹

Térdfibulák (5–9) (25. tábla 5–9)

A Kr. u. 2–4. században népszerű¹⁵² térdfibulák a római kori fibulák egyik legnagyobb számban ismert típusa Pannoniában. A típust meghatározó fő jellegzetesség az ívelt, térd formában meghajló kengyel.

A 2013-as évben öt fibula (5–9) került elő, amelyek a térdfibulák különböző változataiba sorolhatók be. A tárgyalat térdfibulák mind rugós tűszerkezettel készültek, amely négy (5–7, 9) fibula esetében külső húrozású, míg egy fibula (8) esetében belső húrozású konstrukció. A vizsgált darabok mindegyike a fedlappos térdfibulák közé tartozik.¹⁵³

Az első ilyen típusú fibula (5) fedlapja félkörös, amelyhez ugyancsak félkör keresztmetszetű kengyel csatlakozik. A félkörös fedlappal, valamint félkör ke-

¹⁴¹ ALMGREN 1923, Fig. 74–84.

¹⁴² További típuspárhuzamok: MERCZI 2014, 3. változat.

¹⁴³ Összefoglalóan lásd: KOVRIG 1937, 49–51; PATEK 1942, 24, 174; MERCZI 2014, 18–19.

¹⁴⁴ Kovrig I. Szőnyből közölte a fedlap nélküli egy gombos erős profilú fibulák öntőformáját (KOVRIG 1937, 91, XXVII. t. 1a). Újabban lásd: SEY 2013, 172, Kat. 53.

¹⁴⁵ BEREZ 1990, 89.

¹⁴⁶ KOVRIG 1937, 52; PATEK 1942, 199; KOŠČEVIĆ 1980, T. XXII, 163; SÁRÓ 2011, XXV. tábla 2.

¹⁴⁷ Például hasonló fibula ismert Hőgyészről (SÁRÓ 2011, XXI. tábla 5=KOVRIG 1937, Taf. XIII, 133) és Sisciából (KOŠČEVIĆ 1980, T. XXI, 151–152).

¹⁴⁸ KOVRIG 1937, 17, Taf. VI, 60–61a, Taf. VII.

¹⁴⁹ JOBST 1975, 37, Taf. 7, 47–49.

¹⁵⁰ Ezt követően W. Jobst a pannon trombitafibulákat az I.6. típusban tárgyalta. (JOBST 1975, 42–44.)

¹⁵¹ JOBST 1975, 42.

¹⁵² KOVRIG 1937, 20; JOBST 1975, 59–68; RIHA 1979, 85–86.

¹⁵³ Csak egy fibula (6) esetében nem volt lehetőségünk vizsgálni a fedlap formáját.

resztmetszetű kengyellel gyártott térdfibulák számos darabja ismert Komárom-Esztergom megyéből,¹⁵⁴ de nem csupán Pannonia észak-északkeleti részén került elő ez a változat, hanem a belső területekről, nyugatról és délről¹⁵⁵ is ismertek további darabok. A fibula (5) fedlapja díszítetlen, amely a tárgyalt variáns esetében szokványos.

A következő fibula (6) a háromszög keresztmetszetű térdfibulák egy variánsába tartozik: a félkörös keresztmetszetű kengyelen közepén végigfutó gerincvonal teszi a kengyelt háromszögletes átmetszetűvé. A kengyel oldalnézetben „S” alakban ívelt, felülnézetben enyhén beívelő formájú, amely további, Komárom-Esztergom megyéből ismert térdfibulákkal rokonítja a fibulát.¹⁵⁶ A háromszögletes keresztmetszettel és félkörös fedlappal készített fibulák Pannonia északi részén és a borostyánkőút mentén kerültek elő nagyobb számban,¹⁵⁷ de Pannonia további területeiről is ismertek.¹⁵⁸

A következő fibulák (7–8) kengyele egyaránt trapéz keresztmetszetű, további részleteik tekintetében azonban eltérnek. A (7) fibula trapéz keresztmetszetű kengyele félkörös fedlaphoz csatlakozik. A szőnyvásártéri anyagból már korábban is előkerült trapéz keresztmetszetű kengyellel és félkörös fedlappal gyártott fibula.¹⁵⁹ A robusztus kengyeltest egy szőnyi és egy héregi fibula¹⁶⁰ kengyeléhez hasonlít, azok azonban a fedlaphoz közvetlenül csatlakoznak, míg a (7) esetében egy bordaszerű összekötőelem figyelhető meg. A (8)-as a vizsgált fibulák közül az egyik legépebb darab. Fő jellegzetessége a pelta alakú fedlap, amelyet a trapéz keresztmetszetű kengyellel félkörös összekötőtag kapcsol össze. A (8) fibula a pannoniái térségre jellemző, oldalnézetben „S” alakban ívelt, felülnézetben pedig kétoldalt beívelő formát mutatja. Rugós szerkezetét valószínűleg rugótok borította: erre a megoldásra a (8)-hoz hasonló fibulák esetében Pannoniából¹⁶¹ és Pannonián kívül¹⁶² is találunk példát. A tárgy felületét eredetileg valamilyen

fehéresszürke bevonattal, valószínűleg ónozással díszítették,¹⁶³ ennek ma azonban csak nyomai figyelhetők meg a fedlapon, a kengyelen és a tűtartón.

A (9) fibula kengyele már nem a „klasszikus” térdfibulaformát mutatja, hiszen a kengyel tagolt: első fele fektetett téglalap keresztmetszetű, második fele pedig trapéz keresztmetszetű; az első kengyelrész keresztben borda díszíti. Ilyen formát Kovrig I. nagyrészt Pannonia határvidékéről közölt.¹⁶⁴ A (9) fibulához hasonló további darabok ismertek egyrészt a *limes* mentén,¹⁶⁵ de hasonló fibulák a provincia belsőbb területeiről is előkerültek.¹⁶⁶

Csuklós szerkezetű „T” fibulák (10–11) (25. tábla 10–11)

A késő római időszak népszerű fibulatípusa ez a csuklós szerkezettel készült, ívelt kengyelű fibulatípus. A formafejlődésben a hagymagombos fibulák előzményének határozzák meg, amelyre nem csupán a tűszerkezet kialakítása, hanem a kengyel formája is utal.¹⁶⁷

Az első ilyen fibula (10) úgynevezett csuklókaros tűszerkezettel (*Röhrenscharnier*) készült: a csuklókar kör keresztmetszetű. A kengyel indításánál kis szögletes gomb díszíti, amely a típus szokványos jellegzetessége.¹⁶⁸ A fibula kengyele sima, díszítetlen, félkör keresztmetszetű. A példány töredékessége miatt további megállapításokra nem nyílik lehetőségünk.

Töredékessége miatt csupán feltételeesen sorolható ide a következő darab (11), amely egy fibula csöves kialakítású tűtartója. A csöves kialakítású tűtartóformák E. Riha felosztásában a „q-s” formajelölést kapták, amelyek az augusta rauricai fibulák esetében a 3. és 6. csoportba sorolt néhány típus esetében jellegzetesek.¹⁶⁹ Csöves kialakítású tűtartó a tárgyalt töredékéhez hasonló lapos gombbal az augusta

¹⁵⁴ BEREZ 1987, Kat. 6, Kat. 14, Kat. 16–17, Kat. 25, Kat. 27, Kat. 31, Kat. 34, Kat. 38, Kat. 42, Kat. 48, Kat. 52, Kat. 62–64, Kat. 66, Kat. 75, Kat. 77–78, Kat. 80–81, Kat. 83, Kat. 89, Kat. 102, Kat. 105–106, Kat. 110–111, Kat. 113, Kat. 115, Kat. 127–128, Kat. 139, Kat. 153, Kat. 157, Kat. 161; SEY 2006, Kat. 31; MERCZI 2011, 8–14, Kat. 6–28, Kat. 29–58.

¹⁵⁵ BEREZ 1987, 71–76, 79–88, 90; SÁRÓ 2011, 45–48.

¹⁵⁶ MERCZI 2011, Kat. 96, 101, 102, 11. tábla 2, 7, 8.

¹⁵⁷ BEREZ 1990, 91; BEREZ 1991, 165; MERCZI 2011, 35.

¹⁵⁸ BEREZ 1987, Kat. 251, Kat. 257–259, 261–263; KOŠČEVIĆ 1980, T. XXIII, 182; BEREZ 1990, Kat. 39, Abb. 4, 12; BEREZ 1991, Kat. 35, 4. kép 8; SÁRÓ 2011, Kat. 295, XXXII. t. 2; MERCZI 2012, Kat. 84–86, 7. kép 6–7.

¹⁵⁹ SEY 2006, Kat. 32.

¹⁶⁰ MERCZI 2011, Kat. 63–64.

¹⁶¹ KOVRIG 1937, 61, X. t. 96; BEREZ 1987, 238, 240, Kat. 337, 342; OTTOMÁNYI 2007, 20. kép 10.

¹⁶² LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, Tab. XIV, 17; JOBST 1975, Taf. 24, 180; HATTATT 2000, 388, 395, Fig. 193, 482, 1241.

¹⁶³ Az ónozás technikájáról bővebben lásd: BAYLEY–BUTCHER 2004, 43.

¹⁶⁴ KOVRIG 1937, 63, X. t. 102.

¹⁶⁵ JOBST 1975, 64; KUZMOVÁ–RAJTÁR 1990, Abb. 4, 5; ZSIDI et al. 2009, 117, Kat. 372; MERCZI 2011, Kat. 137–139, 15. tábla 4–6.

¹⁶⁶ KOVRIG 1937, 63; BEREZ 1990, Kat. 42, Abb. 4, 9; MERCZI 2011, Kat. 136, 140–141, 15. tábla 3, 7, 8; SÁRÓ 2011, Kat. 264, 306, XXXII. tábla 8–9; MERCZI 2012, Kat. 87, 7. kép 8.

¹⁶⁷ PATEK 1942, 71; PEŠKAR 1972, 136.

¹⁶⁸ MERCZI 2012, 500.

¹⁶⁹ RIHA 1979, 17–18.

auricai leletanyagban például a csuklós szerkezetű „T” fibuláknál ismert.¹⁷⁰

A 2013. évi feltárás során előkerült valamennyi fibula jól illeszkedik abba a képbe, amely a korábbi évek fibuláinak feldolgozása alapján a polgárváros fibulaspektrumáról kirajzolódott. Legnagyobb szám-

ban térdfibulák (öt darab) azonosíthatók, míg az egygombos, erősprofilú fibulák, a pannon trombitafibulák és a csuklós szerkezetű „T” fibulák azonos mennyiségben (két-két darab) kerültek elő 2013-ban. A bemutatott, Kr. u. 2–3. században népszerű típusokat kivétel nélkül a polgárváros virágkorához lehet kötni.

KATALÓGUS

1. Egygombos, erősprofilú fibula (25. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.067.1.

Leírás: Bronz, kéttagú. Tűje hiányzik. Külső húrozású tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga felső állású, nincs fedlapja. A háromszög keresztmetszetű kengyel a tűszerkezet felett kiszélesített, majd a tűtartó irányában elkeskenyedik, tagolatlan, félkörívet formáló gomb, majd borda osztja, a gomb után háromszög keresztmetszettel folytatódik, majd tagolatlan, csepp alakú gombbal záródik. A téglalap alakú tűtartó kitöltött, jobbra forduló.

Méretek: $h=4,3$ cm, $sz_{kengyel}=1,2$ cm.

2. Egygombos, erősprofilú fibula (25. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.092.2.

Leírás: Bronz, kéttagú. Tűszerkezete és tűje hiányzik. Húrhorga felső állású, nincs fedlapja. A háromszög keresztmetszetű kengyel a tűszerkezet felett kiszélesített, majd a tűtartó irányában elkeskenyedik, tagolatlan, félkörívet formáló gomb osztja, a gomb után háromszög keresztmetszettel folytatódik, majd kéttagú gombbal (borda és hengeres vég) záródik. A téglalap alakú tűtartó kitöltött, jobbra forduló.

Méretek: $h=5,2$ cm, $sz_{kengyel}=0,9$ cm.

3. Pannon trombitafibula, rontott (25. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.004.1.

Leírás: Bronz, kéttagú. Tűje hiányzik, a tűszerkezet félig letört, a kengyel második fele és a tűtartó letört. A kengyel eldeformálódott. Külső húrozású tengelyes rugósszerkezete 7+0 menetes. Húrhorga felső állású, nincs fedlapja. A kengyel a tűszerkezet felett trombita alakúra szélesedik, majd egy félkör keresztmetszetű felső szakaszra és egy az osztógombhoz csatlakozó alsó szakaszra válik szét. A kengyelt kétszer tagolt, félkörívet formáló gomb osztja.

Méretek: $h=3,25$ cm, $sz_{kengyel}=1,7$ cm.

4. Trombita alakú fibula töredéke (25. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.059.1.

Leírás: Anyaga bronz. Tűje, tűszerkezete hiányzik, a kengyel első fele letört. A félkör keresztmetszetű kengyelt lapos, bordaszerű gomb osztja, az osztógomb után kiszélesedik, levél alakú, egyszer élezett

részben folytatódik, majd kéttagú (csonkakúp alakú tag és apró, hengeres vég) gombbal záródik. A kissé magasított, eredetileg talán trapéz alakú tűtartó kitöltött.

Méretek: $h=2,2$ cm, $sz_{kengyel}=0,6$ cm.

5. Térdfibula töredéke (25. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.M18–19.066.1.

Leírás: Bronz, kéttagú. Tűje törött, a kengyel második fele és a tűtartó letört. Külső húrozású tengelyes rugósszerkezete 4+5 menetes. Húrhorga hengeres. A félkör alakú fedlap külső szegélyét apró, bevéssett vonalkázás díszíti. A félkör keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik.

Méretek: $h_{töredék}=1,9$ cm, $sz_{fedlap}=1,1$ cm, $sz_{kengyel}=0,7$ cm.

6. Térdfibula (25. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.10.

Leírás: Anyaga bronz. Tűje és tűszerkezete hiányzik. Az ívelt kengyel a tűtartó felé előbb elkeskenyedik, majd újra kiszélesedik, félkörös keresztmetszetű, felületén közepén egy hosszanti irányú borda fut. A kengyel kis peremmel záródik. A téglalap alakú tűtartó kitöltött, jobbra forduló, külső oldalán bordázott.

Méretek: $h_{töredék}=2,9$ cm, $sz_{kengyel}=0,9$ cm.

7. Térdfibula töredéke (25. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.092.6.

Leírás: Bronz, kéttagú. Tűje, a kengyel második szakasza és a tűtartó is letört. Külső húrozású tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes. Húrhorga felső állású. A félkör alakú fedlaphoz a trapéz keresztmetszetű kengyel bordaszerű lépcsővel csatlakozik.

Méretek: $h_{töredék}=2$ cm, $sz_{fedlap}=1,6$ cm, $sz_{kengyel}=1,2$ cm.

8. Térdfibula (25. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.003.1.

Leírás: Bronz, kéttagú. Tűje letört, tűszerkezete törött. Belső húrozású tengelyes rugósszerkezete 4+4 menetes. A fibula tűszerkezetének jobb oldalán talán rugótok maradványait lehet azonosítani. Húrhorga felső állású. A pelta alakú fedlaphoz a trapéz alakú kengyel kis lépcsővel csatlakozik. Az ívelt kengyel

¹⁷⁰ RIHA 1979, Taf. 49, 1430, Taf. 50, 1439.

a tűtartó irányába előbb összeszűkül, majd újra kiszélesedik, peremmel és merőleges állású hengeres gombbal záródik. A kitöltött, téglalap alakú tűtartó alacsony, jobbra forduló, külső oldalán bordázott. A fibula felületét ónozással/ezüstözéssel díszíthették, amelynek nyomai a fedlapon, a kengyelen és a tűtartón is megfigyelhetők.

Méretek: $h=3,7$ cm, $sz_{\text{fedlap}}=2,2$ cm, $sz_{\text{kengyel}}=1,8$ cm.

9. Térdfibula (25. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.LM16–17.001.1.

Leírás: Bronz, kéttágú. Tüje és tűszerkezete hiányzik. Húrhorga felső állású, fedlapja téglalap alakú. A kengyel első fele fektetett téglalap keresztmetszetű, amely a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik és bordával záródik, második fele trapéz keresztmetszetű, amely téglalatest alakú peremmel záródik. A kitöltött,

téglalap alakú tűtartó alacsony, jobbra forduló, külső oldalán bordázott.

Méretek: $h=3,7$ cm, $sz_{\text{fedlap}}=2,2$ cm, $sz_{\text{kengyel}}=1,3$ cm.

10. Csuklós szerkezetű „T” fibula (25. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.015.1.

Leírás: Bronz, kéttágú. Tüje és tűtartója hiányzik, a tűszerkezet és a kengyel törött. Csuklókaros tűszerkezete van. A kengyel félkör keresztmetszetű, szalagszerű.

Méretek: $h_{\text{törédé}}=2,2$ cm, $sz_{\text{tok}}=2$ cm, $sz_{\text{kengyel}}=0,5$ cm.

11. Fibula töredéke (25. tábla 11)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.076.4.

Leírás: Bronz fibula csöves kialakítású tűtartójának töredéke. A kengyel lapos gombbal záródik.

Méretek: $h_{\text{törédé}}=2$ cm, $sz_{\text{gomb}}=0,8$ cm.

ÉREMLELETEK

A 2013. évi ásatások során 16 érem került elő, amelyek nem módosítják a Brigetio polgárvárosának éremforgalmáról a korábbi évek során megszerzett ismereteinket: a pénzforgalom Domitianus uralkodásának legvégén, Traianus uralkodásának a legelején indul, s tart egészen 252-ig, amikor valamilyen ismeretlen esemény miatt hirtelen megszakadt. A 280-as években talán sikertelen újratelepülési kísérlet történt, de ezt követő rétegeket érmekkel nem lehet igazolni, sőt a kései – és oly gyakori – érmék szinte teljes hiánya a városrész felhagyottságára, lakatlanságára lehet bizonyíték.

A legkorábbi érem egy Tiberius Caesarnak Kr. u. 9 és 14 között Lugdunumban vert as (1). Ennek előkerülése több szempontból is meglepő. Igaz, hogy ezeket nagyon nagy számban verték, de forgalmi területüknek Galliát szánták, Duna-vidéki előfordulásuk nem gyakori. Az érem, bár a felülete erősen megmaródott, nem nagyon kopott, annak ellenére, hogy a rendszeres brigetiói éremforgalom csak mintegy nyolc évtizeddel a verése után indult. Úgy tűnik, mintha az érem évtizedekre kikerült volna a pénzforgalomból mielőtt újra felbukkant volna Brigetióban.

Traianus *quinarius*a is ritka leletnek mondható. Igaz ugyan, hogy Traianus (és Hadrianus) *quinarius*a számítanak a leggyakoribbaknak a címleten belül, de még így is ritkának számítanak más pénzekhez képest. A *quinarius*okat a császárkorban ugyanis nem elsősorban pénzforgalmi szándékkal verték, hanem egyes különleges alkalmakra. Azt, hogy ebben a korban mégis részt vettek a pénzforgalomban, jól mutatja, hogy a legtöbb ilyen éremhez hasonlóan a brigetiói darab is nagyon kopott.

Hadrianus *denarius*a (4) is érdekes numizmatikai, ikonográfiai szemszögből. A hátlapi, Ceres-

nek meghatározott ülő alaknak kalászokat kelle-ne tartani a jobb kezében, de az érmén egy visszafelé hajló tárgy(?) látható. A legvalószínűbb talán, hogy egy kígyót (esetleg Agathodaimont) tart a kezében. Az Agathodaimont tartó ábrázolás megtalálható egy Demetert ábrázoló terrakotta reliefen is a Museo Nazionale delle Terme gyűjteményében.

Hadrianus *sestertius*a szintén ritka érem, amely a császár utazásainak állít emléket. A balra néző mellkép és a hátlapi felirat elosztása teszi még különlegesebbé a típuson belül az érmét.

Két *subaeratus* érem is volt a pénzek között, az egyik Julia Domna *denarius*a (10), amely csak anyagában tér el az állami pénzektől, egyébiránt úgy tűnik, mintha verdei verőkövel készült volna. Severus Alexander *subaeratus denarius*a (14) viszont egyértelműen utánzat. Az ábrázolás sem olyan finoman kidolgozott, mint a Róma városi pénzekén, a felirata pedig rontott: az *IMP* és az utána álló *M* közül hiányzik a *C(aesar)*, valamint az *[ALE]XAN* rövidített alak sem tűnik fel állami pénzekén, hanem *ALEXAND* szerepel.

Elagabalus *denarius*a (13) átvert érem, azaz nem új lapkára, hanem egy korábbi éremre verték. Az első veretből sajnos túl kevés látható ahhoz, hogy azonosítani tudjuk.

Meglepő volt II. Constantius kisbronzának felbukkanása ásatási rétegből, hiszen az ásatásról 4. századi érem még csak felszíni szórványként volt ismert, úgy is csak egyetlen darab, egy II. Julianusnak *caesarként* vert kisbronz. Ez az érem is a közvetlenül a humusz alatti laza, barna földrétegből került elő, amely akár kevert réteg is lehet.

KATALÓGUS

1. Tiberius Caesar (26. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2013.001.6.

Av.: [TI CAESAR] AVGVST F IMP[ERAT...], babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: [R]OM ET A[VG], a lugdunumi oltár, két oldalán oszlopon egy-egy Victoria koszorúval és pálmaággal. as; 9,57 g; Lugdunum; Kr. u. 9–14; RIC I² 238a/245.

2. Traianus (26. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.9.

Av.: IMP TRAIANO AVG GER DAC [P M TR P COS ... P P], babérkoszorús mellkép jobbra, bal vállán *aegis* vagy *palludamentum*.

Rv.: [S P Q R OPTI]MO [PRINCIPI], Victoria jobbra lép, baljában pálma, jobbában koszorú.

quinarius; 0,87 g; Roma; Kr. u. 103–114; RIC II 196var/281 (LANZ 2002, 112, 446).

3. Traianus (26. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–71.092.1.

Av.: [...JO AV[...]], sugárkoronás mellkép jobbra.

Rv.: [...], ?

dupondius; 9,06 g; Roma; Kr. u. 103–117; RIC II?

4. Hadrianus (26. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2013.M17.025.1.

Av.: HADRIANVS–AVGVSTVS, babérkoszorús fej jobbra, bal vállán *paludamentum*.

Rv.: COS–III, Ceres balra ül, jobbában kalászek? (kígyó?), baljában bőségszaru, előtte *modius* kalászzokkal.

denarius; 2,93 g; Roma; Kr. u. 125–128; RIC II 146var; STRACK 1931, 166; GORNY&MOSCH 2007, 160, 2322.

5. Hadrianus (26. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.026.8.

Av.: HADRIANVS–AVGVSTVS, *paludamentum*os mellkép balra.

Rv.: [FE]LICITAT[I]/AVG P [P]/COS [III]/S–C, gálya kormányossal és evezősökkel balra.

sestertius; 23,78 g; Roma; Kr. u. 132–134; RIC II 706jvar; HESS-DIVO 2010, 317, 867=KÜNKER 2009, 158/604.

6. Hadrianus (26. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.011.

Av.: [HADRI]ANVS–AVG C[OS III P P], *paludamentum*os mellkép jobbra.

Rv.: [RESTITVTORI HISP]ANIAE/S C, császár tógában balra áll, baljában mappa, jobbával felemeli a térdeplő Hispaniát, aki baljában ágat tart.

dupondius; 12,24 g; Roma; Kr. u. 134–138; RIC II 955c.

7. Antoninus Pius (26. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19.035.4.

Av.: [ANTONINVS A]V[G] PI–[VS PP TR P COS IIII], sugárkoronás fej jobbra.

Rv.: S–C, Securitas balra ül, jobbában *sceptrum*, baljával fejét támasztja.

dupondius; 10,38 g; Roma; Kr. u. 145–161; RIC III 808.

8. Marcus Aurelius (26. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2013.N18–19. 045.1.

Av.: M ANTONINVS–AVG TR P XXVIII, babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: IMP–VI–COS III/S C, Jupiter balra ül, jobbában Victoria, baljában *sceptrum*.

sestertius; 29,12 g; Roma; Kr. u. 173/174; RIC III 1096.

9. Commodus (26. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2013.L17–M17.078.6.

Av.: M COMM ANT P F-EL AVG BRIT P P, babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: APOL PAL P M TR P XVI COS VI, Apollo balra áll, jobbában *plectrum*, baljában oszlopra állított lant.

denarius; 1,57 g; Roma; Kr. u. 190/191; RIC III 215.

10. Julia Domna (26. tábla 10)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016.9.

Av.: IVLIA–AV[GVST]A, ruhás mellkép jobbra.

Rv.: FELICITAS PVBLICA, Felicitas balra áll, jobbában *caduceus*, baljában bőségszaru.

denarius (*subaeratus*); 1,85 g; Roma; Kr. u. 196–211?; RIC IV/1 592.

11. Julia Domna (26. tábla 11)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.016. 12.

Av.: IVLI[A]–AVGVSTA, ruhás mellkép jobbra.

Rv.: IVNO–REGINA, Juno balra áll, jobbában *patera*, baljában *sceptrum*, előtte páva.

denarius; 2,83 g; Roma; Kr. u. 196–211; RIC IV/1 560.

12. Caracalla (26. tábla 12)

Ltsz.: KGYM 2013.002–003.2.

Av.: ANTONINVS–PIVS AVG, babérkoszorús, *paludamentum*os mellkép jobbra.

Rv.: FELICIT–AS AVGG, Felicitas balra áll, jobbában *caduceus*, baljában bőségszaru.

denarius; 3,05 g; Roma; Kr. u. 201–206; RIC IV/1 127.

13. Elagabalus (26. tábla 13)

Ltsz.: KGYM 2013.001.4.

Av.: IMP ANTONINVS PIVS AVG, babérkoszorús, *paludamentum*os mellkép jobbra.

Rv.: *ABVNDANTIA AVG*, Abundantia balra áll, két kézzel bőségszarut önt ki, mögötte csillag.
denarius; 2,71 g; Roma; Kr. u. 218–222; RIC IV/2 56b.

14. *Severus Alexander* (26. tábla 14)

Ltsz.: KGYM 2013.N15.071.4.

Av.: *[I]MP M [...]XAN AVG?*, babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: *P[...]ITIA*, Pudicitia? balra ül.

denarius; 3,02 g; bizonytalan verde; Kr. u. 222–235?; hibrid, vö.: RIC IV/2 307.

Bartus Dávid

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Budapest

E-mail: bartusdavid@gmail.com

Borhy László

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Budapest

E-mail: lborhy@hotmail.com

Delbó Gabriella

Klapka György Múzeum

Komárom

E-mail: delbogabi@gmail.com

Dévai Kata

MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi

Kutatócsoport

Budapest

E-mail: kata.devai@gmail.com

Kis Zita

MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi

Kutatócsoport

Budapest

E-mail: zitus.kis@gmail.com

15. *Meghatározhatatlan uralkodó* (26. tábla 15)

Ltsz.: KGYM 2013.L16/17–M16/17.075.1.

Av.: [...], portré jobbra.

Rv.: [...], álló alak.

?; 3,58 g; ?; Kr. u. 1–3. század.

16. *II. Constantius* (26. tábla 16)

Ltsz.: KGYM 2013.N16–17.055.1.

Av.: *CO[NSTANTI]–VS P F AVG*, diadémós, páncélos, *paludamentum*os mellkép jobbra.

Rv.: *VICTORIAE DD AVGGQ NN/(pálma)//A SIS*, két Victoria egymással szemben áll, koszorút és pálmát tart.

AE4; 1,10 g; Siscia; Kr. u. 347–348; RIC VIII 194.

Nagy Anna

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Budapest

E-mail: anna.quickening@gmail.com

Sáró Csilla

MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi

Kutatócsoport

Budapest

E-mail: sarocsilla@gmail.com

Sey Nikoletta

MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi

Kutatócsoport

Budapest

E-mail: seyniki@gmail.com

Számadó Emese

Klapka György Múzeum

Komárom

E-mail: emese@jamk.hu

Vida István

Magyar Nemzeti Múzeum

Budapest

E-mail: vida.istvan@hnm.hu

IRODALOM

ALICU–COCIŞ 1983 Alicu, D.–Cociş, S.: *Instrumente medicale de Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. *Apulum* 26 (1983) 223–237.

ALMGREN 1923 Almgren, O.: *Studien über nord-europäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Leipzig 1923.

BARKÓCZI 1944–1951 Barkóczi L.: *Brigetio*. Diss-Pann Ser. II. Vol. 22. Budapest 1944–1951.

BARKÓCZI 1986 Barkóczi L.: *A 3. sz. első feléből származó vésett díszű üvegek Pannoniában*. *ArchÉrt* 113 (1986) 166–189.

BARKÓCZI 1988 Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. (*Studia Archaeologica* IX.) Budapest 1988.

BARTUS–BORHY et al. 2012 Bartus D.–Borhy L.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Szórádi Zs.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2010-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről*. *KMMK* 18 (2012) 7–56.

- BARTUS–BORHY et al. 2013 Bartus D.–Borhy L.–Delbó G.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Szórádi Zs.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szöny, Vásártéren 2011-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről*. KDMK 19 (2013) 9–94.
- BARTUS–BORHY et al. 2014 Bartus D.–Borhy L.–Delbó G.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szöny, Vásártéren 2012-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről*. KDMK 20 (2014) 33–90.
- BARTUS–BORHY–SZÁMADÓ 2013 Borhy, L.–Bartus, D.–Számadó, E.: *Short report on the excavations at Brigetio (Szöny–Vásártér) in 2013*. DissArch Ser. 3. No. 1. Budapest 2013, 129–141.
- BAYLEY–BUTCHER 2004 Bayley, J.–Butcher, S.: *Roman Brooches in Britain. A Technological and Typological Study based on the Richborough Collection*. London 2004.
- BERECZ 1987 Berecz K.: *Adatok a térdfibulák pannoniai történetéhez*. (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 1987.
- BERECZ 1990 Berecz, K.: *Römerzeitliche Fibeln aus Zalalövő*. ActaArchHung 42 (1990) 77–96.
- BERECZ 1991 Berecz K.: *Római kori fibulák Zala megyéből I*. ZM 3 (1991) 163–183.
- BEZECZKY 1987 Bezeczky, T.: *Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*. BAR-IS 386 (1987).
- BEZECZKY 1991 Bezeczky T.: *A tribunus laticlavusok háza az aquincumi 2–3. századi legiótáborban*. Amphorák. BudRég 28 (1991) 133–137.
- BEZECZKY 1994 Bezeczky, T.: *Aegean amphorae in Pannonia*. FolArch 43 (1994) 115–127.
- BEZECZKY 1995 Bezeczky, T.: *Roman amphora trade in Pannonia*. In: (Ed. Hajnóczy, G.) *La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale. Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura* (Roma, 13–16 gennaio 1994). Milan 1995, 155–175.
- BEZECZKY 1997 Bezeczky, T.: *Amphorae from the south area of the auxiliary fort at Carnuntum (Preliminary report)*. In: (Hrsg. Kandler, M.) *Das Auxiliarkastell Carnuntum 2*. Wien 1997, 173–181.
- BEZECZKY 1998 Bezeczky, T.: *Wine export to Noricum and Pannonia*. In: II Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental (Badalona 1998). Badalona 1998, 364–369.
- BEZECZKY 1999 Bezeczky, T.: *New amphora finds from Brigetio*. Antaeus 24 (1999) 65–72, 600–601.
- BEZECZKY 2005 Bezeczky, T.: *Roman amphorae from Vindobona*. In: (Hrsg. Krininger, F.) *Vindobona. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext*. Wien 2005, 35–109.
- BLIQUEZ 2003 Bliquez, L. J.: *Roman surgical spoon-probes and their ancient names* (μήλη, μηλωτής/μηλωτής, specillum) JRA 16 (2003) 322–330.
- BONIFAY 2004 Bonifay, M.: *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR-IS 1301 (2004).
- BORHY 2005 Borhy L.: *Instrumenta inscripta Latina aus Brigetio (FO: Komárom/Szöny–Vásártér) Grabungskampagnen 1992–1997*. SEB 10 (2005) 99–147.
- BOUCHER 1973 Boucher, S.: *Bronzes romains figurés du Musée des beaux-arts de Lyon*. Lyon 1973.
- BOUCHER 1983 Boucher, S.: *Les bronzes figurés antiques. Musée Denon. Chalon-sur-Saône* 1983.
- BÓNIS 1942 Bónis É.: *A császárkori edényművéség termékei a terra sigillátakon kívül. A korai császárkor anyaga*. DissPann 2.20. Budapest 1942.
- BÓNIS 1970 B. Bónis É.: *A brigetioi sávós kerámia*. FolArch 21 (1970) 71–86.
- BÓNIS 1975 B. Bónis É.: *A brigetioi katonaváros fazekastelepei*. FolArch 26 (1975) 71–89.
- BÓNIS 1976 B. Bónis É.: *Edényraktár a brigetioi katonaváros fazekastelepeén*. FolArch 27 (1976) 73–86.
- BÓNIS 1979 B. Bónis, É.: *Das Töpferviertel „Gerhát” von Brigetio*. FolArch 30 (1979) 99–155.
- BRUKNER 1981 Brukner, O.: *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. DissMonSADJ 24. Beograd 1981.
- CASTLE 1978 Castle, S. A.: *Amphorae from Brockley Hill, 1975*. Britannia 9 (1978) 383–392.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*
- CONSPECTUS 2002 Ettlinger, E.–Kenrick, P. M.–Roth-Rubi, K.–Zabehliczky-Scheffenecker, S.: *Die Formen*. In: *Conspectus Formarum Terrae Sigillatae Italico modo Confectae*. MRGK 10 (2002).
- COOL–PRICE 1995 Cool, H. M. E.–Price, J.: *Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971–1985*. ColchArchRep 8 (1995).
- CZYSZ–SOMMER 1983 Czysz, W.–Sommer, S.: *Römische Keramik aus der Töpfersiedlung von Schwabmünchen im Landkreis Augsburg*. München 1983.
- DEIMEL 1987 Deimel, M.: *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*. (Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 9.) Klagenfurt 1987.

- DESBAT–MARTIN-KILCHER 1994 Desbat, A.–Martin-Kilcher, S.: *Les amphores sur l'axe Rhône-Rhin à l'époque d'Auguste*. In: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Collection de l'École Française de Rome 114 (1989) 338–358.
- DÉVAI 2011 Dévai K.: *A komárom/szőny-vásártéri ásatások római kori üvegleletei*. KMMK 17 (2011) 133–150.
- DREXEL 1911 Drexel, F.: *Das Kastell Faimingen*. ORL B 66 c, 1911.
- DYCZEK 2001 Dyczek, P.: *Roman Amphorae of the 1st–3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology*. Warszawa 2001.
- EMPEREUR–PICON 1989 Empereur, J.-Y.–Picon, M.: *Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée Orientale*. In: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Collection de l'École Française de Rome 114 (1989) 223–248.
- ETTLINGER–SIMONETT 1952 ETTlinger, E.–SIMONETT, Ch.: *Römische Keramik aus dem Schutthügel von Vindonissa*. (Veröffentlichungen der Gesellschaft Pro Vindonissa 3.) Basel 1952.
- FACSÁDY 2009 Facsády A.: *Aquincumi ékszerek/Jewellery in Aquincum*. (Az Aquincumi Múzeum Gyűjteményei 1.) Budapest 2009.
- FADIĆ 1997 Fadić, I.: *Il vetro, Trasparenze imperiali. Vetri romani dalla Croazia*. Milano 1997.
- FÉNYES 1998 Fényes G.: *A brigetioi municipium házi kerámiaja a Komárom/Szőny-Vásártéri ásatásokról 1992–1996*. (Asztali kerámia és világítóeszközök.) (Szakdolgozat, ELTE.) Budapest 1998.
- FÉNYES 2003a Fényes, G.: *Untersuchungen zur Keramikproduktion von Brigetio*. ActaArchHung 54 (2003) 101–163.
- FÉNYES 2003b Fényes G.: *Import kerámiák és helyi utánpótlás Brigetioból*. KMMK 10 (2003) 5–33.
- FISCHER 1990 Fischer, Th.: *Das Umland des römischen Regensburg*. (Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 42.) München 1990.
- GABLER 1973 Gabler, D.: *Der römische Gusthof von Fertőrákos*. ActaArchHung 25 (1973) 139–176.
- GABLER 1977 Gabler D.: *A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése*. ArchÉrt 104 (1977) 145–175.
- GABLER 1989 (Ed. Gabler, D.) *The Roman Fort at Ács–Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes*. BAR-IS 531 (ii). Oxford 1989.
- GABLER 1990 Gabler D.: *Kereskedelem*. In: (Szerk. Mócsy A.–Fitz J.) *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest 1990, 185–209.
- GABLER 2002 Gabler D.: *Terra sigillaták az aquincumi canabaeból*. BudRég 35 (2002) 227–250.
- GABLER–HORVÁTH 1996 Gabler D.–Horváth F.: *A szakályi terra sigillaták és helyük a bennszülött telep kerámiaspektrumában*. WMMÉ 19 (1996) 115–190.
- GARNERUS 1980 Garnerus, K.: *Versorgung von Schußverletzungen bei den Römern*. RÖ 8 (1980) 55–65.
- GOETHERT-POLASCHEK 1977 Goethert-Polaschek, K.: *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier*. Mainz am Rhein 1977.
- GORNY&MOSCH 2007 Gorny&Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 160 (9. October 2007).
- GRÜNEWALD 1979 Grünwald, M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum*. (Grabungen 1968–1974). RLÖ 29 (1979).
- GUIDO 1978 Guido, M.: *The Glass Beads of the Prehistoric and Roman Periods in Britain and Ireland*. London 1978.
- HARSÁNYI 2012 Harsányi E.: *A füstölőtálak megjelenésének és eltűnésének okai a provinciális leletanyagban*. In: (Szerk. Bíró Sz.–Vámos P.) *FiRKák II. Győr 2012*, 247–260.
- HARSÁNYI 2013 Harsányi, E.: *Die Trierer schwarz engobierte Ware und ihre Imitationen in Noricum und Pannonien*. Austria Antiqua 4. Graz 2013.
- HARTER 1999 Harter, G.: *Römische Gläser des Landesmuseums Mainz*. Wiesbaden 1999.
- HATTATT 2000 Hattatt, R.: *Ancient Brooches and other Artefacts. A Fourth Selection of Brooches together with some other Antiquities from the Author's Collection*. Oxford 2000.
- HAUFF 1993–94 Hauff, E.: *Die medizinische Versorgung von Carnuntum*. CarnJb (1993–94) 89–196.
- HAVAS 2009 Havas Z.: *Atilia Firma téglaműhelyének termékei Pannoniában*. In: (Szerk. Bíró Sz.) *Ex Officina...* Studia in honorem Dénes Gabler. Győr 2009, 205–225.
- HÁRSHEGYI 2004 Hárshegyi, P.: *Roman amphorae from the civil town of Brigetio/Szőny-Vásártér 1992–2001*. CommArchHung 2004, 113–121.
- HÁRSHEGYI 2008 Hárshegyi, P.: *Roman amphorae from the East along the ripa Pannonica*. RCRF Acta 40 (2008) 173–178.
- HÁRSHEGYI 2009 Hárshegyi, P.: *Eastern Mediterranean amphorae in Aquincum*. In: Gabler, D.–Hárshegyi, P.–Lassányi, G.–Vámos, P.: *Eastern Mediterranean import and its influence on local pottery in Aquincum*. ActaArchHung 203 (2009) 61–65.
- HÁRSHEGYI 2010 Hárshegyi, P.: *Amphorae from early Roman contexts. The case of Víziváros (Budapest, Hungary)*. RCRF Acta 41 (2010) 51–54.

- HESNARD 1986 Hesnard, A.: *Imitations et raisonnement archéologique: À propos des amphores de Rhodes et de Cos*. In: Recherches sur les amphores grecques. BCH Suppl. 13 (1986) 75–78.
- HESS-DIVO 2010 Hess-Divo AG, Auction 317 (27. October 2010).
- HOFFMANN 2002 Hoffmann, B.: *Römisches Glas aus Baden-Württemberg*. Stuttgart 2002.
- HORVÁTH 2006 Horváth F.: *Római kori bennszülött kerámia*. In: (Szerk. Holló Sz. A.–Szulovszky J.) Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Budapest–Veszprém 2006, 33–46.
- HORVÁTH 2007 Horváth F.: *Kézzel formált, bennszülött kerámia*. StudCom 30 (2007) 300–345.
- ISINGS 1957 Isings, C.: *Roman Glass*. Groeningen/Djakarta 1957.
- IVÁNYI 1935 Iványi, D.: *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*. DissPann Ser. 2. No. 2. Budapest 1935.
- JOBST 1975 Jobst, W.: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. FiL 10 (1975).
- KARNITSCH 1957 Karnitsch, P.: *Ein Gefäßbruchstück mit eingestempelten Verzierungen aus einer pannonischen Töpferei*. Germania 35 (1957) 115–117.
- KELEMEN 1988 Kelemen, M.: *Roman amphorae in Pannonia II. (Italian Amphorae II.)* ActaArchHung 40 (1988) 111–150.
- KELEMEN 1993 Kelemen, M.: *Roman amphorae in Pannonia IV*. ActaArchHung 45 (1993) 45–73.
- KELLNER 1980 Kellner, H.-J.: *Beobachtungen in Westerndorf St. Peter 1976*. (Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 21.) München 1980, 175–181.
- KLEISER 2009 Kleiser, Ch.: *Schliessösen vom Schienenpanzer*. RÖ 32 (2009) 85–102.
- KOŠČEVIĆ 1980 Košćević, R.: *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980.
- KOŠČEVIĆ 1995 Košćević, R.: *Finds and Metalwork Production, Siscia, Pannonia Superior*. BAR 621 (1995).
- KOVRIG 1937 Kovrig I.: *A császárkori fibulák fő formái Pannoniában*. DissPann Ser. II. No. 4 (1937).
- KUZMOVÁ–RAJTÁR 1990 Kuzmová, K.–Rajtár, J.: *10 Jahre der archäologischen Ausgrabungen in Iža*. In: (Ed. Chropovský, B.–Kuzmová, K.) Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo–Nagymaros. Nitra 1990, 51–60.
- KÜNKER 2009 Fritz Rudolf Künker GmbH&Co. KG, Auction 158 (28. September 2009).
- KÜNZL 1984 Künzl, E.: *Medizinische Instrumente der Römerzeit aus Trier und Umgebung im Rheinischen Landesmuseum Trier*. TrZ 47 (1984) 153–237.
- KÜNZL 1997 Künzl, S.: *Die Trierer Spruchbecherkeramik. Dekorierete Schwarzfirniskeramik des 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr.* TrZ 21. Trier 1997.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961 Lamiová-Schmiedlová, M.: *Spony z doby římskej na Slovensku. Die Fibeln der Römerzeit in der Slowakei*. ŠtZ 5 (1961).
- LANZ 2002 Numismatik Lanz, München, Auction 112 (25. November 2002).
- LAUBENHEIMER 1989 Laubenheimer, F.: *Les amphores gauloises sous l'Empire. Recherches nouvelles sur leur production et leur chronologie*. In: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Collection de l'École Française de Rome 114 (1989) 105–138.
- LAZAR 2003 Lazar, I.: *Rimsko Steklo Slovenije/The Roman Glass of Slovenia*. Ljubljana 2003.
- LOESCHCKE 1919 Loeschcke, S.: *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesen*. Zürich 1919.
- LŐRINCZ 1977 Lőrincz, B.: *Pannonische Ziegelstempel I.: Limes-Strecke Annamatiā–Ad Statuas*. DissArch II. 5. Budapest 1977.
- LŐRINCZ 1979 Lőrincz, B.: *Pannonische Ziegelstempel II.: Limes-Strecke Vetus Salina–Inter-cisa*. DissArch II. 7. Budapest 1979.
- LŐRINCZ 1981 Lőrincz, B.: *Pannonische Ziegelstempel III.: Limes-Strecke Ad Flexum–Ad Mures*. DissArch II. 9. Budapest 1981.
- LUDOWICI II Ludowici, W.: *Stempel-Bilder römischer Töpfer aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern 1901–1905*. (Katalog II.) München 1905.
- MARION–STARAC 2001 Marion, Y.–Starac, A.: *Les amphores*. In: (Eds. Matijašić, R.–Kovačić, V.–Tassaux, F.) Loron (Croatie). Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes. Bordeaux 2001, 97–125.
- MARÓTI 1987 Maróti É.: *Római kori pecsételt kerámia Nyugat-Pannoniában*. ZM 1 (1987) 81–104.
- MARÓTI 1991 Maróti É.: *A római kori pecsételt kerámia és a Resatus-kérdés*. StudCom 22 (1991) 365–427.
- MERCZI 2011 Merczi M.: *Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből*. KMMK 17 (2011) 7–79.
- MERCZI 2012 Merczi M.: *A Budaörs-Kamaraerdei dűlőben feltárt római vicus fibulái*. In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Budapest 2012, 473–528.
- MERCZI 2014 Merczi M.: *Támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák Északkelet-Pannoniából*. KDMK 20 (2014) 7–31.
- MILGBAUER 1990 Milgbauer, R.: *Die Gefäßkeramik der Grabung Wels Marktgelände*. RCRF Acta Suppl. 7. Augst–Kaiseraugst 1990.

- NAGY 1942 Nagy L.: *A római kor*. In: (Szerk. Alföldy A.–Nagy L.) *Budapest története I*. Budapest 1942, 135–178.
- NAGY 2015 Nagy, A. A.: *La circulation des amphores dans la colonie civile de Brigetio. Rapport préliminaire*. In: (Eds. Borhy, L.–Tankó, K.–Dévai, K.) *Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicata*. Budapest 2015, 159–166.
- OELMANN 1914 Oelmann, F.: *Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik I*. Frankfurt am Main 1914.
- OPAÎȚ 1980 OpaîȚ, A.: *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine di Dobrogea*. *Peuce* 8 (1980) 291–327.
- OPAÎȚ–TSARAVOPOULOS 2010 OpaîȚ, A.–Tsaravopoulos, A.: *A Chiote pottery workshop of the Roman period*. *RCRF Acta* 41 (2010) 23–28.
- OTTOMÁNYI 2007 Ottományi K.: *A pátyi római telep újabb kutatási eredményei*. *StudCom* 30 (2007) 7–238.
- OTTOMÁNYI 2011 Ottományi K.: *Késő római mázas kerámia a budaörsi telepen*. *Arrabona* 49/1 (2011) 263–290.
- OTTOMÁNYI 2012 Ottományi K.: *Római vicus Budaörsön*. In: (Szerk. Ottományi K.) *Római vicus Budaörsön*. Régészeti tanulmányok. Budapest 2012, 9–408.
- PALÁGYI–NAGY 2000 K. Palágyi S.–Nagy L.: *Római kori halomsírok a Dunántúlon*. Veszprém 2000.
- PAOLUCCI 1997 Paolucci, F.: *I vetri incisi dall'Italia settentrionale e dalla Rezia. Nel periodo medio e trado imperiale*. Firenze 1997.
- PARRAGI 1993 Parragi Gy.: *Későrómai sírok az aquincumi canabae északnyugati részén*. *BudRég* 30 (1993) 317–326.
- PATEK 1942 Patek E.: *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete*. *DissPann Ser. II. No. 19* (1942).
- PEŠKAŘ 1972 Peškař, I.: *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.
- PETRU 1972 Petru, S.: *Emonske Nekropole (odkrite med leti 1635–1950)*. Katalogi in Monografije. Ljubljana 1972.
- PÓCZY 1957 Sz. Póczy, K.: *Keramik*. In: (Red. Alföldi, M.–Barkóczi, L.) *Intercisa II*. *ArchHung* 26 (1957) 29–139.
- RABEISEN 1988 Rabeisen, E.: *Bijoux, toilette, médecine: le mobilier de bronze*. In: (Ed. Roussel, L.) *Mediolanum. Une bourgade gallo-romaine. 20 ans de recherches archéologiques*. Dijon 1988, 91–93.
- RIC II Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. II. Vespasian to Hadrian*. London 1926.
- RIC III Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. III. Antoninus Pius to Commodus*. London 1930.
- RIC IV/1 Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. IV. Part I. Pertinax to Geta*. London 1936.
- RIC IV/2 Mattingly, H.–Sydenham, E. A.–Sutherland, C. H. V.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. IV. Part II. Macrinus to Pupienus*. London 1930.
- RIC VIII Kent, J. P. C.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. 8. The Family of Constantine I (337–364)*. London 1981.
- RICKEN–FISCHER 1963 Ricken, H.–Fischer, Ch.: *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern. Textband und Typenbilder zu Katalog VI der Ausgrabungen von W. Ludovici in Rheinzabern 1901–1914*. (Materialien zur römgerm. Keramik 7.) Bonn 1963.
- RIHA 1979 Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. *FiA* 3 (1979).
- RIHA 1986 Riha, E.: *Römisches Toiletgerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*. *FiA* 6 (1986).
- RIHA 1990 Riha, E.: *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. *FiA* 10 (1990).
- RITTERLING 1912 Ritterling, E.: *Das frühromische Lager bei Hofheim am Taunus*. *NassAnn* 40 (1912).
- RUPRECHTSBERGER 1978 Ruprechtsberger, E. M.: *Die römischen Bein- und Bronzenadeln aus den Museen Enns und Linz*. *Linzer Archäologische Forschungen* 8 (1978).
- RUŽIĆ 1994 Ružić, M.: *Rimsko staklo u Srbiji*. Centar za arheološka istraživanja 13 (1994).
- RÜTTI 1991 Rütli, B.: *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. *FiA* 13 (1991).
- SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001 Sakl–Oberthaler, S.–Tarcay, K.: *Römische Glasformen aus Wien*. *FW* 4 (2001) 78–112.
- ŠARANOVIC–SVETEK 1986 Šaranović–Svetek, V.: *Antičko staklo u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Novi Sad 1986.
- SÁRÓ 2011 Sáró Cs.: *A pannoniai közép-dunai limes kora császárkori fibulatípusai*. (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 2011.
- SCHINDLER–KAUDELKA 1975 Schindler–Kaudelka, E.: *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. *AForschMB* 3 (1975).
- SENA CHIESA 1985 (Ed. Sena Chiesa, G.) *Angera Romana. Scavi nella necropoli, 1970–1979*. Roma 1985.
- SEY 2006 Sey N.: *Római kori bronz tárgyak Brigetióból (Komárom/Szőny–Vásártér 1992–2005)*. (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 2006.
- SEY 2013 Sey N.: *A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései*. (Doktori disszertáció. ELTE.) Budapest 2013.

- SNIJDER 1933 Snijder, G. A. S.: *Guttus und Verwandtes*. Mnemosyne. Vol. 1. Fasc. 1 (1933–1934) 34–60.
- STERN 2001 Stern, E. M.: *Römisches, byzantinisches und frühmittelalterliches Glas*. 10 v. Chr. – 700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf. H. n. 2001.
- STRACK 1933 Strack, Paul L.: *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*. 2. Die Reichsprägung zur Zeit des Hadrian. Stuttgart 1933.
- SWIFT 2000 Swift, E.: *Regionality in Dress Accessories in the Late Roman West*. Monographies Instrumentum 11 (2000).
- SWOBODA 1970 Swoboda, E.: *Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler*. (Römische Forschungen in Niederösterreich I.) Graz–Köln 1964.
- SYMONDS 1992 Symonds, R. P.: *Rhenish wares. Fine Dark Coloured Pottery from Gaul and Germany*. Oxford 1992.
- SZÁMADÓ 2010 Számadó E.: *Régészeti kutatások Komárom/Szőny területén, a római kori Brigetióban, 1990–2010 között*. Terra Sebus 2 (2010) 143–152.
- SZILÁGYI 1933 Szilágyi, J.: *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*. DissPann II. 1. Budapest 1933.
- SZILÁGYI 1952 Szilágyi, J.: *Roman Garrisons stationed at the Northern Pannonian-Quad Frontier-Sectors of the Empire*. ActaArchHung 2 (1952) 189–222.
- SZŐNYI 1970 Szőnyi E.: *A Pannoniai importkerámia kérdéséhez*. (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 1970.
- TCHERNIA 1986 Tchernia, A.: *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*. Rome 1986.
- TCHERINA–ZEVI 1972 Tchernia, A.–Zevi, F.: *Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie*. In: *Recherches sur les amphores romaines*. Collection de l'École Française de Rome 10 (1972) 35–68.
- VAN LITH–RANDSBORG 1985 van Lith, S. M. E.–Randsborg, K.: *Roman Glass in the West: A Social Study*. BROB 35 (1985) 413–533.
- WALKE 1965 Walke, N.: *Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodurum*. (Limesforschungen 3.) Berlin 1965.
- WEBER 1982 Weber, G.: *Neue Ausgrabungen am „Apollo-Grannus Heiligtum“ in Faimingen*. Zwischenbericht. BRGK 62 (1982) 103–186.
- ZSIDI et al. 2009 Zsidi P. et al.: *Aquincumi látványraktár. Visual Store at Aquincum*. Budapest 2009.

BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM–SZÖNY, VÁSÁRTÉR) IM JAHRE 2013 GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN
DÁVID BARTUS–LÁSZLÓ BORHY–GABRIELLA DELBÓ–KATA DÉVAI–ZITA KIS–ANNA NAGY–CSILLA SÁRÓ–NIKOLETTA SEY–EMESE SZÁMADÓ–ISTVÁN VIDA

Die 22. Grabungskampagne der in der Zivilstadt von Brigetio (FO: Komárom–Szőny, Vásártér) fand in Zusammenarbeit des Lehrstuhls für Klassische und Provinzialrömische Archäologie der Eötvös Loránd Universität, Budapest und des Klapka György Museums, Komárom zwischen 1. und 26. Juli 2013 (20 Arbeitstage) unter Teilnahme von StudentInnen, DoktorandInnen, wissenschaftlichen MitarbeiterInnen der o. g. Institutionen, bzw. der Forschungsgruppe für Interdisziplinäre Archäologie der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (insgesamt 39 Personen) statt. Ziel der Grabungen war in 12 Schnitten, auf einer Gesamtfläche von 210 m² unsere urbanistischen Forschungen weiterzuführen. Dabei wurde eine Hofanlage von einer grossen Ausdehnung, bzw. ein Keller mit eingestürzter und gut erhaltener Holzkonstruktion freigelegt.

Während der Grabungskampagne 2013 kamen 22 bestempelte Ziegel ans Tageslicht, von denen die Mehrzahl (20 Stück=90,9%) mit dem in Brigetio stationierten Militär (Kat. 1–20), 2 weitere (9,1%) mit einer in Brigetio bekannten Pritzegelei, d.h. mit der Atiliae firma aus Carnuntum (Kat. 21–22) in Verbindung stehen. Die Mehrzahl der Militärziegel (16

Stück=80%) steht mit der legio I Adiutrix (Pia Fidelis), 4 weitere (20%) mit der Flotte von Brigetio, d. h. mit der C(lassis) F(lavia) H(istrica) – diese letzteren ohne Ausnahme auf imbrices – in Verbindung. Am interessantesten scheint der zweireihige Stempel (Kat. 1) zu sein, der in der zweiten Reihe vielleicht den Stempel [d]ux li(mitis?) Sarm(atici)? aufweist, der bisher – falls unsere Lesung sich für richtig erweist – ohne Beispiel steht.

In Zusammenhang mit den Glasfunden kann man feststellen, dass während der Grabungskampagne des Jahres 2013 insgesamt 275 Glasfragmente ans Tageslicht kamen, wobei die farblosen Gläsern die Mehrzahl (63%), während die grünen Fragmente 25% vetreten. Insgesamt 55% des bestimmbar Glasmaterials gehört zum Tafelgeschirr, dessen 40% den Trinkschalen, 27% den Speichern- und Transportgefässen, 4% der unguentaria, schliesslich 5,7% den Fensterscheiben zuzuschreiben sind. Glasprodukte, die hauptsächlich zur Tracht gehörten, sind im Vergleich zu den vergangenen Jahren in verhältnismässig höherer Zahl (14%, hauptsächlich Gasperlen) vertreten. Unter den Schalenformen sind die neuen Fragmente der halbkugelförmigen

gen Schalen mit geschnittener Verzierung, bzw. das Fragment einer gerippenen Glasschale, die in Brigetio zu den seltenen Typen gehört, zu erwähnen. Von den Speichern- und Transportgefäßen sind vor allem Henkel- und Bodenfragmente ans Tageslicht gekommen. Schliesslich ist ein Fragment eines mit einem Schnabel versehenem guttus, d. h. eines Gefäßes mit engem Halse und kleiner Öffnung, aus dem die Flüssigkeit tropfenweise ausfloß, der Erwähnung wert.

Im Jahre 2013 kamen beinahe 7000 Fragmente lokaler Keramik ans Tageslicht, unter denen 14 Typen voneinander zu unterscheiden sind. Sowohl mit Hand geformte, als auch auf langsamer und schneller Töpferscheibe hergestellte Fragmente vorhanden sind. Das Material stellt einen reichen Formschatz dar, der einerseits von der einheimischen keltischen Töpfertradition, andererseits durch die aus Italien, Germanien und Gallien importierte Importkeramik beeinflusst wurde. Die engsten Parallelen kamen aus den Töpfervierteln der Fundstellen Szőny-Gerhát und Szőny-Kurucdomb ans Tageslicht.

Von den Importkeramiktypen kann man zusammenfassend sagen, dass sie sich ins bisherige Keramikspektrum gut einfügen. Es kamen insgesamt 787 Terrasigillatafragmente ans Tageslicht, von denen 53% der Rheinzaberner, 27% den mittelgallischen, bzw. 16% der westerdorfer Werkstatt zuzuschreiben sind. Südgallische Fragmente konnten nur in 4, Paffenhofer in 2, italische Produkte wieder nur in 4 Fällen konnten identifiziert werden.

Es kamen insgesamt nur 2 Fragmente norditalischen dünnwandigen Schalen, bzw. zahlreiche Fragmente von rätischer (27 Stück) und Schwarzfirnikeramik (67 Stück) ans Tageslicht. Das Interesse erwecken Fragmente, die zu einer rätischen Schüsselform von Drexel 3b Typ gehörten, weil sie im vorherigen Grabungsmaterial nur als Becherformen bekannt waren.

Im Laufe der Grabungen kamen insgesamt 37 Firmenlampen (Loeschcke X=Iványi XVII), darunter sogar Bodenfragmente mit den Stempeln CRESCES, VIBIANI, CERIA/LIS und L-L-C ans Tageslicht. Es stellen weiterhin zwei Deckplattenfragmente von Volutenlampen, bzw. Fragment einer Öllampe mit doppeltem Schnaben (Iványi III=Loeschcke III) vor.

Während der Grabungskampagne 2013 kamen 3 charakteristische Amphorenfragmente vor. Ein kann als Dressel 2-4 Typ bestimmt werden, in dem Wein transportiert wurde und kam zwischen Vespasian und Antoninus Pius nach Brigetio. Zwischen der Regierungszeit des Hadrian und Mitte des 3. Jhs. n. Chr. kam Wein in der Amphora von Dressel 24/Zeest 90-Typ nach Brigetio. Das 3. Amphorenfragment dürfte von Schwarzmeergebiet stammen.

An der Fundstelle „Brigetio-Szőny, Vásártér“ kamen 2013 insgesamt 13 bronzene Fibel, bzw. Fibelfragmente ans Tageslicht. Die katalogisierten Fibeln fügen sich ins während der früheren Grabungsjahren am o. g. Fundort geführten Grabungen gut ein. Die meisten (5 Stück) gehören zu den sogenannten Kniefibeln, während die Fibeln mit einem Knopf und starkem Profil, die pannonischen Trompetenfibeln und die „T“-Fibeln mit Scharnier durch je 2 Stücke vertreten werden.

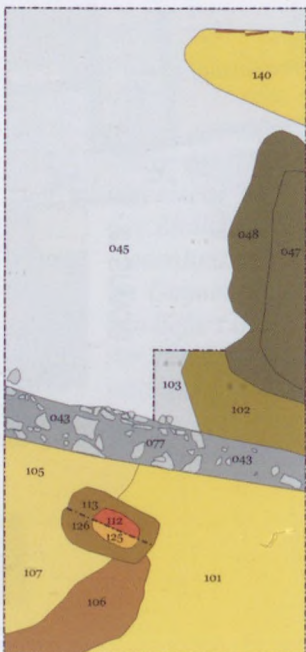
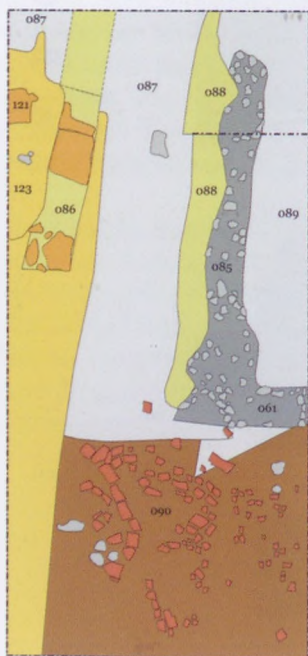
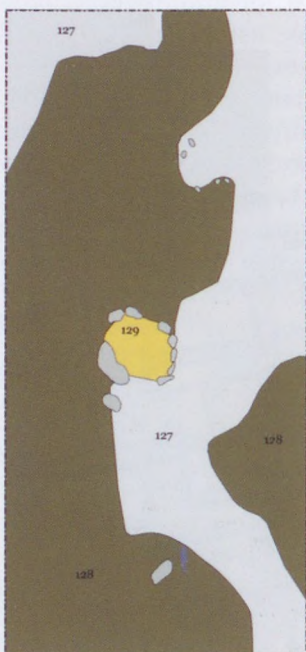
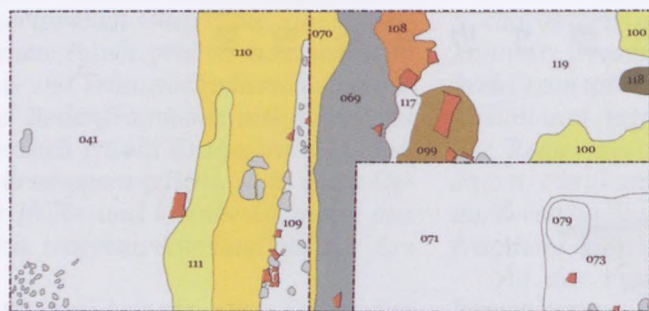
Unter den bronzenen Gegenständen tauchen Kosmetikinstrumente, Schmuckstücke, durchbrochene Beschläge und weitere Gebrauchsgegenstände auf. Die Zahl der zur Militärtracht gehörenden Stücke ist verhältnismäßig hoch. Zu diesen gehört ein Verschleißstück eines Panzers, das ins 2–3. Jh. n. Chr. datiert werden kann. Die meisten bronzenen Gegenstände können aber nicht genauer datiert werden und ihre Benutzung war sowohl zeitlich, als auch räumlich eher allgemein im Römischen Reich.

Während der Grabungen des Jahres 2013 kamen insgesamt 16 Münzen vor, die unsere durch die früheren Grabungskampagnen geschaffenen Kenntnisse vom Münzumschlag der Zivilstadt von Brigetio nicht modifizieren. Der Münzumschlag setzt sich mit Ende der Regierungszeit des Domitian, Anfang der des Trajan ein, läuft bis 252 n. Chr. und bricht durch ein unbekanntes Ereignis ab. Ende der 80er Jahre des 3. Jhs. n. Chr. stellen Münzfunde eine provisorische und nicht gelungene Wiederbesiedlung der Zivilstadt dar, aber eine massive spätantike Anwesenheit kann nicht nachgewiesen werden. Ganz im Gegenteil: das Fehlen der spätrömischen Münzen liefert einen eindeutigen Beweis dafür, dass dieser Siedlungsteil am Ende der Antike aufgelassen und nicht besiedelt wurde.

Übersetzt von László Borhy

1. tábla: A 2013-ban feltárt szelvények rendszere az összesítő alaprajzon (rajz: Dobosi L.–Bartus D.)
Taf. 1: Die im Jahre 2013 freigelegten Schnitte auf dem Gesamtgrundriss (gez. von L. Dobosi und D. Bartus)

M15 N15

N16

N17

M18

N18

M19

N19

1 m

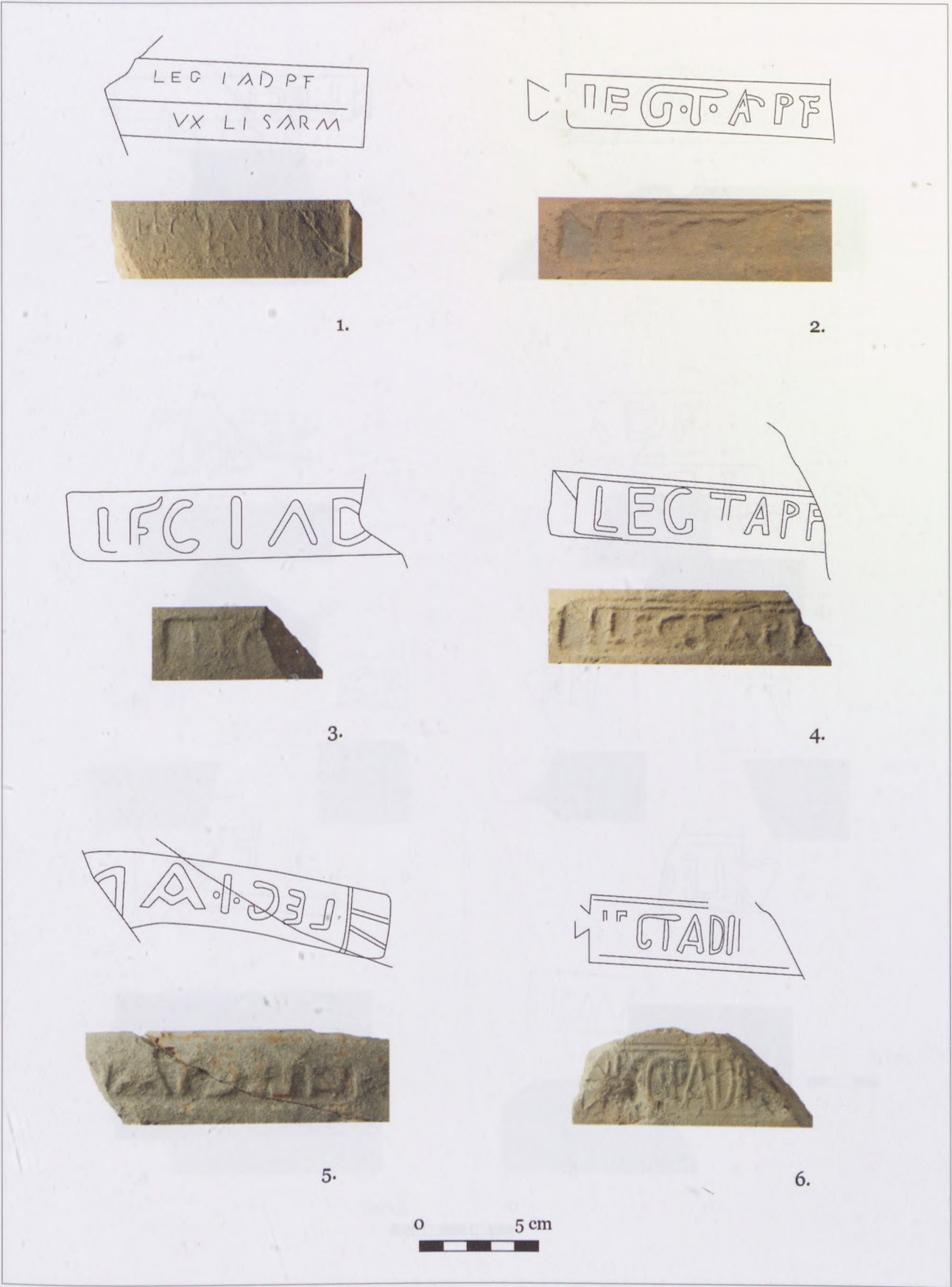
2. tábla: Az M15–N15, M18–19, N16–17, N18–19 szelvények összesítő felszínrajza (rajz: Bartus D.)
 Taf. 2: Die Schnitte M15–N15, M18–19, N16–17, N18–19 (gez. von D. Bartus)

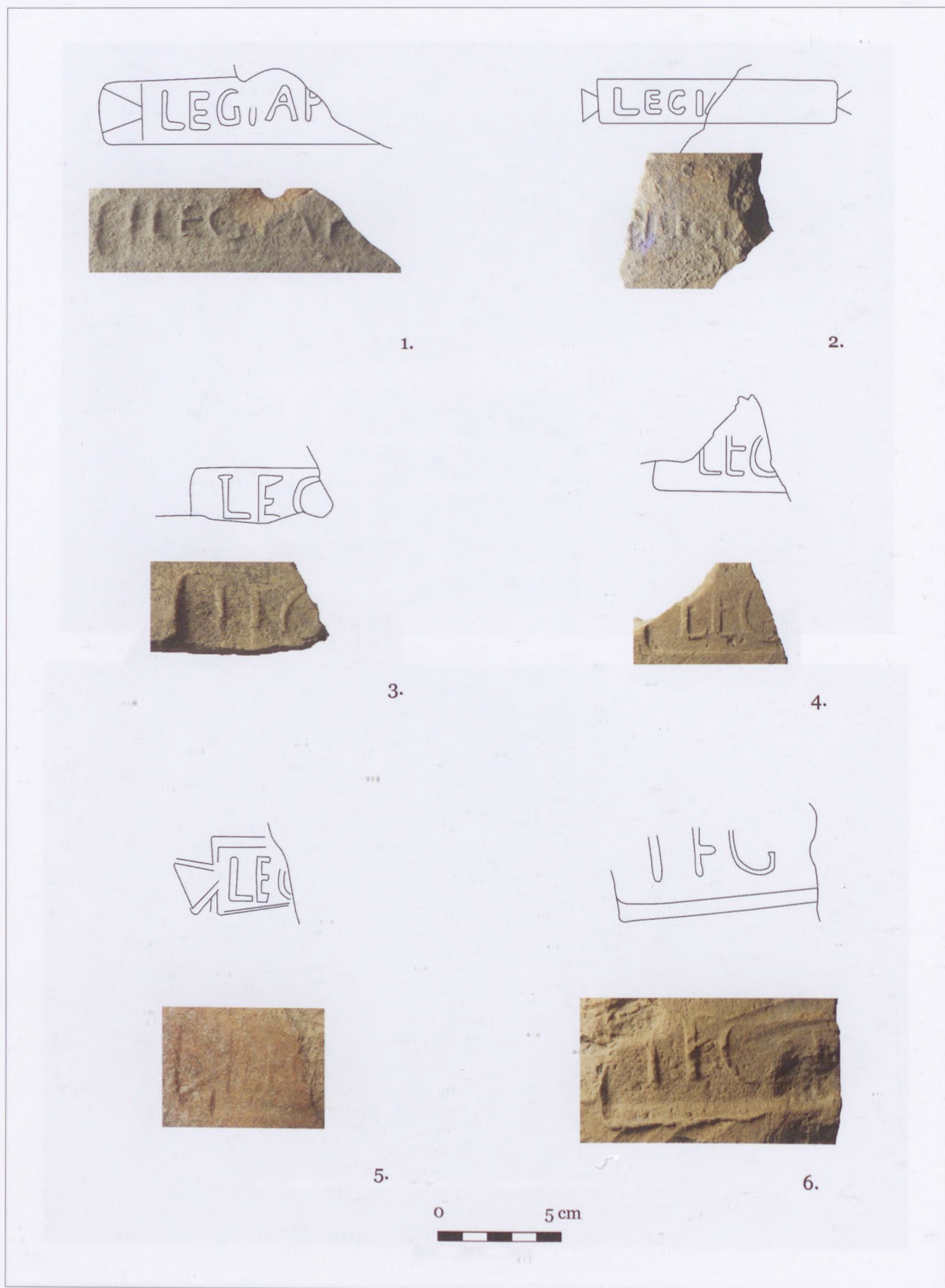
3. tábla: Az M15–N15, M18–19, N16–17, N18–19 szelvények összesítő fotója (fotó: Borhy L.)
Taf. 3: Die Schnitte M15–N15, M18–19, N16–17, N18–19 (Foto: L. Borhy)

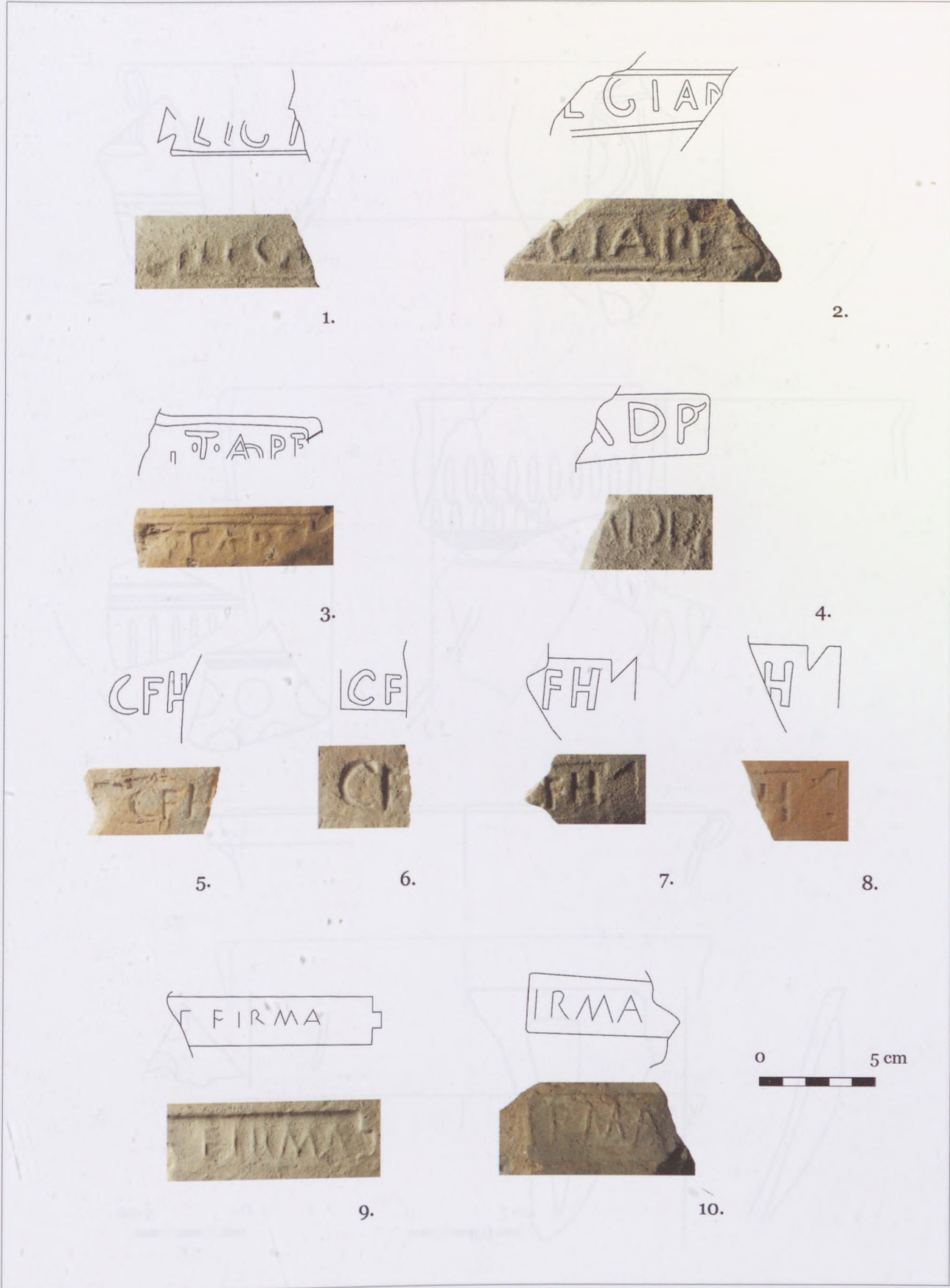
4. tábla: A pince leszakadt födémének rajza és fotója (rajz és fotó: Bartus D.)
Taf. 4: Die eingestürzte Holzkonstruktion des Kellers (gez. und Foto von D.Bartus)

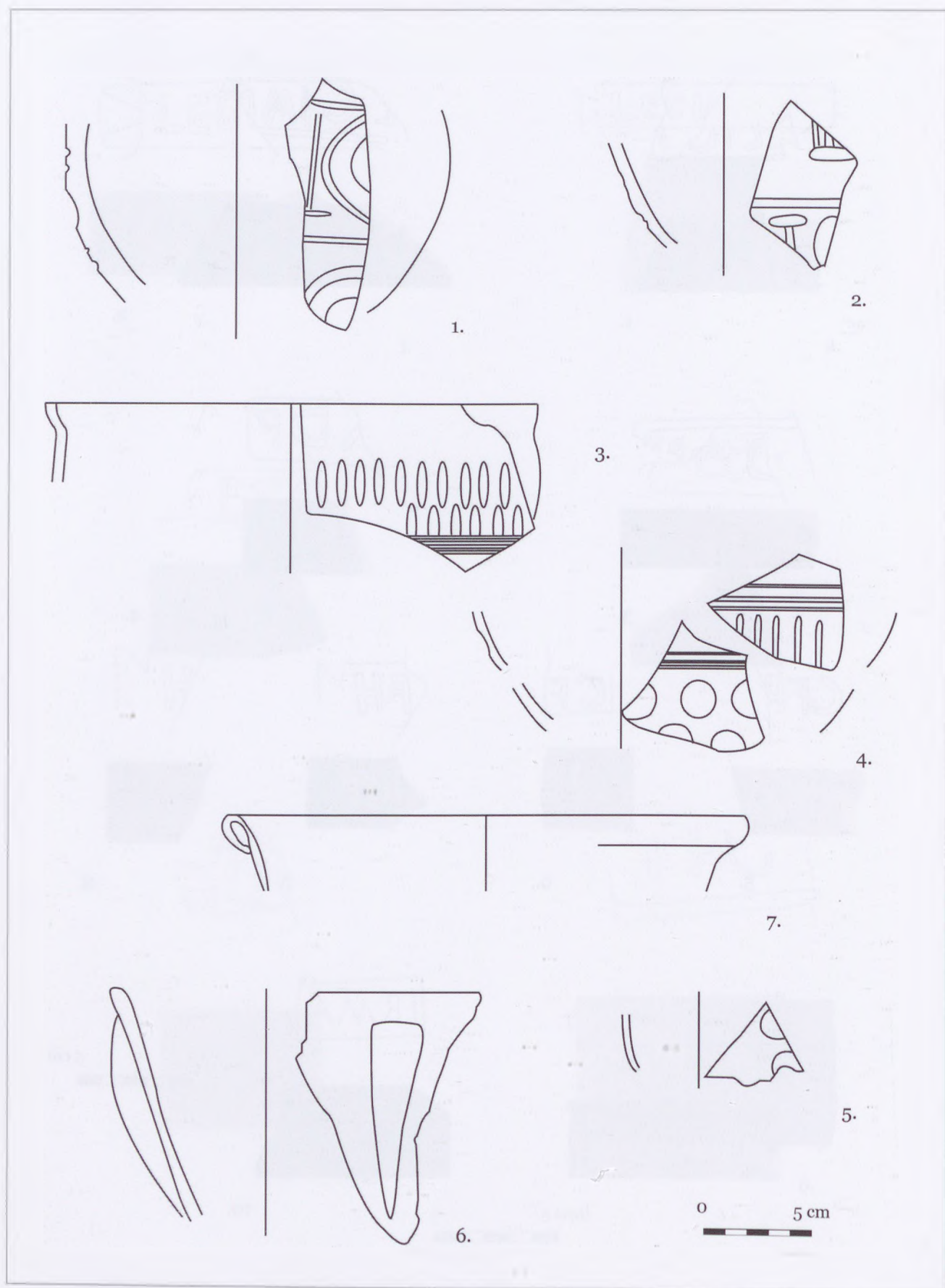
5. tábla: Téglabélyegek 1.
Taf. 5: Ziegelstempeln 1

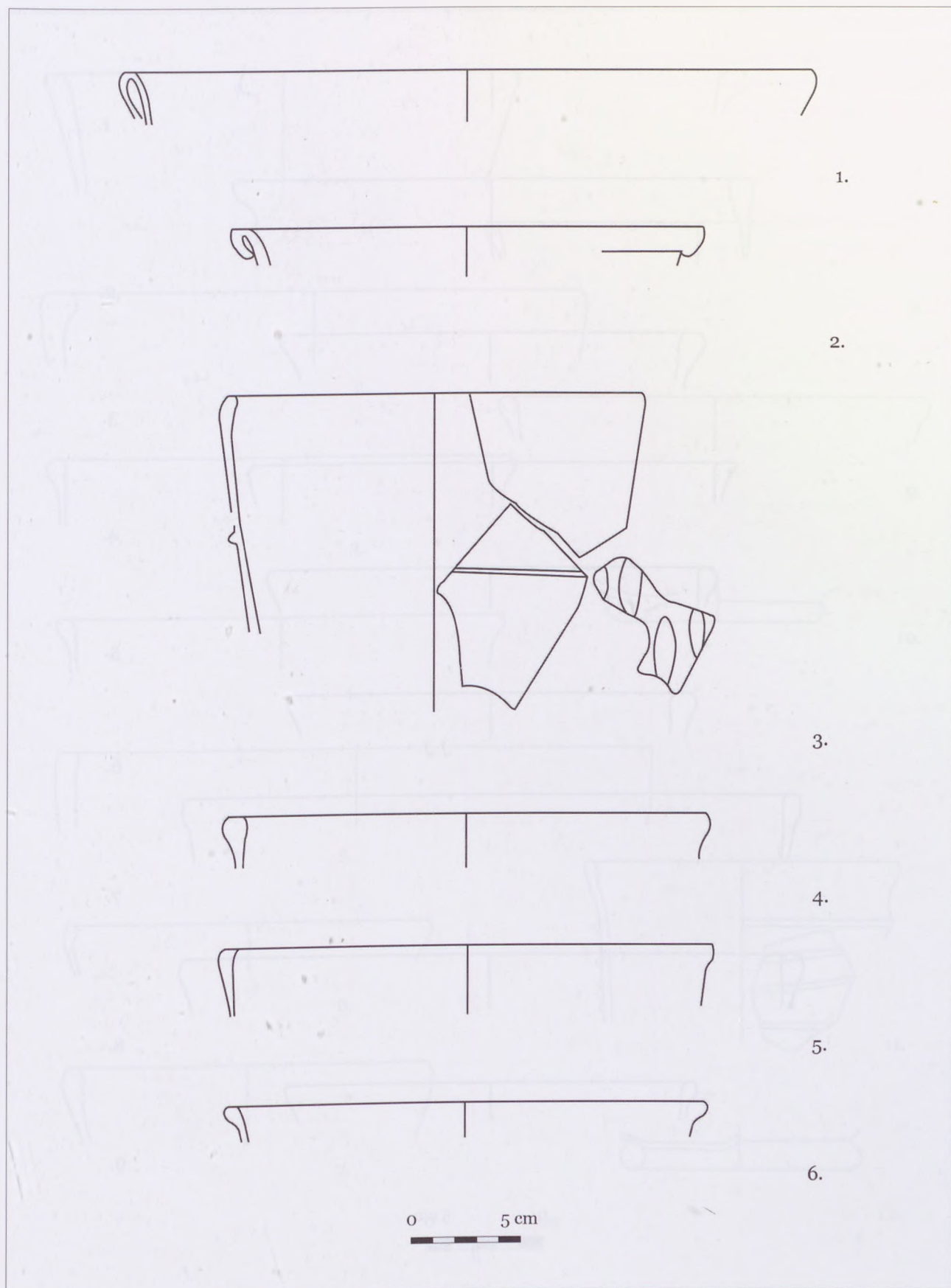
6. tábla: Téglabélyegek 2.
 Taf. 6: Ziegelstempel n 2

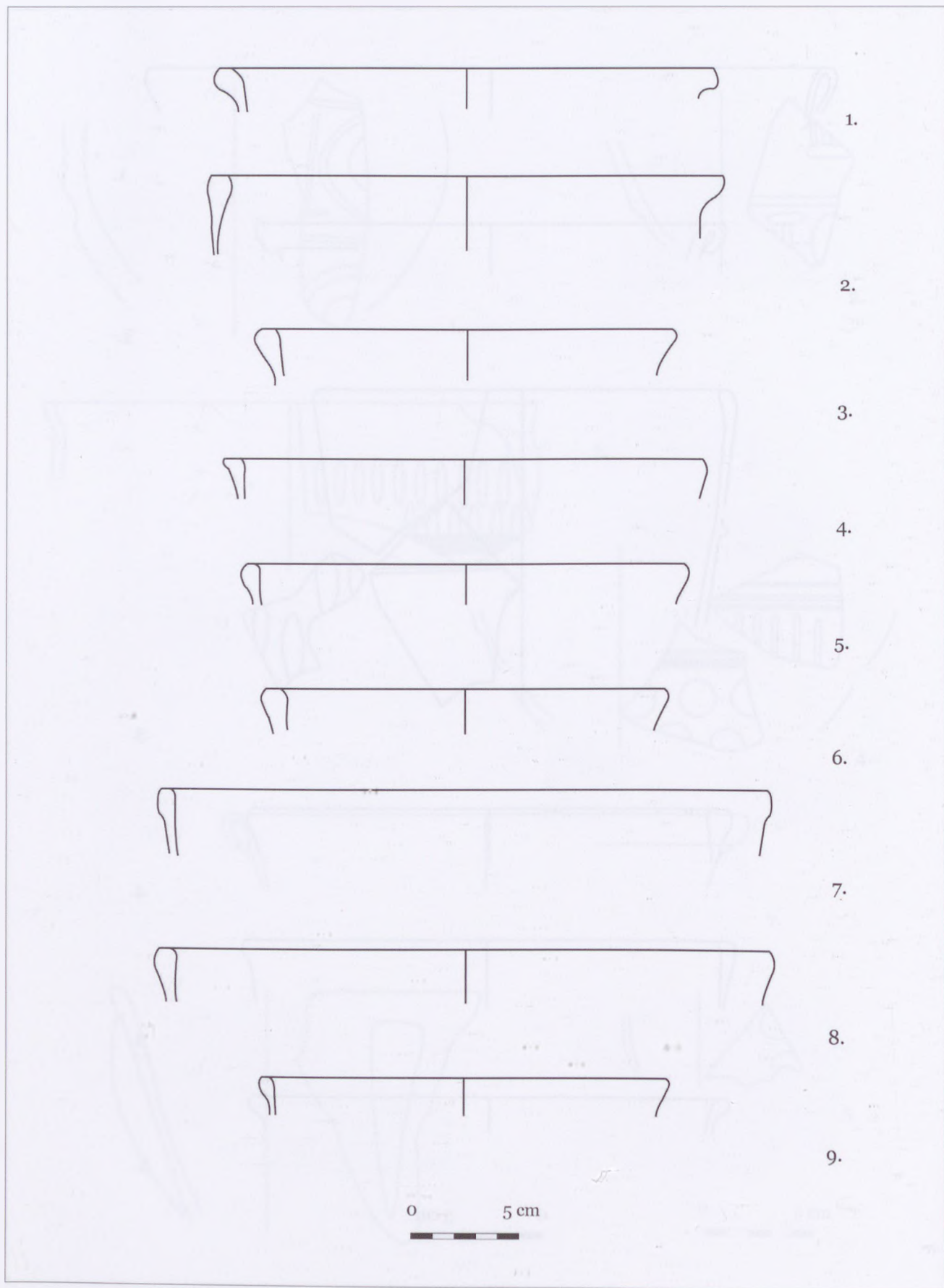
7. tábla: Téglabélyegek 3.
Taf. 7: Ziegelstempeln 3

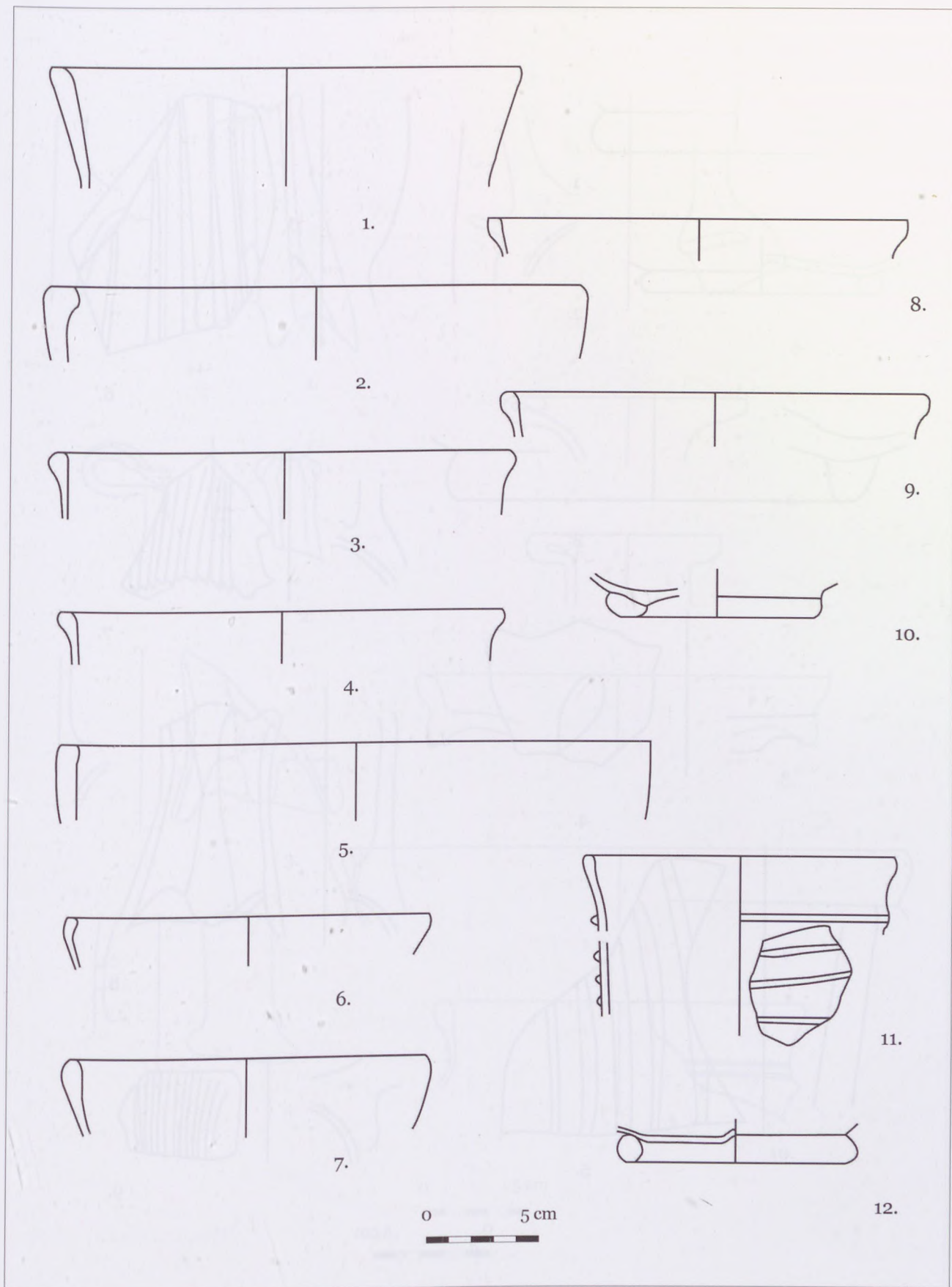
8. tábla: Üvegleletek 1.
Taf. 8: Glasfunde 1

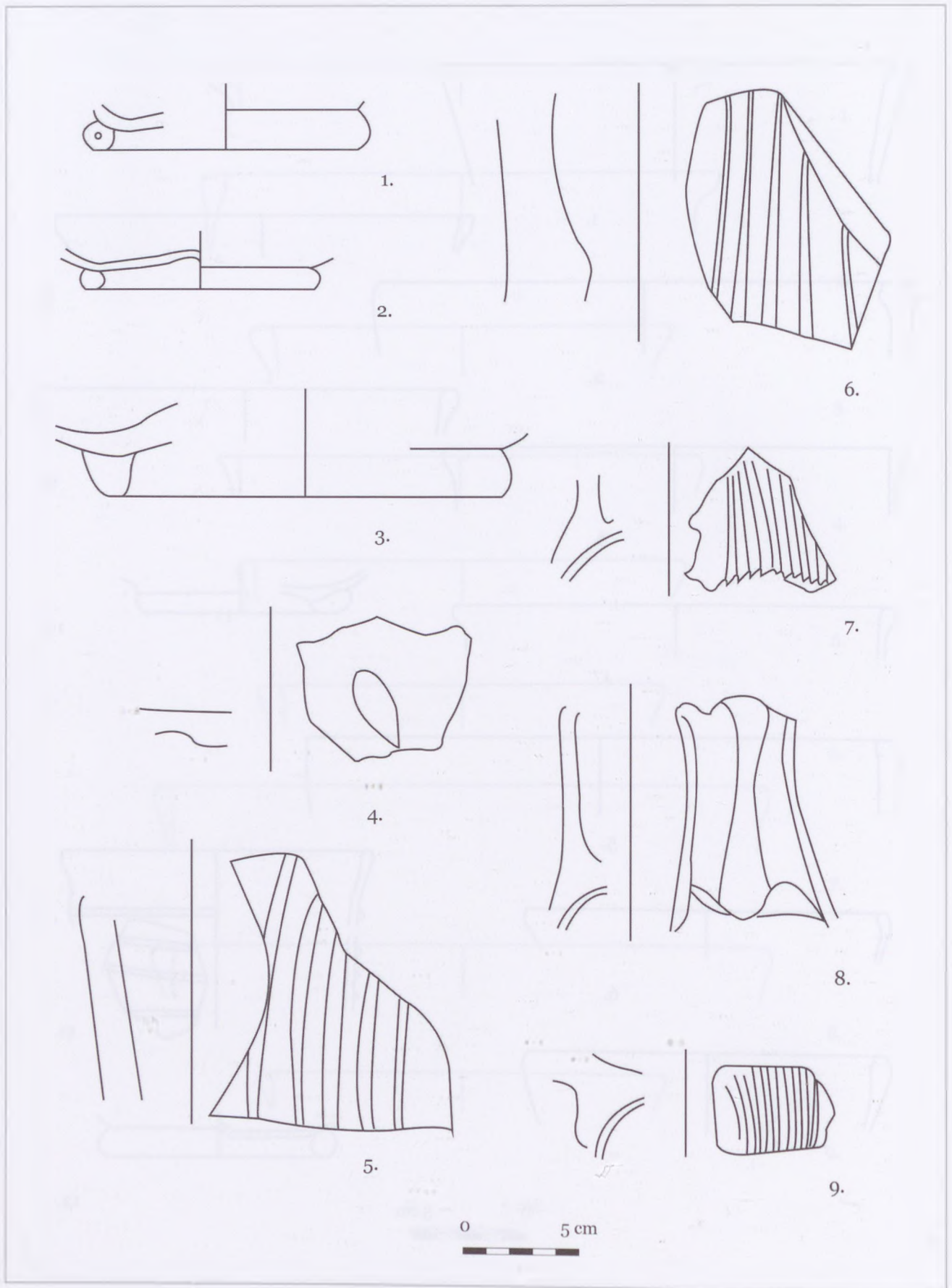
9. tábla: Üvegleletek 2.
Taf. 9: Glasfunde 2

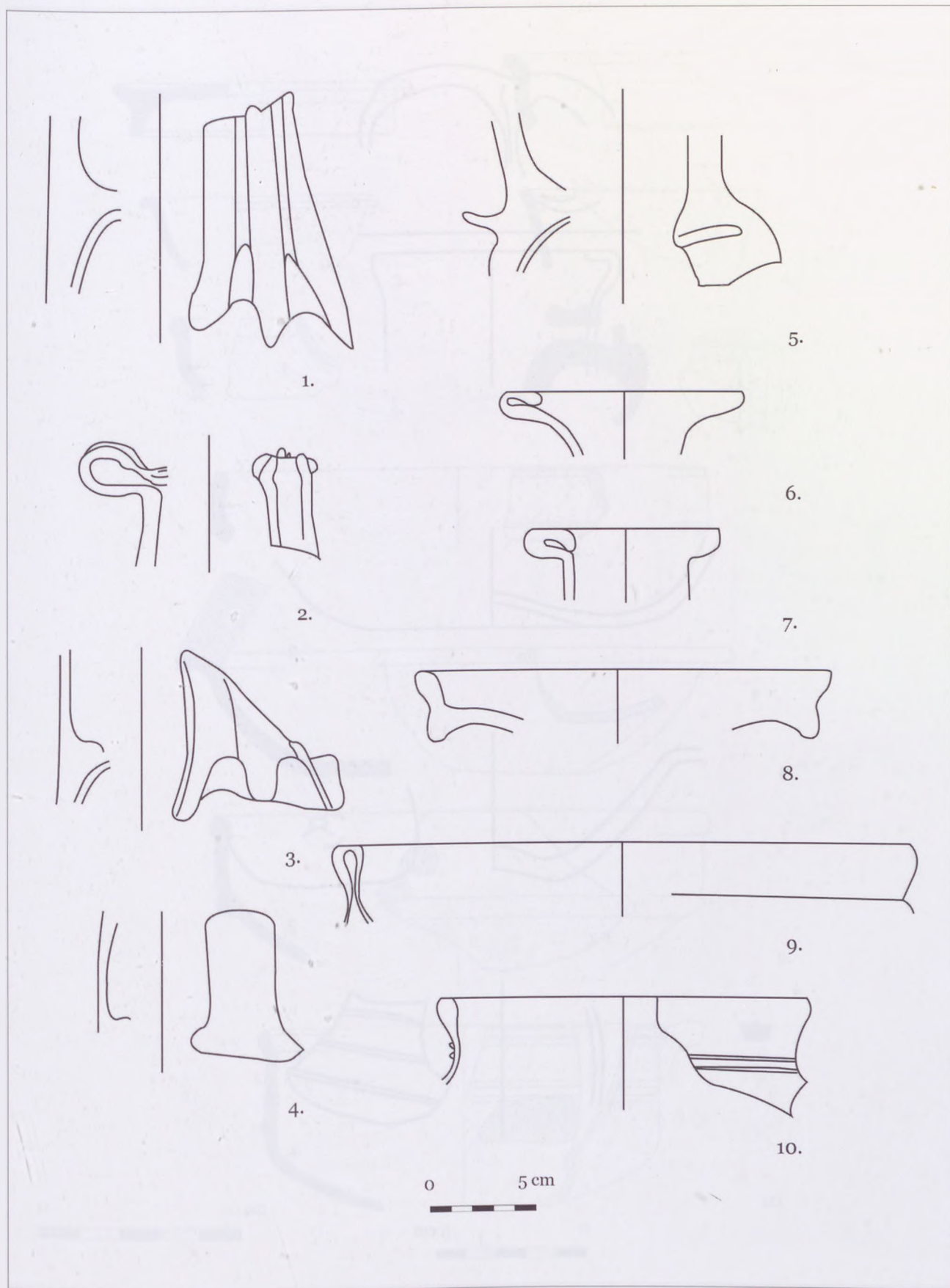
10. tábla: Üvegleletek 3.
Taf. 10: Glasfunde 3

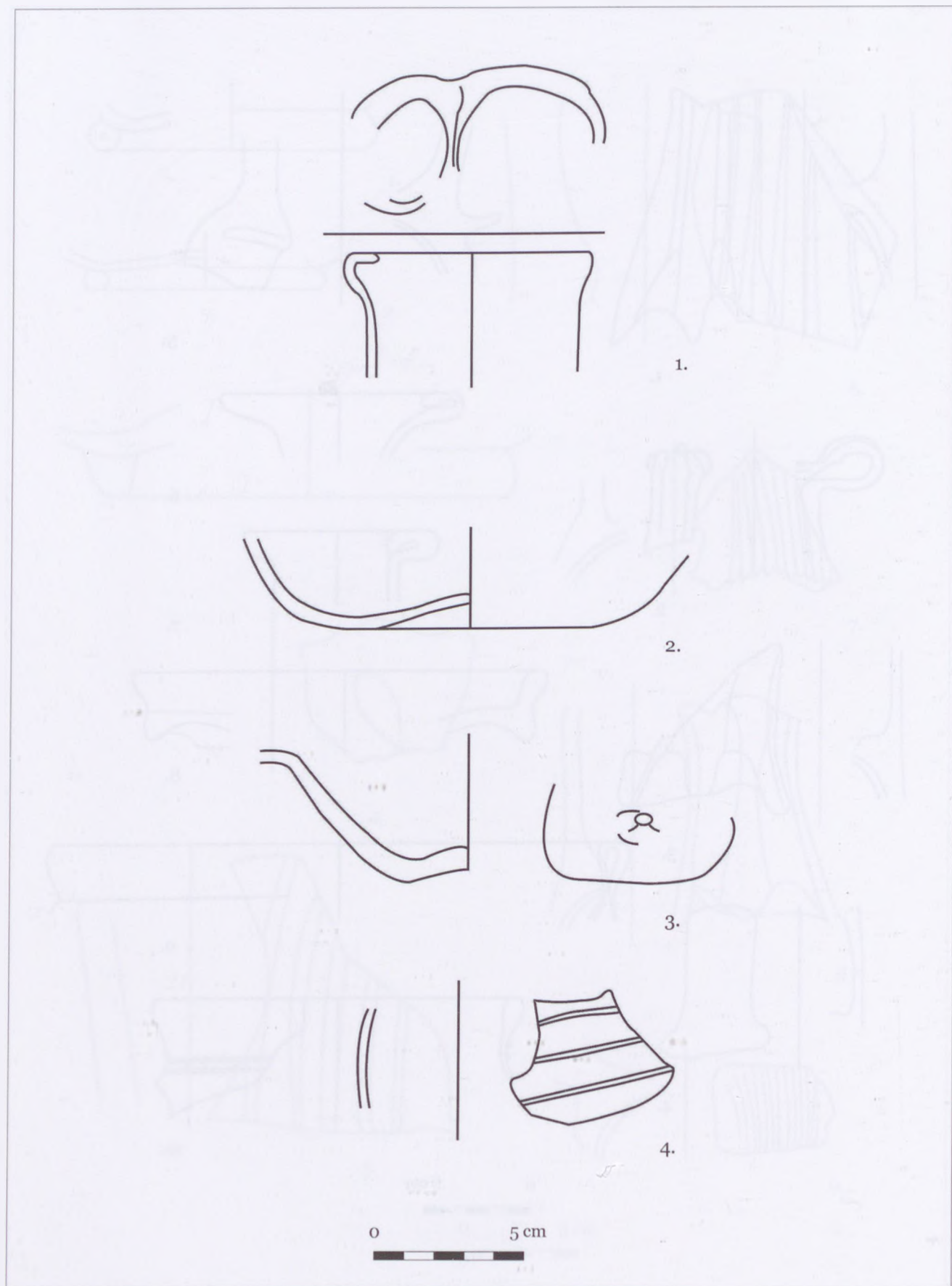
11. tábla: Üvegleletek 4.
Taf. 11: Glasfunde 4

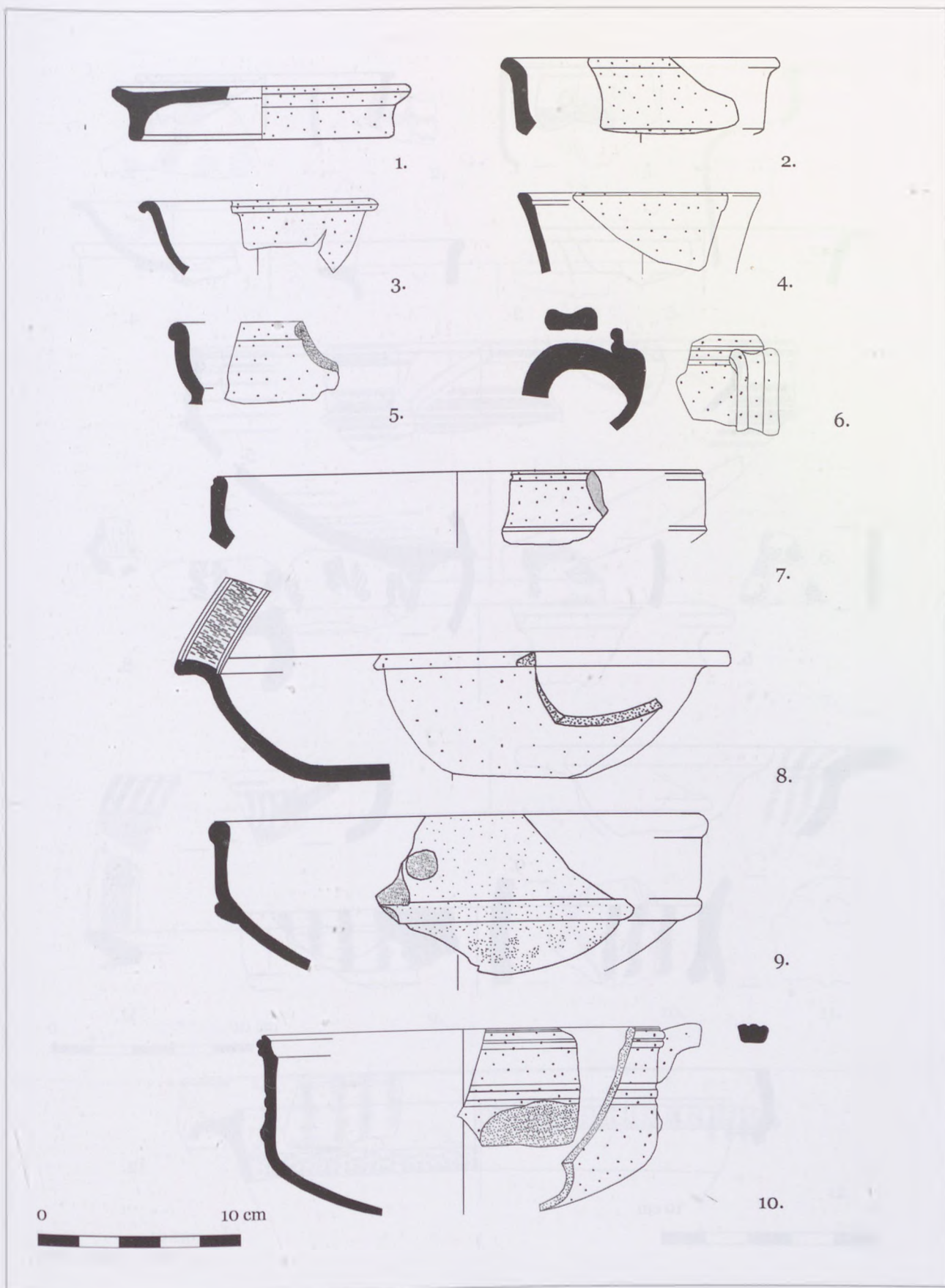
12. tábla: Üvegleletek 5.
Taf. 12: Glasfunde 5

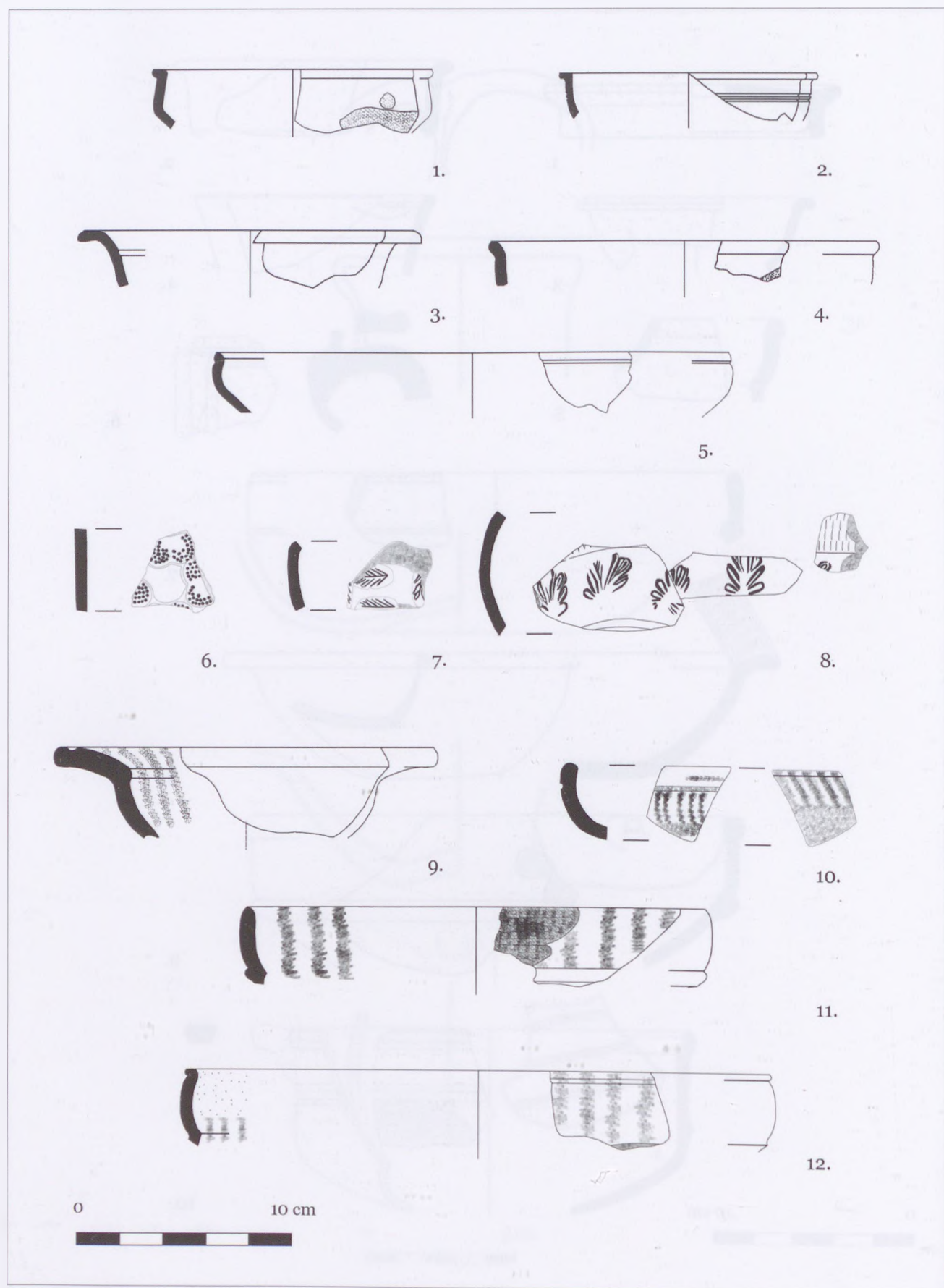
13. tábla: Üvegleletek 6.
Taf. 13: Glasfunde 6

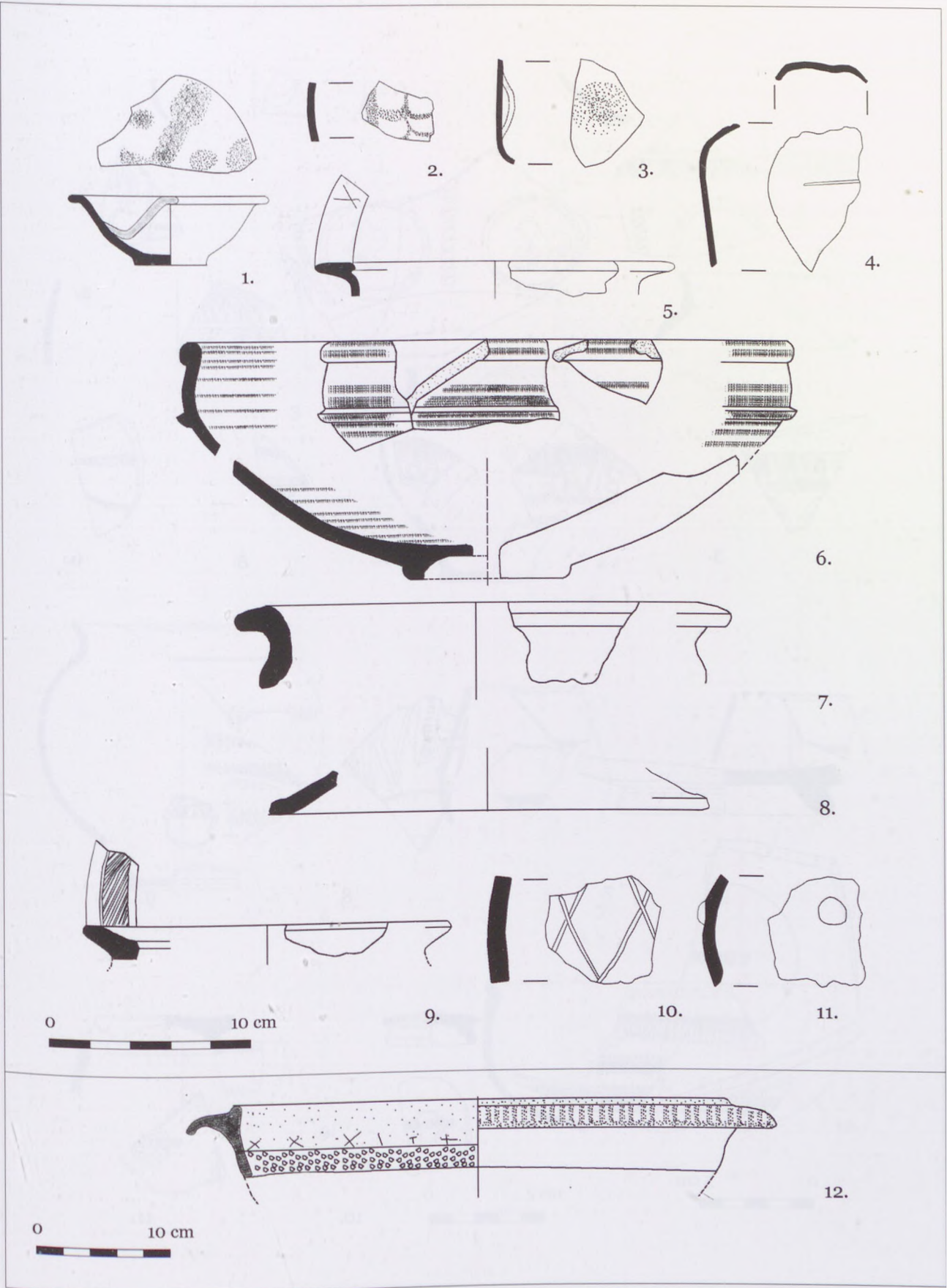
14. tábla: Üvegleletek 7.
Taf. 14: Glasfunde 7

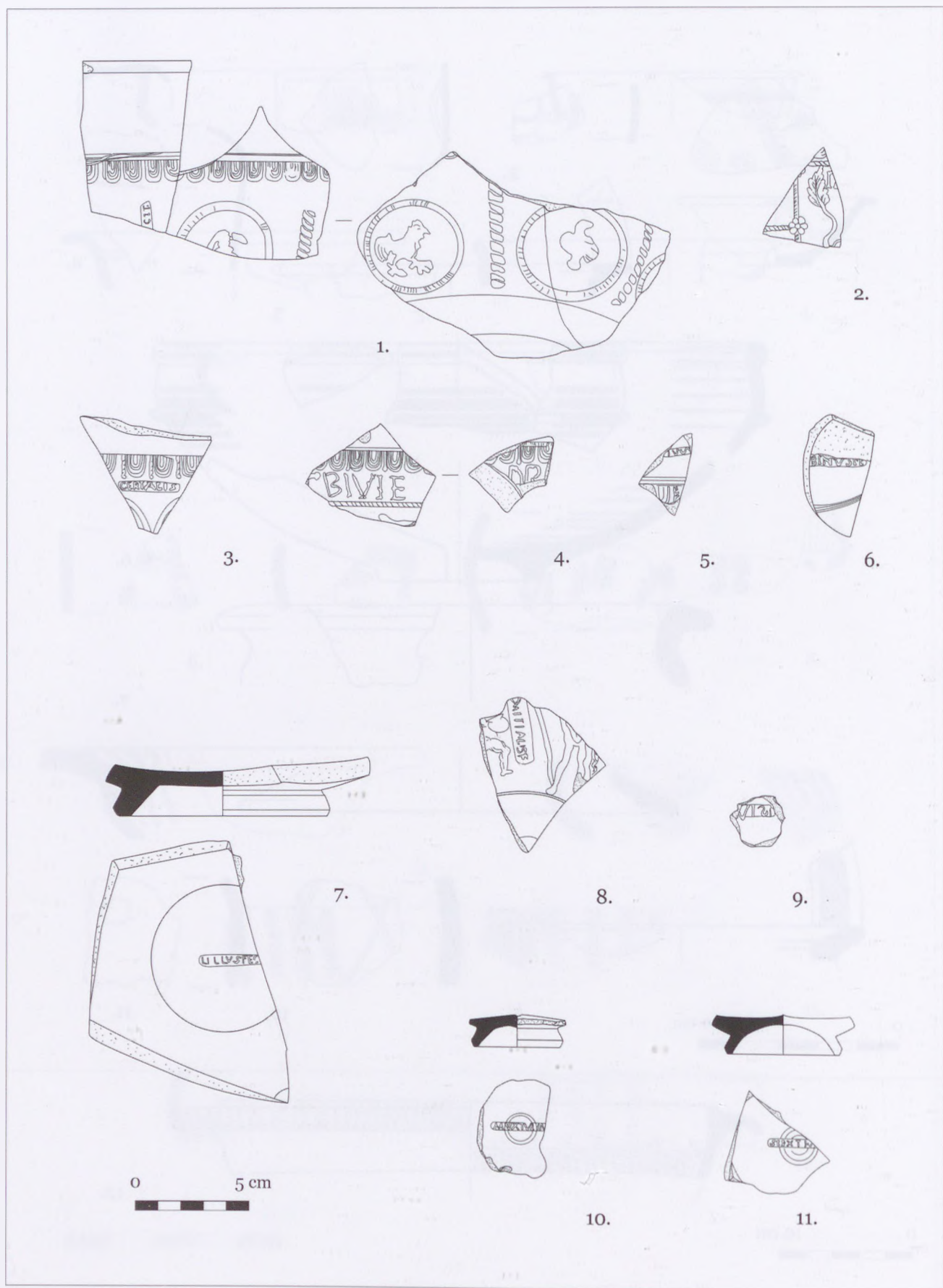
15. tábla: Helyi kerámia 1.
Taf. 15: Lokale Keramik 1

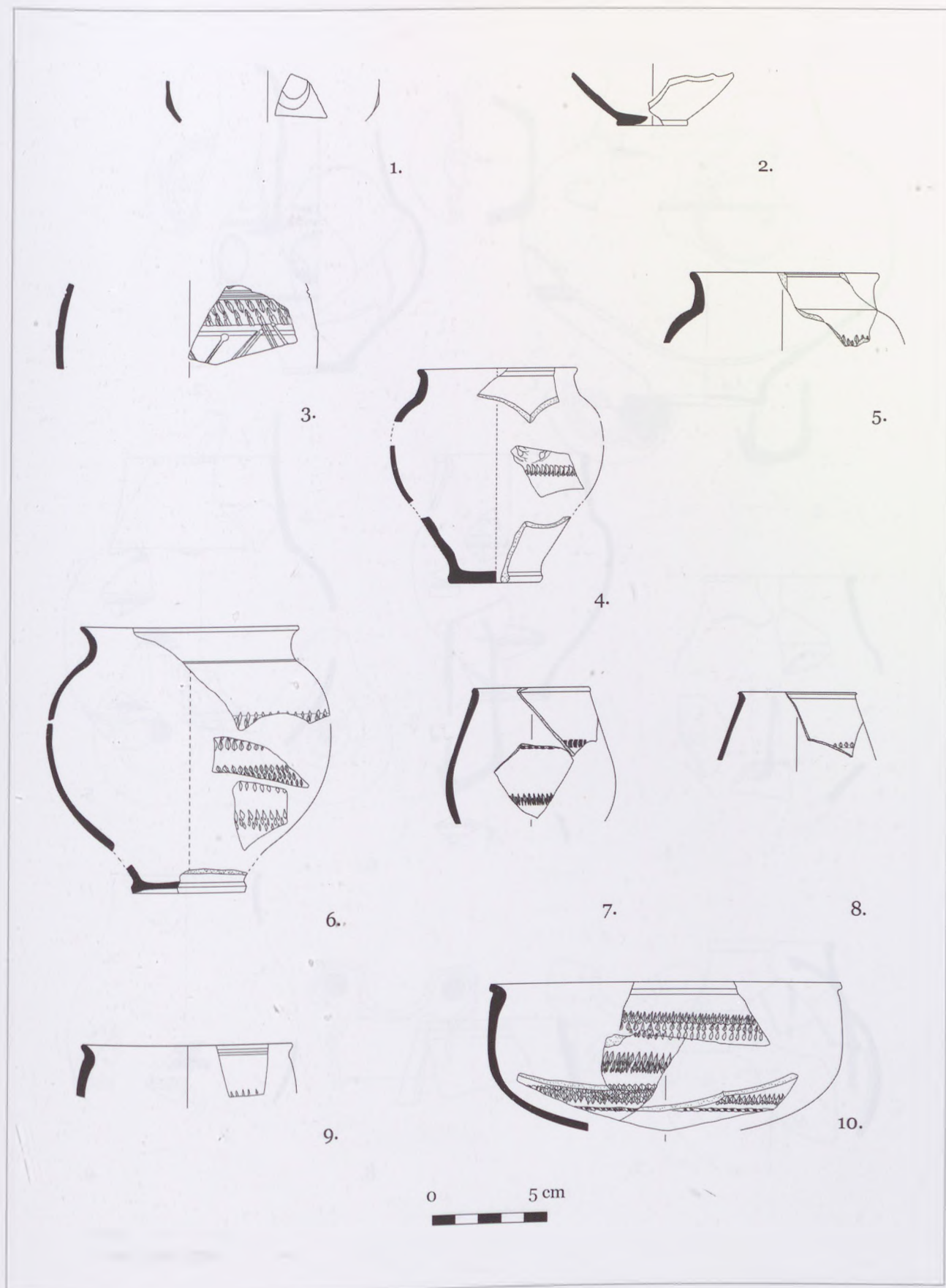
16. tábla: Helyi kerámia 2.
Taf. 16: Lokale Keramik 2

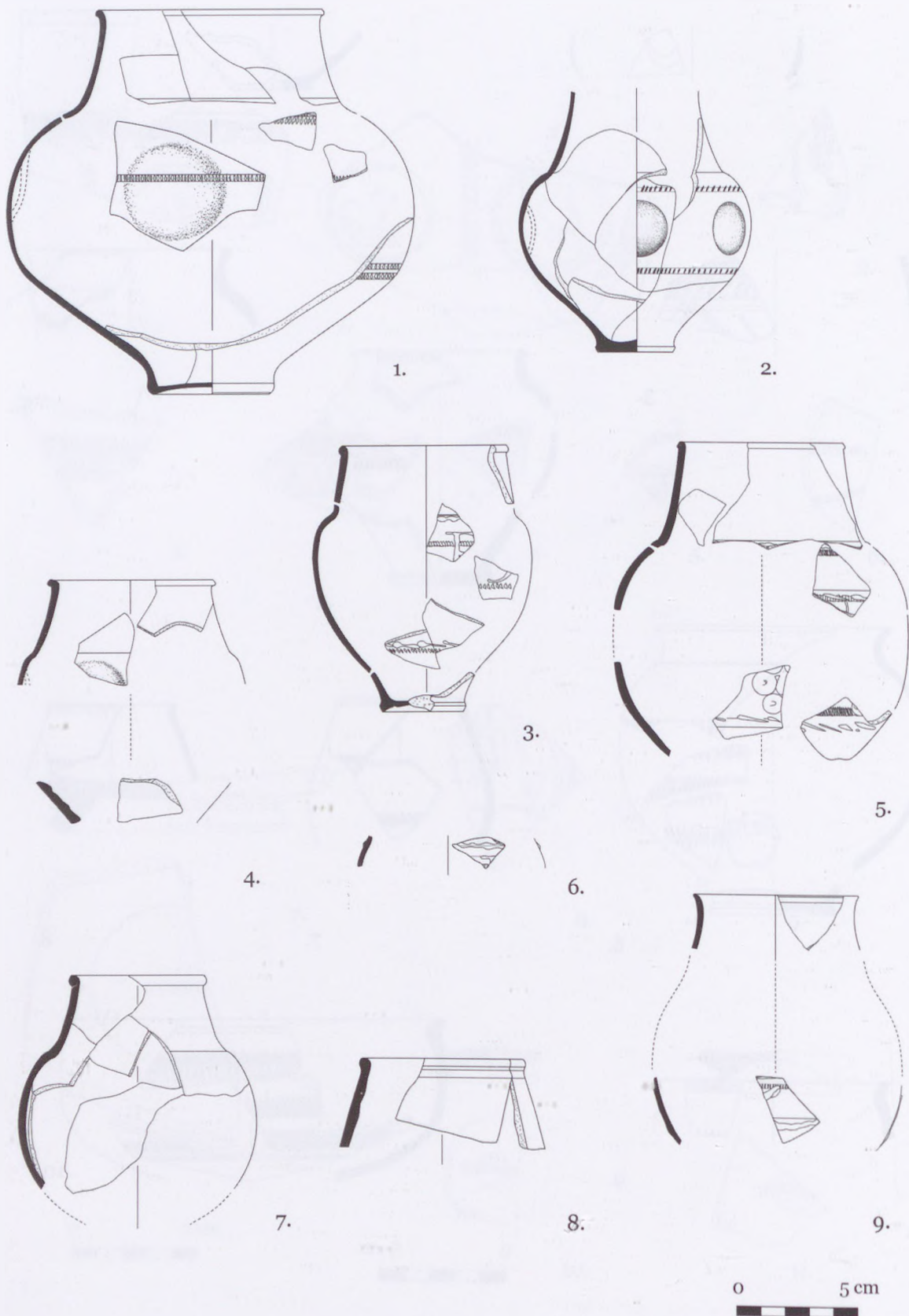
17. tábla: Helyi kerámia 3.
Taf. 17: Lokale Keramik 3

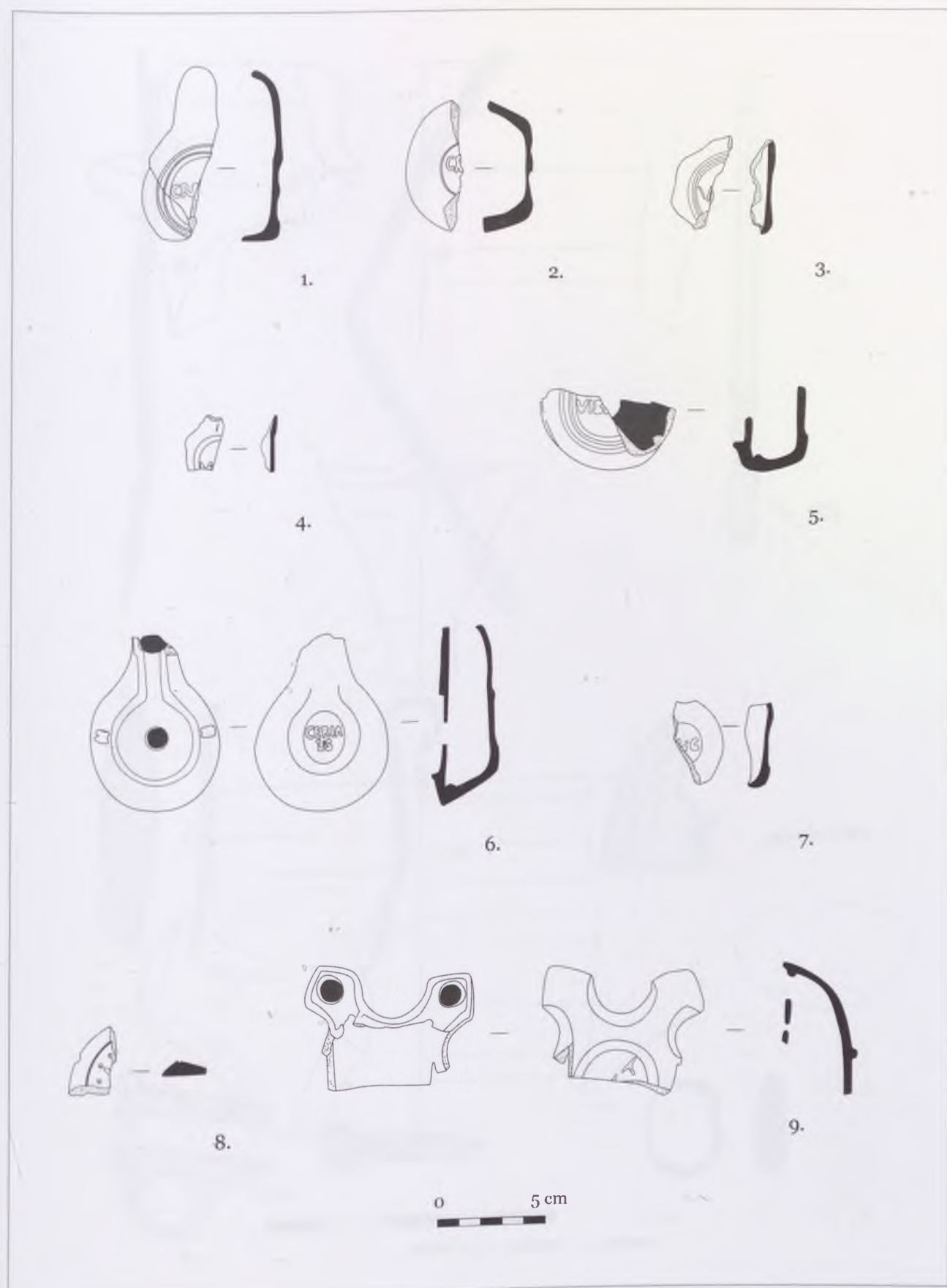
18. tábla: Import kerámia 1.
Taf. 18: Importkeramik 1

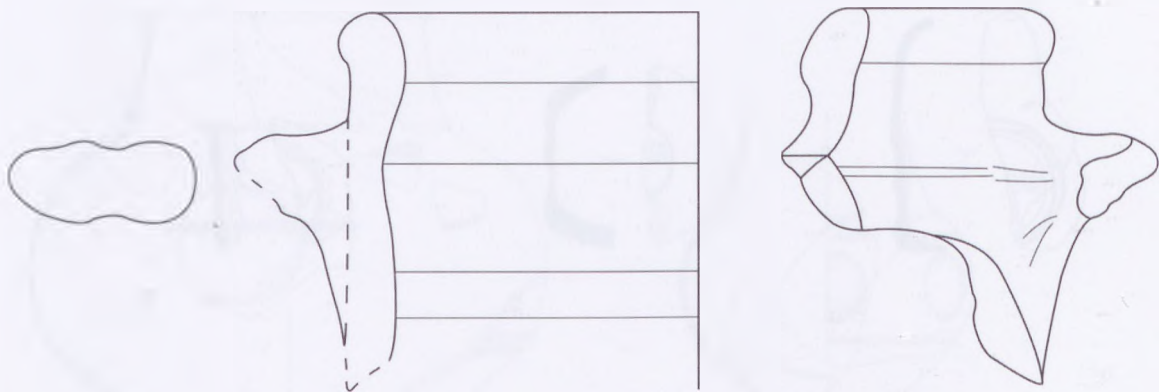
19. tábla: Import kerámia 2.
Taf. 19: Importkeramik 2

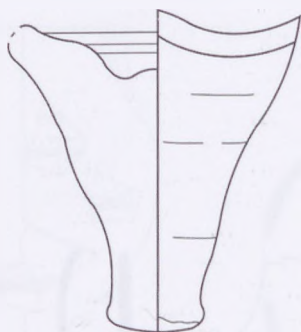
20. tábla: Import kerámia 3.
Taf. 20: Importkeramik 3

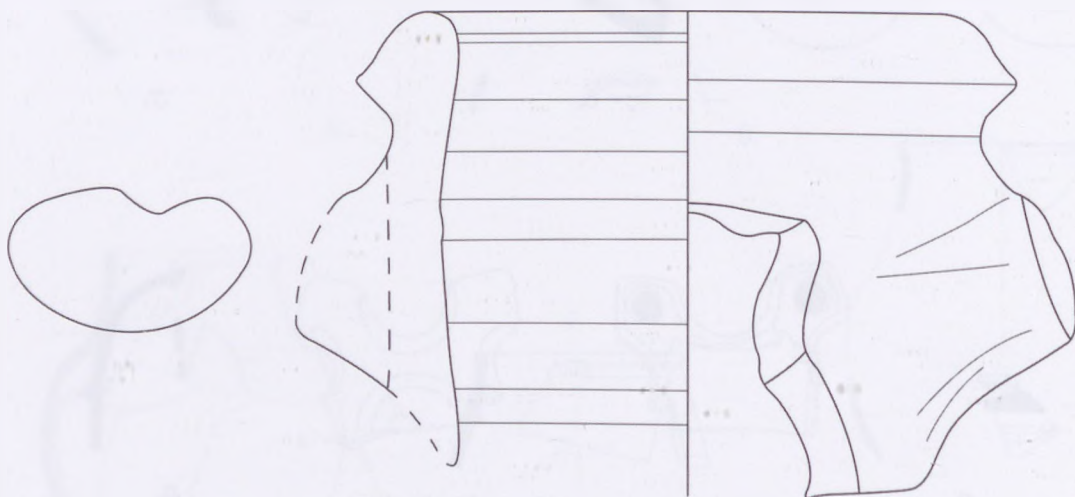
21. tábla: Mécsesek
Taf. 21: Öllampen

1.

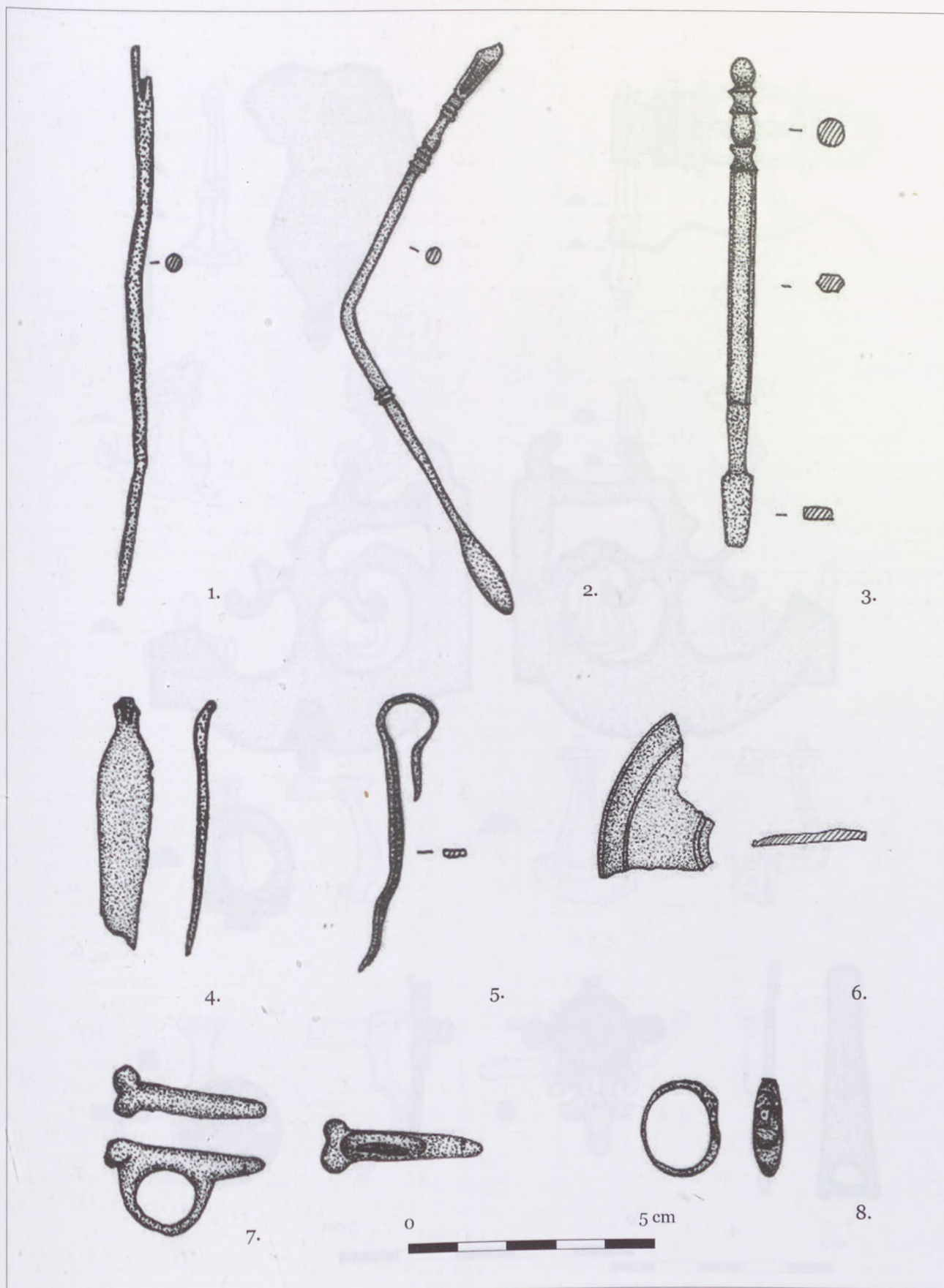
2.

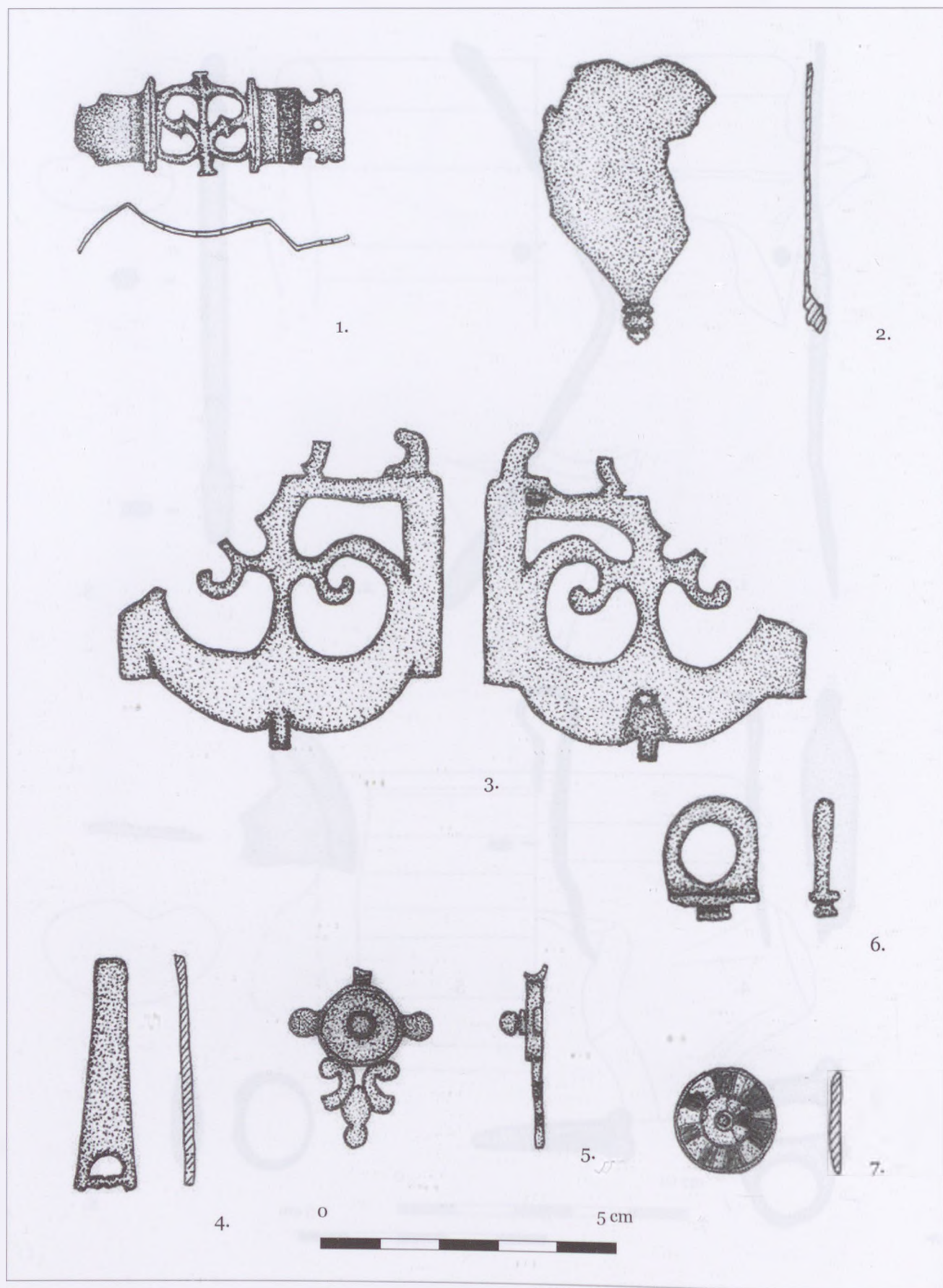
3.

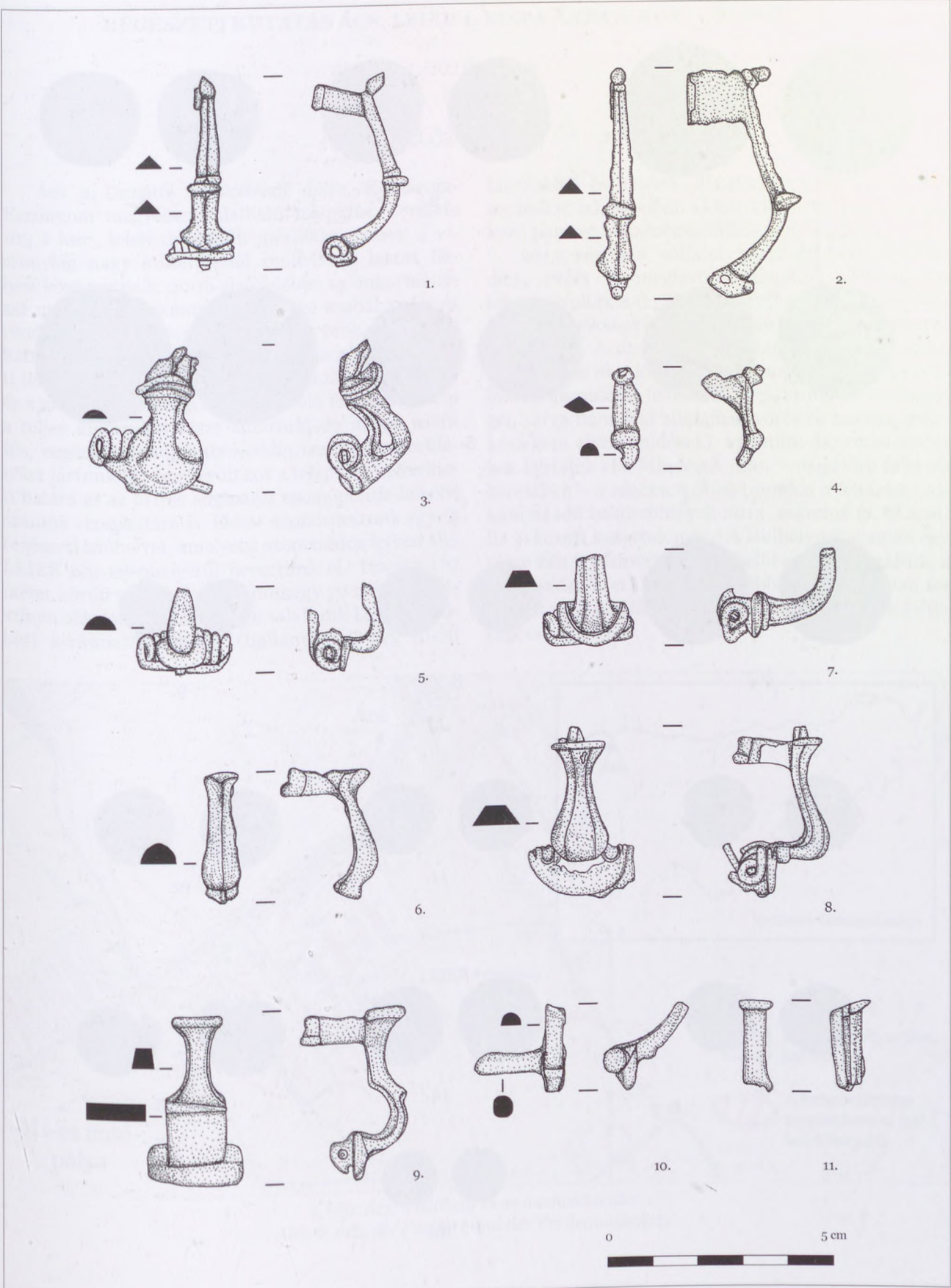
22. tábla: Amphorák
Taf. 22: Amphoren

23. tábla: Bronztárgyak 1.
Taf. 23: Bronzefunde 1

24. tábla: Bronztárgyak 2.
Taf. 24: Bronzefunde 2

25. tábla: Fibulák
Taf. 25: Fibeln

26. tábla: Éremleletek (fotó: Bartus D.)
Taf. 26: Münzfunde (Foto: D. Bartus)

RÉGÉSZETI KUTATÁS ÁCS, LEIER 1. KORA ÁRPÁD-KORI LELŐHELYEN

LÁSZLÓ JÁNOS

ELŐZMÉNYEK

Ács a Dunától közvetlenül délre, Komárom-Esztergom megyében található település. Területe 103,8 km², tehát dunántúli mértékkel mérve a viszonylag nagy külterülettel rendelkező lakott helyek közé tartozik. 2006 első felében az önkormányzat módosítani kívánta a települési szabályozási és rendezési tervet, ennek érdekében örökségvédelmi hatástanulmányt kellett készíteni, amivel régészeti terepbejárások jártak együtt. Az idő szűkösségére és a megrendelés sürgető voltára való tekintettel nem a teljes külterületi részt kutattuk, de mégis jelentős, régészeti szempontból eddig ismeretlen területeket jártunk be. Így került sor a település belterületi határa és az M1-es autópálya csomópontja közötti szántók vizsgálatára is. Ekkor azonosítottunk egy új régészeti lelőhelyet, amelyet a szomszédos telken álló LEIER cég telephelyéről neveztünk el.¹ Hossza 170 méter körüli volt, szélessége mintegy 70 méter. A felszínen alacsony intenzitásban találtunk kora Árpád-kori kerámiatöredékeket (hullámvonalköteg díszű

fazekakból és hasonló díszítésű bográcsokból származóakat is), azonban akkor még a területre vonatkozó pontosabb információkról nem rendelkezünk.

2013 végén a vállalat telephelybővítésbe kezdett, ezért a meglévő épületektől délnyugatra lehumusztolták a területet, a tevékenységhez kapcsolódva az örökségvédelmi hatóság régészeti megfigyelést írt elő. A decemberi esős-szeles időjárás során az egyhetes munkálatok utolsó napjának utolsó óráiban a humusztolt felületen objektumfoltok (a homogén sárga homokos altalajban vörös és barnás, szürkésfekete elszíneződések), valamint kerámiatöredékek kerültek elő. Mindezek után – megelőző feltárás keretében – a régészeti objektumokat a feltáráshoz alkalmas idő beköszöntével, 2014. március 17. és április 3. között kutattuk meg.² A lelőhelynek csupán egy része vált így ismertté, körülbelül a felét vizsgáltuk, a humusztalaj területe és a további humusztalan felületek még a feltárás további folytatását teszik szükségessé. (1. kép)

1. kép: Ács, a lelőhely és az ásatási terület
Abb. 1: Ács, der Fundort und der Freilegungsplatz

¹ A telephely környékén ezen kívül még két olyan lelőhelyet találtunk, amely leletanyagát és intenzitását tekintve hasonló volt a jelen tanulmányban bemutatotthoz.

² A leletanyag a Kuny Domokos Múzeumban található (ltsz.: 2014.7.1.–243.), a feltárási dokumentáció szintén. (KDM Régészeti adattára: 2015.25.)

A LELOŐHELY

Ács a Győr–Tatai-teraszvidék kistáj egyik települése, így domborzatát alacsony helyzetű, gyengén tagolt teraszos hordalékkúpok jellemzik. A Dunától dél felé haladva a terepszint fokozatosan emelkedik, a folyóval párhuzamosan kialakult teraszok jellemzik a felszínt.³ Lelőhelyünk a belterületi részekkel megegyező teraszon helyezkedik el, a lakott területtől délnyugatra, az M1-es autópályához vezető úttól közvetlenül délre. Kisebb, alig kiemelkedő dombocskák uralják a felszínt. A dombtetők erősen erodáltak, ezeken a felszíni humusz 30–40 cm-es vastagságú csupán. A közöttük levő mélyedésekben, amelyek alján a vízzáró agyagréteg közelebb kerül a felszínhez, általában pangó vizek alakulnak ki, ezek csak lassan, tartós napsütés során száradnak ki.

Egy ilyen, északnyugat-délkeleti irányú kisebb dombháton, amelynek relatív magassága alig éri el a két métert, található a LEIER 1. nevű leelőhely. Tőle délnyugatra egy árokszerű mélyedésben esős időszakban kisebb patak alakul ki. Az északkeletre levő, nagyjából hasonló vagy kissé magasabb területeken korábban a helyi técesz telephelyet létesített (amelyet később a cég megvásárolt), ezzel az esetlegesen ott levő objektumok véglegesen megrongálódhattak

az épületek alapozása és a betonfelületek kialakítása során.

A feltárás során két félig földbe mélyített ház, egy gödröt, valamint három külső kemencét és három kemencebokrot találtunk. Mindezeket kör alakú árok vette körül, amelynek csak egy részét lehetett nyomon követni és feltárni, a hiányzó részek valószínűleg humuszosítás közben a csekély mélységük miatt tűnhetek el. (1. tábla)

Az objektumok egy viszonylag szűk területen koncentráálódtak, ennek oka az lehet, hogy a vízjárta területekből kiemelkedő magasabb részeket vették birtokba csupán. Egy kivétellel szuperpozícióra nem találtunk példát, ez arra utalhat, hogy a területet csak viszonylag rövid ideig lakhatták. Némileg ellentmond ennek az, hogy az eddig megismert lakóépületekhez viszonyítva a külső kemencék nagy számban jelennek meg.⁴

A jelenségek egy-két kivételtől eltekintve alig mélyedtek a bolygatatlan altalajba. Ez is azt mutatja, hogy a jelenlegi 50–60 cm vastag humusztakaró már jelentős mértékben erodálódhatott a természeti viszonyok és a talajművelés következtében. A csekély mélység miatt mindegyik objektum esetén egy-egy betöltődési réteggel találkoztunk.

AZ OBJEKTUMOK

SE1–2: gödör (2. tábla 1)⁵

Az objektum egy a sárgásszürke színű altalajba mélyedő, nagyjából kör alakú gödör (SE1), alja fokozatosan szűkülő. Betöltése (SE2) sötétszürke-sárgás, kevert jellegű volt, kisebb, vörös színű paticsdarabkákkal, állatjáratokkal bolygatott. Átmérője 260 cm, mélysége 50 cm volt. Néhány kisebb, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, barnászörös színű, díszítetlen kerámiatöredéket találtunk benne.⁶

SE3–12: külső kemencebokor (2. kép; 2. tábla 2)

2 tüzelőterű külső kemence közös előtérgödörrel. Az egyik kemencefelület (SE3) enyhén ovális alakú, szájnyílása kelet felé néz. Barna színű, rossz megtartású, töredezett sütőfelületét (SE5) nem újítták meg, szintje a száj irányában megemelkedik. Oldalfalából

szinte semmi sem maradt. Szájnyílása előtt a külső oldalon a betöltődés faszenes volt. Átmérője 115 cm.

2. kép: Külső kemencebokor

Abb. 2: Zwei Backofen mit gemeinsamen Vordergrund

A másik kemencefelület (SE6) szintén ovális alakú volt. Átmérője 100–130 cm. Szájnyílásánál egyik

³ DÖVÉNYI 2010, 330.

⁴ Érdemes lenne összehasonlítani a korszak településeinek a kemencék és a lakóépítmények arányát. Megnehezíti ezt azonban az, hogy a „nagyüzemi” feltárások során

esetenként a recens humuszban levő kemence már nem kutatható a humuszosítás következtében.

⁵ Köszönöm Kovács Biankának a rajzok digitalizálásában, valamint Gyenge Áronnak a táblák megrajzolásában nyújtott segítségét.

⁶ Ltsz.: 2014.7.1.–3.

oldalon egy malomkő töredékét, másikon pedig egy római *tegula* darabját építették be.⁷ Jól átégett, barna színű, töredezett sütőfelülete (SE8) ennek is egyrétegű volt, nyugati oldalát állatjárat bolygatta. A sütőfelület szájnyílás irányában enyhén lejtett.

A tüzelőterek közös előtérögödre (SE9) nagyméretű, átmérője 210 cm. A sárgás, agyagos-homokos altalajba mélyítették, ezért alja mindenütt kemény. Nagyjából kör alakú, északi részén sekélyebb, oldala fokozatosan mélyülő. SE 6-os kemence szájnyílásánál vörösre égett réteg volt, amely a kikapart, még forró parázstól éghetett át. Északi oldalán két, talán oszlopyukat találtunk.

Leletanyag csak a betöltésből került elő, a kemencék sütőfelületéből nem. Csillámos homokos soványítású, feketére, vörösesbarnára és téglaszínűre égett anyagú edénytöredékek, egy kisebb méretű közülük talán bordás nyakú edényhez tartozhatott, egy pedig hullámvonalköteggel díszített.⁸ (6. tábla 2)

SE14–16: külső kemence (3. tábla 1)

Igen nagy méretű, erősen rongálódott külső kemence (SE14). Az objektum feltja nyeléskor szabálytalan kör alakot mutatott. Csekély mélysége miatt a szántás elvitte az oldalát, így abból semmi nem maradt. Szájnyílása északkeletre nézhetett, amelyet római *tegulákkal* építhettek meg, ezek közül egy a szántáskor a sütőfelületre került. Előtérögödréből semmi sem maradt meg. Sütőfelülete (SE16) egyrétegű volt, barna színű, felülete helyenként hiányos, töredezett. Átmérője 130–140 cm volt. Feltételezett szájnyílásával ellentétes végében szintje erőteljesen emelkedett.

Bontásakor a betöltésből néhány edénytöredék került elő, többek között egy kihajló peremtöredék, vállán hullámvonalköteggel.⁹ (6. tábla 10)

SE17–23, SE34–36: külső kemencebokor (3. kép; 3. tábla 2)

Két tüzelőterű külső kemence közös előtérrel. Az egyik sütőtér (SE17) nagyjából kör alakú, csak a sütőfelülete maradt meg, felmenő oldalfala már nem. Átmérője 110–125 cm. A sütőfelület (SE20) szinte teljes egészében megmaradt. Kör alakú, felszíne barnászvörös színű, kissé repedezett. Szintje a szájnyílás irányában enyhén lejtett, ahol kis padka volt.

A másik sütőtér (SE34) ovális alakú volt, igen nagy méretű, átmérője 120–150 cm. Keményre égett, fehéresszürke színű sütőfelülete maradt meg, oldala beomlott, az oldalfal indítását csak helyenként le-

hetett megfigyelni. Az előtérögödörnél mélyebben helyezkedik el, keletre néző szájnyílása előtt meredek padka található, amely a nagy hófok miatt mélyvörösre égett. Alig töredezett sütőfelülete (SE36) jó megtartású, alja homorú, középső részén erősen faszenes, hamus, valószínűleg a legutolsó tüzelés maradványai ezek.

3. kép: Külső kemencebokor

Abb. 3: Zwei Backofen mit gemeinsamen Vordergrund

A sárga színű, homokos-agyagos altalajba mélyedő előtérögödrük (SE18) kör alakú, átmérője 250–260 cm. Oldalfala a déli oldalon meredekebb, egyébként pedig fokozatosan emelkedik. Alja keményre letaposott. Betöltésében a délnyugati részen nagy mennyiségű vörösre égett agyagdarabkát és faszenet bontottunk ki.

Leletanyag csak a tüzelőterek és az előtérögödör betöltéseiből került elő. Csillámos homokkal soványított, téglaszínűre, szürkére és sárgásbarnára égett edények oldaltöredékei ezek, díszítésük bekarcolt csigavonaldísz, illetve vonal- és hullámvonalköteg.¹⁰ (6. tábla 9) Néhány állatsontot is találtunk a betöltésben.

SE13, SE24–26: ház (4. kép; 3. tábla 3)

Félig földbe mélyített ház (SE24) maradványa. Hosszanti tengelye északnyugat-délkeleti, mérete: 300–320×345–425 cm, humuszolt felszíntől számított mélysége 25–35 cm. Alja (SE26) kemény, minden bizonnyal letapasztották. Középső részen a tapasztás felett hamus, faszenes foltok voltak, ebből arra lehet következtetni, hogy leéghetett. A padlózatát helyenként állatjárat bolygatta. Fűtőkemencéje (SE25) a keleti sarokban állt. Szájnyílása a világosszürke hamus folt alapján délnyugatra nyílt. Esetleges sütő-

cékhez. A kőanyag vizsgálatát Kürthy Dóra végezte el, amelyet e kötetben publikál.

⁸ Ltsz.: 2014.7.4–9.

⁹ Ltsz.: 2014.7.73–75.

¹⁰ Ltsz.: 2014.7.76.–86., 2014.7.101.–103.

⁷ Nem meglepő a római kori darabok használata, mert – a limes közelsége miatt is – több római tábor volt a környéken (Ács-Vaspuszta, Ács-Bumbum-kút), ezek pedig bőséggel szolgáltathatták a kőanyagot az egyébként kőben szegény környezetben, például a kemen-

felületből nem maradt meg semmi, a beletapasztott nagyobb kavicsokat és kisebb köveket azonban megtaláltuk. A kisméretű tüzelőtér fenékszíntje a ház járószíntjénél jóval mélyebben helyezkedett el. Oldalfala is kövekből, őrlőkő-, illetve tegulatöredékekből épült.

4. kép: Az egyik földbe mélyített ház
Abb. 4: Das Grubenhaus I.

Betöltéséből sok állatsont, egy amorf alakú vasolvadék, (6. tábla 6) kissé bikónikus orsógomb, (6. tábla 8) valamint nagy mennyiségű edénytöredék került elő. Az edénytöredékek csillámos homokkal soványítottak, zömük oldaltöredék. Színük fekete, barnás, téglavörös. A peremtöredékek kihajlóak, alig profiláltak. (6. tábla 1, 3–5) A díszítésmódban találunk ferde bevagdosásokat, egyszeres és többszörös csigavonaldíszeket és hullámvonalkötegeket. A vízszintesen kihajló peremű, meredek oldalfalú cserépbogrács, amelynek töredéke előkerült a betöltésből, kormeghatározó jellegű.¹¹ (6. tábla 7)

SE27–32: külső kemence (5. kép; 4. tábla 1)

5. kép: Külső kemence
Abb. 5: Ein Backofen

Külső kemence, hosszan elnyújtott csepp alakú előtérrel. Hossza 285 cm, szélessége 115 cm volt. A tüzelőtér (SE30) ovális alakú lehetett, nyugati részét egy állatjárat teljesen megsemmisítette, a szájníllás körül maradt meg eredeti oldalfala, sütőfelülete (SE32) vörös színű, keményre égett. A kemenceelőtér (SE27) nyugat-keleti irányú, meneteles lejárata a keleti oldalon volt, amelyet valószínűleg letapaszthattak. Erre az utal, hogy még az előtérgödör oldala is hasonlóan kemény felületű volt. A kemence szájníllása 25 cm-rel magasabb az előtér szintjénél. Betöltése (SE28) a szájníllás közelében faszenes, hamus, vörösre égett agyagtörmelék volt, míg a kijárat felőli részen középszürke, hamus jellegű.

Betöltéséből csak néhány állatsont került elő, más jellegű leletanyag nem.

SE33, SE37, SE42–44, SE51–52: körárok (6. kép; 4. tábla 2; 5. tábla 1)

6. kép: Körítőárok feltárt részlete
Abb. 6: Ausgrabener Teil eines Grabens

Az objektum az ásatási terület északi részén levő, enyhén ívelt árok (SE37, SE51) maradványa. Egy nagyobb és egy kisebb részét bontottuk ki, illetve vágtuk át. A két bontási helyszíntől keletre kijelölt további kutatóárokból azonban már nem találtuk nyomát. Alja ívelt, mintegy 35 cm-re mélyed a sárgás színű, homokos, agyagos, kemény altalajba, a kisebbik részen ennél jóval mélyebb, 75 cm-es. Betöltése (SE37) jól elkülönült az altalajtól, sötétszürke színű, benne paticsdarabokkal. A nyugati részen létrehozott metszettel mellett – mérete alapján – vélhetően tyúktójtást találtunk, valamint kissé távolabb előkerült egy kisméretű, szájníllásával felfelé álló csupor is,¹² (SE33) (9. tábla 1) amelyben három tojás alakú és méretű kavics volt.

A feltárt nagyobb árokrészlet (SE37) keleti oldalán mély, szűkülő aljú bemélyedést (SE43) bontot-

¹¹ Ltsz.: 2014.7.10.–72., 2014.7.87.–97.

¹² Ltsz.: 2014.7.243.

tunk ki. Relatív mélysége 85 cm volt. Sötétszürke-fekete színű betöltésében (SE44) alul faszenes réteget találtunk, valamint pedig nagyszámú, nagyobb méretű, vörösre égett paticsdarabot bontottunk ki belőle.¹³

Az árok betöltéséből előkerült leletanyagot zömében a csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vörösesbarnára, sötétbarnára és sötétszürkére égetett edénytöredékek jelentik. A peremek egyszerűek, kihajlóak, a díszítést pedig bekarcolt csigavonalak, vonalkötegek és hullámvonalkötegek és ezek kombinációi alkotják.¹⁴ (7. tábla 1)

SE38, SE53–54: ház (7. kép; 5. tábla 2)

7. kép: A második földbe mélyített ház
Abb. 7: Das Grubenhaus II.

Az objektum feltárta a felület nyese után bizonytalan határvonallal jelent meg. Bontás során vált egyértelművé, hogy félig földbe mélyített ház (SE53) került elő. Nagyjából négyszögletes alakú, oldalai 3 méter körüliek. Tengelye északnyugat-délkeleti, keleti sarkában kis fűtőkemencét, délkeleti oldalfala mentén pedig egy cölöplyukat találtunk. Átellenes oldalon ez utóbbi hiányzott. A ház járószintje kemény, kétrétegű: az alsó szintje sárga színű, inkább letaposott, semmint tapasztott, a felső pedig 2–3 cm vastag, középszürke színű, agyagos, már csak helyenként maradt meg. Bejárata talán a déli sarokban nyílt, mivel a járószint itt kissé emelkedett. A ház relatív mélysége 20–25 cm volt, így további pontos megfigyeléseket nem lehetett tenni. (Északi sarkát egy későbbi kemence – SE55 – vágta át.) Kis méretű kemencéjét (SE54) kövekből és örlőkövek töredékeiből építették meg. A járószinthez képest 10 cm mélység-

ben vörösre égett felületet találtunk. Szájnyílása meneteles volt, délnyugatra nyílt, teteje beomlott.

Az objektum betöltéséből nagymennyiségű leletanyag, főleg edénytöredék került elő, de nem elhanyagolható az állatsontok száma sem. A kerámia-töredékek anyaga az előzőekhez hasonlóan csillámos homokkal és apró kövekkel soványított, barna, barnászvörös, feketés színűek. A típusok közt kihajló, enyhén legömbölyített peremű fazekakat, csuprokot, meredek falú bográcsokat találunk. Az edények díszítésmódja szintén a bekarcolt csigavonal, vonalköteg és esetenként felületet kitöltő hullámvonalköteg, valamint a ferde bevagdosás.¹⁵ (7. tábla 3–4)

SE39–41, SE45–50: külső kemencebokor (8. kép; 4. tábla 3)

8. kép: Külső kemencebokor
Abb. 8: Zwei Backofen mit gemeinsamen Vordergrund

A közös kemenceelőtérből (SE39) két fűtőtér (SE45, SE48) nyílik. Az egyik fűtőtérből (SE45) csak a vörösesfekete színű, kör alakú sütőfelület maradt meg, oldala a betöltésébe omlott. Szájnyílása délkeletre nézett, ahol kisebb padka is volt, ezt kemény sárga agyagból képezték ki. Átmérője 115 cm. Sütőfelülete jól átégett, helyenként töredezett, állatjáratokkal bolygatott. A másik fűtőtér (SE48) viszonylag nagyméretű, ovális alakú, átmérője 130×90 cm, szájnyílása nem maradt meg. Sütőfelülete (SE50) szürke színű, állatjárás által bolygatott.

Közös előtérögödruk (SE39) alakja szabálytalan, mivel sok helyen állatjárat bolygatta. Hossza 225 cm, szélessége 200 cm, relatív mélysége 80 cm. Bejárata északkelet felé nyílt, alsóbb szinteken meneteles volt, feljebb talán egy lépcsőfok nyomát lehetett ki-

¹³ Funkcióját nem lehetett meghatározni, tekintettel arra, hogy az ásatásra rendelkezésre álló idő végének közeledtével csak a gödör felét lehetett kibontani. Nem

elképzeltethetetlen az, hogy a közeli külső kemence (SE55) kemenceelőtérének további részlete.

¹⁴ Ltsz.: 2014.7.98.–100., 2014.7.104.–105., 2014.7.175.–177., 2014.7.181.–191.

¹⁵ Ltsz.: 2014.7.106.–159.

bontani. Alját és oldalát tapasztották, majd a rendszeres használat következtében alja fokozottan megkeményedett. Felül szürke, alul sárgás színű és agyagos. A kemencék szájníllásai előtt erősen faszenes-hamus betöltődésűek.

A leletanyag főleg a közös előtér-gödörből származik, néhány állatsont mellett jelentősebb számú edénytöredék került elő. A lelőhelyen tapasztalt anyagminőség tapasztalható ebben az objektumban is, csillámos homokos soványítás, barna, barnászvörös, sötétszürke szín, a formakincs hasonlatossága mellett a díszítésmód is megegyezik. (7. tábla 2, 8. tábla 1) A lelőhelyen egyedi típusként ebből az objektumból került elő vastag falú sütőharang több töredéke.¹⁶

SE55–57: külső kemence (9. kép; 5. tábla 2)

Az egyik háznál (SE53) található külső kemence (SE55) annál fiatalabb, átvágta a ház sarkát.¹⁷ Átmérője 110 cm. Ovális alakú, szájníllásával szemközi oldalon vörösre átégett sütőfelülete (SE57) meredeken emelkedik. Szájníllásánál perem található, külső oldalán vastag, hamus réteggel. Szájníllását kövekből építhették, ebből egy-két darabot eredeti he-

lyén találtunk meg. Előtér-gödre valószínűleg átvágta a szomszédos árkot (SE37) is.

9. kép: Külső kemence részlete
Abb. 9: Teil eines Backofens

A kemence tüzelőterének betöltésében e lelőhelyen nem gyakori vasszeget találtunk, emellett néhány edénytöredéket, amelyek mind anyagukban, mind minőségükben megegyeznek az előző objektumokban találtakkal.¹⁸

TELEPÜLÉSSZERKEZET

A megtelepedés egy csapadékosabb időjárás esetén jórészt belvízzel fedett területből kiemelkedő kisebb dombháton található. Relatív magassága éppen ahhoz elég, hogy a földbe mélyített objektumok ne ériék el a talajvízszintet. Ezért kiterjedése a kiemelkedés tetejéhez igazodik, csak azt fedi le.

A települést valószínűleg árok vette körül, ennek egy kisebb részét kibontottuk. Szerepe a csapadékvíz elvezetésén kívül a megtelepedés határának jelzése is lehetett. Egy, az árokba mélyedő gödör (kemence-előtér?) kivételével minden objektum az árkon belül volt.

A határjelző szerephez kapcsolható az árokban talált tyúktojás, valamint a három, tojás alakú követ tartalmazó edény. (9. tábla 1) A tojás mint termékenység-szimbólum talán a településhez tartozó termőföldek bő termés-hozamát volt hivatva segíteni, a fazék is – benne a három nagyobb méretű kavicsal

– ugyanezt a szerepet játszhatta.¹⁹ Nem példa nélküli a település szélén levő árokban található fazék, ilyen került elő Kána faluban is.²⁰

Sajnos a körárok teljes méretét a részleges lelőhelyfeltárás és a humusztalaj miatt nem lehetett meghatározni, pedig ennek ismeretében pontosabb információval rendelkezhetnénk a megtelepedési felület nagyságáról.

Mivel a felületi terjeszkedésre nem sok lehetőség volt, az objektumok egymáshoz igen közel helyezkedtek el. Tekintettel arra, hogy egymásba ásás egy kivétellel (külső kemence tüzelőtere átvágta az egyik ház sarkát) nem fordult elő, valószínűsíthető, hogy a megtelepedés időszakában az összes objektum (vagy legalábbis maradványa) látható volt a felszínen. Mivel megújított objektumok sem voltak (az egyik ház újból letapasztott padlószintjét leszámítva), az követ-

¹⁶ Ltsz.: 2014.7.160.–174.14., 2014.7.178.–180.

¹⁷ Az ásatási határidő közeledtével ezt az objektumot is csak felesben bontottuk ki.

¹⁸ Ltsz.: 2014.7.192.–199.

¹⁹ Árpád-kori házakban, településeinken vagy azok szélén gyakran találkozunk álló helyzetű, olykor lefelé fordított fazekakkal, bennük állatsonttal (csirke, macska, kutya, hal), tojással, vasdarabokkal. Mindez előfordult templom esetén is, a Tatabánya terü-

letén található Csákányegyház falu templomában gabonamagvakkal telt fazék került elő. (LÁSZLÓ 2010) Ezek az ebben az időszakban is még folytatott varázslás nyomainak tekinthetők – a kereszténység fokozatos térnyerése ellenére –, bajelhárító szerepük volt, illetve építési áldozattal és termékenységvarázslással hozhatók kapcsolatba. E jelenségre néhány példa: DARÓCZI-SZABÓ–TEREI 2011; PÖLÖS 2001.

²⁰ DARÓCZI-SZABÓ–TEREI 2011, 200.

kezik mindebből, hogy a települést nem használták hosszú emberöltőkön keresztül.

Az itt lakók lélekszámát nem lehet megbecsülni, mivel csupán két házat tártunk fel, a lelőhely többi része még feltáratlan. Említésre méltó viszont a külső kemencék nagy száma. A jelenség kiértékelése akkor válhatna lehetségessé, ha a környék hasonló korú telepfeltárásai publikálásra kerülnének.

Cölöplyukakat nem találtunk. Részben ez, részben pedig a földbe mélyített objektumok közelsége

arra utal, hogy felszíni épületekkel a körárkon belül nem számolhatunk.

A megtelepülés távolsági kapcsolataira az objektumokban talált őrlőkövek töredékei mutatnak rá. Ezek – egy kivétellel – a Balaton-felvidékről származnak.²¹ A kemencékben és házakban található római kori *tegulat*-töredékek a közeli római lelőhelyekről kerülhettek ide.

A LELETANYAG

A leletanyag meghatározó része objektumokból származik, így jól kelteznek azokat. Természetesen a humuszosítás során felszínre kerültek objektumhoz nem köthető darabok is, ezek összképe azonban nem befolyásolja a többi kerámiatöredék vizsgálati eredményeit, mivel azokkal teljesen megegyező jellegűek.²² (8. tábla 2–3)

Az edények anyaga szinte kizárólagosan csillámos homokkal, esetenként egészen apró kavicsal soványított. Kézikorongon formáltak, kivételt képez ez alól az egyik külső kemencebokr előtérgeződéséből (SE39) származó sütőharang, amely töredékes állapotban maradt meg.²³ Két fő edényforma van jelen: az egyik a kisebb számban előforduló, meredek falú, vízszintesen kihajló peremű cserépbogrács, (6. tábla 7) a másik pedig a fazékforma, amely kihajló, kissé legömbölyített, esetenként enyhén profilált peremű, behúzott nyakú, hangsúlyozott vállú, felső egyharmadában a legszélesebb. Az egyetlen, talán bordás nyakú edényhez tartozó nyaktöredék annyira kisméretű, hogy típushoz sorolása eléggé bizonytalannak tűnik. (6. tábla 2) Más edénytípushoz (palack, tál) tartozó töredéket nem találtunk, jóllehet

a vidék eddig publikálatlan leletanyagában találunk ilyeneket.²⁴

Az edények díszítése változatos, legtöbbször az egész felületet kitölti: viszonylag sűrű csigavonaldíszeket (bográcson is), vonalkötegeket, hullámvonal-kötegeket és ezek kombinációit találjuk, néhány darabon előtűnnek a ferde bevagdosások is.

Csupán egy vasszőg és egy vasolvadék (6. tábla 6) képviselik a fémleleteket. A humuszosítás során került elő egy nehezen datálható fenőkö, (8. tábla 4) amely akár jóval későbbi korokból is származhat.

A település datálását fémleletek hiányában a kerámiatöredékek teszik lehetővé, így elég tág időhatárokat lehet csak meghatározni a megtelepedés idejére vonatkozóan.²⁵ A fémbográcsot utánzó, magas oldalfalú, hengerszerű, szögletes, metszett peremű bogrács típusa a Kisalföldön – területi elhelyezkedése alapján ide kell sorolnunk Ácsot is – gyakori, elkülönítése korábban már megtörtént.²⁶ A hullámvonal-köteg díszítést is főleg a korai Árpád-korban kedvelték,²⁷ mindezek alapján az itteni megtelepedést a 10–11. századra tehetjük. Ezen belül a pontosabb kor-meghatározás azonban nem lehetséges.

²¹ A malomkövek petrográfiai vizsgálatát e kötetben Kürthy Dóra tette közzé.

²² Ltsz.: 2014.7.200.–242.

²³ Ltsz.: 2014.7.174.1.–14.

²⁴ Például Ászár, Temető-dűlő.

²⁵ A datálás tág időhatárait lásd a teljesség igénye nélkül: TAKÁCS 1993, 449

²⁶ Kisalföld, 1. típus: TAKÁCS 1986.

²⁷ HÖLLRIGL 1930, 136; PARÁDI 1963, 233; WOLF 1992, 427–428; MESTERHÁZY 1974, 215–217.

ÖSSZEGZÉS

Ács, LEIER 1. lelőhely részleges régészeti feltáráásával egy kora Árpád-kori település részletét ismerhettük meg. A természeti környezet által nagyban meghatározott megtelepedési területen egy igen intenzív objektumsűrűségű telepet tárhattunk fel. A házakat és a lakóépítmények számához képest lényegesen

több külső kemencét körárok vette körbe, az árkon kívül már nem voltak objektumok.

A leletanyag jelentős részét képezték a kerámia-töredékek, ezek a Kisalföld kerámiaművességének 10–11. századi képébe illeszkednek, mind anyaguk, mind típusaik, mind díszítésmódjuk alapján.²⁸

László János

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: laszlojanos@kunymuzeum.hu

IRODALOM

- DARÓCZI-SZABÓ-TEREI 2011 Daróczi-Szabó M.–Terei Gy.: *Szájjal lefele fordított edények és tartalmuk az Árpád-kori Kána faluból*. BudRég XLIV (2011) 198–226.
- DÖVÉNYI 2010 (Szerk. Dövényi Z.) *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest 2010.
- HÖLLRIGL 1930 Höllrigl J.: *Árpád-kori keramikánk I. Fenékbélyeges edények*. ArchÉrt 64 (1930) 142–169.
- LÁSZLÓ 2010 László J.: *Csákányegyház falu középkori templomának régészeti kutatása*. In: (Szerk. Tari E.–Tóth E.) *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára*. Esztergom–Budapest 2010 (2012), 316–328.
- MESTERHÁZY 1974 Mesterházy K.: *Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX–XIII. századi településtörténetéhez II*. DMÉ 1974 (1975) 211–262.
- PARÁDI 1963 Parádi N.: *Magyarországi pénzleletes cserépedények*. ArchÉrt 90 (1963) 205–248.
- PÖLÖS 2001 Pölös A.: *Építőáldozatok*. In: (Szerk. Cseri M.–Tárnoki J.) *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szentendre–Szolnok 2001, 467–484.
- TAKÁCS 1986 Takács, M.: *Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. (Varia Archaeologica Hungarica 1.) Budapest 1986.
- TAKÁCS 1993 Takács M.: *A kisalföldi, Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje*. HOMÉ 30–31/2 (1993) 447–485.
- WOLF 1992 Wolf M.: *Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásairól (1987–1990)*. JAMÉ 30–32 (1987–1989) 393–431.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNG
AUF DER FRÜHARPADENZEITLICHEN FUNDSTELLE ÁCS–LEIER 1
JÁNOS LÁSZLÓ

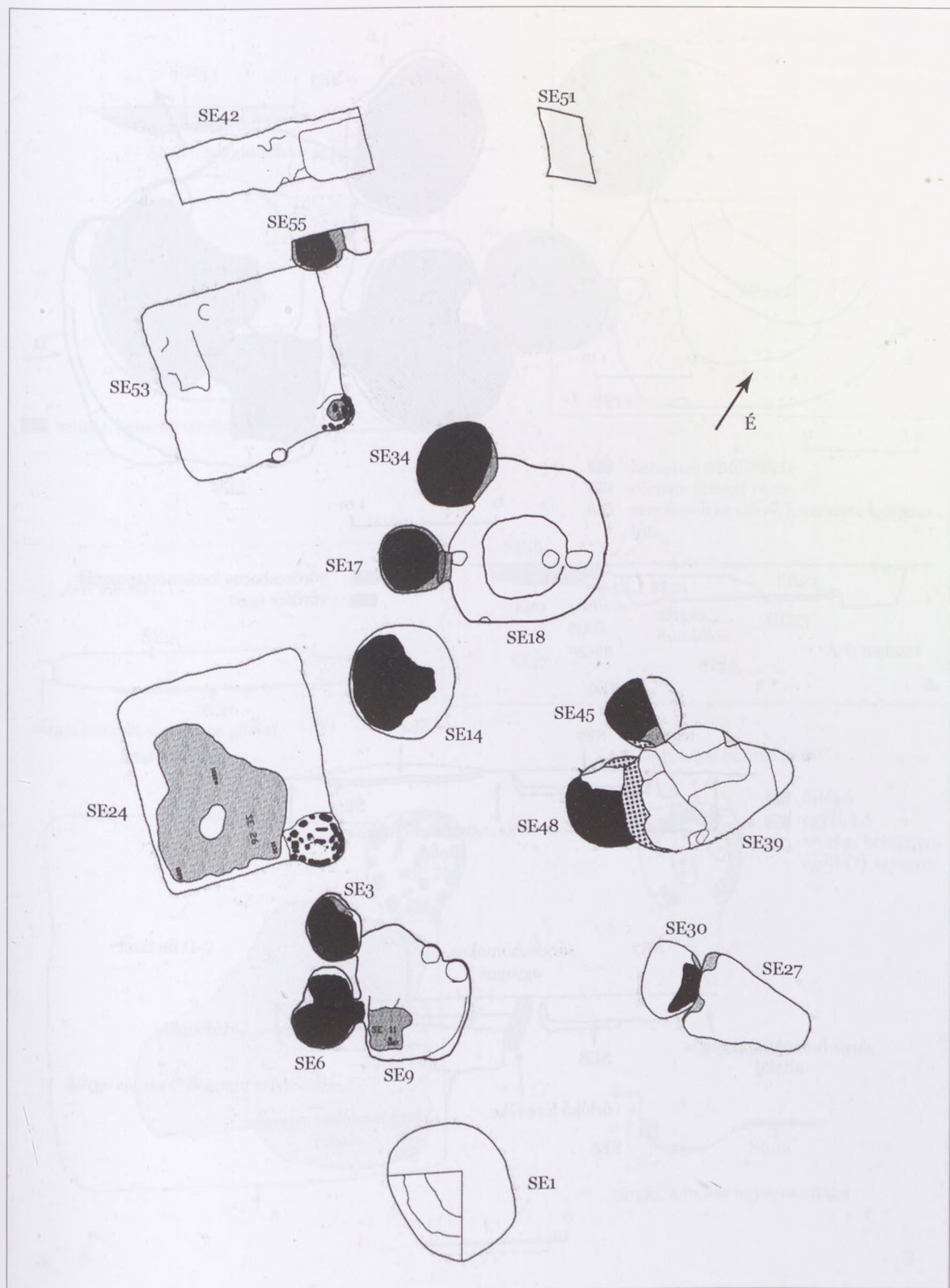
Ács ist eine Stadt im westlichen Teil des Komitats Komárom-Esztergom. Bisher sind nur wenige früharpadenzeitliche Freilegungen in der Nähe publiziert, deshalb sind die Ergebnisse der dreiwöchigen Ausgrabung besonders interessant und wichtig. Der Fundort ist auf einem kleinen Hügel zu finden, manchmal mit Wasser bedeckten Feldern umgeben. Hier wurden 2 Grubenhäuser,

3 Ofenkomplexe, 3 Aussenofen und eine Grube freigelegt. Die Funden sind Keramikbruchstücke, die mit eingeritzten Linien, Wellenlinien verziert sind. Aufgrund der Verzierung kann die Siedlung in das 10.–11. Jahrhundert datiert werden.

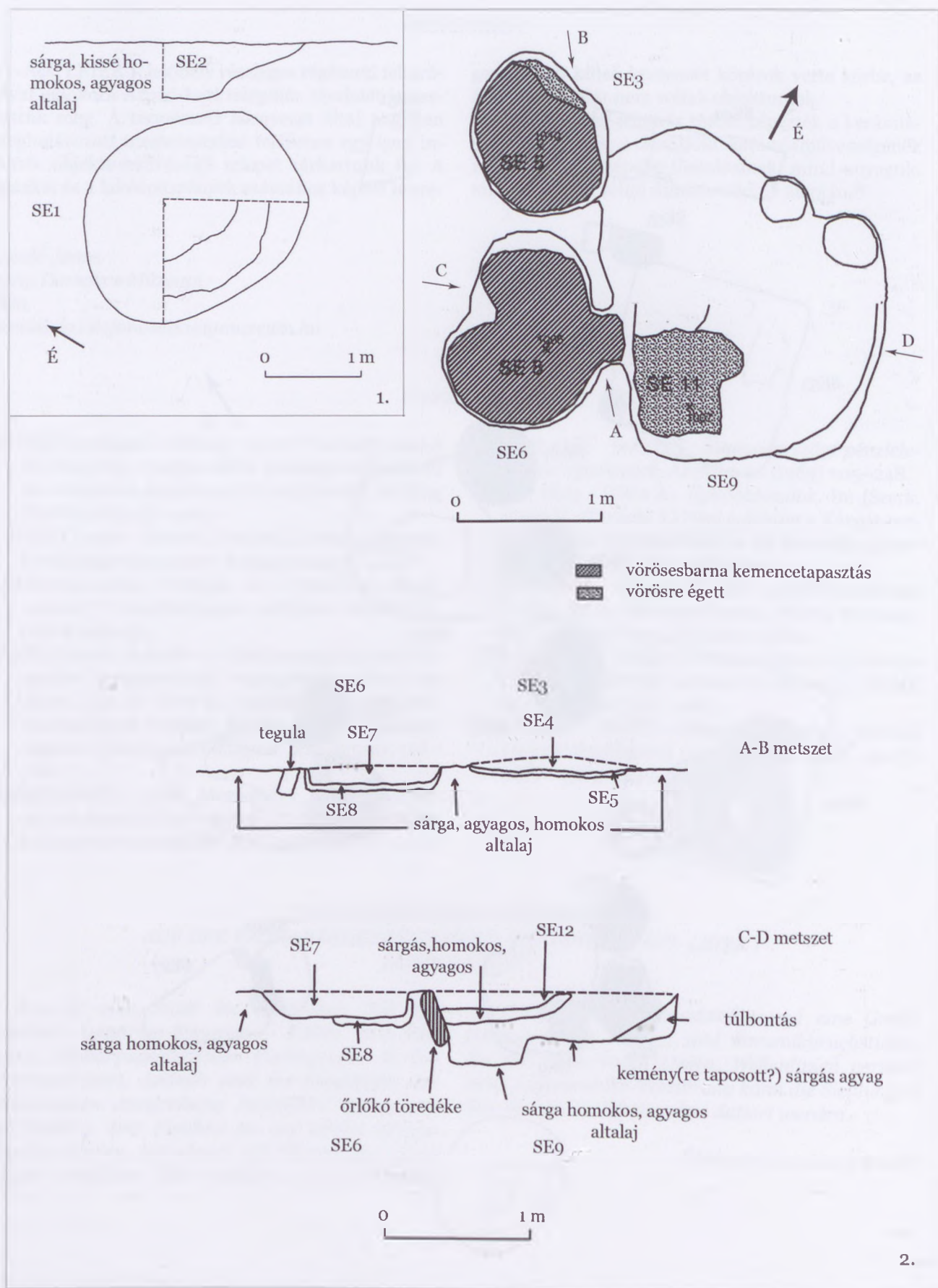
Übersetzt von János László

²⁸ Az előkerült jelenségek (objektumok, leletanyag) összehasonlítását a közeli lelőhelyekkel célszerű lesz majd elvégezni a jelenleg még múzeumi adattárakban, raktárakban és fiókokban található ásatási anyag köz-

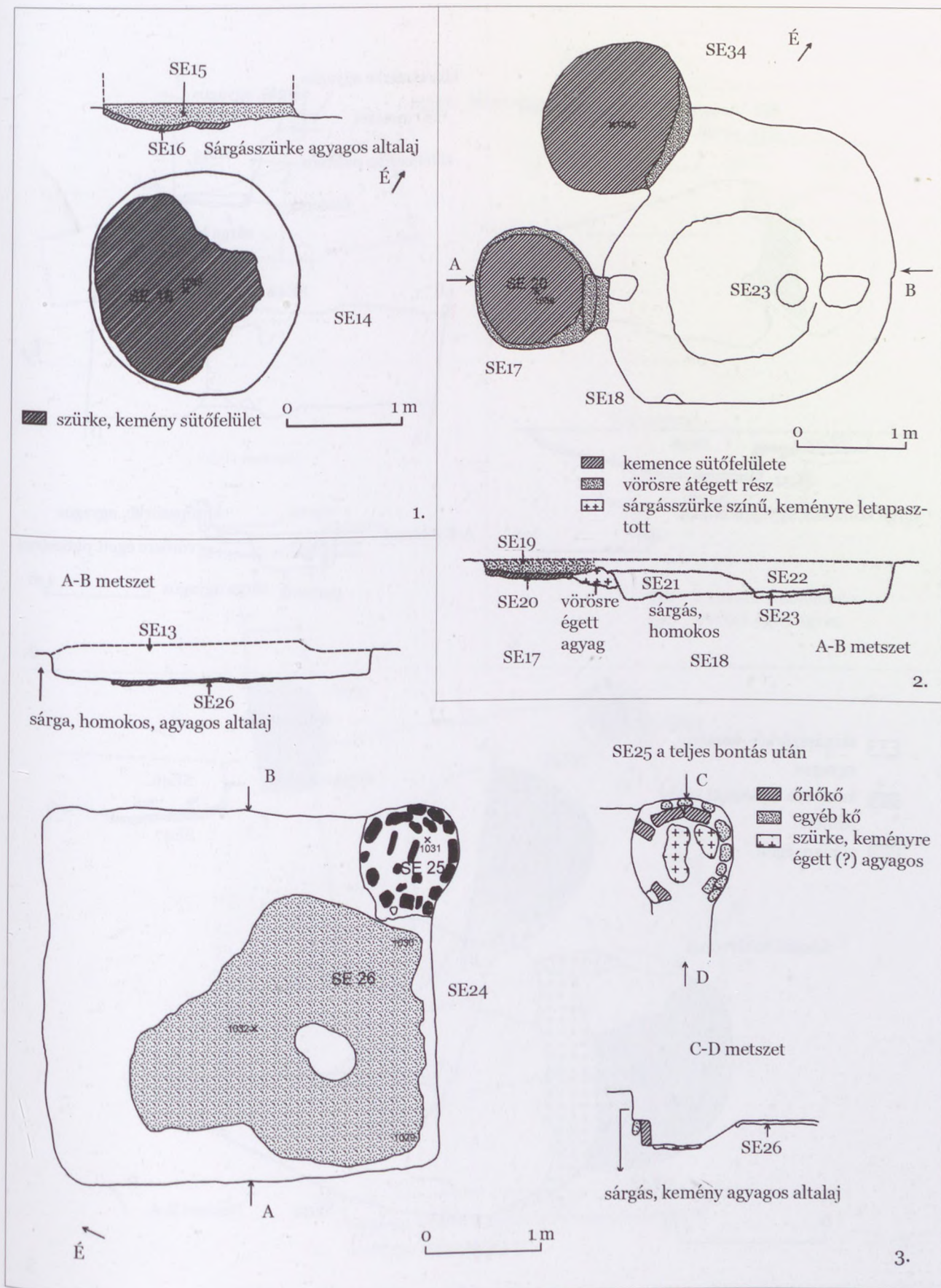
zététele után. (Például: Ászár-Temető-dűlő; Ászár-Tarcsapusztai-árokától nyugatra II.; Ászár-1/2005. lelőhely; Csém-Csémi-dűlő II.; Nagyigmánd-Sós-tői-dűlő; Ács-Bónyi úti-dűlő I.; Ács-Kovács-rétek.)

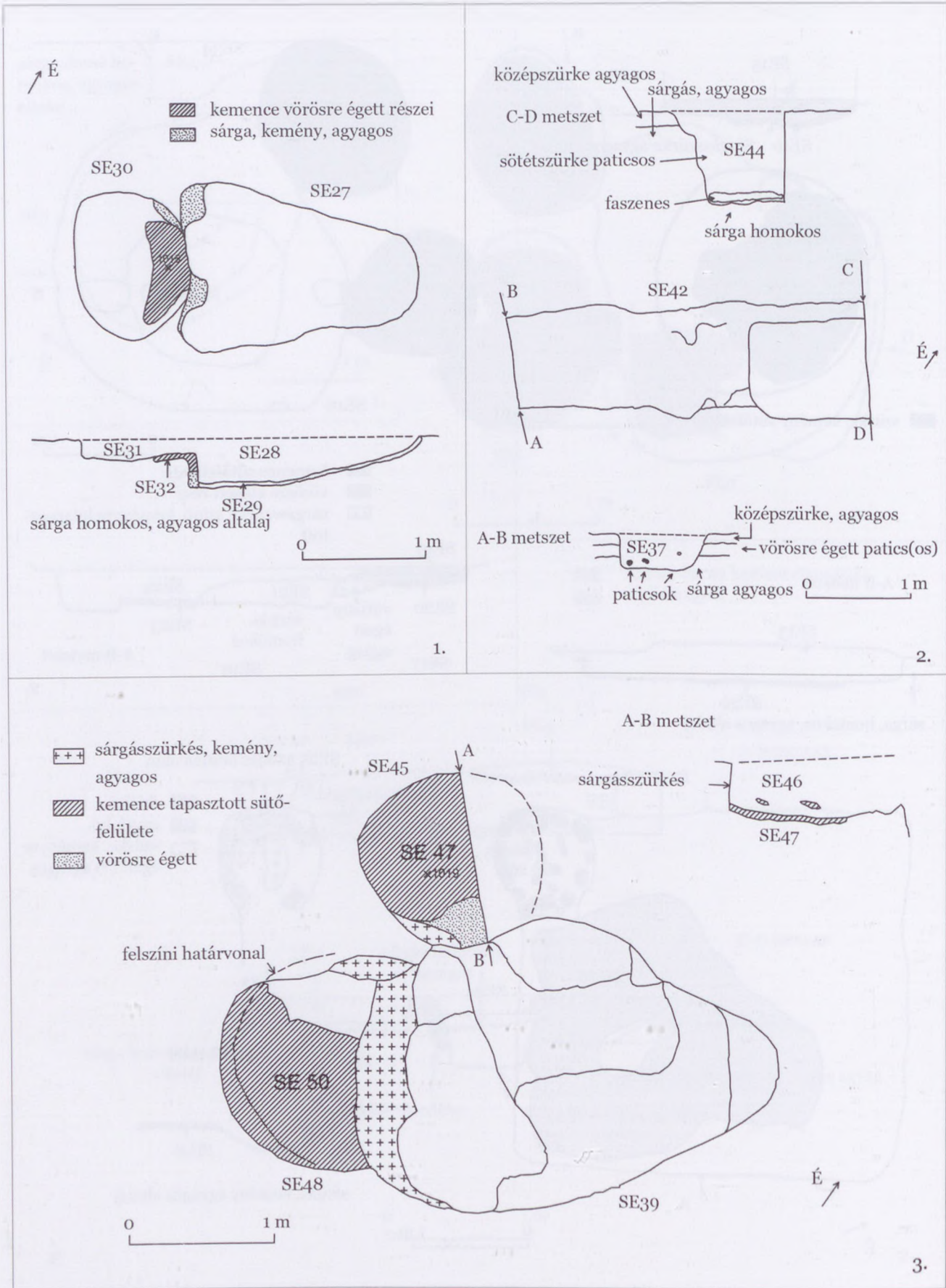
1. tábla: Az ásatás objektumai
Taf. 1: Die Objekte der Freilegung

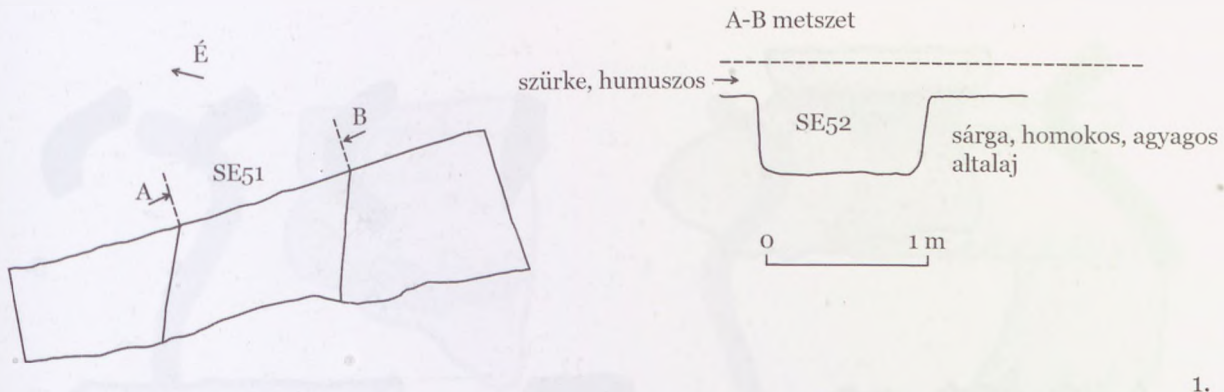
2. tábla: 1. gödör (SE1); 2. külső kemencebokor (SE3-12)
 Taf. 2: 1. Grube (SE1); 2. zwei Backofen mit gemeinsamen Vordergrund (SE3-12)

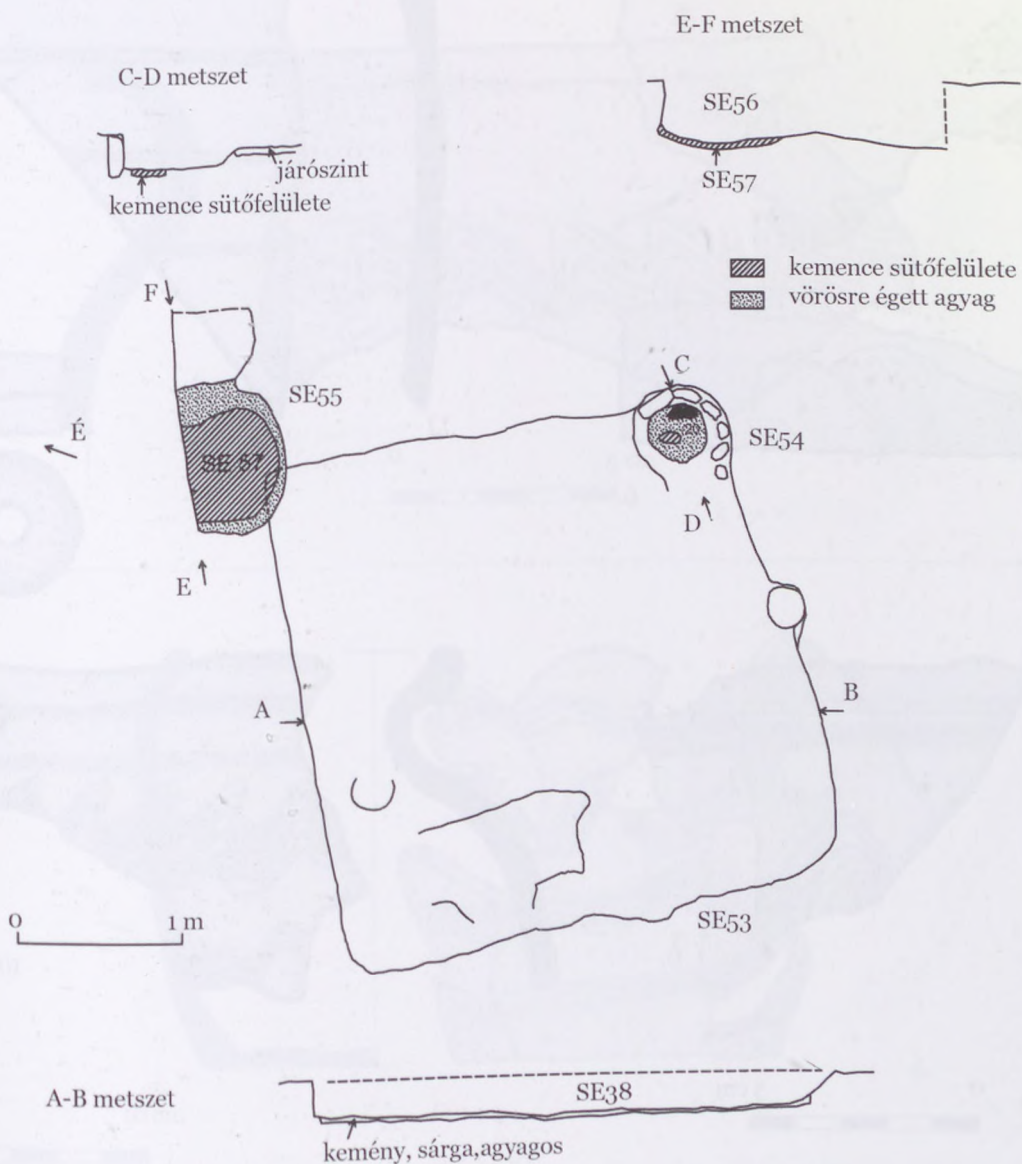
3. tábla: 1. külső kemence (SE14); 2. külső kemencebodor (SE17-18, SE34); 3. ház (SE24)
Taf. 3: 1. Backofen (SE14); 2. zwei Backofen mit gemeinsamen Vordergrund (SE17-18, SE34); 3. Grubenhaus (SE24)

4. tábla: 1. külső kemence (SE27, SE30); 2. körítőárok (SE42); 3. külső kemencebokor (SE39, SE45, SE48)
 Taf. 4: 1. Backofen (SE27, SE30); 2. Graben (SE42); 3. zwei Backofen mit gemeinsamen Vordergrund (SE39, SE45, SE48)

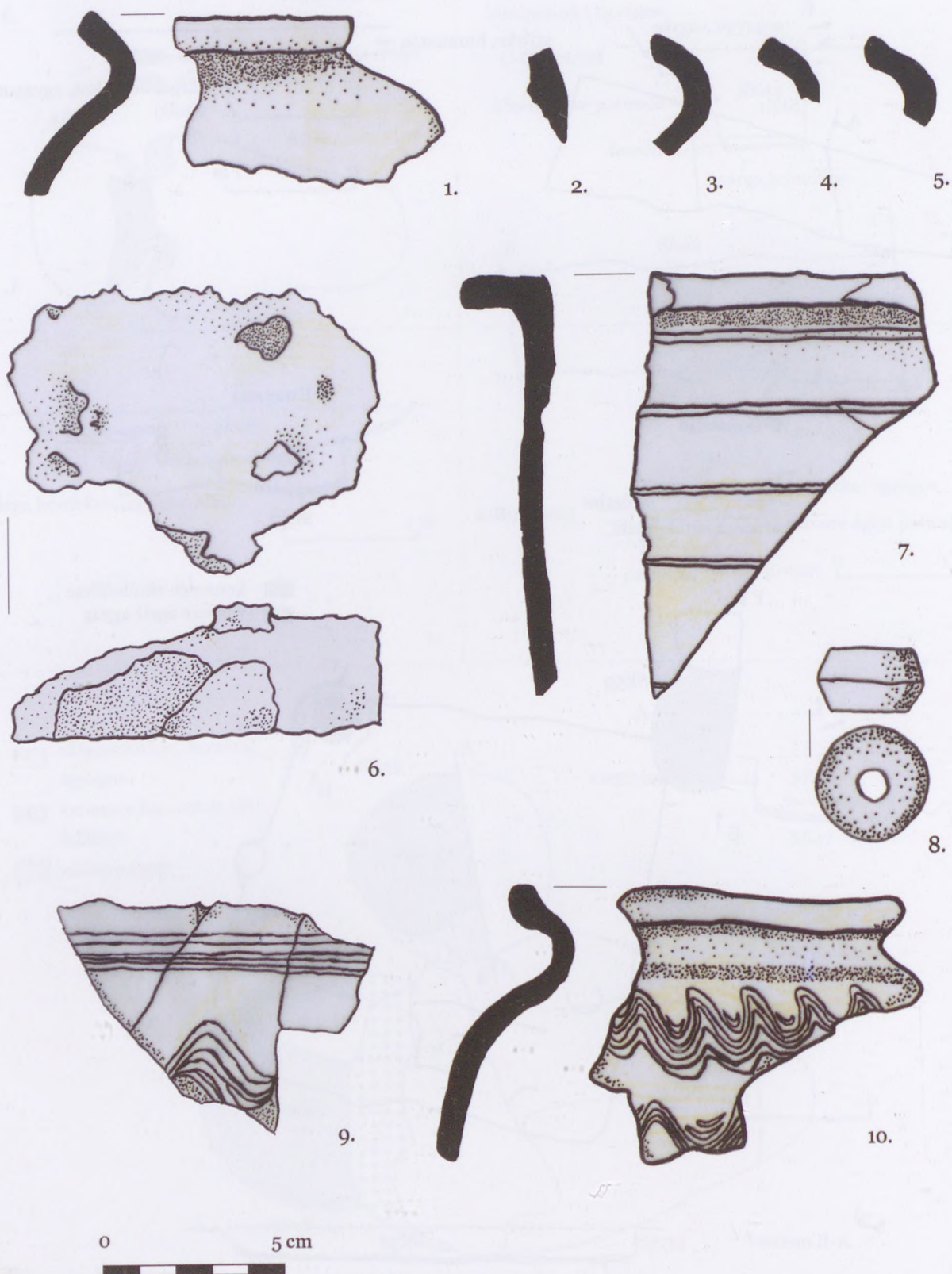

1.

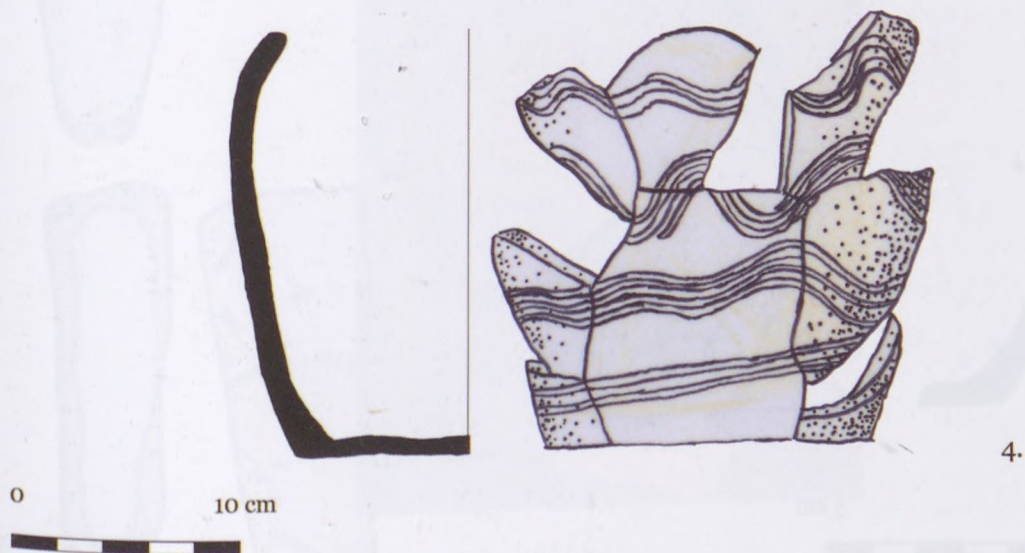
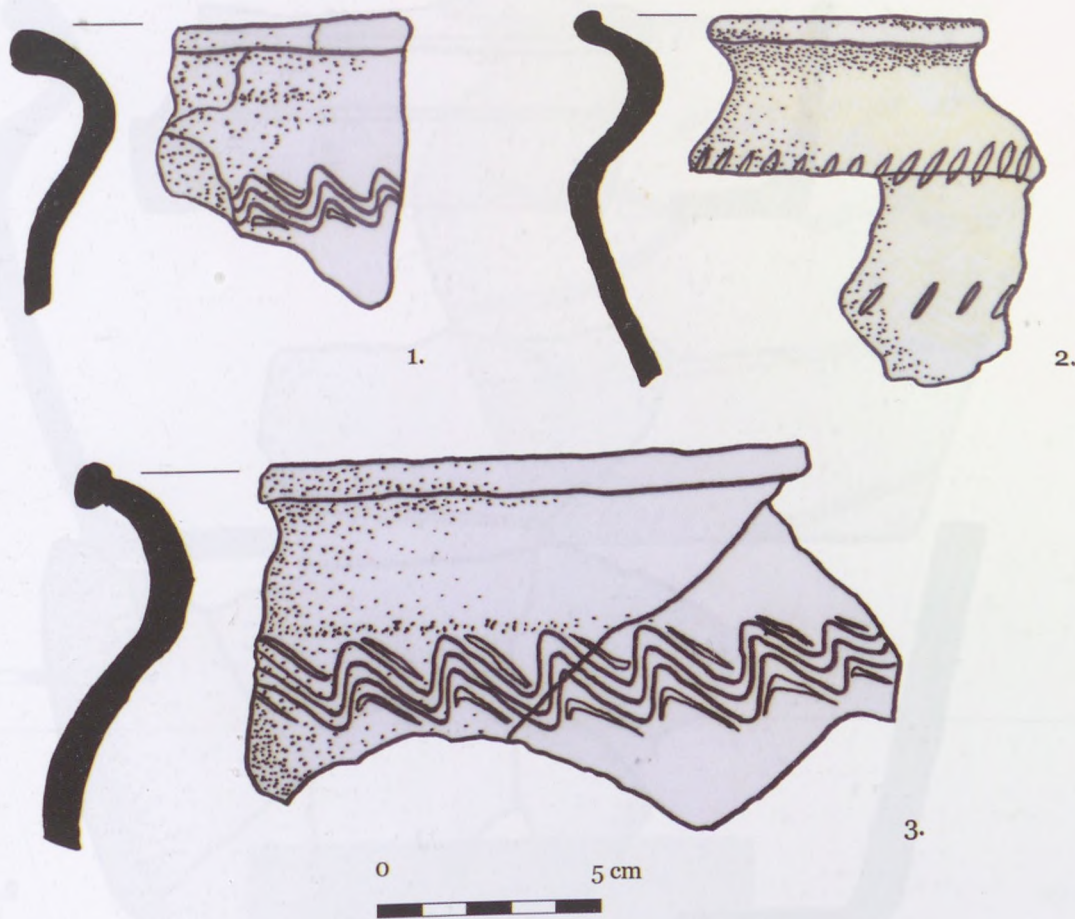

2.

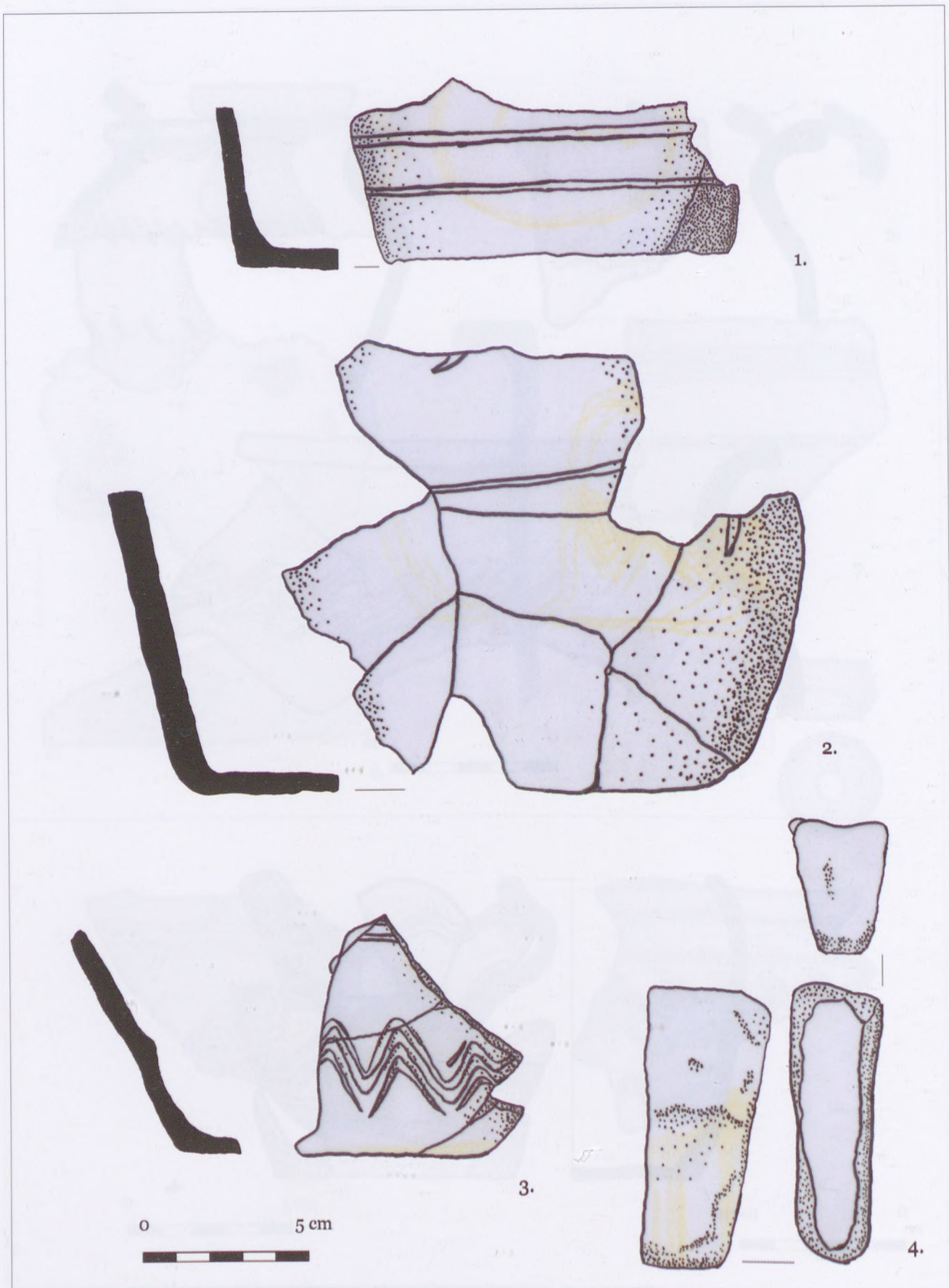
5. tábla: 1. árok (SE51); 2. ház (SE53) és külső kemence (SE55)
Taf. 5: 1. Graben (SE51); 2. Grubenhaus (SE53) und Backofen (SE55)

6. tábla: 1. ltsz.: 2014.7.39.; 2. ltsz.: 2014.7.6.; 3. ltsz.: 2014.7.56.; 4. ltsz.: 2014.7.47.; 5. ltsz.: 2014.7.57.; 6. ltsz.: 2014.7.72.; 7. ltsz.: 2014.7.66.; 8. ltsz.: 2014.7.71.; 9. ltsz.: 2014.7.85.; 10. ltsz.: 2014.7.73.
Taf. 6: 1. Invnr.: 2014.7.39.; 2. Invnr.: 2014.7.6.; 3. Invnr.: 2014.7.56.; 4. Invnr.: 2014.7.47.; 5. Invnr.: 2014.7.57.; 6. Invnr.: 2014.7.72.; 7. Invnr.: 2014.7.66.; 8. Invnr.: 2014.7.71.; 9. Invnr.: 2014.7.85.; 10. Invnr.: 2014.7.73.

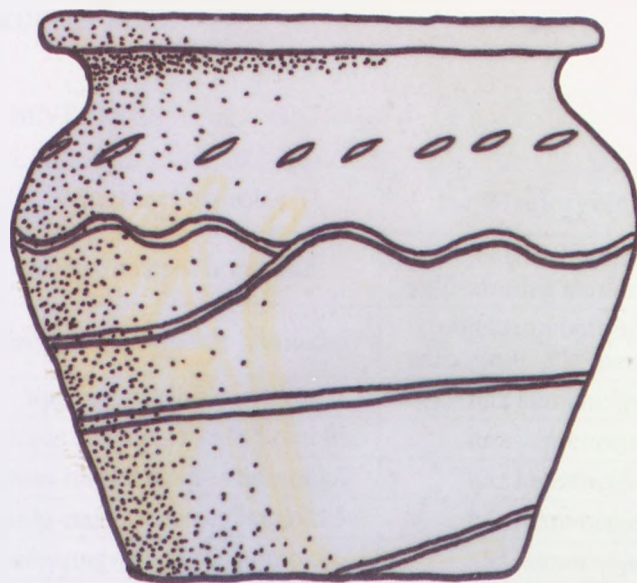
7. tábla: 1. ltsz.: 2014.7.104.; 2. ltsz.: 2014.7.169.; 3. ltsz.: 2014.7.143.; 4. ltsz.: 2014.7.154.
Taf. 7: 1. Invn.: 2014.7.104.; 2. Invn.: 2014.7.169.; 3. Invn.: 2014.7.143.; 4. Invn.: 2014.7.154.

8. tábla: 1. ltsz.: 2014.7.170.; 2. ltsz.: 2014.7.212.; 3. ltsz.: 2014.7.214.; 4. ltsz.: 2014.7.225.
Taf. 8: 1. Invn.: 2014.7.170.; 2. Invn.: 2014.7.212.; 3. Invn.: 2014.7.214.; 4. Invn.: 2014.7.225.

0 5 cm

1.

2.

9. tábla: 1. ltsz.: 2014.7.243.; 2. az edény restaurálás közben (fotó: Tóth Katalin)
Taf. 9: 1. Invn.: 2014.7.243.; 2. der Topf während der Restaurierung (Foto: Katalin Tóth)

ÁCS, LEIER 1. RÉGÉSZETI LELŐHELY ŐRLŐKÖVEINEK PETROGRÁFIAI VIZSGÁLATI EREDMÉNYEI

KÜRTHY DÓRA

BEVEZETÉS

Mintaszám	Strat. szám	Objektum száma	Kőzettani besorolás	Megjegyzés
13/1	SE 13	8	középszemcsés homokkő	objektum betöltése, valószínűleg kemencéből
13/2	SE 13	8	közép-nagyszemcsés homokkő	objektum betöltése, valószínűleg kemencéből
25/1	SE 25	8	aprószemcsés homokkő	ház kemencéje
25/2	SE 25	8	kavicsos durvaszemcsés homokkő	ház kemencéje
25/3	SE 25	8	közép-nagyszemcsés homokkő	ház kemencéje
25/4	SE 25	8	közép-nagyszemcsés homokkő	ház kemencéje
25/5	SE 25	8	közép-nagyszemcsés homokkő	ház kemencéje
25/6	SE 25	8	középszemcsés homokkő	ház kemencéje
38/1	SE 38	16	aprószemcsés homokkő	objektum betöltése
40/1	SE 40	13	andezit	külső kemence előtere
54/1	SE 54	16	közép-nagyszemcsés homokkő	ház kemencéje
54/2	SE 54	16	közép-nagyszemcsés homokkő	ház kemencéje

1. táblázat: A vizsgált őrlőkövek legfontosabb adatai
Table 1: The most important data of the examined grinding stones

A geológia és a régészet kapcsolata

A geológiai, elsősorban kőzettani kutatásokat nem túl régóta alkalmazzák a régészeti kutatásokban. Konkrétan az archeometria a régészeti leletek származási helyének, lehetséges nyersanyagforrása-
inak és készítésük technológiájának természettudo-
mányos (főként ásványtani, kőzettani és geokémiai)
módszerekkel történő vizsgálatával foglalkozik,
vagyis teljesen más szemléletmóddal vizsgálja a le-
leteket, mint a régészet. Hazánkban az archeometria
egyik kiemelt vizsgálati területe a kerámiák, a másik
a kőeszközök anyagvizsgálatával, a harmadik, egy-
előre kevésbé elterjedt ága pedig a régészeti feltá-
rásokon talált – megmunkálatlan, de biztosan nem
helyi eredetű – kőzetanyag (*manuport*) eredeté-
nek vizsgálatával foglalkozik. A különböző műszeres
vizsgálatok eredményeként kapott ásványos- és geo-
kémiai összetétel mind olyan információ, amelynek
nagy része szabad szemmel történő vizsgálattal nem
állapítható meg. Figyelembe kell venni, hogy az al-
kotórészek gyakran csak különböző műszerek segít-
ségével válnak láthatóvá (például a kis méret miatt),
továbbá a külső felszínt sokszor olyan utólagos hatá-
sok érik, amelyek módosítják a megjelenést, illetve a
külső felület ásványos- és geokémiai összetételét, így

gyakran a makroszkóposan hasonló külső is igen el-
térő belsőt takar.

Az archeometriai vizsgálatok tehát konkrétan olyan kérdések megválaszolásában segíthetnek,
mint például a kőeszközök nyersanyagforrása és
használata, a kerámiák esetében pedig a helyi, illetve
az import termékek elkülönítése.

A vizsgált leletanyag

A kora Árpád-kori Ács, Leier 1. régészeti lelőhe-
lyen két házból és kilenc kemencéből előkerült 12 őrlő-
kő petrográfiai vizsgálatát végeztük el. Az őrlőkő-
vek másodlagos helyzetből, kemence építőanyaga-
ként, illetve objektum betöltéséből származnak. A
minták jegyzékét az 1. táblázat mutatja.

A vizsgálat célja a kőzetek petrográfiai jellemzé-
se, a kőzettípusok meghatározása és ezek alapján –
ahol lehetséges volt – a forrásterületek minél ponto-
sabb megállapítása vagy lehatárolása volt.

Vizsgálati módszerek, mintaelőkészítés

A vizsgált 12 mintát először makroszkóposan te-
kintettük át és írtuk le. A további műszeres vizsgálá-

lathoz vékonycsiszolat készítésére volt szükség, ehhez az őrlőkövekről kalapáccsal leütött szilánkokból gyémántszemcsés vágóélű koronggal vékony szelvetet vágunk, majd kétkomponensű műgyantával (araldit és térhálósító 5:1 arányú keveréke) beágyaztuk a darabokat, hogy a későbbi vágás, vékonyítás során ne peregjenek ki szemcsék a mintákból. A beágyazás után egyre finomabb szemcsés szilícium-karbid porral simára csiszoltuk a minta egyik olda-

lát, majd tárgylemezre ragasztottuk. Ennek megkövetése után a vékonyítás először Buehler vágó-csiszológép segítségével, majd pedig kézzel történt 30 µm-es vékonyságig, végül a csiszolatot fedőlemezrel fedtük le. Az elkészült vékonycsiszolatok leírásához Nikon Alphaphot-2 típusú polarizációs mikroszkópot használtunk, a fényképeket Nikon típusú digitális fényképezőgéppel készítettük. A labormunka és a fotózás az ELTE TTK FFI Közvetlen-Geokémiai Tanszékén folyt.

PETROGRÁFIA

Makroszkópos leírás

Makroszkópos megfigyelések alapján a 12 őrlőkőből 11 egymáshoz hasonló, míg 1 határozottan eltér a többitől.

A 11 hasonló őrlőkő (13/1–2, 25/1–6, 38/1, 54/1–2) vörös színű, tömött és igen változó szemcseméretű – apró-, közép-, nagy- és kavicsos durvaszemcsés – homokkő. Szabad szemmel egyértelműen felismerhető elegyrész a szürke, zsírfényű kvarc és kevés fehér-ezüstös, erősen csillogó csillám (muszkovit). A kőzetek felületén néhol megfigyelhetők pórusok, illetve vörös limonitos-hematitos apró foltok, amelyek az elmallott ásványszemcsék helyén alakulhattak ki.

A többitől eltérő 40/1-es minta szürkésbarna színű, tömött szövetű. Finomszemcsés, barna színű alapanyagban szabad szemmel jól látható, fekete színű, oszlopos piroxének/amfibolok(?) és világosbarna táblás földpátok(?) láthatóak. Ezek alapján kiömlési magmás kőzet, feltehetően andezit.

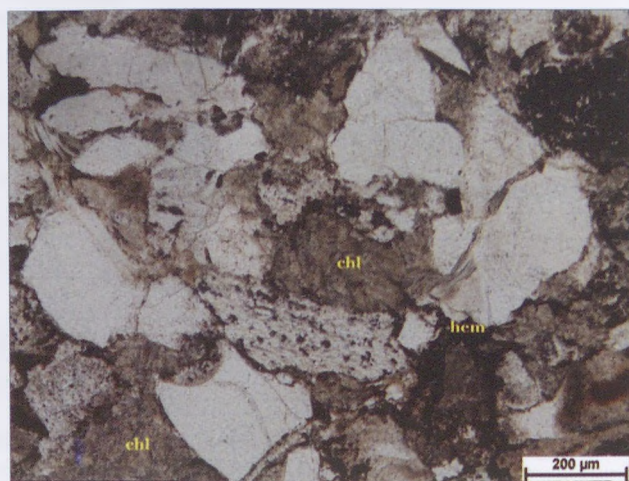
Mikroszkópos leírás

A makroszkópos megfigyelések után, azok kiegészítése és pontosítása miatt került sor a minták petrográfiai (polarizációs) mikroszkópos vizsgálatára.

A sziliciklasztos kőzetek – vagyis homokkővek – osztályozásánál az uralkodó szemcsemérettartomány alapján a következő kategorizálást használtuk: 0,063–0,125 mm között finomszemcsés; 0,125–0,25 mm között aprószemcsés; 0,25–0,5 mm között közepeszemcsés; 0,5–1 mm között nagyszemcsés; 1–2 mm között durvaszemcsés homokkő.¹

Mivel a magmás kőzetek szemcseméret szerinti osztályozásánál nincs egységes felosztás, ezért az irodalom alapján leginkább használt beosztást alkalmaztuk: 1 mm-nél kisebb szemcseméret esetén finomszemcsés, 1–5 mm között közepeszemcsés, 5 mm felett durvaszemcsés kőzetről van szó.²

Homokkővek

1. kép: Hematitos (hem) és kloritos (chl) kötőanyagú homokkő (25/1, 1N)

Fig. 1: Sandstone with hematite (hem) and chlorite (chl) cement (25/1, 1N)

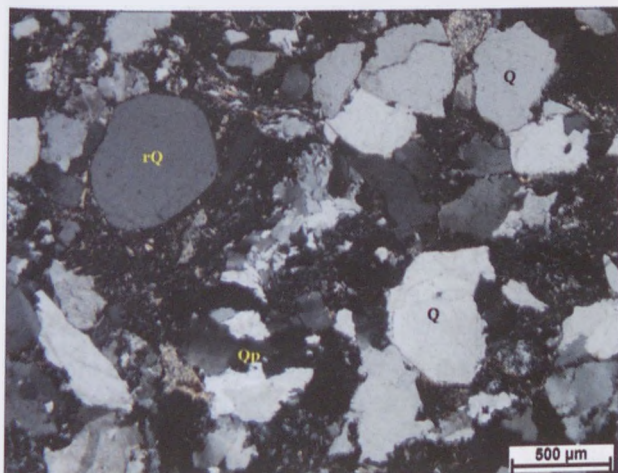
Az őrlőkővek szemcseméret alapján igen változatos képet mutatnak: apró- (25/1, 38/1), közép- (13/1, 25/6), közép-nagyszemcsés (13/2, 25/3–5, 54/1–2) és egy kavicsos durvaszemcsés (25/2) példány is van közöttük. Az osztályozottság szintén elég vegyes képet mutat, jól (13/1, 25/1, 25/3, 25/6, 38/1, 54/2), közepesen (13/2, 25/4–5) és közepesen/gyengén (25/2, 54/1) osztályozottak. Minden mintára jellemző, hogy a szemcsék nem vagy nagyon gyengén kontaktáltak. A szövetben irányítottság nem figyelhető meg, kivéve a 25/3-as mintában, amelyben lokálisan a nyúlt szemcsék hossz tengelyükkel párhuzamos irányban állnak. A szemcsék szorosan illeszkednek egymással konvex, ritkán konkáv határvonallal.

Az őrlőkővekben a kötőanyag mennyisége igen kevés, mivel a szemcsék összeérnek, vázat alkotnak, ezért a kötőanyag csak a köztük lévő igen kevés maradék teret tudja kitölteni. Kivételek a 25/1-es minta, amelyben a többihez képest több a cementanyag. A kötőanyag főként kovából és hematitból – néha

¹ TUCKER 2001, 14.

² MACKENZIE–DONALDSON–GUILFORD 1982, 12.

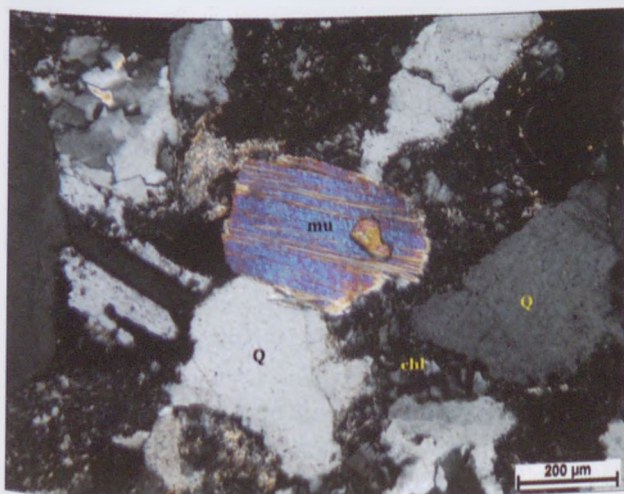
limonitból – áll, de gyakori a klorit is. (1. kép) Utóbbi főként pórusokban, sugaras kifejlődésben jelenik meg. Három mintában (25/1, 25/6, 54/2) a klorit nem színtelen, hanem halvány sárgásbarna, vörösesbarna színű, amit feltehetően apró limonitpikkelyek okoznak. A hematita jellemző, hogy gyakran vékony kérget alkot a szemcséken. (1. kép)

2. kép: A kvarc változatai: jól kerekített kvarc (rQ), monokvarc (Q) és polikvarc (Qp) (13/2, +N)

Fig. 2: Different types of quartz: well rounded quartz (rQ), monocrystalline quartz (Q), polycrystalline quartz (Qp) (13/2, +N)

A törmelékszemcsék összetételét tekintve a leggyakoribb ásványtörmelék a monokristályos kvarc. Alakja szilánkos, töredékes, a nagyobb szemcsék néha gyengén koptatottak. Kioltása csak gyengén hullámos, ami vulkáni eredetre utal. A 13/2-es mintában erősen hullámos kioltású, metamorf vagy mélységi magmás eredetű kvarc is található. Egyes mintákban (25/4–5, 38/1, 54/1–2) rezorbeált, vagyis visszaoldott kvarcsemmék is előfordulnak. Ezeken kívül minden minta tartalmaz 1-2 jól koptatott, ke-

3. kép: Törmelékes eredetű muszkovit (mu), monokvarc (Q) és kloritos kötőanyag (chl) (13/2, +N)

Fig. 3: Siliciclastic originated muscovite (mu), monocrystalline quartz (Q), chlorite cement (chl) (13/2, +N)

rekded szemcsét, (2. kép) amelyek messzebből érkez, szállítódott ásványtörmelékek.

A kvarc másik jellemző megjelenési formája a polikristályos változat. (2. kép) Ebből kevesebb van, a szemcséken belül az egyedi kvarcsemmék hullámos kioltásúak, határvonaluk általában szutúrás, ritkán egyenes. Két mintában (13/2, 25/5) a polikristályos kvarcsemmék irányított szövetűek, úgynevezett szalagos kvarcitok.

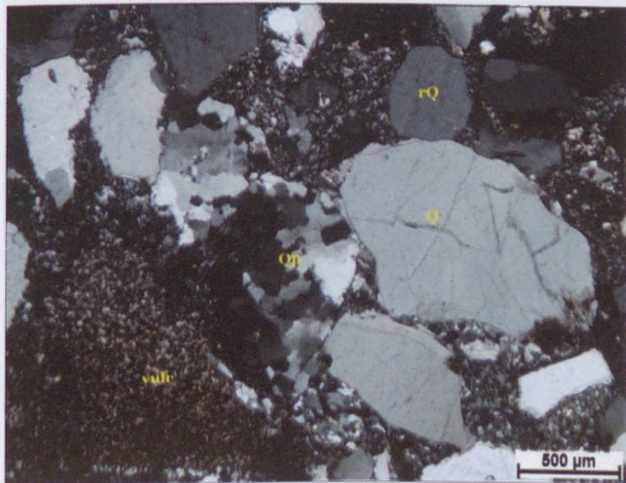

4. kép: Biotitból átalakult színtelen csillám és klorit (mic), monokvarc (Q) és polikvarc (Qp) (38/1, +N)

Fig. 4: Baueritized-chloritized biotite (mic), monocrystalline quartz (Q), polycrystalline quartz (Qp) (38/1, +N)

A földpátok mennyisége igen kevés, főként limonitpikkelyek miatt halványbarna színű káliföldpátok figyelhetők meg. A 25/2-es mintában található egy erősen hullámos kioltású, relik káliföldpát.

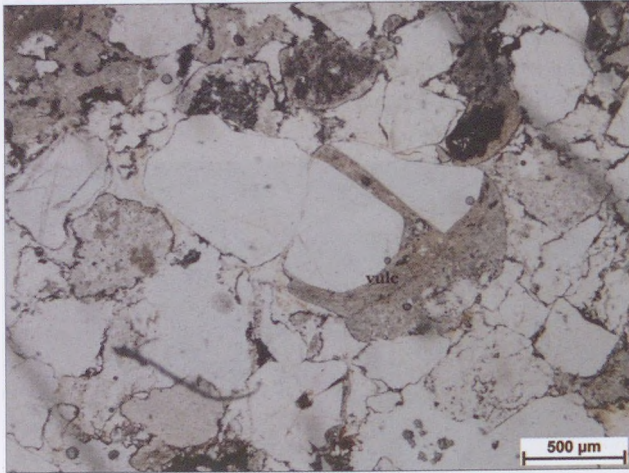
A kőzetek a csillámok közül egyrészt néhány nagyobb méretű, törmelékes eredetű muszkovitot (3. kép) és kevés átalakult biotitot tartalmaznak. Előbbi

5. kép: Felzites vulkanittörmelék (vulc), jól kerekített kvarc (rQ), monokvarc (Q) és polikvarc (Qp) (25/2, +N)

Fig. 5: Felsitic vulcanite clast (vulc), well-rounded quartz (rQ), monocrystalline quartz (Q), polycrystalline quartz (Qp) (25/2, +N)

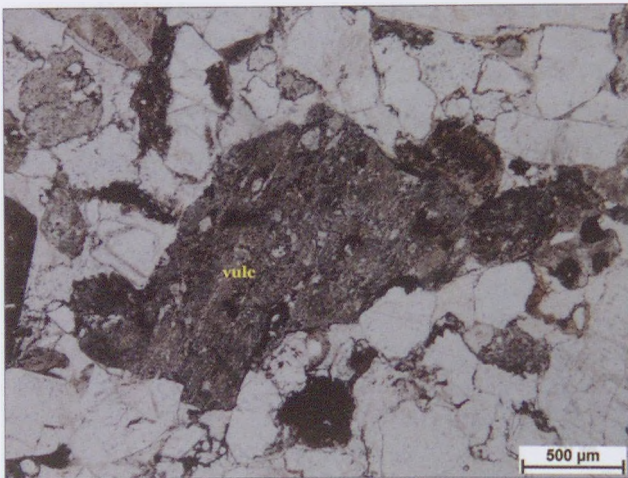
jellegzetessége, hogy gyakran fészekbe rendeződnek. Utóbbi szintelen csillámmá és klorittá alakult. (4. kép) Eredeti színe megfakult, gyenge pleokroizmus időnként még látható.

6. kép: Kvarc porfíros savanyú vulkanitszemcse (vulc) (54/1, 1N)

Fig. 6: Acidic recrystallized vulcanite clast with quartz phenocryst (vulc) (54/1, 1N)

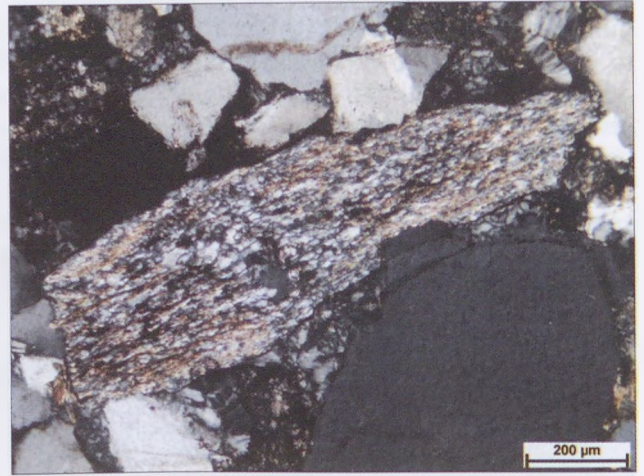
Az ásványtörmelékek mellett kőzettörmelékek is megfigyelhetők. Ezek közül leggyakoribb a jelentős mennyiségben előforduló, általában koptatott savanyú vulkanittörmelékek. Leggyakoribb a teljesen felzites szövetű változat, (5. kép) amely csak átkristályosodott alapanyagból áll. Másik megjelenési formája, amikor a kovásodott vagy felzitesedett alapanyagban az eredeti porfíros elegyrészekből (főként kvarc, ritkán biotit vagy földpát) reliktumok maradtak meg, (6. kép) a harmadik változatban pedig az eredeti folyási szövet is látható. (7. kép)

7. kép: Folyásos szövetű vulkanittörmelék (vulc) (25/2, 1N)

Fig. 7: Vulcanite clast with fluidal fabric (vulc) (25/2, 1N)

Kisebb mennyiségben figyelhető meg metamorf kőzettörmelékek. Ezek kvarcból és szintelen csillámból állnak, leggyakrabban foliált szövetűek. (8. kép) Megjelenésük alapján üledékes eredetű, kisfokú metamorfózison átesett kőzettörmelékek.

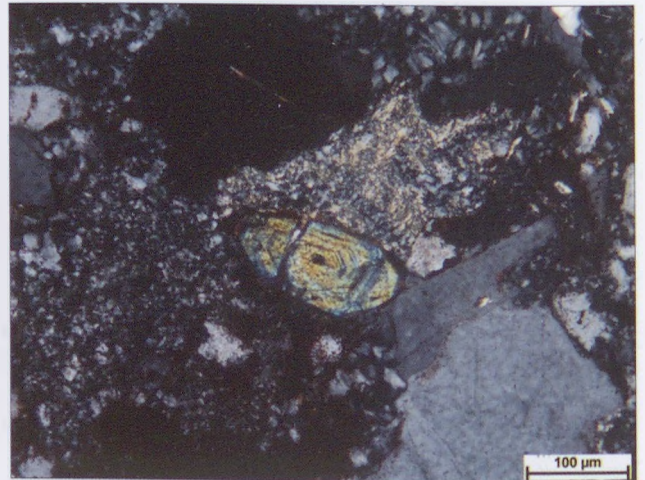
8. kép: Foliált szövetű metamorf kőzettörmelék (25/4, +N)

Fig. 8: Metamorphite with deformational fabric (25/4, +N)

Egyedül a 25/6-os mintában figyelhető meg egy granitoid kőzettörmelék, amely kvarc és földpát összenövéséből áll, de a törmelék pontos kőzettani besorolása nem lehetséges.

Az opakásványok alakja főként szabálytalan, ritkán izometrikus vagy nyúlt.

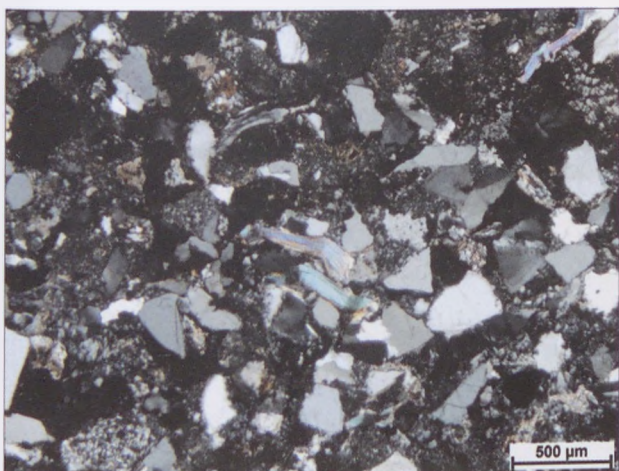
Akcesszóriák, vagyis nehézasványok változó mennyiségben találhatóak. Leggyakoribb a saját alakú cirkon, amelyből egy igen ritka, erősen zónás szemcse figyelhető meg a 13/1-es mintában. (9. kép) Gyakori még a saját alakú vagy töredékes zöld, sárgászöld pleokroos turmalin. Ezeken kívül még kevés rutil látható.

9. kép: Zónás cirkon (középen) (13/1, +N)

Fig. 9: Zoned zircon (central) (13/1, +N)

A petrográfiai elemzések alapján ezeknek az őrlőköveknek a nyersanyaga érett, kovás-hematitos-kloritos cementű szemcsevázú homokkő. (10. kép) A 11 minta ásványos összetétele és szöveti jellemzői nagy hasonlóságot mutatnak egymáshoz, eltérések csak a szemcseméretben és az alkotórészek arányai-ban vannak, vagyis igen nagy valószínűséggel azonos lelőhelyről származnak.

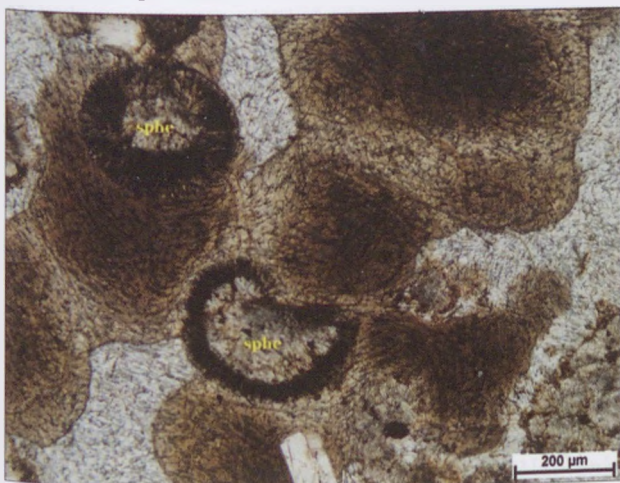

10. kép: Jól osztályozott homokkő általános szöveti képe (13/1, +N)

Fig. 10: Typical well-graded sandstone (13/1, +N)

Andezit

A 40/1-es hipokristályos őrlőkő üde, átalakulás csak néhány kőzetalkotó elegyrészen látszik. Az elegyrészek mérete alapján afanitos, ezen belül kriptokristályos, a pontos mérettartományok alapján finom-középszemcsés.

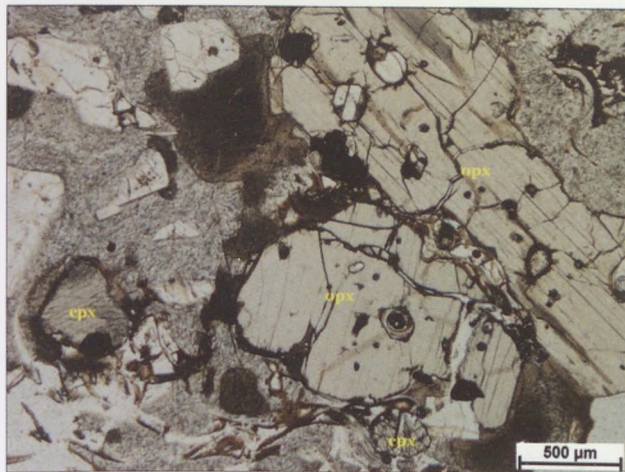

11. kép: Mikrolitokból álló szferolitos (sphe) alapanyag (40/1, 1N)

Fig. 11: Groundmass consists of microlites and spherulitic material (sphe) (40/1, 1N)

Mikroszkóp alatt is elkülöníthető egy olyan, teljes egészében mikrolitokból álló alapanyag, (11. kép) amelyben önálló fenokristályok, illetve kristályaggregátumok figyelhetők meg. A mikrolitok vagy krisztallitok olyan kisméretű kristálycsírák, amelyeket kis méretük miatt polarizációs mikroszkópban sem lehetséges meghatározni. Ezek a kristálykezdemények az amorf és a kikristályosodott anyag közötti állapotot képviselik, tovább növekedni a gyors hűlés miatt nem tudtak. Irányítottságuk az

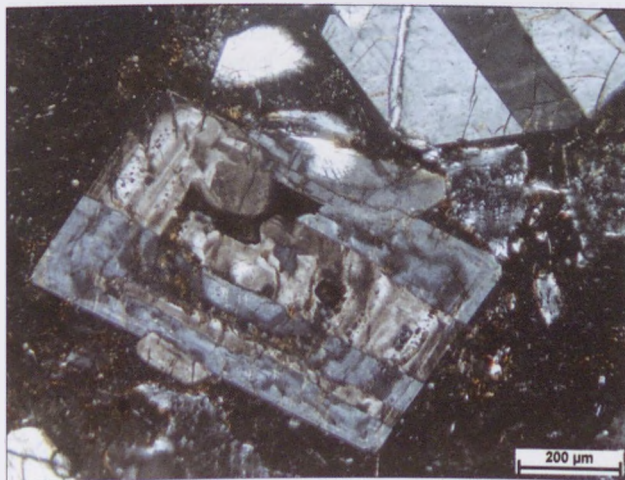
egykori magma folyásirányát jelzi. Ezen kívül megfigyelhetők még szferolitok, (11. kép) vagyis sugárirányban nőtt tűs kristályok. Ezek kialakulása a kőzetüveg devitrifikációjához (átkristályosodás) kapcsolódik. Az alapanyag helyenkénti vörösbarnás színt nagyon finomszemcsés limonit okozhatja.

12. kép: Sajátalakú piroxén fenokristályok: klinopiroxén (cpx), ortopiroxén (opx) (40/1, 1N)

Fig. 12: Idiomorphic pyroxene phenocrysts: clinopyroxene (cpx), orthopyroxene (opx) (40/1, 1N)

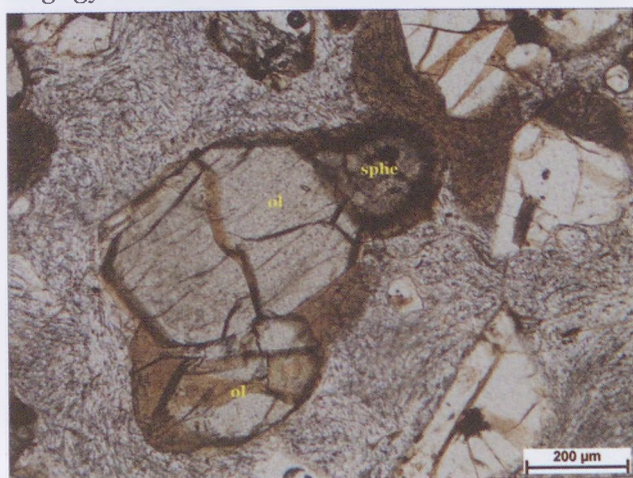
A fenokristályok mérete igen változatos, 0,2–2,75 mm közötti. A porfirok főként sajátalakú piroxének (kisebb klino- és nagyobb méretű ortopiroxének) (12. kép) és saját- vagy félig sajátalakú, gyakran zónás plagioklászok. (13. kép) Utóbbi általában üde, de néha a belsejében rezorbeálódás nyomait lehet felfedezni, vagyis visszaoldódott. Kis mennyiségben a kőzet tartalmaz még idiomorf olivin kristályokat is. (14. kép) Piroxénból és plagioklászokból álló aggregátumok (glomeroporfiros összenövés) (15. kép) szintén előfordulnak, ezek feltehetően még a magmakamrában ideiglenesen megrekedt kristálypép felszakadt

13. kép: Zónás plagioklász (40/1, +N)

Fig. 13: Zoned plagioclase (40/1, +N)

darabjai.³ Ezeken kívül a minta tartalmaz még opakásványokat, amelyek gyakran piroxénekhez kapcsolódnak, alakjuk kerekded vagy nyúlt, oszlopos. Nagyon apró opakásványok az alapanyagban is megfigyelhetők.

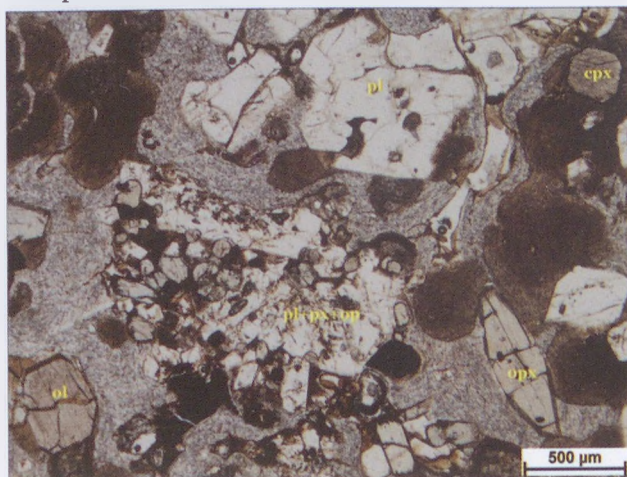

14. kép: Sajátalakú olivin kristályok (ol) és szferolit (sphe) (40/1, 1N)

Fig. 14: Idiomorphic olivine (ol) and spherulite (sphe) (40/1, 1N)

Akcesszóriaként a kőzet apatitot tartalmaz.

A kőzet összetétele és szövete alapján finom-középszemcsés szferolitos, glomeroporfiros, vitroporfiros andezit.

15. kép: Plagioklász, piroxénból és opakásványból álló aggregátum (pl+px+op), olivin (ol), plagioklász (pl), klinopiroxén (cpx), ortopiroxén (opx) (40/1, 1N)

Fig. 15: Crystal aggregate consist of plagioclase, pyroxene and opaque minerals (pl+px+op), olivine (ol), plagioclase (pl), clinopyroxene (cpx), orthopyroxene (opx) (40/1, 1N)

ÖSSZEGZÉS, LEHETSÉGES LELOHELYEK

A feldolgozás során a kora Árpád-kori Ács, LEIER 1 régészeti lelőhelyen előkerült 12 őrlőkő vizsgálatát végeztük el, (1. táblázat) amelyek egy része objektum betöltéséből származik, másik részét pedig másodlagosan kemence építőanyagaként használták fel.

A petrográfiai vizsgálatok alapján 11 őrlőkő nyersanyaga érett, kovás-hematitos-kloritos cementű szemcsevázú homokkő. Leggyakoribb elegyrészek a monokristályos kvarc és a jelentős mennyiségben előforduló savanyú vulkanit kőzettörmelék. Kisebb mennyiségben polikristályos kvarcot, ezen kívül kevés muszkovitot, átalakult biotitot, metamorf kőzettörmeléket és nagyon csekély mennyiségű földpátot tartalmaznak. Akcesszóriaként főként cirkon, kevesebb turmalin és néhány rutilszemcse figyelhető

meg. A kötőanyag első sorban kovás és hematitos, de a pórusokban gyakori a kloritos kitöltés.

A homokkövek ásványos összetétele, szövete megjelenése és ezek összevetése irodalmi adatokkal,⁴ valamint összehasonlító mintákkal arra utal, hogy a forrásterület a perm korú Balatonfelvidéki Homokkő Formáció összlete.

Az egy andezit őrlőkő mikrolitokból álló szferolitos alapanyagában plagioklász-, piroxén- és olivin fenokristályok, valamint piroxénból és plagioklászból álló glomeroporfirok figyelhetők meg. A petrográfiai tulajdonságok alapján fiatal, terciér vulkanizmus során keletkezhetett, feltehetően a Belső-Kárpáti vulkáni koszorú valamely tagjából származik,⁵ de egyelőre a kőzet nyersanyagának enél pontosabb származási helyét nem lehet megadni.

Kürthy Dóra
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: kurthy.dora@kunymuzeum.hu

³ Kiss Balázssal (MTA-ELTE Vulkanológiai kutatócsoport) történő szóbeli konzultáció alapján.

⁴ SZAKMÁNY-NAGY 2005, 13–21; CSERNUSSI 1984, 1–127.

⁵ HARANGI 2001, 223–258.

IRODALOM

- CSERNUSSI 1984 Csernussi G.: *Litofácies vizsgálata a „Balatonfelvidéki Vörös Homokkő Formáció”-ban.* (Szakdolgozat. ELTE TTK.) Budapest 1984.
- HARANGI 2001 Harangi, Sz.: *Neogene to Quaternary volcanism of the Carpathian-Pannonian Region – a review.* Acta GeolHung (2001) 223–258.
- MACKENZIE–DONALDSON–GUILFORD 1982 MacKenzie, W. S.–Donaldson, C. H.–Guilford, C.: *Atlas of igneous rocks and their textures.* United Kingdom 1982.
- SZAKMÁNY–NAGY 2005 Szakmány Gy.–Nagy B.: *Balatonlelle-Felső-Gamász lelőhelyről előkerült késő rézkori vörös homokkő őrlőkövek petrográfiai vizsgálatának eredményei.* Archeometriai Műhely II/3. (2005) 13–21.
- TUCKER 2001 Tucker, M. E.: *Sedimentary Petrology. An Introduction to the Origin of Sedimentary Rocks.* United Kingdom 2001.

RESULTS OF PETROGRAPHIC ANALYSIS OF GRINDING STONES FROM ARCHAEOLOGICAL SITE OF ÁCS–LEIER 1. KÜRTHY DÓRA

12 pieces of grinding stones were found at the archaeological site of Ács–Leier 1. These stones were used as building material for furnace or object loading.

The goal of the research was to study the grinding stones, which are present at the site: list them into types and characterize them from a petrological point of view in order to outline the most probable provenance of the raw materials. Macroscopic analysis and polarizing microscopy analysis were used to achieve this goal.

Based on the results of the petrographic analyses the raw materials of 11 pieces of grindstones are grain-supported sandstone. The clasts are cemented with small amount of silica, hematite and chlorite. All samples have similar clast composition: they consist predominantly of monocrystalline quartz of volcanic origin as well as acidic recrystallized or felsitic vulcanite clasts. Also some polycrystalline quartz, muscovite, baueritized-chloritized biotite, low-grade metamorphites and very small amount

of feldspar could be found the samples. The stones also contain accessories, such as zircon, tourmaline and rutile.

The fabric and the mineral composition of the grinding stones are compared with literary data and comparative samples suggesting that the stones originated from the sandstone beds of the Balatonfelvidéki Sandstone Formation.

One of the grindstones is andesite. The groundmass consists of microlites and spherulitic material. There are phanerocrysts as plagioclase, pyroxene and olivine and there are some crystal aggregates which are consist of plagioclase and pyroxene.

According to the petrographical attributions, this grinding stone is a young volcanic rock and maybe originated during the Tertiary volcanism in the Inner Carpathian volcanic arc but more accurate provenance of the raw material can't be given.

Translated by Dóra Kürthy

KŐFALAK ÉS „KŐ-MÍVESEK”

PAÁL JÓZSEF

A magyar műemlékvédelemben kevés olyan területe van az állagmegóvásnak, helyreállításnak, amely olyan sok gondot, problémát jelentene, mint a törtkőfalak falazása. Ez a munkaterület a kőművesmunkában nem a csúcsteljesítmények között van, gondolkunk csak a boltozatfalazásra, a mives homlokzatvakolásokra vagy a kéményfalazásokra. Hosszú idejű tapasztalás alapján látható, hogy elsősorban ez is – mint minden emberi tevékenység – magán az emberen, a „kő-mívesen” múlik alapvetően. Másodsorban olyan kőfalat kell(ene) falazni – a 20–21. században élő, szakmát tanuló szakembereknek –, amely pontos mása a történelmi falaknak. Ez a nehézségek lé-

nyege! A probléma nehezen érthető, ha végiggondoljuk, hogy az alapvető falazási, technológiai fogások, a mozdulatok, sőt a szerszámok sem változtak jelentősen. A kőelemek elhelyezése, kötése, a habarcs anyaga, állaga, a fuga kialakítása stb. évezredek óta alapvetően nem változott. Úgy gondolom, hogy sok évtizedes szakmai tapasztalatot, gondolat, kérdéseket és – ha lehetséges – segítő javaslatokat megosztva segíteni kell ezen a területen a magyar műemlékvédelmet. Így érthető lesz a személyes hangvétel, amelynek külön aktualitását jelentik a friss, vitányvári tapasztalatok.¹

A KŐFAL TERVEZÉSE

Kell-e „tervezni” a törtkőfalat? Ha a számos formában – ciklop, idomkő, lapkő, burkolókő stb. – megjelenő kőfalat vagy kőburkolatot rajzolni, kon-szignálni kell, akkor csak tisztelettel idézni és ismételni lehet Sedlmayr János kijelentését: „Igen, tervezni kell.” Itt jön a már említett azonosság kérdése. Tehát azt kell dokumentálni a tervekben, hogy a helyszínen lévő kőfalnak milyen a felületi megjelenése, a nagyobb és kisebb, ékelő kövek formája, elhelyezkedése, egyszóval a falszövege. Célszerű az eredeti falról készített fényképet grafikusán, vonalasan át-rajzolni, mert így számos részlet még érthetőbb lesz.

Ez a rajz a kőfal jellegét mutatja, és nyilván nem a kőműves sorvezetője. Minden igyekezetünk ellenére ez sohasem került a kőműveshez. Ezt pótlandóan kizárólag a helyszínen – kényszerűségből gyakran átlépve a kivitelező cég hivatali rendjét – személyesen a kőművessel kellett (több-kevesebb sikerrel) a követendő technológiát megbeszélni. Erre az egyik legjobb alkalom, amikor az úgynevezett „mintafalazatot” kell készíteni a kivitelezőnek. Célszerű az elkészítés ideje alatt végig a helyszínen figyelemmel kísérni a munkát.

FALAZÓKŐ – KEVERŐVÍZ – FALAZÓHABARCS

A törtkőből falazott falaknál szinte egyértelműen a vakolatlan falfelületekre gondolunk. A történelmi korokban azonban ezek döntően vakoltak voltak, ezzel az építők a külső-belső vakolatvédelemmel pótolták a kő és a habarcsanyag szilárdsági hiányosságait. Nyilván könnyebb volt egy puha palás vagy homokkő anyagot bányászni és falazni. A jelenlegi rom jellegű műemlékeknél, ahol a romfelületet nem lehet vakolni, mert nincs tető az épületen, gondot okozhat, hogy hitelességi szempontból kizárólag a már alkalmazott kőanyagot kell beépíteni, amelynek szilárdsága esetleg nem megfelelő. Itt alapkővetelmény a fagyálló kő alkalmazása. Gyakran a közeli, történelmi korban használt bányát kell felderíteni és újra aktivizálni. Mértékkal, de megengedhető, hogy

az eredeti, helyszínen talált kövekből készüljenek a külső függőleges felületek és a záró sor, de a fal belsejében máshonnan származó, de ugyanabba a „kőcsaládba” tartozó kövek kerüljenek beépítésre.

A mai infrastrukturális ellátási szinten meglepő lenne a felhasználandó víz vizsgálata. De álljon itt a nem is olyan régen még tanított, erre vonatkozó „aranymondatt”: „Amit a ló megiszik, az a víz felhasználható.”

Az alkalmazott habarcsot szintén nem kell fel-találni, hiszen a mai árubőséges világunkban a bőség zavara a probléma. Mielőtt a kínálatba bonyolódnánk, vizsgáljuk meg, milyen habarcsminőség-ből kell kiindulnunk, azaz milyen az alkalmazott

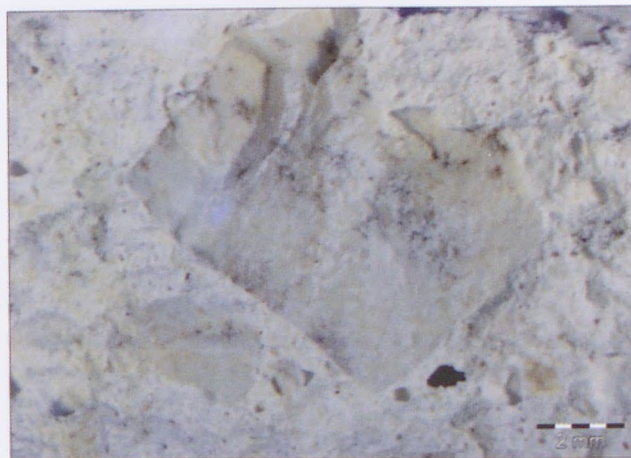
¹ A Vértessomló határában álló Vitányvárnál a régészeti feltárás 2012-ben kezdődött el, majd 2014-ben folytatódott a munkálatok. Ehhez kapcsolódva, a feltárt és veszélyeztetett részen falkonzerválást végzett a Kuny

Domokos Múzeum. A 2014. évi régészeti eredményeket a kötet végén található Régészeti kutatások Komárom-Esztergom megyében 2014-ben című fejezet tartalmazza. (A szerk.)

történelmi anyag. Az alábbiakban tekintsük át a vitányvári habarcs minőségét.

A mellékelt laboratóriumi vizsgálat (lásd: Függelék) számos, ismert adatot erősített meg, de új-donságokkal is szolgált. Először is a mintavételről. Számos falnál tapasztalhattuk, elsősorban a vastagoknál, hogy a kétoldali, külső kősort jelentősen magasabb szilárdságú habarcsba falazták; míg a fal belsejében kifejezetten gyenge szilárdsági adatokkal találkozhatunk. Nem igazi műszaki kifejezés a „gyenge”, illetve a „magas” szilárdság meghatározása, de a található amorf habarcsdarabokból nem volt lehetőség egy habarcs próbakocka kifaragására és törési próba elvégzésére. A jelzett vitányi habarcs külső homlokzati síkból nyert. Kézzel, kalapáccsal megvizsgálva, tapasztalatunk szerint elérte a Hf30-as minőséget. A falbelsőben talált habarcs Hf4 minőségű vagy annál gyengébb volt. Mit mutatott a laboratóriumi vizsgálat? Egyértelmű, hogy a kötőanyag kizárólag mész volt. (1. kép) Nem szokványos, hogy az adalékanyag – a vizsgálatot végző megállapítását pontosítani kell, nem mészkő, hanem – dolomit volt. Ismeretes, hogy a dolomitbányáknál a természetes szemcseméret az igen finomtól (1 mm alatt) a keményebb, nagyobb szemcséig (5–10 mm) terjed, természetes állapotban is. Gyakran a dolomit rétegenként erős, vöröses színben található, ez adja a falazóhabarcs és vakolat elszíneződését. A feltételezett homok a várt, éles szemű, agyag nélküli összetételben nem volt a mintában. (2. kép) (Érdekességgépen jegyezhető meg, hogy más falazókőzeteknél – például bazalttufánál – és más területen, például Bakonyszentjakab pálos kolostoránál teljesen azonos eredményeket kaptunk.) Ezen adatok alapján lehet a habarcsot a kereskedelmi kínálatból kiválasztani. A „zsákos” habarcs egyeduralma ellen felesleges lázadni, mert itt legalább a keverési arányt, az állandó minőséget lehet garantálni, és ezeken a területeken kizárhatók az emberi tévedések. Ez nem a reklám helye, de ismeretes, hogy az olasz importból beszerezhető, csak mész kötőanyagú habarcs majdnem megfizethetetlen árú. A hazai, trassz adalékú habarcs közepes árszintű, jó műsza-

ki tulajdonságú, javasolt termék. A Hf30 minőségű falazóhabarcs jelentős cementtartalma miatt nem ajánlott.

1. kép: A habarcsminta frissen tört felületének mikroszkópos szöveti képe 12x-es nagyítással, ahol különböző méretű törtkövek és a mész kötőanyag látható
Abb. 1: Die frische Oberfläche der Mörtelprobe

2. kép: A habarcsminta savazási maradékának mikroszkópos képe 12x-es nagyítással, amelyben csak nagyon finom szemcseméretű homok-agyag frakció maradt vissza

Abb. 2: Die Reste der Mörtelprobe nach dem Säureverfahren

A TÖRTKŐFAL FALAZÁSA

Nehéz erről a témáról reálisan és egyben optimistán írni. Az engedélyekben, dokumentációkban, a vállalkozói tárgyalásokon oly sokszor leírt, lerajzolt és elmondott követelmények teljesítése végül a kőműves kezében dől el. Nyilván megdöbbenő lenne, ha most ide a kőműves szakmunkásiskola első éves anyagát kellene bemásolni. Ezt a leckét ismeri meg százszor minden új, falazó kőműves. Sajnos nem mindig sikeres eredménnyel. Az alapfogalmakon túl: a meglévő, korábban védőfalazással ellátott (jó cementes habarccsal falazott!) falakra csak a fel-

ső réteg bontását követően, az induló szint biztos állékonyságának megbizonyosodása után lehet továbbépítkezni. Megdöbbenő állapotokkal lehetett találkozni a feltárások után, mert a kéregszerű felső réteg alatt gyakran habarcs nélküli vagy igen gyenge falazatot lehetett találni. A falazás szabályzatban rögzített, de mégis külön kell arra figyelni, hogy kétoldali zsinórozással és külső-belső állványról falazzanak a 60 cm-nél szélesebb falaknál. A falakon állva falazni tilos és természetesen szakszerűtlen. Külön gondot jelent a falban körülbelül 50–60 centiméterenként

kialakított vízszintes fugák, az úgynevezett „fogási magasságok” kérdése. Tévedés azt hinni, hogy ezeknek kötelezően minden falban meg kell jelenni. A legkarakteresebb az a falazási mód, amikor a napi falazási magasságban egy vízszintes falazási síkot képeznek, és ezen egy léccel lehúzott habarccsík jelenik meg. Itt utalok vissza a „kő-míves” megnevezésre, mert kőfalat falazni nem lehet kőfaragó szerszámok, minimum hasítóvéső, kalapács stb. nélkül. Ha ezek

nincsenek kézközelben, akkor a dolgozó a könnyebb, kisebb és alakítás nélküli köveket fogja csak beépíteni, amely így nem egyezik meg a történelmi fal-szövettel. Az a tapasztalat, hogy a kőfalazás sikerét, azaz, hogy ne lehessen megkülönböztetni az új felületet a történelmivel, csak fokozott helyszíni jelenlétel, a szakma alapfogásainak újbóli (?) megtanításával, sőt bemutatásával lehet csak biztosítani.

FÜGGELÉK

Vitányvár, északkeleti körítőfal külső kősorának habarcsanyagából származó,
jó megtartású minta laborvizsgálata
Szilágyi Gáborné vegyésztechnikus

Paál József megrendelő kérésére az általa vett habarcsminta anyagösszetételvizsgálatot végeztem nedves analitikai módszerrel.

A savazásos vakolatösszetételvizsgálat ismertetése

Először mikroszkóp alatt megvizsgáltam a habarcsminta szövetét, szerkezetét, amit OLYMPUS SZX7 binokuláris mikroszkóppal készített fotókkal dokumentáltam.

A vakolatminta mészkötőanyag- és töltőanyagvizsgálatát úgy végeztem, hogy a minták átlagából 10 g-ot 105°C-on kiszárítottam, és 10%-os sósavval elbontottam az összes karbonáttartalmát, amely széndioxid gáz formájában távozott az alábbi reakció szerint:

$\text{CaCO}_3 + \text{HCl} \rightarrow \text{CaCl}_2 + \text{H}_2\text{O} + \text{CO}_2$ széndioxid, amely gáz formájában távozik.

A minták savazási maradékát szűrőpapírra mostam desztillált vízzel, amíg semleges lett a szűrlet pH-ja. Szárítószekrényben 105°C-on súlyállandóságig szárítottam, visszamértem, mikroszkóp alatt megvizsgáltam, és digitális képpel dokumentáltam, kiértékeltem.

A két mérés közötti súlykülönbség megegyezik a mintában lévő összes karbonáttartalommal. A sósavban oldhatatlan maradék a vakolat töltőanyagának felel meg. Ebből a két értékből kiszámítható a mészkötőanyag és a töltőanyag keverési részaránya.

Habarcsminta

Megállapítható, hogy a habarcs 99%-a feloldódott a 10%-os sósavban. Összetétele mészkőőrlemény és oltott mész. Az 1%-nyi savban oldhatatlan anyag, mindkét összetevő természetes szennyeződés is lehet.

Budapest, 2014 májusa.

Paál József
okleveles építészmérnök
építés kivitelezési és műemlékvédelmi szakmérnök
Budapest
E-mail: paal.jozsef@paalart.hu

STEINMAUERN UND STEINMAURERN JÓZSEF PAÁL

Etwas aus gebrochenen Steinen zu bauen war in den geschichtlichen Zeiten die einfachste Arbeit der Steinmauern, Mauern. In dem 21. Jahrhundert ist es aber das schwierigste und problemhafte Gebiet der Denkmalschutzpflege. Alle Phasen der Mauerung können Probleme verursachen. Wenn kein Steingrundstoff vorhanden ist, ist es schwer, die frühere Steinbergwerk zu finden und wiederzuöffnen. Es ist auch schwer, das

entsprechende Bindemittel (meistens aus Kalk) im Laden zu kaufen. Schliesslich ist der menschliche Faktor, das Wissen der wichtigste, mit Hilfe dessen können solche Mauern aufgebaut werden, die von den ursprünglichen nicht abweichend sind. Das kann mit ständiger persönlicher Anwesenheit des Werkführers erreicht werden.

Übersetzt von János László

A SZŐLŐHEGYEK IRÁNYÍTÁSA ESZTERGOMBAN (18–19. SZÁZAD)

MUSKOVICS ANDREA ANNA

BEVEZETÉS

A feudális korszakban a különböző jobbágyi földek között a szőlőterületek sajátos helyet foglaltak el. Szemben például a szántóföldekkel, ezeket viszonylag szabadon lehetett eladni, illetve örökíteni. Ez a különleges státusz nemcsak a birtoklás módjában mutatkozott meg, hanem a területek igazgatásában is. A szőlőföldek sajátos birtoklásából adódóan elengedhetetlen volt egy olyan intézmény létrehozása, amely illetékes volt mind a szőlőterület, mind pedig a szőlőbirtokos személyek ügyeiben való döntésre.

A szőlőhegyi rendtartás kérdésével kapcsolatban a szakirodalom leggyakrabban a hegyközségeket említi, de nem nevezhetünk minden szőlőhegyre vonatkozó szabályzatot hegyközségi artikulusnak. Ezek a szőlőhegyi szabályzatoknak csak egyik csoportját alkották. Emellett még két másik típus is létezett: a földesúri rendtartások és a városi statútumok. Vincze István megállapítása szerint szőlőtermelő területeink a 17–18. században a termelők eltérő jogállása alapján három nagyobb kategóriába különültek el. A hegyvámos szőlők formájában a paraszti birtoklás túlsúlya maradt fenn. A másik csoportba tartoz-

tak azok a területek, ahol a részben taksás, részben dézsmás paraszti szőlők mellett a földesúri allodiális majorsági kezelésben lévő szőlők domináltak, a harmadikban pedig a városi-polgári szőlőbirtoklás volt az uralkodó.¹ Ezen birtoklási módoknak megfelelően különültek el a jogszabályok már előbb említett típusai.

A szőlőhegyek irányításával foglalkozó néprajzi kutatások sokáig háttérbe szorultak, az 1980-as évekig csupán három olyan tanulmány jelent meg, amely az általánosítás igényével közelített a témához.² Jelentős fordulat akkor következett be, amikor 1982-ben a Néprajzi Kutató Csoportnál Égető Melinda intézeti feladatul kapta a hegyközségek történetének legrepresentatívabb írott emlékanyagát képező, 17–18. századi törvények feltárását.³ Ekkor széles körű levéltári forrásfeltáró munka kezdődött, amelynek eredményeként több forrásgyűjtemény és elemző tanulmány is megjelent. A kutatások azonban elsősorban a hegyközségi törvényekre terjedtek ki, a földesúri rendtartásokkal és a városi statútumokkal kevésbé foglalkoztak.

HEGYKÖZSÉGI TÖRVÉNYEK, FÖLDESÚRI RENDTARTÁSOK, VÁROSI STATÚTUMOK

Hegyközségi artikulusoknak azokat a szabályzatokat tekintjük, amelyekből kiderült, hogy az illető szőlőhegyen birtokos gazdák egy közösséget képeztek, ennek valamennyi szőlőbirtokos jogállástól és lakhelytől függetlenül kötelező érvénnyel a tagja volt. A hegyközséget alkotó gazdák évente újráválasztották vezető testületüket, amely meghatározott számú esküdtből állt, élén a hegybíróval vagy a hegymesterrel. A hegyközségi törvények ezen szervezeteknek képezték a működési alapszabályzatát, amelyet földesúri jóváhagyás szentesített. Ennek ellenére az e szabályzatok alapján működő intézményeknek az e szabályzatok alapján működő intézményeknek autonóm közösségi jellege volt. Ez az irányítási forma a Dunántúlról, elsősorban Veszprém, Vas és Zala megyék területéről ismert.

A Dunántúlon kialakult hegyközségi szervezettel ellentétben Észak-Magyarországon a földesúri birtoklás volt túlsúlyban a paraszti birtoklással szemben, ebből adódóan általában hiányzott az önkor-

mányzati szervezet. A szőlőhegyek életét földesúri rendtartások szabályozták, többnyire a birtokosok érdekeinek megfelelően. A hegymester vagy a földesúr fizetett alkalmazottja volt, vagy pedig a földesúr hatósága alá tartozó falu, netán város bírójának felügyelete alatt álló tisztségviselő.

Az önkormányzattal bíró mezővárosokban és szabad királyi városokban a szőlőhegyek irányítása a városi magisztrátus hatáskörébe tartozott. Amíg a földesúri fennhatóság alatt élő városokban a bíró és tanácsa csak átruházott hatalommal rendelkezett, vagy csupán a rendtartásba foglalt és bármikor megváltoztatható földesúri felsőbb akarat végrehajtója volt, addig az önkormányzattal bíró mezővárosok és szabad királyi városok előjárói szabadon alkották meg statútumaikat. A hegybírák vagy hegymesterek a tanács által kijelölt tisztségviselők voltak, rájuk azonban csak kisebb jelentőségű ügyek tartoztak, valamennyi fontosabb kérdésben a város bírója, ille-

¹ VINCZE 1961, 96.
² BELÉNYESY 1958; VAJKAI 1958; VINCZE 1961.

³ Az intézetben zajló hegytörvénykutatás eredményeiről és tapasztalatairól lásd: ÉGETŐ 2008.

tőleg tanácsa döntött. A szőlőkkel kapcsolatos tudnivalókat statútumukban szabályozták, és többnyire nem foglalták önálló, sokpontos szabályzatokba, ha-

nem szerves részét képezték a város életét szabályozó statútumok összességének.⁴

A VIZSGÁLT TERÜLET

Bél Mátyásnál már a 18. század első felében arról olvashatunk, hogy a vármegye minden részén megterem a szőlő, ha megfelelően telepítik és gondozzák. Mint írja, *„mind a síkságon, mind pedig a magasabb helyeken megterem; de jobban szereti a domb- és hegyoldalakat. Úgy a fehér, mint a piros szőlő honos, bár a piros szőlő természete szerint bővebb termő, és ezért a gazdák is inkább kedvelik.”*⁵ Ezen művelési ág jelentőségét támasztják alá a 18. század végétől származó statisztikai adatok is.⁶ A területek aránya országos viszonylatban nézve nem volt nagy, ugyanakkor, ha a művelésre vont területhez viszonyítjuk, akkor megállapítható, hogy Esztergom évtizedeken át azon vármegyék közé tartozott, ahol a szőlőművelés az egyik vezető ágazata volt a mezőgazdaságnak. Esztergom pedig a vármegye egyik legjelentősebb szőlőművelő települése volt.⁷

Szőlőművelésre vonatkozó adataink Esztergom területéről már a római korból vannak. Ezt bizonyít-

ják azok a régészeti leletek is, amelyek az itteni ásatások során kerültek elő. A szőlőművelés jelentősége a római kort követően is megmaradt, a város lakosságának egyik, ha nem a legfontosabb megélhetési forrásává vált, évszázadokon át a mezőgazdaság vezető ágazata volt. A török hódoltság visszaesést jelentett, de a 18. század utolsó harmadára jelentős fellendülés következett be, s a bor hamarosan fontos kereskedelmi cikké vált. Helischer József erről így írt: *„Nem kevésbé termelik a fehér, mint a piros szőlőt, jóllehet a piros bővebben terem és ezért kedveltebb. A bort, főképpen a fehéret, az ország felső részei felé és a bányavárosokba tengelyen, továbbá Győr és Moson felé, valamint Ausztriába dunai hajókon szállítják. A többi maguk fogyasztják el.”*⁸ A hanyatlási folyamat a 19. század második felében kezdődött, és a filoxérával tetőzött.⁹ A pusztítást követően a szőlők egy részét helyreállították, korábbi jelentőségét azonban nem nyerte vissza.

A SZŐLŐHEGYEK IRÁNYÍTÁSA

Esztergomban a török hódoltság következtében a szőlőterületek nagy része elpusztult. A város felszabadulása után azonban mielőbb megpróbálták visszatérni ezen művelési ághoz. Erre szolgált bizonyítékul az is, hogy már 1711-ben városi rendeletben szabályozták a szőlőhegyek működését. A korábbi századokra vonatkozóan nincsenek rendelkezésünkre álló dokumentumok. Abból azonban, hogy nem egészen három évtizeddel a török kiűzése után,¹⁰ illetve a Rákóczi-szabadságharc háborús éveiben ilyen rendelet született, feltételezhető, hogy már a 18. századot megelőzően rendelkeztek a szőlőterületek igazgatásával kapcsolatban. 1711 áprilisától viszont jól követhetjük az esztergomi szőlőhegy szabályozásának történetét. Ehhez írásos forrásként a városi szabályrendeletek, a tanácsülési jegyzőkönyvek, vala-

mint a 19. századi helyi sajtó szolgálnak. Sajnos a források hiányosak, mind az egyes témaköröket, mind a vizsgált időszakokat tekintve. A 18. századból 1711-től az 1740-es évekig rendelkezünk adatokkal, ezekből általános, összefoglaló képet kaphatunk a szőlőhegyek irányításával kapcsolatban. Ezzel szemben a 19. századnak inkább a második fele dokumentálható: ez az az időszak, amikor jelentős változások történtek a szőlőhegy irányításában, a szervezeti keretek ekkor többször is megváltoztak. Az ebből az időszakból származó források, valamint a század első feléből fennmaradt szórványadatok viszont azt mutatják, hogy a 19. század első felében az irányítás a 18. században bevett gyakorlat szerint történt, jelentősebb változást csak az 1881-ben bevezetett vármegyei rendelet hozott.

⁴ A három típusról összefoglaló jelleggel lásd: ÉGETŐ 2001c, 24–26; ÉGETŐ 2001d, 544–545.

⁵ BÉL 2001, 28.

⁶ BENDA 1973, 108–109, 116–117, 254–256, 258–261.

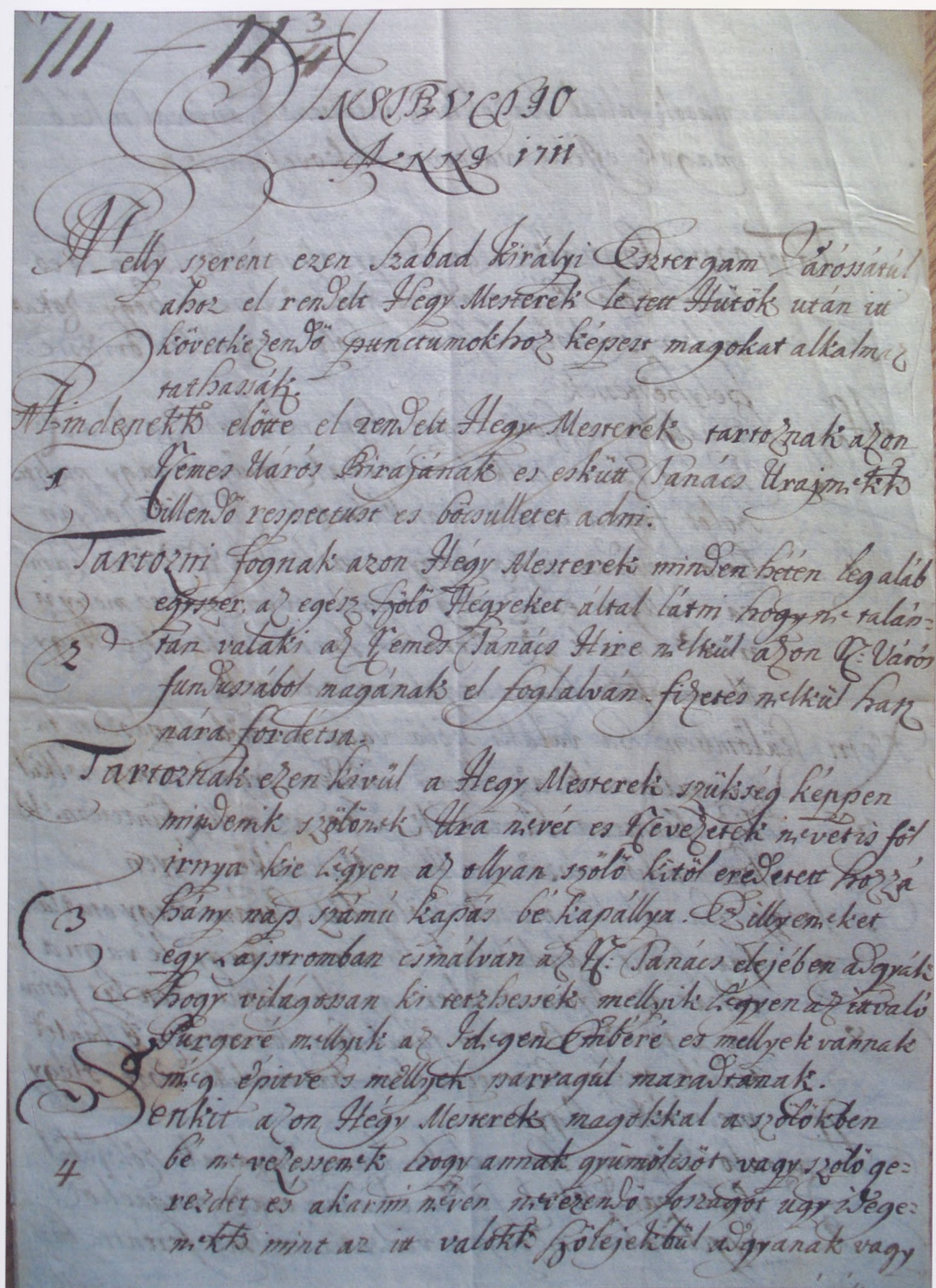
⁷ Esztergomot 1895-ben egyesítették Királyi Városból, Szentgyörgymezőből, Szenttamásból és Vízivárosból. Jelentős szőlőterülettel az előbbi kettő rendelkezett. 1895-öt megelőzően a Királyi Várost említették a források Esztergom név alatt, amely település szabad királyi város ranggal rendelkezett. Jelen dolgozatban az egységesség miatt az Esztergom elnevezés szere-

pel, értve alatta az egykori Királyi Várost. Az 1895 utáni idősakra csak röviden történik említés, ekkor Esztergom név alatt már a mai várost értették. Az esztergomi szőlőművelés történetére összefoglalóan lásd: MUSKOVICS 2011, 15–26.

⁸ Helischer József kéziratának 13. lapja, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Biblioteka). (Korábbi közlések: BÉL 1957, 42; BOJÁK 1985, 31.)

⁹ A filoxéra történetéről és hatásáról lásd: MUSKOVICS 2012.

¹⁰ Esztergom 1683-ban szabadult fel a török uralom alól.

1. kép: Az 1711-es rendelet első oldala (Esztergom Szabad Királyi Város tanácsának iratai: MNL KEML IV-A. 1001.)

Abb. 1: Die erste Seite der Verordnung aus dem Jahre 1711

Városi szabályozás a 18. században, különös tekintettel az 1711-es rendeletre

Már az 1711-es rendelet (1. kép; 1. függelék)¹¹ bevezetőjéből kiderül („*Melly szerént ezen Szabad Királyi Esztergom Várossárúl ahoz el rendelt Hegy Mesterek le tett Hütök után itt következő punctumokhoz képest magokat alkalmaztathasák.*”), hogy a vizsgált településen a szőlőhegy működését városi rendelet útján szabályozták. A státútum részletesen beszámol a hegymesterek kötelezettségeiről, előírja a szőlőhegyen való viselkedést, tartalmazza a szőlőtulajdonosok jogait, valamint az ezt megszegőket érintő büntetéseket. A későbbi két évszázad rendeletei szintén hasonló módon épültek fel, a 18. századból származó második szabályzat, az 1746-os például szóról szóra ismételte meg az 1711-esét. A 18. század szőlőhegyi rendtartásával kapcsolatban ezen két státútum mellett a képviselőtestületi jegyzőkönyvek, illetve azok regesztái szolgálnak forrásul, de ahogy korábban már szerepelt, adatokkal csak a század első felére vonatkozóan rendelkezünk.

A forrásokból kiderül, hogy a szőlőhegy rendjét a választott városi tanács, azaz a bíró és a szenátorok szabályozták. Ezen szabályok egy részét az 1711-es státútumban rögzítették. Természetesen azonban rendszeresen adódtak olyan problémák, elvégzendő ügyek, amelyekkel kapcsolatban a rendszeresen megtartott üléseik alkalmával hoztak döntést (adózás, szőlőterületek rendezése, munkák elvégzése). A vezető tisztségviselők azonban nemcsak rendeleteket hoztak, több esetben saját maguk felügyelték, ellenőrizték a dolgokat. Új telepítések alkalmával például a szenátorok közül többeket kiküldtek a terület felülvizsgálatára, de a szüreti cédulák kiadásában is segítettek a hegymesterek munkáját, valamint a szőlők ellenőrzésére is kiküldhették őket.¹²

Az 1711-es rendelet pontjai három csoportba oszthatók: a hegymesterek feladatköre,¹³ a szőlők

művelésével, a szőlőhegyi viselkedéssel kapcsolatos előírások és a lopás esetén kiszabható büntetések.

A szőlők művelésével kapcsolatos előírások elsősorban a szomszédos földek, valamint a szőlőhegy védelmében születtek. Minden olyan cselekedetet tiltottak, amelyből a szőlőtulajdonosoknak kára származhatott. Ezt alapvetően úgy lehetett elérni, hogy nagy gondot kellett fordítani a birtokhatárok gondozására, megfelelő jelzésére. Amennyiben valaki mezsgyéjét, barázdáját elhanyagolta, egy forintra büntették meg. Ügyelni kellett arra is, hogy a szőlőben található fák ne váljanak a szomszéd kárára.¹⁴ Ebben az esetben vagy a gyümölcs alapján alkudtak, vagy – megegyezés híján – a szomszéd levághatta a fát. Az 1711-es rendelet a leggyakoribb ilyen jellegű vétségeket írta össze, bizonyos károk viszont csak egy adott évben jelentkeztek. Ilyen esetben a bíró és a szenátorok a veszély felléptekor tették meg a megfelelő lépéseket. 1731-ben például elrendelték, hogy mindenkinek kötelessége volt a saját fát megtisztítani, ugyanis a múlt évben nagyon elszaporodtak a hernyók és nagy károkat okoztak. Amennyiben valaki nem tette meg az előírtakat, a szomszéd a fát kivághatta.¹⁵

A szőlők művelésével foglalkozó pontok közé tartoztak azok a szabályok is, amelyek a munkavégzés idejét szabályozták, ezzel összefüggésben a hanyag magatartást büntették. Ez utóbbiak közt a szőlőhegyi kapu szabályos használatát érdemes kiemelni. Ezek a szőlőhegyek védelmében nagy szerepet játszottak, ezekkel lehetett ugyanis megakadályozni a kóbor állatok bejutását.¹⁶ Emiatt azt, aki gondatlanságból nyitva hagyta a kaput, 12 dénárba büntették, s amennyiben kár is keletkezett, akkor még azt is meg kellett fizetnie. Ezek súlyosságát, gyakoriságát egyébként jól mutatja az, hogy ezzel a kérdéssel a rendelet több pontban is foglalkozott. Erre a kérdésre azért is kellett részletesen kitérni, mert nemcsak a nyitva hagyott kapu okozhatott ilyen jellegű kárt,

¹¹ Esztergom Szabad Királyi Város tanácsának iratai: MNL KEML IV-A. 1001.

¹² TÓTH 2003, 65; TÓTH 2005, 79–80; TÓTH 2006, 62.

¹³ A hegymesterek feladatkörét a tisztségviselőkről szóló alfejezet mutatja be részletesebben.

¹⁴ A gyümölcsfák helye elsősorban a szőlők aljában volt, de előfordulhattak más részekén is, például a birtokrészeket elválasztó barázdákban. Ezek azok a fák voltak, amelyek konfliktushoz vezethettek a szomszédokkal. A kérdés elemzését lásd: ÉGETŐ 2001b; ÉGETŐ 2004, 63–99.

¹⁵ TÓTH 2007, 176. A hernyók okozta károokra különösen odafigyeltek, ugyanis egy gazda felelőtlensége mások-

nak is nagy veszteséget okozhatott. 1881-ben például a vármegye hozott rendeletet arra vonatkozólag, hogy a hernyófészkeket és a hernyóhálókat a gazdáknak minden évben saját erejükből és a saját költségükön kell leszedni és elégetni. Mulasztás esetére szigorú büntetést szabtak ki. Első esetben 1–5 forint, ismétlődés esetén 5–15 forint volt a bírság, amennyiben pedig a gazda nem tudott fizetni, elzárással sújtották. (Hegyrendőrségi szabályok Esztergom megye összes szőlőhegységei részére: MNL KEML V-10. 354. doboz.)

¹⁶ A szőlőhegyi állattartással kapcsolatban lásd: ÉGETŐ 2001a; ÉGETŐ 2004, 101–120.

hanem az elhanyagolt, megműveletlen mezsgyéjű szőlő is, valamint a törvénytelen legeltetés.¹⁷ Szintén szigorúan szabályozták a műveletlen, parlag szőlők helyzetét. A tanács tudta nélkül ilyen senki sem kezdhett el megművelni, amennyiben megtette, és az a tanács tudomására jutott, akkor a szőlő a városra szállt. Engedély esetén kezdetben egy forintot, később ötven dénárt kellett fizetni.¹⁸

A viselkedés mellett szabályozták a szőlők művelésének idejét is. Szent György nap után azt, akit 1 óra után a szőlőben találtak, 24 dénár büntették. Súlyos testi fenytetés járt a vasárnap vagy ünnepnapon végzett munkáért. Akit ilyenén kaptak, 24 pálcával büntették. Érdekesség, hogy eredetileg hatvan dénár bírságot írt elő a rendelet, később azonban ezt testi fenytetésre módosították. A büntetés mértékét tekintve ez a legsúlyosabb vétségnek számított, a testi fenytetés más esetben nem fordult elő. Részletesen kitértek a szüret rendjére is, ezen munka megkezdését a szüreti cédulák kiadásához köthették, így csak a város engedélyével, az általuk meghatározott időpontban lehetett elkezdni a szüretet. A kezdési időpont mellett az alkalmazott munkások bérét is megszabták, aki többet fizetett, azt büntetéssel sújtották.

A rendelet további pontjai a lopással és az utána járó büntetésekkel foglalkoztak. A szőlő- vagy gyümölcslopás után tíz forint bírság járt. Még súlyosabb bűn volt az oltvány lopása, ezt 12 forinttal büntették. A különböző vétségek után a rendelet többnyire pénzbírságot írt elő, s ezt mutatták a regeszták is. Az így befolyt összegekről annyit tudni, hogy egyharmad része a hegymestert illette meg, illetve bizonyos ügyeknél a szőlőörök is egyharmad részt kaptak. Emellett ebből az összegből tartották fenn a 18. század második felében épült Szent Orbán-kápolnát is.¹⁹ Az 1830-as, 1840-es évek fordulójáról több adat is van arra vonatkozóan, hogy a büntetések egy ré-

sze „az Orbán kápolna szerzeménye gyarapítására” ment.²⁰ Megszégyenítésre, testi fenytetésre csak két példa hozható. 1713-ban szőlőlopás miatt a büntetés az volt, hogy 8-tól 12 óráig a tolvajnak szőlőfürttel kellett állnia a büntetés szokásos helyén,²¹ testi fenytetéssel pedig a már korábban említett vasárnapi vagy ünnepnapon történő munkavégzést büntették.

Az 1711-es szabályzat által rögzített, három csoportba sorolható rendeleteken kívül további ügyek is a városi tanács hatáskörébe tartoztak, amelyek közül a legfontosabb a borkimérés joga volt. Ez a szőlő- és bortermelő városoknál alapvető közösségi jog volt, a közösség alapérdeke. Ezzel kapcsolatban a regeszták nyújtanak tájékoztatást, amelyek azt mutatják, hogy ezen kérdéssel kapcsolatban folyamatosan hoztak rendeleteket. A bortized beszedéséért elsősorban a hegymesterek, valamint a kamarások feleltek, akik ezért pénzbeli vagy természetbeni, azaz borban történő jutalmat kaptak. A borkimérés illetékét rendeletileg szabályozták, továbbá megszabták azt, kinek van joga a borkiméréshez, illetve milyen bort lehet kimérni. Problémát elsősorban azok a polgárok okoztak, akik máshonnan szállították a városba boraikat, hogy azokat aztán ott értékesítsék. A helyzet rendezésére 1722 májusában hoztak egy olyan rendeletet, amely lehetővé tette az ilyen borok elkobzását.²² 1723 őszén aztán további szigorítások történtek, a városi privilégiumra és az 1647. évi LXXVIII. törvénycikkre hivatkozva figyelmeztették a hajdúkat, hogy a városi kapuknál gondosabban ügyeljenek, ne-hogy idegen borokat hozzanak a városba, ez ugyanis törvénytelen. Egyedül a Szentgyörgymezőhöz és Szenttamáshoz tartozó hegyeken termett bort volt szabad a városon belül árulni, de csak azoknak a polgároknak, akiknek ott volt szőlőjük. 1724-ben anynyi módosítás történt, hogy szükséghelyzetben engedélyezték az idegen borok kimérését.²³ Nemcsak

¹⁷ A Szarvas-hegy nevű szőlőhegyen például 1735-ben egy fel nem árkolt szőlőn keresztül az egyik gazda ökrei bementek egy másik szőlőbe és ott nyolc forint értékű kárt okoztak. Ennek felét a gondatlan, az árkolást el nem végző gazdának, míg a másik felét az ökrök tulajdonosának kellett kifizetnie. (TÓTH 2009, 36.) Az ilyen jellegű kártételekre a későbbiek során is rendszeresen sor került, 1840-ben például többen is a „tilalom ellenére a” szőlők lábujában és gátakon” legeltettek. (Esztergom város iratai: MNL KEML V-1-c. 1840-1-84.) TÓTH 2004, 112.

¹⁸ A Galagonyás úti pincesor végén található Szent Orbán-kápolna építésének pontos dátuma nem ismert. Biztosan annyit tudni, hogy az 1755-ös Canonica Visitatio még nem említette, de az 1789-es már igen. Az épületet tehát valamikor e két időpont között emelték. Ekkor még Szent Orbán és Szent Donát tiszteletére szentelték fel, később azonban már csak Orbán nevét viselte. 1827-ben a kápolna már romos állapotban volt, ugyanakkor csak a 20. század elején nyílt lehetőség az újjáépítésre. Fehér Gyula belvárosi plébános

1902. augusztus 3-án kért engedélyt Vaszary Kolos érsektől az épület helyreállítására, ugyanis ekkor már a „Szent Orbán pápa és vértanú tiszteletére az elődök kegyelele által emelt kised kápolna az idők viszontagságai által megrongáltatván (...) a mai méreteiben és helyzetében a kegyelet követelményének már meg nem felel”. Az engedélyek elnyerése után Sinka Ferenc tervei alapján építették újjá 1902–1903-ban. (HETVESNÉ BARÁTOSI 1992, 15–16.)

²⁰ Esztergom város iratai: MNL KEML V-1-c. 1839-1-97, 1840-1-84.

²¹ TÓTH 2003, 95.

²² TÓTH 2004, 124. Az elkobzás mellett a pénzbírsággal történő büntetés is ismert. (TÓTH 2006, 95.)

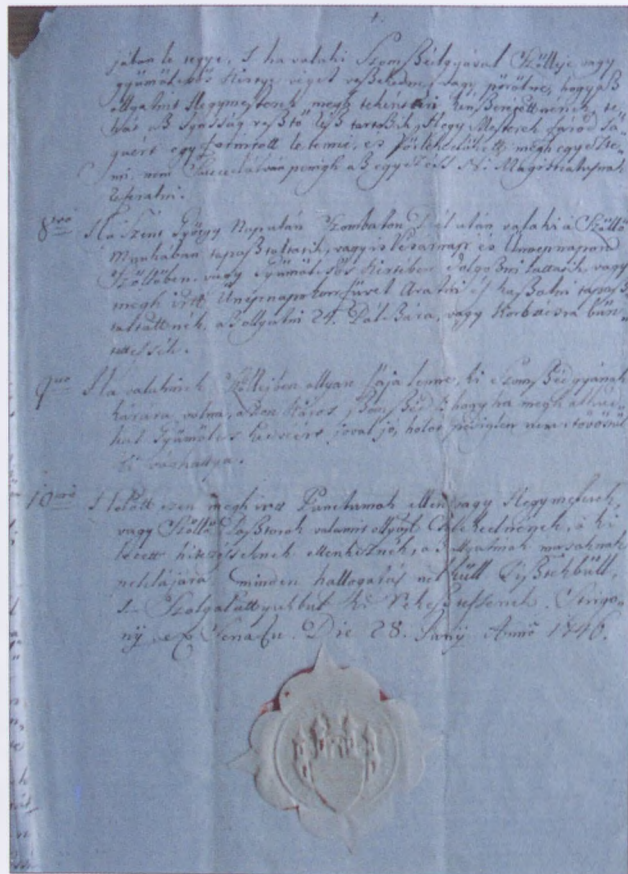
²³ TÓTH 2006, 61, 103. Az 1895-ig önálló Esztergom (Királyi Város), Szentgyörgymező és Szenttamás szoros kapcsolatát mutatja, hogy a polgárok a szomszédos településeken is műveltek szőlőket. Ezekre utalnak az adás-vételekkel, összeírásokkal kapcsolatos források. (Példaként lásd: TÓTH 2003, 168; TÓTH 2005, 113; TÓTH 2006, 65.)

a kimérhető borok származását, hanem az azt kimérő személyeket is szabályozták. Bort kimérnie csak a városfalon belül élő polgároknak volt szabad. Aki a külvárosba költözött, elvesztette ezen jogát, egyedül a kiváltságos polgárok árulhattak onnan származó bort.²⁴ A behozott borok és a kimérés tekintetében az 1720-as évek végén történt jelentősebb enyhítés, ekkor ugyanis előírták, hogy idegen borokat be lehet hozni, de ennek felét a gazdák kötelesek a városnak átadni. Szintén lehetővé vált a nem városi polgárok borkimérési joga. Nekik minden behozott akó után negyven dénárt kellett fizetni.²⁵

Szintén a város hatáskörébe tartozott a szőlőhegyen található, nem magántulajdonú területek, építmények rendezése, karbantartása (kutak tisztán tartása, utak gondozása). A város döntött a szőlőterületekről is, engedélyük nélkül új szőlők telepítésére nem volt lehetőség. Aki ezt megtette, annak minden tőke után egy forintot kellett fizetnie.²⁶ Rendeleti úton előírhatták adott területen a szőlőterületek csökkentését, a telepíthető tőkék számát, az alkalmazott munkások bérét és számát,²⁷ 1725-ben pedig elrendelték, hogy mindenki csak maga művelhette a szőlőjét, műveltetni pedig nem volt szabad.²⁸ Ezek az intézkedések jól mutatják, hogy a város bírāja, valamint a választott szenátus széles körben fejtette ki tevékenységét, a szőlősgazdák munkáját akár a legapróbb részletekben is szabályozhatták.

Az 1711-es rendelet a szőlőhegyi rendtartás alapjait fektette le. Részletes leírást adott a hegymesterek és a gazdák kötelességéről, emellett szabályozta a szőlőhegyi viselkedést, illetve valamilyen szinten a szőlőbeli munkák rendjét. A tisztviselők megválasztásának módjáról azonban nem rendelkezett, valamint az sem derül ki, hogy a szőlősgazdáknak volt-e bármilyen szervezetük. Ezzel kapcsolatban a 18. század első felének tanácsulési jegyzőkönyveinek regesztáiból lehet bizonyos következtetéseket levonni. Ezekből kiolvasható, hogy két hegymestert, valamint szőlőöröket választottak. Azt is megtudhatjuk, hogy az év során a város bírāja, valamint a választott szenátus hozta meg a szőlőhegyekkel kapcsolatos rendeleteket. Úgy tűnik tehát, hogy a gazdáknak ekkor még nem volt beleszólásuk a szőlőhegyek irányításába. Hangsúlyozni kell viszont, hogy ezek az adatok a 18. század első felére vonatkoznak, az 1740-es évektől csak egy forrás áll rendelkezésre a század szőlőhegyi rendtartását tekintve. Az 1746-ban ki-

adott szabályzat (2. kép) azonban, miután szinte pontos másolata a 35 évvel korábbinak, arra utal, hogy az 1740-es éveket követően sem változott meg jelentősen a szőlőhegy irányítása.

2. kép: Az 1746-os rendelet utolsó oldala (Esztergom Szabad Királyi Város Tanácsának iratai: MNL KEML IV-A. 1001.)

Abb. 2: Die letzte Seite der Verordnung aus dem Jahre 1746

A források száma a 19. században, annak is inkább a második felében nőtt meg, a szőlőhegy rendtartásával kapcsolatban már nemcsak városi szabályrendeletek és jegyzőkönyvek maradtak fenn. A város levéltári iratai mellett a helyi sajtó anyaga is igénybe vehető a kutatásokhoz. A különböző esztergomi lapok több esetben beszámoltak a hegymesteri feladatokról, a tervezett rendeletekről. Lényeges különbség az előbb vizsgált időszakhoz képest az is, hogy már a tisztviselők választásával, valamint a

²⁴ TÓTH 2006, 104; TÓTH 2007, 96. 1728. augusztus 28-án határozatot hoztak az egyik külső városban élő polgár ellen, aki a szőlőjében lévő pincében árulta a bora-
it. Mivel nem volt kiváltságos polgár, így nem árulhatott bort, ezért a hegymestereknek kellett eltüntetniük őt ettől. (TÓTH 2007, 96.)

²⁵ TÓTH 2007, 123.

²⁶ TÓTH 2003, 73.

²⁷ TÓTH 2006, 63, 77. A munkások bérének meghatáro-

zása több településre is érvényes volt, ezzel próbálták biztosítani az egyenlő feltételeket. 1741-ben ezt az esztergomi polgárok megszegték. A káptalani tisztartó jelentette a városnak, hogy az esztergomiak többet fizettek a szenttamási, szentgyörgymezei és vízivárosi gazdáknál a szőlőben dolgozóknak. A tisztartó kérte, hogy a város büntesse meg őket, különben jelenti a vármegyének. (TÓTH 2009, 228.)

²⁸ TÓTH 2006, 128, 160.

szőlősgazdák szervezetével kapcsolatban is információkat kaphatunk ebből a korszakból.

A tisztségviselők és kötelezettségeik

Hegymesterek, hegybírók

A városi tanácsnak felelősséggel tartozó vezető tisztségviselők a hegymesterek, másnéven a hegybírók voltak. 18. századbeli választásukkal kapcsolatban annyit tudni, hogy évente két hegy mestert neveztek ki, egy magyart és egy németet.²⁹ (1. táblázat) Azt sajnos nem tudni, hogy meddig volt gyakorlatban a két különböző nemzetiségű hegymester választása. Megbízatásuk tavaszig szólt, amikor is lemondtak hivatalukról, majd pár nappal később vagy megerősítették őket ebben vagy újakat választottak. 1713-ban felesketésük még március 29-én történt,³⁰ később viszont a lemondásra vagy a választásra már többnyire

áprilisban, Szent György napján került sor. A kinevezés mindig egy évre szólt, de egy személyt többször is meg lehetett választani.³¹ Súlyos vétség esetén felfüggeszthették őket hivatalukból, illetve 19. századi adatok arra is utalnak, hogy betegség esetén helyettest választottak a helyükre, aki fizetés ellenében látta el a feladatot a következő választásig.³²

Az 1711-es rendelet a tisztségviselők pontos megválasztásáról nem rendelkezett, de a vezető tisztséget betöltő hegymesterek működését részletesen szabályozta. Ebből megtudjuk, hogy a város bírójának, valamint az esküdttanácsnak tartoztak elszámolással, fő feladataikat pedig a következőkben állapították meg: Hetente legalább egyszer az egész szőlőhegyet be kellett járniuk, „*hogy ne talántán valaki az Nemes Tanács Hire nélkül azon N: Város fundussából magának el foglalván fizetés nélkül hasznára fordítsa*”;³³ kötelesek voltak egy listát készíteni a sző-

Év	Hegymesterek (hegybírók)		Forrás
	német	magyar	
1713	Zegh András	Aács (Ács) János	TÓTH 2003, 65.
1719	Czeh András	Ács János	TÓTH 2005, 58.
1723	Czeh András	Turóczy János	TÓTH 2006, 81, 105.
1724	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2006, 81, 105.
1725	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2006, 121, 139.
1726	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2006, 168.
1727	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2007, 80.
1728	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2007, 81.
1729	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2007, 123.
1730	Quarics György	Turóczy János	TÓTH 2007, 153.
1731	Czirk Bertalan	Turóczy János	TÓTH 2007, 189.
1732	Czirk Bertalan	Turóczy János	TÓTH 2007, 226.
1733	Czirk Bertalan	Turóczy János	TÓTH 2007, 263.
1734	?	Szaday Ferenc	TÓTH 2009, 18.
1735	Czirk Bertalan	Turóczy János	TÓTH 2009, 65.
1736	Heberong Mátyás	Turóczy János	TÓTH 2009, 66.
1737	Heberong Mátyás	Turóczy János	TÓTH 2009, 133.
1738	Kenpffl Mihály	?	TÓTH 2009, 134.

1. táblázat: Esztergomi hegymesterek (1713–1738)
Tab. 1: Weinbergmeister in Gran zwischen 1713 und 1738

²⁹ Egy 1731-es regeszta egyértelműen utalt arra, hogy a korábban felfüggesztett hegymester helyére német részről egy másikat kellett választani. „Turóczy János hegy mestert hivatalában megerősítették, német részről pedig – mivel Quarics György még mindig fel van függesztve – Czirk Bertalant választották meg.” (TÓTH 2007, 189.) Egy 1730. december 4-én kelt jegyzőkönyv regesztájából az is kiderült, nem csak a hegy mestereknél volt az szokásban, hogy egy magyar és egy német nemzetiségű személyt választottak meg. Ugyanez volt megfigyelhető az írnok tisztségénél. (TÓTH 2007, 172.) Esztergomban ez feltehető-

en más tisztségeknél is megvolt, ugyanis a német–magyar polgárvárosok esetében általános volt, és az önkormányzatisághoz hozzátartozott a német és magyar városi tisztségviselők, elöljárók választása.
³⁰ TÓTH 2003, 66.
³¹ Turóczy János például 1723-tól 1737-ig töltötte be a tisztséget, egyedül 1734-ben nem szerepelt a neve.
³² Esztergom város iratai: MNL KEML V-1-c. 1839-2-30.
³³ A szőlők felügyeletére rendkívül nagy gondot fektettek, s a hegy mestereket nemegyszer figyelmeztették amiatt, hogy nem fordítottak kellő figyelmet a szőlőkre. (Példaként lásd: TÓTH 2006, 84; TÓTH 2007, 153.)

lőbirtokosok nevével, amelyen feltüntetésre került, kihez melyik szőlő tartozik;³⁴ kötelességük volt a szőlőörök felfogadása a szőlőhegyek őrzésére; jogukban állt kisebb vitás ügyekben igazságot szolgáltatni; minden évben elszámolással tartoztak a tanács felé. Ezeket egy néhány tagból álló testület vizsgálta meg és hagyta jóvá. Amennyiben viszont hiányt fedeztek fel, akkor azt saját maguknak kellett megfizetniük, igaz, a városi tanács mérsékelhette az összeget.³⁵

Az 1711-es rendelet a kötelességek mellett a hegymesterek fizetését is meghatározta. Ez ekkor még nem állandó bért jelentett, hanem az egyes vétségek után fizetendő bírságok egyharmada illette meg őket. Fizetségük származott a kisebb vitás ügyek elintézéséből is, ilyen esetben ugyanis az előírtaknak megfelelően mind a két félnek meghatározott összeget kellett adnia a hegymestereknek fáradalmaikért. Ez többnyire egy forintot jelentett fejenként. A városi jegyzőkönyvekből viszont az is megállapítható, hogy bizonyos munkákért, elsősorban a bordézsa szedéséért, jutalmat kaptak. 1719-ben és 1720-ban az ennek során nyújtott segítségükért három-három, illetve négy-négy akó borral jutalmazták a két hegymester munkáját, 1735-ben pedig 18 forintot adtak azoknak, akik a bordézsa beszedése során segítettek.³⁶ Ezenkívül viszont más munkák is előfordulhattak, amely után plusz jövedelemre tettek szert. 1716 decemberében például éves munkájukért négy akó bort adtak nekik.³⁷ 1725-ben az egyik kút javításánál nyújtott segítségükért fizetett a kamarás hat forintot, 1735-ben pedig 84 forint 34 dénárt kaptak a hegymesterek a város szőlőiben végzett munkájukért.³⁸

Fizetségük meghatározása mellett 1711-ben arról is rendelkeztek, hogy mi a teendő abban az esetben, ha a hegymesterek vétkeznek. Számukra ilyenkor dupla büntetés járt, hogy például szolgáljanak a többi gazda előtt, emellett pedig a tisztségüktől is megfosztották őket.³⁹

A hegymesterek 18. századi feladatköre viszonylag jól dokumentálható, választásukról viszont csak annyit tudni, hogy a városi tanács tavasszal – többnyire áprilisban – két személyt választott meg erre a tisztségre, és megbízatásuk egy évre szólt. A kér-

déssel kapcsolatban az első részletesebb leírás 1865-ből áll rendelkezésünkre, feladatkörük mellett pontosan meghatározták a választás menetét, valamint a jelöltség előfeltételeit. (2. függelék) Az *Esztergomi Újság* június 11-i és 18-i számából⁴⁰ kiderült, hogy a mezei kapitánynak, a gazdasági bizottmány meghallgatása után tett indítványa nyomán a tanács, illetve a közgyűlés választotta a hegy mestert. Előírásként szerepelt az is, hogy a tisztséget csak olyan személy tölthette be, aki a szőlőművelésben jártasnak számított. Emellett a város egész határát, valamint idővel kerületének minden egyes szőlőtulajdonosát személyesen ismernie kellett. Feladatukban a korábban megismertekhez képest lényeges eltérés nem következett be. Naponta be kellett járniuk a területüket, felügyelniük kellett a szőlőhegyi rendre. Az észrevett hibákról és hiányokról jelentést kellett tenniük, de ezt már a gazdasági bizottmány felé. Minden héten szombaton kellett megjelenniük a bizottmány előtt, de sürgős esetben azonnal jelenthettek. Az utasítás részletesen összefoglalta a feladatkörüket, ugyanakkor az is kiderült belőle, hogy Esztergomban még közel sem a leírtaknak megfelelően történtek a dolgok, s csak remélték, hogy ezen javítani lehet.⁴¹ Azt sajnos nem tudni, hogy az 1865-ben megjelent utasításban leírtakat mennyire sikerült betartatni.

A források tanulmányozása során még egy érdekes kérdés vetődött fel a tisztséggel kapcsolatban. A hegymester mellett a hegybíró megnevezéssel is találkozhatunk. Kérdés, hogy két különböző tisztségről van szó, vagy arról, hogy a 18–19. század során több esetben változtatták a tisztség megnevezését. A források és szakirodalom is azt támasztja alá, hogy ez utóbbi jelenséggel van dolgunk. 1712–1715 között még mind a két tisztségnév szerepelt, a következő 11 év regesztái azonban minden esetben a hegybíró elnevezést használták. Utána viszont 15 évig csak a hegymester kifejezéssel találkozhattunk. Ezek az adatok – abból adódóan, hogy az egyes időszakokban általában csak az egyik megnevezés fordult elő – azt támasztják alá, hogy a két elnevezés ugyanazon tisztségre utal. Az 1830-as, 1840-es évek tanácsülési jegyzőkönyveiben szintén a hegymester kifejezést használták, az 1865-ös szőlőrendészeti szabályzat-

³⁴ Erre azért volt szükség, hogy a városi tanács lássa, mely szőlők vannak a helyi polgárok kezén, s melyek vannak idegenek birtokában. Ez a lista továbbá megmutatta azt is, kiknek a tulajdonában vannak a parlagon hagyott szőlők.

³⁵ TÓTH 2003, 37, 39, 78, 83, 129.

³⁶ TÓTH 2005, 58, 83; TÓTH 2009, 18.

³⁷ TÓTH 2004, 38.

³⁸ TÓTH 2006, 105; TÓTH 2009, 20. További példaként lásd: TÓTH 2005, 79; TÓTH 2007, 172; TÓTH 2009, 232.

³⁹ Quarics Györgyöt 1730. június 23-án függesztették fel hegymesteri hivatalából, „mivel az elmúlt napokban összeveszett Csernikovics Pállal és a magyaro-

kat szidalmazta Schelmazta és Pernhajder szavakkal”. (TÓTH 2007, 160.)

⁴⁰ *Esztergomi Újság* 3. évf. 24. sz. 2. 1865. június 11.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 25. sz. 2. 1865. június 18.

⁴¹ „Épen jelenleg, midőn e sorokat írjuk, a szőlő nálunk javában virágzásnak indult; és látjuk, miként Esztergomban a munkások a választással és kötözéssel nagyban foglalkoznak. Valljon nem satyra ez a főntebbi üdvös és czélszerű rendelethez?” „Ha a hegymester látja is nálunk, miszerint valamennyi szőlőültetvények a viharok által a végromlás veszélyében forognak, valljon kötelességében áll-e erre az illető tulajdonosokat figyelmeztetni?” (*Esztergomi Újság* 3. évf. 25. sz. 196. 1865. június 18.)

ban viszont már hegybírókról olvashatunk. Ez is azt mutatja, hogy a két elnevezés ugyanazt a tisztséget jelentette, de az idők folyamán hol ezt, hol azt használták. Egyértelműen ezt támasztja alá, hogy a tervezet egyik alcímeként *Hegybírák vagy hegymesterek* szerepel,⁴² de aztán csak az előbbit használták. Ezt követően sem vált általánossá a hegybíró megnevezés, a későbbi sajtóhírek, valamint az 1881-es vármegyei rendelet is hegymester néven illette a szőlőhegyek rendjéért felelős vezető tisztségviselőket. Égető Melinda kutatásai szintén azt mutatták, hogy a vezető tisztségviselőt több névvel illethették, s hogy pont a Dunántúl az a terület, ahol a legnagyobb fogalmi keveredés figyelhető meg.⁴³

Szőlőőrök, szőlőpásztorok, hegypásztorok, csőszök

A vezetői feladatokat ellátó hegymester mellett minden évben megválasztották a szőlőőröket is, akik augusztusban tették le esküjüket, megbízatásuk pedig szüretig szólt. Évente új választás történt, a hegymesterekhez hasonlóan őket is újraválaszthatták. 1714-ben nyolcat, ezt követően pedig évente tízet választottak.⁴⁴ 1721-ben számuk 12-re növekedett.⁴⁵ Ez az az időszak, amikor a szőlőterület is folyamatosan növekedett, s ezzel összefüggésben változhatott a szőlőőrök száma is.⁴⁶

A szőlőőröknek, szemben a hegymesterekkel, fizetés járt, kezdetben évi kilenc, majd 1714-től tíz forint.⁴⁷ Emellett, ha valami büntetéspénz volt, akkor több esetben annak harmadrésze is megillette őket.⁴⁸ Az 1711-es rendelet a szőlőőrök vétségére is kitért. Hasonlóan a hegymesterekhez, őket is dupla büntetéssel sújtották, és megfosztották őket tisztségüktől.

A 19. században a szőlőőr elnevezés helyett már inkább a szőlőpásztor, illetve a csősz megnevezés-

sel találkozunk a forrásokban, az 1881-es vármegyei rendelet pedig hegypásztorként is említette őket. Számuk ekkor is tíz körül volt, a század utolsó harmadában azonban rendszeressé vált a segédpásztorok felfogadása.⁴⁹ Ebben az időszakban megnőtt a lopások száma, ami arra utal, hogy az adott évre felvett szőlőpásztorok már nem tudták megfelelően ellátni a feladatukat. Ebben a filoxéra pusztításának, a szőlőhiánynak, az elszegényedésnek, a költségvetési spórolásnak lehetett szerepe. 1881. július 30-án például a két hegymester az alábbiakban indokolta a segédpásztorok felfogadását: „Miatán már annyira szabadalmazottá lett a’ tolvajlás, hogy minden termés a’ határban majdnem közös tulajdonnak tekintetik, és az enyím tied közti különbség alig ismertetik – a segéd pásztor felfogadása szükséges.”⁵⁰ A szőlők őrzésében jelentkező problémákat jól mutatja, hogy 1880-ban elrendelték, a szőlőpásztorok könnyebb felügyelete érdekében a hegymesterek egyike nyerges lótartás cím alatt havonként 15 forintot kapjon, a csőszöket pedig önvédelemre alkalmas pisztollyal kellett ellátni.⁵¹

Működésükről nem sokat tudunk, elsődleges feladatuk a szőlő őrzése volt, a hegymester és a városi tanács utasításai alapján kellett eljárniuk. Kötelességük volt a tolvajok megfogása és a termés megóvása a károsodástól. 1714-ben engedélyezték nekik, hogy szőlőjükbe kunyhókat építsenek.⁵² Feltehetően már ekkor is éjjel-nappal kint kellett tartózkodniuk, de ezt csak az 1881-es vármegyei rendelet 11. paragrafusa rendelte el hivatalosan. Mint írták: „A hegypásztoroknak kötelessége egész éven át, éjjel nappal a hegyet őrizni.”⁵³ Minden szőlőőrnek megvolt a saját területe, amelyért felelősséggel tartozott, emiatt több forrásban nem is név szerint, hanem az adott terü-

⁴² Esztergomi Újság 3. évf. 36. sz. 2. 1865. szeptember 3.

⁴³ Észak-Magyarországon általában a hegybíró vagy szőlőbíró megnevezést használták, ezzel szemben a dunántúli szövegekben nagyfokú következetlenség figyelhető meg. Gyakran egy szövegen belül is mindkét kifejezés előfordult. Úgy tűnik, hogy a közösség vezetőjének hegymester megnevezése elsősorban azokban az írott forrásokban dominált, amelyeket a földbirtokosok részéről fogalmaztak meg. A népnyelvben a közösség élén álló vezető megnevezéseként általában a hegybíró szolgált, hegymesternek az éves szőlőpásztorokat nevezték. (ÉGETŐ 2001c, 41–42.)

⁴⁴ TÓTH 2003, 136, 159; TÓTH 2004, 55, 82; TÓTH 2005, 75.

⁴⁵ Egy évre meghatározott számú szőlőört választottak, de előfordult, hogy év közben további személyeket kellett alkalmazni. 1720 júniusában például további két ört vettek fel a szőlőhegyre, a gyümölcsök őrzésére, 1726 szeptemberében pedig a szőlőhegyen lévő madarak által okozott károk miatt kellett a hegymestereknek szüretig egy legényt felfogadnia. Két évvel később a madarak okoztak akkora kárt, hogy további hat szőlőőr felvételére volt szükség. Ilyen célra gyereke-

ket is alkalmaztak. (TÓTH 2005, 73; TÓTH 2006, 186; TÓTH 2007, 95, 243.)

⁴⁶ TÓTH 2005, 103. Az 1696. évi adóalap összeírói a vármegye területén mindössze 196 kapás szőlőt írtak össze. Ezzel szemben 1720-ban Esztergom szőlőinek jövedelme már 5029 rajnai forint volt. Az 1720–1721-es limitáció pedig azt mutatta, hogy a szőlővásárlás jelentette a vagyoni legjobb befektetésének lehetőségét. (VILLÁNYI 1892, 106; BÉL 1957, 72; ORTUTAY 1977, 45.)

⁴⁷ TÓTH 2003, 38, 159.

⁴⁸ TÓTH 2003, 38.

⁴⁹ Feltehetően már korábban is problémát okozott a szőlőpásztorok alacsony száma, az 1865-ös hegyrendőrségi tervezet ugyanis húsz személy felvételét írta elő. (Esztergomi Újság 3. évf. 37. sz. 2–3. 1865. szeptember 10.)

⁵⁰ Esztergom város képviselőtestületi iratai: MNL KEML V-1-c. 1881-1-134.

⁵¹ Esztergom város képviselőtestületi iratai: MNL KEML V-1-c. 1880-1-148.

⁵² TÓTH 2003, 139.

⁵³ Hegyrendőrségi szabályok Esztergom megye összes szőlőhegységei részére: MNL KEML V-10. 354. doboz.

let alapján említették őket (Előhegyi pásztor, Világos hegyi pásztor).⁵⁴

Egyéb tisztségek, feladatok

A szőlőhegyek irányítására, felügyeletére évente két hegymestert, illetve szőlőörököt választottak, akiknek munkájuk megkezdése előtt esküt kellett tenniük. Ők állandó alkalmazottak voltak, de rajtuk kívül más tevékenységeket ellátó tisztségviselőkre is különböző feladatokat ruházhattak, elsősorban szüret, valamint tizedszedés idején. Ez utóbbi beszédében, összeírásában többnyire a kamarások segítettek a hegymestereknek, de a szenátort, a jegyzőt és az aljegyzőt is felkérhették ilyen feladatra. Ők ezért a munkáért fizetséget, jutalmat kaptak, amelyet esetenként borban fizettek ki számukra.⁵⁵ A szüret felügyeletére a két hegymester mellett szintén további tisztségviselőket jelöltek ki (kamarást, jegyzőt, aljegyzőt).⁵⁶ A hegymestereknek és a melléjük választott két-három személynek volt a feladata a szüret felügyelete mellett a szüreti engedélyek szétosztása is.⁵⁷ Az adó behajtása a hegymesterek mellett a szenátor, kamarás, aljegyző hatáskörébe tartozott.⁵⁸

Szüret

A szüret meghatározott rend szerint történt. Kezdeti időpontját a városi tanács határozta meg, akik korábban megkezdték, büntetést kaptak. Az enge-

délyhez szüreti cédula kiváltására volt szükség, amelyet a városházán lehetett megkapni. Ezt a gyakorlatot már az 1711-es rendelet is rögzítette, miszerint „midőn penig a Szüretk ideje el jön tartozzék minden Ember a N: Város házához jőni es ottan magát még jelenteni, s az után meg engedett szőlő szedésre egy czedulát váltani, es annak rátáját szőlő Pásztorokk fizetésére meg adni”. Ezek kiadására bizottságot jelöltek ki, amelynek a két hegymester mellett további tagja vagy tagjai voltak. Az engedélyeket kiosztó bizottság számára szigorú utasításokat adtak. Engedélyt csak olyan szőlőbirtokos kaphatott, akinek a szőlője a városi *protokollumban* fel volt tüntetve, polgár volt, illetve adótartozással nem rendelkezett. Ha valaki nem rendezte tartozását vagy nem volt polgár, akkor jelentősebb összeget kellett fizetnie az engedélyért.⁵⁹ A szüreti cédula kiváltásának gyakorlata hosszú ideig fennállt, s a 18. századi regesztákból azt is megtudhatjuk, hogy csak a hegymesterek és azok a személyek kezdhették meg előbb a szüretet – általában három nappal korábban –, akiknek a szabad szüret alatt feladata volt. (2. táblázat) Idetartozott például a kamarás, a jegyző, akik felügyelőként jelen voltak a szüret során, valamint a szőlőörök, a fertálymesterek és a hajdúk. Ilyenkor szedték a város szőlőit is.⁶⁰ A szüretet általában szeptember végén kezdték, de átcsúszhatott október elejére is. Ez a gyakorlat a 19. század első felében is megfigyelhető volt.⁶¹ Az engedély nélküli szüretelőket szigorúan büntet-

Év	Szüret kezdete		Forrás
	hegymesterek és a szabad szüret során segédkezők	szabad szüret	
1726	szeptember 18.	szeptember 21.	TÓTH 2006, 186.
1727	szeptember 25.	szeptember 28.	TÓTH 2007, 49.
1728	szeptember 22.	szeptember 26.	TÓTH 2007, 97.
1729	október 6.	október 9.	TÓTH 2007, 132.
1730	október 10.	október 13.	TÓTH 2007, 168.
1731	október 10.	október 13.	TÓTH 2007, 200.
1732	szeptember 24.	szeptember 26.	TÓTH 2007, 242.
1733	szeptember 30.	október 2.	TÓTH 2007, 278.
1734	szeptember 30.	október 4.	TÓTH 2007, 309.

2. táblázat: A szüret kezdetének meghatározott időpontjai (1726–1734)
Tab. 2: Die festgesetzten Anfangstermine der Weinlese zwischen 1726 und 1734

⁵⁴ Esztergom város iratai: MNL KEML V-1-c. 1840-1-84.
⁵⁵ TÓTH 2005, 83, 106; TÓTH 2007, 203.
⁵⁶ TÓTH 2003, 165; TÓTH 2006, 139.
⁵⁷ TÓTH 2005, 48.
⁵⁸ TÓTH 2005, 106.
⁵⁹ 1720-ban a bizottság tagjai számára a következő utasításokat adták: 1: Ha valaki olyan szőlő birtokosa, ami a városi *protokollumban* nincs feltüntetve, a szőlőt a város részére el kell kobozni. 2: Ha valaki szüreti engedély nélkül szed szőlőt, a szőlőt és a mustot is el kell

kobozni tőle a város részére. 3: Ha valakinek még hátraléka van a város felé, akár az adója, akár más miatt, addig nem adható ki részére szüreti engedély, amíg a tartozását be nem fizeti. Az ilyen esetben, tehát ha valamelyik polgár tartozik, ugyanúgy, mint a nem polgárok esetében, a szüreti engedélyért tőkénként 12 dénárt kell fizetni. (TÓTH 2005, 79–80.)
⁶⁰ TÓTH 2003, 98, 165; TÓTH 2006, 96.
⁶¹ Példaként lásd: Esztergom város képviselőtestületi iratai: MNL KEML V-1-a. 11049, 11050.

Év	Bér (dénár)			Forrás
	szüretelő/szedő	puttonyos	préselő	
1712	10	20	25	TÓTH 2003, 40.
1718	6	20	25	TÓTH 2004, 85.
1721	6	20	30	TÓTH 2005, 106.
1722	6	20	20	TÓTH 2005, 139.
1723	6	20	20	TÓTH 2006, 57.
1724	5	15	20	TÓTH 2006, 96.
1728	6	20	20	TÓTH 2006, 97.
1729	6	20	20	TÓTH 2007, 97.
1733	8	20	25	TÓTH 2007, 278.
1734	8	20	25	TÓTH 2007, 310.

3. táblázat: A szüreten dolgozók bére (1712–1734)

Tab. 3: Die Löhne der Weinleser zwischen 1712 und 1734

ték, az 1711-es rendelet külön utasította a hegyes-tereket, hogy akik így kezdik meg a szüretet, azoknak „termését tüstént el arendállják”. Más forrásokból viszont tudjuk, hogy pénzbeli büntetést is alkalmazhattak.⁶²

Szintén meghatározták a szüret során dolgozók bérét, a szedőké, a puttonyosokét, valamint a préselőké. (3. táblázat) A legkevesebbet a szedők kapták, az 1720-as években általában hat dénár volt a fizetségük. Ennek körülbelül három és félszeresét kapták a puttonyosok, általában húsz dénárt. Az 1720-as évekig, valamint az 1730-as évek első felében a préselők bére volt a legmagasabb, akár a harminc dénárt is elérhette, 1722–1729 között viszont többnyire a puttonyosokkal megegyező összegeket kaptak.

1865-ös szőlőrendészeti szabályzat

Az 1860-as évekig az 1711-es és az 1746-os rendeletek mellett más részletes szabályozás nem maradt fenn.⁶³ A városi jegyzőkönyveken kívül a helyi sajtóból nyerhetünk adatokat a témával kapcsolatban. A legrészletesebb információkkal a 18. század első felére vonatkozóan rendelkezünk, de a későbbi szórványos adatok is azt mutatják, hogy a 19. század közepéig jelentősen nem változott a szőlőhegyi szabályozás rendje. Az első jelentősebb módosításra 1865-ből van adat, ekkor egy hegyrendőrségi tervezetet hoz-

tak létre, amely az *Esztergomi Újság* őszi számaiban jelent meg részletekben.⁶⁴ Bár ez nem lépett életbe, mégis érdemes vele foglalkozni, ez ugyanis az első olyan dokumentum, amely a szervezeti kérdésekre részletesen kitért. Jelentőségét növeli, hogy a későbbi rendeletekben több pontja is visszaköszönt. Így lehetséges – bár hivatalos nyoma nincs az életbe lépésének –, hogy bizonyos részeit mégis figyelembe vették.

A tervezetből kiderül, hogy a birtokosokból hegykerületi bizottmányoknak kellett volna alakulnia, amelyeknek kötelességük lett volna tavasz elején és az év egyéb szakaiban is a hegykerületüket bejárni és megvizsgálni. Ehhez az illető hegybíró is igénybe vehették volna. A szőlőhegyi főbizottmánynak a hegybírók, valamint a szőlőpásztorok megválasztásában is szerepet szántak. A hegybírák feladatában a korábbi másfél évszázadhoz képest nem lett volna változás, az 1865. júniusi előírásokon azonban még tovább szigorítottak volna. Csak birtokos, az írás, olvasás, számolás tudásában jártas polgárt választhattak volna meg. Lényeges eltérés még, hogy már nem a gazdasági bizottmány, hanem a kapitány és a hegykerületi bizottmány felé lett volna jelentési kötelezettségük.⁶⁵ A szőlőpásztorokkal kapcsolatban szintén itt találunk először leírást. Számukat húsz főben állapították volna meg, munkájuk napkeltétől napnyugtáig tartott volna. Őket az illető hegykerületi bizottmány

⁶² TÓTH 2005, 94.

⁶³ Ennek oka, hogy a 19. század közepéig a társadalom és gazdálkodás szerkezetében nem történtek alapvető változások. Jelentős fordulat 1849-ben, majd az 1860-as években zajlott le. Az átalakult viszonyok miatt ezt követően bizonyos mértékben változott a rendtartás.

⁶⁴ *Esztergomi Újság* 3. évf. 36. sz. 1–2. 1865. szeptember 3.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 37. sz. 1–3. 1865. szeptember 10.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 38. sz. 1–3. 1865. szeptember 17.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 39. sz. 4–5. 1865. szeptember 24.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 40. sz. 3–5. 1865. október 1.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 42. sz. 4–5. 1865. október 15.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 44. sz. 2–4. 1865. október 29.; *Esztergomi Újság* 3. évf. 45. sz. 2–3. 1865. november 5.

⁶⁵ *Esztergomi Újság* 3. évf. 36. sz. 1–2. 1865. szeptember 3.

ajánlata mellett a városi hatóság fogadta volna fel évről évre. A tervezet értelmében „pásztorokul csak tiszta jellemű és oly egyének fogadtathatnak fel, kik biztosítékul legalább egy évi szolgálati bérükkel felérő mennyiséget képesek felmutatni”.⁶⁶

A tervezetnek még egy lényeges pontja emelhető ki. Az 1711-es és az 1746-os rendelettel ellentétben ez már kiter a szőlőhegyi építményekre. Erre feltehetően azért volt szükség, mert ez az az időszak volt, amikor jelentősen megnövekedett a préházak és pincék száma, s az engedély nélküli építkezések sok problémát okozhattak.⁶⁷ Emiatt a tervezet 48. paragrafusa kimondta, hogy új pincét és sajtóházat csak hatósági engedelemmel lehetett építeni. Az előzetes bejelentés után a hegykerületi bizottmány és a hegybíró kötelessége lett volna az építésre kitűzött terület megvizsgálása, amely után jelentést kellett volna adniuk arról, hogy az új építés közrendőrségi tekintetből megengedhető-e.⁶⁸

Az 1881-es vármegyei rendelet

A szőlőhegyi szabályozásban jelentős fordulat 1881-ben következett be, ekkor az egész vármegyére vonatkozó rendeletről született tervezet.⁶⁹ A vármegye közgyűlése 1879. május 26-án terjesztette fel hegyrendőri szabályrendeletét, amelyet a belügyminisztérium felülvizsgált, s október 2-án érkezett válaszukban értesítették a lakosságot, hogy „az ellen többé a fennálló törvények és rendeletek szempontjából észrevétel nem forog fenn, és ennél fogva a mennyiben az, a megtörténendő kihirdetéstől számítandó 30. nap lefolyta után, a mennyiben ezen

idő alatt fellebbeztetni nem fog, életbe léptethető”. Fellebbezés nem történt, ennek ellenére a hegyrendőrségi rendtartást a minisztérium jóváhagyva csak 1881-ben küldte meg.⁷⁰

Mielőtt a rendelet részletesebb ismertetésére térnénk, egy dolgot meg kell említeni. A vizsgált település az 1870-es évekig szabad királyi város ranggal rendelkezett. Ebből adódóan a vármegyei rendeletek nem voltak rá érvényesek. 1881-re azonban a város státusza megváltozott. A törvényhatósági jogú városi jogállást az 1870. évi XLII. törvénycikk hozta létre. A törvény értelmében minden szabad királyi város önálló törvényhatósággal rendelkezett.⁷¹ Az 1876. évi XX. törvénycikk azonban városok egész sorát, köztük Esztergomot fosztotta meg törvényhatósági jogától, így Esztergom vármegye irányítása alá került. Ettől kezdve a vármegyei rendelkezések a Királyi Városra, valamint a később egyesített Esztergomra is érvényesek voltak.⁷²

A rendelet első paragrafusa kimondja, hogy „minden egyes vagy több határban fekvő, egy mezgye, vagy több kerítés alatt álló, vagy a helyi viszonyokhoz képezt kerítésen de mezőstől különváló oly terület, mely főleg szőlő művelésre és gyümölcs termesztésre használtatik, habár ezzel kapcsolatban mellékesen más termények is műveltetnek, illetve mely szőlő hegyseget képez, a jelen szabályok alá tartozik, kivételével oly szőlő birtoknak, mely az általános szőlő hegységen kívül egészen elkülönítetten áll és egy tulajdonosnak birtokát képezi”. A hegyrendőrséget a kis- és nagyközségekben az illető járási szolgabíró, Esztergomban pedig annak ezen teendőikkel megbízott hatósági közege gyakorolta. A

⁶⁶ Esztergomi Újság 3. évf. 37. sz. 2–3. 1865. szeptember 10.

⁶⁷ A préházakkal és pincékkel kapcsolatban lásd: MUSKOVICS 2011, 66–122.

⁶⁸ Esztergomi Újság 3. évf. 45. sz. 2–3. 1865. november 5.

⁶⁹ Esztergom város képviselőtestületi iratai: MNL KEML V-1-c. 1879-1-176.

⁷⁰ Esztergom szabad királyi város közgyűlési mutatói: MNL KEML V-1-a. 53. kötet. Ez, a teljes vármegyét érintő szabályozás, nem egyedi eset volt. A 18. század közepétől több vármegye saját hatáskörében normaszöveget adott ki. Égető Melinda tette fel a kérdést, hogy ezek besorolhatók-e a hegytörvények közé. Létrejöttük körülményeit tekintve azt kell mondani, hogy nem, ugyanis nem a birtokosok helyi szervezetei hozták létre szokásjoguknak megfelelően. Tartalmukat tekintve azonban mind a hegyközségek törvényeinek, mind pedig a városi rendeleteknek megfeleltek. (ÉGETŐ 2004, 17.)

⁷¹ „1.§ A vármegyék, székelyszékek, Jász-Kun, Hajdu- és nagyikindai kerület, Kővár-, Fogaras és Naszód vidéke, a szepesi XVI város kerülete, és a szabad királyi valamint a 88-ik §-ban elősorolt városok, mint önálló törvényhatóságok, jövőre is gyakorolni fogják a törvény korlátai között: a) az önkormányzatot, b) az

állami közigazgatás közvetítését, c) ezeken felül a törvényhatóságok egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és a kormányval közölhetik, s kérvény alakjában a képviselőházhoz közvetlenül felterjeszthetik.” (1870. évi XLII. tc.) (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5448>) (2015. április 24.)

⁷² „1.§ A következő szabad királyi, illetőleg törvényhatósági joggal felruházott városok: Bakabánya, Bártfa, Bazin, Besztercebánya, Breznóbánya, Eperjes, Esztergom, Felsőbánya, Késmárk, Kis-Márton, Kis-Szeben, Korpona, Körmöcbánya, Kőszeg, Libetbánya, Lőcse, Mór, Nagybánya, Nagyszombat, Zólyom, Ruszt, Szakolcza, Szent-György, Trencsén, Ujbánya, Erzsébetváros, Gyulafehérvár, Szamosújvár, Göllnicbánya, Fehértemplom, Karánsebes, Zilah, Abrudbánya, Bereczk, Csikszék, Fogaras, Hátszeg, Illyefalva, Kézdi-Vásárhely, Kolos, Oláhfalva, Sepső-Szent-György, Szász-Régen, Szék, Székely-Udvarhely, Vajda-Hunyad és Vizakna mint önálló törvényhatóságok megszüntetnek és azon vármegyékbe kebelezetnek, melyeknek területében fekszenek.” (1876. évi XX. tc.) (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5733>) (2015. április 24.)

szőlőbirtokosokból egy választott bizottságnak kellett alakulnia, amelynek feladata a szabályrendelet pontos végrehajtása, valamint a hegypásztorok feletti felügyelet, s a hegyrendőrséget kezelő szolgabíró, illetve Esztergomban az ezen teendőkkel megbízott közeg elé terjesztendő javaslatok megtétele volt. A bizottmány tagjainak számát a helyi szükséghez képest az összes szőlőbirtokosból álló közgyűlés határozta meg. Előírták, hogy a bizottmányi tagok fele a legnagyobb szőlőadót fizetők sorából, fele pedig szavazat útján, a közgyűlés által az összes szőlőbirtokosokból választatik meg. Aránylagos szám szerint mind a legtöbb adót fizetők, mind pedig a választottak közül póttagokat is választottak, akik lemondás vagy halálozás esetén a rendes tagokat helyettesítették. A közgyűlés emellett még egy hegymestert és a szükséghez képest egy vagy két alhegymestert is választott, akiknek fő teendője a szőlőhegyekben való felügyelet és a hegypásztorok ellenőrzése volt.

A bizottmány a hegymester – akadályoztatása esetén helyettesének – elnöklete alatt minden tavasszal Szent György-nap körül, ősszel pedig Szent Márton-nap körül, a szüreti idő megállapítása végett pedig szeptemberben közgyűlést tartott. A hegymesternek – akadályoztatása esetén az alhegymesternek – a közgyűlés előtt legalább két héttel értesítenie kellett a birtokosokat, s hirdetményekkel is közhírré kellett tennie az időpontot. Ezek mellett rendkívüli gyűlésre bármikor sor kerülhetett, ha a szükség azt kívánta. A tavaszi gyűlés fő teendőjét a hegypásztorok felfogadása, ezek fizetésének megállapítása, valamint az utak rendbehozatala iránti intézkedés képezte. Az őszi ülés feladata volt elkészíteni a számadásokat, a jövő évi költségvetést, s azokat felülvizsgálat végett a közgyűlésnek bemutatni. A bizottmány kötelessége volt a hegyi szabályok pontos megtartása felett őrködni, azokat végrehajtani, a mezsgyéket megjárni, utakat csináltatni, a közbiztonságra felvigyázni, valamint a bírságokat kezelni. A rendelet szigorúan szabályozta a gyűlésen való felszólalás jogát. Egy tárgyban személyes eseten kívül egy tag többször nem szólhatott, kivéve az indítványozót, akinek jogában állt indítványa védelmében a határozathozatal előtt még egyszer szót emelnie. A közgyűlés feladata volt a hegymestert, illetve annak helyettesét és a hegybizottmány tagjait három évre megválasztani, az előző évi számadások vizsgálása, emellett a hegymester által beterjesztett jövő évi költségvetés megállapítása.

A rendelet a hegymesterek feladata mellett a hegypásztorok kötelességét is részletesen előírta. Egész éven át éjjel-nappal a hegyet őrizték, minden

visszaélést a bizottmánynak kellett jelenteniük. Feladatuk volt, hogy a termést a károsodástól megóvják, a tolvajokat elfogják vagy megzalogolják.

A szervezeti kérdések, valamint a feladatok részletezése után a rendelet a különböző büntetésekkel foglalkozott. Ezek a korábbiakhoz hasonlóan megtiltották a szabadon való legeltetést, az önkéntes terjeszkedést, a mezsgyevonal megrontását. A szőlőhegyi építményeket ez a szabályzat sem említette, erre vonatkozóan mindössze annyi utalást találni, hogy a szőlőhegyekben való lakás nem tilos, de ezen jogot a helykörülményekhez képest a hegybizottság korlátozhatta.

Az 1881-ben életbe lépett hegyrendőrségi szabályzat részletesebben számolt be a szőlőhegyi rendtartással kapcsolatos szervezeti felépítésről, mint az előző századból származók. Információkat kaphatunk a tisztségviselők feladatairól, a szőlősgazdák közös szervezeteiről (bizottmány, közgyűlés), azok feladatairól, működéséről. Bár hivatalosan ekkor még hegyközség nem jött létre, a birtokosoknak ez a társulási módja már nagymértékben emlékeztethet bennünket erre. Azt azonban nem lehet pontosan megmondani, hogy a rendelet meddig volt érvényben, illetve azt sem, hogy mennyire sikerült betartani az egyes pontokat. Törvényi úton 1894-ben szabályozták legközelebb a szőlőhegyek irányítását, ekkor írták elő a hegyközségek kötelező megalapítását. Esztergomban azonban sok probléma adódott ezzel kapcsolatban, így lehetséges, hogy a vármegyei rendelet 1894-et követően is érvényben volt. Nem szabad viszont megfeledkezni arról sem, hogy 1885-től a filoxéra súlyos problémákat okozott, így biztosan nem sikerült maradéktalanul érvényt szerezni az előírásoknak. Ezt jól mutatták a helyi sajtóban megjelenő hírek, amelyek rendszeresen számoltak be betörésekről, lopásokról, valamint arról, hogy a szőlőhegyi felügyelettel problémák voltak. 1890 novemberében például az *Esztergom és Vidéke* című lap arról írt, hogy a „*hegyi rendőrség ez idő szerint meglehetősen gyöngye városunkban, mert a helyett, hogy a szőlőpásztorok számát emelnék, inkább megapasztyák azt.*”⁷³ A filoxéra pusztításának éveiben azonban nem csak a vizsgált településen adódtak ilyen nehézségek. Az elszegényedés miatt másutt is általános probléma volt a lopások számának megnövekedése, aminek nagymértékben kedvezett az, hogy a korábbi felügyeleti rendszert a kaotikus körülmények közt nem lehetett fenntartani. Ezért is vált szükségessé az 1890-es évek közepére, hogy törvényi úton szabályozzák és segítsék a szőlők helyreállítását és felügyeletét.

⁷³ *Esztergom és Vidéke* 12. évf. 95. sz. 4. 1890. november 27.

Az 1894-es hegyközségi törvény és az 1896-os városi rendelet

Az 1894. évi XII. törvénycikk VIII. fejezete a hegyközségek létrehozásával kapcsolatban intézkedett.⁷⁴ A törvény kimondta, hogy ott, ahol a határban minimum száz kataszteri hold összefüggő szőlőterület volt, s az ezt birtoklók száma húsznál nem csekélyebb, ott abban az esetben, ha a gazdák egyharmada a hegyközség megalakítása mellett döntött, akkor azt létre kellett hozni, s a többi birtokosnak is be kellett lépnie. Ott, ahol az összefüggő terület nem haladta meg a száz kataszteri holdat, csak abban az esetben hozhattak létre külön hegyközséget, ha abba minden birtokos beleegyezett.⁷⁵ A szőlőművelés érdekében megalakított hegyközségek a törvény értelmében az érdekkörükbe tartozó ügyekben önkormányzati alapon maguk intézkedhettek. Feladatuk volt a filoxéra által elpusztított szőlők felújításának vagy új szőlők ültetésének, továbbá a szőlőpenész (peronoszpóra) elleni közös védekezésnek, valamint a szőlők őrzésének a megszervezése. A szőlők jövedelmezősége érdekében a különböző munkák időpontjával kapcsolatban kötelező előírásokat tehetek. A törvény lehetővé tette, hogy a hegyközségek a feladatuk teljesítéséhez szükséges költségek fedezése végett hegyközségi járulékot vessenek ki. A közös őrzési és hegyrendészeti költségekhez a hegyközségi kötelékbe tartozó minden birtokos hozzájárult birtokának arányában. Ez elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a szőlőhegyekben a rendet fenn lehessen tartani. A különböző kiadásokról készült éves jegyzékek is azt mutatják, hogy évente jelentős összeget tettek ki a szőlőhegyi kiadások.

A törvény értelmében Esztergomban azonnal megalakulhatott volna az önálló hegyközség, de ez nem történt meg. A helyi sajtóban 1896-tól rendszeresen olvashatunk arról, hogy ennek létrehozására szükség lenne, de a gazdák nem akartak erről

tudomást venni, nem látták a lényegét. Ennek érdekében felvilágosító üléseket tartottak, és folyamatosan cikkeztek a hegyközség intézményének előnyéről, ennek ellenére semmit sem sikerült elérni. A kudarcról az *Esztergom* című lap 1897. április 18-án így számolt be: „A ma egy hete tartott gyűlésen hiába fesztette meg erejét a város előljárósága, hiába beszéltek a legelismertebb szónokok, a polgárság hallani se akart a hegyközség megalakításáról. Miért? Azt senki se tudná megmondani biztosan. Figyelmetztjük a szőlőbirtokosokat, hogy igyekezzenek közelebbről megismerni a hegyközség mibenlétével s ne vágják maguk alatt a fát, hanem fogadják jó szívvvel a tanács jó célra irányuló indítványát s a legközelebbi gyűlésen alakítsák meg a hegyközséget, hogy ne legyünk kénytelen majd akkor is »hiába« alatt referálni a gyűlésről.”⁷⁶ A hegyközségek megalakításának szükségességét jól mutatja, hogy az Esztergomban létesítendő állami amerikai szőlővesztesőtelep és szőlőoltványiskola létrehozásával kapcsolatban a miniszter két feltételt állított. Ezek egyike az volt, hogy a város területén legalább egy hegyközséget kellett alakítani.⁷⁷

A felsőbb utasítás ellenére ez nem történt meg, így az 1896-os városi rendeletet, amely a hegymesterekre vonatkozóan is tartalmazott előírásokat, úgy hozták meg, hogy nem jött létre a hegyközség. Emiatt a korábbi, 1881-ben életbe lépett hegyrendőrségi szabályzathoz képest lényeges változások nem történtek, csupán a hegymesterek működésével kapcsolatban hoztak néhány intézkedést. Ezt már az egyesített Esztergom számára adták ki.⁷⁸ A rendelet nem egy részletes szőlőhegyi rendtartást tartalmazott, a hegymesterek feladatával három paragrafus foglalkozott. Ebben visszatértek a hegymester elnevezéshez. Három személy megválasztását írták elő, akik a külhatárban a mezőrendőri szolgálatot vezették és ellenőrizték. Ilyen tekintetben a rendőrkapitány felelős közegei voltak, gazdasági tekintetben azonban a

⁷⁴ 1894. évi XII. tc. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6536>) (2015. április 24.)

⁷⁵ Ezekkel a kisebb területekkel kapcsolatban a törvény további rendelkezéseket is hozott: „Az egészen különálló kisebb területek birtokosai kívánságukra a határban levő hegyközség kötelékébe felveendő, de ezek csak annyiban járulnak a hegyközség közös terheinek viseléséhez, a mennyiben a hegyközségi kötelékben szolgáltatható előnyöket igénybe veszik. Ha egy községben több határrészben két vagy több egészen különálló szőlőterület van, a melyek külön-külön nagyobbak ötven holdnál s külön-külön legalább husz birtokos kezén vannak; ezeknek birtokosai az összes birtokosok számszerű általános többségének határozata alapján külön hegyközségekké vagy a határ egyéb részeinek bevonása nélkül közös hegyközséggé alakulhatnak. Ugyanazon törvényhatóság több községében fekvő szőlőterületek tulajdonosai is alakíthatnak egy

hegyközséget, ha ezek a szőlőterületek egy összefüggő területet képeznek.” (1894. évi XII. tc. 62–63.§) (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6536>) (2015. április 24.)

⁷⁶ Esztergom 2. évf. 16. sz. 5. 1897. április 18.

⁷⁷ A hegyközség létrehozása, valamint a megfelelő terület kijelölése kapcsán hosszas vita alakult ki, de végül az állam engedett. A miniszteri rendelet 1897. november 14-én született meg arra vonatkozóan, hogy a hegyközség felállítása nélkül is létrehozzák a telepet. (Esztergom város iratai: MNL KEML V-1-c. 1897-49.)

⁷⁸ „Esztergom szab. kir. város hatósága kiterjed az 1886. évi XXII. t.c. alapján a város területén és határában vagyis a régi szab. kir. város és a volt Szent-Tamás, Érsek-Víziváros és Szent-Györgymező városok területén és határában – lakó, tartózkodó minden személyre és ugyanott létező minden vagyonnra.” (Esztergom város iratai. Szabályrendeletek: MNL KEML V-10. 354. doboz /1880–1896/.)

gazdasági tanácsnak rendelték őket alá. Feladatukhoz tartozott a szőlők, szántóföldek, rétek és kertek őrzésére felfogadott pásztorok feletti felügyelet. Felügyelniük kellett a hidak, utak, gátak árkok karbantartására. Sürgős esetekben azonnal, egyébként pedig minden vasárnap a gazdasági eseményekről a gazdasági tanácsnoknak írásban, a rendőrieiről a kapitánynak szóban kellett hivatalos jelentést tenniük. A szőlők őrzésére a rendelet értelmében 17 pásztort választottak. Nagy számuk azzal magyarázható,

hogy már az egyesített város külhatárát kellett bejárniuk. Valószínűsíthető, hogy emiatt nőtt meg a hegymesterek száma is. A korábbi kettővel szemben az 1896-os rendelet értelmében már hármat választottak. A közgyűlés és a bizottmány működésével kapcsolatban semmilyen előírást nem tartalmazott a szabályzat, valószínűsíthető, hogy ezen a téren nem történt változás az 1881-ben életbe lépett hegyrendőrségi rendelet óta.

KITEKINTÉS

A 19. század végén az 1894-es hegyközségi törvény ellenére jelentős változások nem történtek. A helyi újságok folyamatosan felszólaltak ennek szükségessége mellett, a gazdák azonban elzárkóztak. Az *Esztergom és Vidéke* című lap még 1930-ban is arról írt, hogy a kérdés tekintetében az esztergomi gazdák hajthatatlanok: *„Sajnos a mi népünk arra sem bir megfelelő intelligenciával, hogy a magasabb szempontokból létesített törvény intézkedésének helyességét és céltudatosságát megértse. (...) A törvényt azonban végrehajtani kell, az abba lefektetett ésszerűség és célszerűség azoknak az érdekét is képviselik, akik ma korlátoltságból, vagy lelketlen felbujtótól félrevezetve a törvény szellemét meg nem értik, ezt meg fogják akkor érteni, ha az idők folyamán azt látják, hogy csak tömörülés és szövetkezés biztosít gazdasági előnyt.”*⁷⁹ Az eddig feltárt források egyértelműen azt mutatják, hogy a hegyközség megalakítására nem került sor az 1930-as évek végéig. Az is megállapítható, hogy ebben az időszakban, a 20. század első évtizedeiben a szőlőhegyi rendtartásban nem következett be jelentősebb változás. Ezt bizonyítják az ekkor megjelent városi rendeletek is, például az 1912-es, amelyek az 1896-os szabályzatnak szó szerinti másolatai voltak.⁸⁰ Továbbra is három hegy mestert választottak, feladatuk a külhatárban a mezőrendőri szolgálat vezetése volt. A szőlőpásztorok tisztsége is fennmaradt, ők a hegymesterek alatt álltak és a szőlők mellett felügyelték a szántóföldeket, a réteket és a kerteket. Az 1910-es évek második felétől a politikai események hatására sem születettek változások a szőlőhegyi rendtartást illetően. Esztergom határvárossá vált, a trianoni döntés következtében azonban területet nem veszített. Emiatt nem vált szükségessé a külhatár át-, illetve újraszervezése. Változás csak a század második felében következett be.

1949-ben a 3300/1949. kormányrendelet értelmében a hegyközségeket feloszlatták.⁸¹ A hegymester, valamint a szőlőpásztor tisztsége – ez utóbbit mezőőröknek nevezték – tovább élt, de 1950-től tanácsai alkalmazottá váltak, utasításait is innen kapták. Feladatukban hivatalosan nem következett be változás. A mezőőröket a hegymester alá rendelték, feladatuk a rájuk bízott terület ellenőrzése volt, a hegymestereknek pedig a tanács felé kellett megtenni jelentéseiket. A jelentős változás abban mutatkozott meg, hogy a korábbi évtizedekkel ellentétben a szőlősgazdáknak már nem volt beleszólása a szőlőhegyi rendtartásba. A földek állami kezelésbe vonásával a mezőőrök elsősorban az állami tulajdonban lévő földek felett gyakoroltak felügyeletet, a magánkézben maradt kisparcellák fokozatosan kikerültek felügyeletük alól. A mezőőri szolgálat az 1980-as évek végéig megmaradt, a hegymesteri tisztség azonban fokozatosan elvesztette jelentőségét. Fizetett alkalmazottá váltak, akik a tanács utasításainak megfelelően végezték dolgukat, már nem a gazdák érdekeit képviselték a város irányában.

Az újabb fordulat az 1990-es évek közepén köszöntött be. A hegyközségekről kiadott 1994. évi CII. törvény⁸² értelmében 1995-ben megalakult az esztergomi hegyközség. A hegyközséget minden településnek meg kellett alapítania, amelynek határában legalább ötven hektár szőlőterület volt, és ezek legkevesebb tíz termelő használatában álltak. Abban az esetben, ha az előírt minimális határt nem érték el, akkor több településnek kellett közös hegyközséget alapítania. Ennek minden gazda a tagja lett, aki minimum 1500 négyzetméter szőlőterülettel rendelkezett. Az ászár–neszmélyi borvidéken ekkor tíz hegyközséget hoztak létre. Ezek egészen 2008-ig fennálltak. Ekkor újabb átszervezést hajtottak végre, amelynek következtében a borvidék településeit három hegyközségbe vonták össze. Ezek viszont már nem korábbi funk-

⁷⁹ *Esztergom és Vidéke* 51. évf. 58. sz. 1. 1930. július 24.

⁸⁰ *Esztergom város iratai. Szabályrendeletek: MNL KEML V-10. 357. doboz (1912–1914), 359. doboz (1926–1936).*

⁸¹ *A hegyközségek megszüntetéséről és újjászervezéséről* lásd: CSOMA 2011.

⁸² 1994. évi CII. tc. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=9160>) (2015. április 24.)

ciójukat töltötik be, feladatuk elsősorban a szőlőművelés és a borászat képvisellete, népszerűsítése, valamint az adminisztrációs feladatok ellátása. A koráb-

ban betöltött önkormányzati és felügyeleti funkciót ma már nem látják el.

ÖSSZEGZÉS

A feudális korszakban a különböző jobbágyi földek között a szőlőterületek sajátos helyet foglaltak el. Szemben például a szántóföldekkel, ezeket viszonylag szabadon lehetett eladni, illetve örökíteni. Ez a különleges státusz nemcsak a birtoklás módjában mutatkozott meg, hanem a területek igazgatásában is. A szőlőföldek sajátos birtoklásából adódóan elengedhetetlen volt egy olyan intézmény vagy rendszer létrehozása, amely illetékes volt mind a szőlőterület, mind pedig a szőlőbirtokos személyek ügyeiben való döntésre.

Esztergomban, ahol a szőlőművelés a 17. század elejétől fogva jelentős szerepet játszott, a szőlőhegyek irányításáért a város szabad királyi város jogállásából adódóan a városi tanács felelt. Az eddig ismert legkorábbi rendelet 1711-ből származik. Ennek és az egyéb forrásoknak köszönhetően (testületi jegyzőkönyvek, valamint ezek regesztái) részletesen dokumentálható a 18. század első fele. A hegymesterek működésére, feladatkörére, a szőlőhegyi viselkedésre, a vétségek esetén járó büntetésekre kaphatunk elsősorban adatokat. Ebből az időszakból még nem ismerjük pontosan a tisztségviselők választására vonatkozó szabályokat, a 19. század forrásaiból (helyi sajtó, rendeletek) viszont már ezzel kapcsolatban is következtetéseket vonhatunk le. A szőlőhegyek irányításáért a városi tanács által választott két hegymester felelt, akiknek a megbízatása egy évre szólt. Ők felügyelték a szőlőöröket, akik egész éven át éjjelnappal a hegyet őrizték. Feladatuk volt, hogy a ter-

mést a károsodástól megóvják, a tolvajokat elfogják vagy megzabololják.

A fennmaradt források alapján a szőlőhegyi rendtartás története alaposabban a 19. század végéig követhető nyomon. Bár a század során bizonyos változások történtek – például a szőlősgazdák is szerepet kaptak a választásban –, a fő tisztségviselők mindvégig megőrizték szerepüket, s megmaradt a városi irányítás is. Ilyen jelentősebb módosítást hajtottak végre 1881-ben, amikor az egész vármegyére érvényes rendeletet adtak ki. Ennek értelmében azonban Esztergomban a hegyrendőrséget az ezen teendőkkel megbízott hatósági közeg gyakorolta, így alapvetően megmaradt a városi irányítás. Szintén nem hozott változást az 1894-es hegyközségi törvény, ugyanis a szervezetet nem sikerült létrehozni Esztergomban. Emiatt a hegymesterek és a szőlőpásztorok egészen a 20. század közepéig városi alkalmazottak maradtak. Ekkor viszont jelentős fordulat következett be. Bár feladatukban változást nem hajtottak végre, tanácsi alkalmazottá váltak, a magánkézben maradt kisparcellák fokozatosan kikerültek felügyeletük alól.

Jelen tanulmányban ezen fontos fordulópontokat kiemelve vázoltuk fel a szőlőhegyi rendtartás egykori formáját Esztergom, az egykori Királyi Város területén. A különböző típusú források lehetővé tették az egyes témakörök kiemelt vizsgálatát (tisztségviselők, szüret), a részletesebb rendeletek alapján pedig lehetőség volt a változások, átalakulások bemutatására.

1. FÜGGELÉK

„Instructio⁸³

Anno 1711

Melly szerént ezen Szabad Királyi Esztergam Váróssárúl ahoz el rendelt Hegy Mesterek le tett Hütök után itt következő punctumokhoz képest magokat alkalmaztathassák.

Mindenekk előtte el rendelt Hegy Mesterek tartoznak azon Nemes Várós Birájának es eskütt Tanács Urajmekk illendő respectust es böcsulletet adni.

Tartozni fognak azon Hegy Mesterek minden hétén leg aláb egyszer, az egész Szölő Hégyeket által látni hogy ne talántán valaki az Nemes Tanács Hire

nelkül azon N: Várós fundussából magának el foglalnán fizetés nélkül hasznára fordítsa.

Tartoznak ezen kívül a Hegy Mesterek szükség képpen mindenik szölőnek Ura nevét es Nevezetek nevét is föl írnija kie légyen az olyan szölő kitől eredezett hozzá hány nap számú kapás bé kapállya. Millyeneket egy Lajstromban csinálván az N: Tanács elejében adgyák hogy világossan ki tethessék mellyik légyen az itt való Purgeré mellyik az Idegen Embéré es mellyek vannak még építve s mellyek parragúl maradtanak.

⁸³ Esztergom Szabad Királyi Város Tanácsának iratai: MNL KEML IV-A. 1001.

Senkit azon Hégy Mesterek magokkal a szőlőkben bé ne vezessenek hogy annak gyümölcsöt vagy szőlögerezdet és akarmi névén nevezendő jóságot úgy idegennek mint az itt valokk szőlejekből adgyanak vagy mások által házokhoz vitessenek anyival inkább magok effélit valamit el kövessenek.

Tartozni fognak azon Hegy Mesterek idején jó es hív szőlő Pásztorokrúl gondot viselni, hogy azokat mikor szükség leszen a Szőlő hegyekben örizésre helyheztessek.

Hogy ha valaki a szőlő hegyekben találta ki a N: Tanács hire nélkül, magának gyöpöt vagy pusztá szőlőt fogna es azt munkáltatná, tehát az olyan szőlő minden visza vonyas nélkül a N: Város számára szállyon es az még böcsültetvén mit és megnyit irne annak az Árrábúl harmadik része Hegy Mesterekk faradságokért adassék.

Nem külömben ha valaki szőlő vagy gyümölcs lopásban tapasztaltatnék az olyan minden irgalmasság nélkül tiz forintra büntessék /10 az melly büntetésnek harmadik része azon Hégy Mestéréké legyen s hogy ha valaki masok szőlejéből Otvánt vagy ótatlan fát szant szándékkal ki áсна a vagy lé vágna tehát az olyan Ember egy oltvántúl tizén két forintra /12 Egy Otatlan fátul hat forintra /6 büntetessék mely büntetésnekis harmadik része Hégy mestéréké legyen.

Hasónló képpen ha valaki Szomszédgyának szőlejéből szánt szándékkal foldét el áсна es azt magáéhoz applicálna az olyan violentiáért hat foréntra büntetessék /6: mely büntetesek Harmada az is Hegy Mesterekk essék.

Hogy ha valami Marha történet szerint valakinek szőlejében vagy gyümölcsössében talál-na menni es ottan kárt tenne tehát egy le törött tőkétül D (dénár) 50 egy borérott tőkétül vagyis vényigétül D (dénár) 25 es ezen kívül az olyan gondviséletlenségért a Marhas Ember egy forintra büntetessék /1 ha peniglen ezen kívül nagyobb kárt tenne, tehát az ollyat jelen létében egyik személynek a N: Tanács Urajmék közül Hégy Mesterek meg böcsultessék, és böcsü szerint a mit még itélik rajta még vegyék. Az böcsülökk penig fáradságokért mindeneken kívül tartozik egy foréntot letenni /1.

Midőn valaki olyan helyen szőlejében vagy gyümölcsössébe által mégyen az mely helyek valami ajtó vagy kapu vagyon, és az ollyat Maga után szokás szerint bé nem teszi azért D (dénár) 12 büntetése legyen. Ha peniglen az olyan gondviséletlenség miatt nagyobb valami kár következne Téhat azon Ember nem csak említett D (dénár) 12 hanem az egész kárt büntetésen kívül megfizesse, mely fizetésből ugyan azon Hégy Mesterekk harmad része essék.

Bé szaladván penig az olyan marha szőlőben vagy gyümölcsösben es ottan le törne az oltványokat az olyanok túl, két es három esztendő oltványtúl a Marhas Ember egy foréntot /1 es ez idej oltvántúl ötven pénzt fizessen D (dénár) 50.

Hogy ha valaki idegen vagy itt valo Ember mások szőlőjében lopás képpen tapasztaltatik a ki vagy kerti vetemént vagy mást affélit engedelem nélkül maga számára venne Tehát tartozzék az olyan mingyárt Hegy Mesterekk büntetés képpen le tenni.

Valaki maga szőlejének a Mesdének vagy Barazdának a merre bé járnak nem jó gongyát viseli azt meg nem igazéttya ki miatt szomszédgyának kára következnek hasonló képpen egy forintra büntetessék es a bé járó helyet jobban még igazétsa mert másképpen ha az ollyat a panaszi éri hat forintra büntetessék /6, es azon kívül a bėjáro mesdejét még csinaltassa.

Hasonló képpen ha valaki maga szőlejét vagy gyümölcsös kertét másk pénzen el akarná adni vagy cserében bocsátani tehát leg elsőbennis a mint illik a Nemes Tanácsk magát még jelencse ennek utánna akar bizonyos somma pénzben adgya – akar cserében, bocsássa mindenik foréntot az N: Városk D (dénár) 5 letégye.

Midőn penig az Szűretk ideje el jön tartozzék minden Ember a N: Város házához jőni es ottan magát még jelenteni, s az után meg engedett szőlő szedésre egy czedulát váltani, es annak rátáját szőlő Pásztorokk fizetésére meg adni. Erre nézve a Hegy Mesterek jo gondot visellyenek, hogy az olyan Ember a ki a N: Város igasságát le nem tenne csak szőlő szedéshez erőszakkal kezdene azon szőlejének termését tüstént el arendállják.

Hogy ha valamely Ember vagy tisztesség mondván marha a szőlőben kárt tenne a mely kár végett a szőlő Pasztorok az olyan Emberrel a N: Tanács hire nélkül meg alkudnának, tehát azok valakik azon alkuban voltak mindenik egyen egyen kint három forintra büntetessék /3. Az N: Tanács resolválta hogy szabad legyen Hegy Mesterekk még alkudni.

Ha valaki gyöpöt vagy pusztá helyt akar-na foglalni es Hogy annak még vizsgálására Hegy Mesterekk ki kelletnék menni az ollyant még böcsültetni tehát azon Hegy Mesterekk fáradságokért mindenik személyk D (dénár) 24 es a N: Tanácsk D (dénár) 50 leg elsőben tegyék le.

Hogy ha valaki szomszédgyával szőleje vagy gyümölcsös kertye végett veszekedne vagy pörlene, hogy az ollyat Hégy Mesterek kényszerítettének meg tekénteni és az olyanok között igasságót tenni tehát az igasság el vesztő rész tartozzék azon Hégy Mesterekk fáradságokért egy foréntot le tenni /1.

Valaki pedig Sz György Nap után dél után egy ora felé a szőlő munkában tapasztaltatik az olyan mingyárk 24 D (dénár) büntetessék.

Hogy ha valaki Vasárnap vagy ünnep napon szőlőben vagy ottan a kertében dolgozni láttatik az ollyat mingyárk 60 D büntessék.⁸⁴ 24 pácza

Nem külömben valaki maga szölejében vagy gyümölcsös kertében még irt ünnep napokon tapasztaltatik hogy ottan füvet aratna vagy kaszálna az ollyanért is 12 D (dénár) büntetessék.

Történet szerént penig hogy ha a Hégy Mestérék vagy a szőlő pásztorok föllyül még irt punctumok ellen valamit ollyast cselekednének /: a ki le tett Juramentumok vagyis Hütözések ellen volna es azon cselekedetben tapasztaltatnának az ollyanok másokk példájára minden halogatás nélkül dupla büntetéssel még büntetessenek es tisztekbül ki hányattassanak.

Hogy ha valakinek Szölejében olyan fája lenne az mely fa Szölejének szomszedgyanak, nem hasznára hanem kárára lenne, azon káros szomszedgya /: Hogy ha még alkudhatnak gyümölcs kedveért jóval jo és ha mind a ketten meg nem alkudhatnának ~~a meddig el érheti~~⁸⁵ tövestül lé vághattya.

Hogy peniglen annyival inkább es Hamaráb az egész Szőlő Hegyek szép rendtartásban es igasságban hozassanak Szabad légyen mindenikkinek a szöleje között hégyés lugas Szégletessége vagyion ollyan szomszedgyával kinek hasonloképpen gyöpös dombós szöleje vagy völgyesse vagyion ollyanok végett megalkudni, hogy ne talántán illyenek miatt a két Szomszed szöleje egyben szakadgyon, azt a Hégy Mesterek el itéllyék és az mely résznek azt adjudicállják azt azon két Szomszedgyának ki fizesse és a Hégy Mesterek egy foréntot /1 fáradságokért adgyon.”

2. FÜGGELEK

„Utasítás hegy mesterek számára⁸⁶

1. A hegymester, a mezei kapitánynak, a gazdasági bizottmány meghallgatása után tett indítványa nyomán, a tanács, illetőleg a közgyűlés által választatik. Ilyennek szolgálatra kész, tevékeny és fedhetetlen erkölcsű polgárnak kell lennie; ki az olvasásban, írásban nemkülönben a számolásban tökéletesen jártas.

2. A hegymesternek a gazdászatanban, különösen a szőlőművelésben jó jártasnak kell lennie. Azonfölül kívántatik tőle, miszerint a város határát egész terjedelmében, valamint egyes hegyi és kerületi részleteiben elnevezéseikkel együtt alaposan ismerje. Továbbá gondja legyen, miszerint nemcsak az egyes kerületekhez tartozó kutakat, szekérutakat, kitérő helyeket, hidakat, gátakat, hegyi prэшázakat és a pusztá városi telkeket pontosan és biztosan mutatni tudja: hanem idővel kerületének minden egyes szőlőtulajdonosát személyesen és névszerint, annak telkét végre az evvel történt változásokat tökéletesen ismerje. Mire nézve a hegy mesterek különös könyvet vezetni, és azt mindég maguknál tartani köteleztetnek.

3. A hegymester szolgálatában mindég a szokásos kürttel jelenjék meg.

4. A hegymester kötelessége a tek. városi tanács mezei kapitány, vagy a gazdasági bizottmány utasításait pontosan követni és végrehajtani.

5. A hegymester köteles kerületét naponként, télen és nyáron bejárni, a szőlőcsőszökre felügyelni, hogy azok valljon és mennyiben teljesítik kötelességeiket.

6. A tavaszi metszésnél kell a hegymesternek a munkásokat is őrszemmel kísérni, és a rossz munkát a tulajdonosnak bejelenteni. (...)

7. Fő kötelessége a hegymesternek arra ügyelni, miszerint a szőlő virágzásakor sem választási, sem kötözési munka ne teljesíttessék, mivel a virág lesepertése által tetemes kár támad. (...)

8. Hogy azon károk, melyek nagyobb szelek által a szőlőkben gyakran tétetnek, amennyire lehet gátoltassanak, kötelesek a hegy mesterek az első kötözésnél, az ugynevezett megakasztásnál vagy fűzésnél, arra vigyázni, hogy valamint a fiatal tőkék hajtásai úgy a döntésekéi is jól megtűzessenek. (...)

9. Midőn tartós forróságok alkalmával a szőlőfürtök a nap heve által megpörköltetnek s elszáradnak, akkor a hegymester kötelessége minden szőlőmunkát megszüntetni, s a történt kárt azonnal bejelenteni.

10. Amint a szőlőfürtök érés ideje beáll, a hegy mesterek illető kerületeikbe megjelenjenek, s ott maradjanak a szüret bevégeztéig.

11. Döntés idejekor a hegy mesterek kötelessége a munkásokra fölügyelni s különösen azon lenni, hogy ez igen nedves időben ne történjék, sem éretlen vagy megfagyott venyigék ne döntessenek; főké vigyázniok kell, miszerint rossz szőlőfaj ne döntessék, valamint a tőkének tulságos megfeszítése s a vinyegének elcsavarása által a szőlőtulajdonosnak kár ne tétessék. (...)

12. A hegymester kötelessége minden észrevett hibákat és hiányokat, melyek helyreigazitandók volnának, a mennyiben sürgősek azonnal, különben

⁸⁴ Áthúzás az eredetiben.

⁸⁵ Áthúzás az eredetiben.

⁸⁶ Esztergomi Újság 3. évf. 24. sz. 188. 1865. június 11.; Esztergomi Újság 3. évf. 25. sz. 196. 1865. június 18.

pedig minden hét szombatján a gazdasági bizottmánynak, melynél szorgalmasan megjelenni köteles, bejelenteni.

13. Továbbá kötelessége a hegymesternek arra ügyelni, miszerint a szekérutak és ösvények kövek lerakásával, melyek a szőlőkben fölszedettek, vinyegekévék és trágyarakások által szűkebbé ne

téssenek. Az ez ellen vétők, e tárgyak eltávolítására fölszólítandók; szabadkozás esetében a mezei kaptánynak, további intézkedés végett följelentendők.

14. Hogy a szekér- és mellék utak kevesebb költséggel jó karban tartathassanak, kötelességévé tétetik a hegymesternek, az e tekintetben észrevett hibákat és hiányokat késedelem nélkül bejelenteni.”

Muskovics Andrea Anna
E-mail: dusenko84@gmail.com

IRODALOM

- BELÉNYESY 1958 Belényesy M.: Adatok a régi hegyközségek történetéhez. NépK III (1958) 280–296.
- BÉL 1957 Bél M.: Esztergom vármegyéről írt kiadatlan művének szemelvényes magyar fordítása. Tatabánya 1957.
- BÉL 2001 Bél M.: Esztergom vármegye leírása. Esztergom 2001.
- BENDA 1973 (Szerk. Benda Gy.) Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867. (Számok és Történelem 1.) Budapest 1973.
- BOJÁK 1985 (Szerk. Boják I.) Esztergom ipartörténete. Esztergom 1985.
- CSOMA 2011 Csoma Zs.: A magyarországi hegyközségek 20. századi megszüntetése és újjászervezése. In: (Szerk. Petercsák T.) Tradicionális agrárközösségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében (19–21. század). (Acta Academiae Agriensis Nova series tom. XXXVIII.) Eger 2011, 195–204.
- ÉGETŐ 2001a Égető M.: Az állattartás egyes kérdéseinek tükröződése a 17–19. századi dunántúli hegytörvényekben. In: (Szerk. Hála J.–Szarva Zs.–Szilágyi M.) Számadó. Budapest 2001, 19–27.
- ÉGETŐ 2001b Égető M.: Közös gyümölcsfák a nyugat-dunántúli szőlőhegyeken a 18–19. században. In: (Szerk. Bali J.–Jávorka K.) Merítés. Budapest 2001, 179–184.
- ÉGETŐ 2001c Égető M.: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a XVII–XIX. századból. (Szőlőhegyek Történetének Forrásai I.) Budapest 2001.
- ÉGETŐ 2001d Égető M.: Szőlőművelés és borászat. In: (Főszerk. Paládi-Kovács A.) Magyar Néprajz 2. Gazdálkodás. Budapest 2001, 527–595.
- ÉGETŐ 2004 Égető M.: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846. (Documentatio Ethnographica 21.) Budapest 2004.
- ÉGETŐ 2008 Égető M.: A Néprajzi Kutatóintézetben folyó hegytörvény kutatás eredményeiről és tapasztalatairól. In: (Szerk. Fülemile Á.–Kiss R.) Történeti forrás – Néprajzi olvasat. (Documentatio Ethnographica 23.) Budapest 2008, 87–93.
- HETVESNÉ BARÁTOSI 1992 Hetvesné Barátosi J.: Adatok az esztergomi szőlőtermesztéshez és az Orbán-kultuszhoz. (Néprajzi Múzeum, kézirat. EA-25188.) Budapest 1992.
- MUSKOVICS 2011 Muskovics A. A.: Présházak és pincék Esztergomban. A szőlőfeldolgozás és bortárolás építészeti emlékei az egykori Esztergom Királyi Városban a XVIII–XX. században. Esztergom 2011.
- MUSKOVICS 2012 Muskovics A. A.: A filoxéra és hatása Esztergomban. KMMK 18 (2012) 181–195.
- ORTUTAY 1977 Ortutay A.: Az esztergomi kézművesek gazdasági ereje a XVIII–XIX. században. VEAB Értesítő I (1977) 41–47.
- TÓTH 2003 Tóth K.: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1715. (KEMÖLÉ 9.) Esztergom 2003.
- TÓTH 2004 Tóth K.: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1716–1718. (KEMÖLÉ 11.) Esztergom 2004.
- TÓTH 2005 Tóth K.: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1719–1722. (KEMÖLÉ 13.) Esztergom 2005.
- TÓTH 2006 Tóth K.: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1723–1726. (KEMÖLÉ 15.) Esztergom 2006.
- TÓTH 2007 Tóth K.: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1727–1735. (KEMÖLÉ 16.) Esztergom 2007.
- TÓTH 2009 Tóth K.: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1735–1741. (KEMÖLÉ 17.) Esztergom 2009.
- VAJKAI 1958 Vajkai A.: A hegyközségek kialakulásának kérdése. NépK III (1958) 59–70.

VILLÁNYI 1892 Villányi Sz.: *Három évtized Esztergom-megye és város múltjából (1684–1714)*. Esztergom 1892.

VINCZE 1961 Vincze I.: *A szőlőhegy birtoklása és rendje*. NépK VI/3 (1961) 94–106.

DIE REGELUNGEN DER WEINGÜTER IN GRAN (18.–19. JH.)
ANDREA ANNA MUSKOVICS

Im Feudalismus hatten die Weingüter der Leibeigenen unter den verschiedenen Gütertypen einen eigentümlichen Platz. Der Ackerfelder gegenüber konnten diese ziemlich leicht verkauft und verewigt werden. Dieser besondere Status zeigte sich nicht nur in der Weise des Besitzens, sondern auch in der Regelung der Weingüter. Wegen des eigentümlichen Besitzens der Weingüter war es unerlässlich, eine Institution oder ein System zu schaffen, was nicht nur die Weingüter, sondern auch die Angelegenheiten der Weinbergsbesitzer betraf.

In Gran, wo der Weinbau seit Beginn des 17. Jahrhunderts eine wichtige Rolle spielte, war der Stadtrat für die Regelung der Weingüter verantwortlich. Die früheste, bisher bekannte Regelung stammt aus dem Jahre 1711. Aufgrund der bewähr-

ten schriftlichen Quellen kann die Geschichte der Weingutsregelung bis Ende des 19. Jahrhunderts gründlich auf der Spur gefolgt werden. Obwohl in diesem Jahrhundert verschiedene Veränderungen passierten, bewahrten die Hauptbeamten ihre Rolle, und blieb auch die Stadtregelung determinierend.

In dieser Studie wurde die ehemalige Form der Weingutregelung in Gran – besonders auf dem Gebiet der Königlichen Stadt – dargelegt. Die verschiedenen Quellen ermöglichten es, die Themenkreise (Beamten, Weinlese) betont zu untersuchen, und es war auch möglich, die Veränderungen der Verordnungen eingehend vorzustellen.

Übersetzt von János László

EGY VÉRES NAP BÁNHIDÁN FESZTY ÁRPÁD CSATAKÉPE A TATAI KUNY DOMOKOS MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

GÖRBE MÁRK

„Támada végre egy fejedelem Lengyelországbán, Szvatoplug Marót fia, ki Braktát meghódítván a bolgárok-on és morvák-on uralkodik vala, ki a húnok kivészte után Pannoniában is hasonlóan kezde uralkodni. Ezt a Szvatoplugot a magyarok az Ung vize mellől különféle ajándékokkal édesgetvén és követeikkel kikémleltetvén, miután katonaságát erőtlennek tapasztalták, hirtelen megtámadván a Rákos vizéhez közel Bánhida mellett egy városban, mellynek romjai maig is látszanak, egész katonaságával elvesztették. S így Pannonia főntebb említett népein kezdének uralkodni.”¹

Így ír Kézai Simon a *Gesta Hungarorum* címen ismert, „a magyarok viselt dolgairól” szóló 13. századi krónikájában. Ebben a részben arról a döntő fontosságú honfoglalás kori csatáról van szó, amelynek során Árpád és az általa vezetett magyar sereg legyőzte a szláv Szvatoplukot és hadát. Ennek színhelye – az akkori hazai történészek véleménye szerint – a Tatától nem messze lévő Bánhida térségében volt.²

Százhusz esztendővel ezelőtt, az 1895-ös év folyamán Komárom vármegye törvényhatósága elhatározta, hogy a dicső esemény emlékére egy hatalmas festményt és egy gigantikus szobrot készíttet.³ Az ötletnek jelentős előzményei voltak, ugyanis a magyar kormány már évek óta azt tervezte, hogy az államalapítás ezeréves évfordulóját látványos ünnepsorozattal teszi emlékeztetéssé. Ennek részeként báró Eötvös Loránd kultuszminiszter felkérte a megyei törvényhatóságokat, hogy festessék meg vármegyéik vagy városaik jelentős történelmi eseményeit és kiemelkedő személyiségeinek portréit, azokkal pedig díszítsék közgyűlési termeiket. Igen kevés magyar művész volt azonban, aki gyakorlott lett volna történelmi kompozíciók megalkotásában, így alig több, mint húsz ilyen tárgyú festmény született a millennium alkalmából. Ezek egy része nem is készült el 1896-ra, hanem csak az azt követő években állították ki őket.⁴

1895 áprilisában Komárom vármegye felkérésére dr. Perczel Dezső, a belügyminiszter Feszty Árpádot, „az európai hírű jeles művészt” bízta meg azzal, hogy

készítsen egy „történelmi jellegű” képet, amelyet a helyi vármegyeháza üléstermébe kívántak elhelyezni.⁵ A művész kiválasztásában minden bizonnyal szerepet játszott, hogy odavalósi volt, ugyanis a Komárom (ma Komárno, Szlovákia) melletti Ógyallán (ma Hurbanovo, Szlovákia) született, és családjának több tagja is jelentős szerepet játszott a megye életében. Édesatyja, Szilveszter kiemelkedő közéleti munkásságáért nemességet kapott,⁶ egyik bátyja, Adolf a tatái választókerület képviselője volt 1887 és 1892 között,⁷ másik fivére, Lajos pedig az 1880-as években Komárom város tiszti főügyészi pozícióját töltötte be.⁸ (1. kép) Feszty Árpád helyi megbecsülésének jele volt az is, hogy külön bekezdésben szerepelt az *Oszt-rák-Magyar Monarchia írásban és képen* című könyvsorozat Komárom vármegyével foglalkozó kötetében.⁹ A művész baráti kapcsolatot ápolt Komárom országgyűlési képviselőjével, Tuba Jánossal is, aki emiatt minden bizonnyal támogatta őt a megbízás elnyerésében.¹⁰

1. kép: Feszty István, Adolf, Gyula, Szilveszter, Lajos, Árpád és Béla Komáromban 1894. november 25-én (forrás: a Feszty-család magángyűjteménye)

Abb. 1: István, Adolf, Gyula, Szilveszter, Lajos, Árpád und Béla Feszty in Komorn am 25. November 1894 (aus der Privatsammlung der Familie Feszty)

¹ KÉZAI 1862, 41.

² Mivel jelen tanulmány művészettörténeti és nem történelmi, így a bánhidai csata igazi helyszínének meghatározása és az erről folyó vita vázolója nem ezen írás feladata. Ebben az esetben az a fontos, hogy a 19. század végén Komárom vármegye döntéshozói és Feszty Árpád mit gondoltak, illetve mit tudhattak a bánhidai csatáról. Bánhidáról lásd: GYÜSZI 2009.

³ Esztergom és Vidéke 17. évf. 28. sz. 3. 1895. április 7.; CSÓKE 1992, 57.

⁴ PRAZNOVSZKY 1984, 119; VOIT 1992, 33.

⁵ Esztergom és Vidéke 17. évf. 28. sz. 3. 1895. április 7.

⁶ Rehrenbeck-Feszty Szilveszter nemeslevele, a Feszty-család tulajdona.

⁷ Vasárnapi Ujság 47. évf. 5. sz. 75. 1900. február 4.

⁸ FESZTY 1989, 16.

⁹ BOROVSKY 1907, 306, 311.

¹⁰ FESZTY 1989, 36.

2. kép: Feszty Árpád 1896 körül (forrás: Ország Világ 1904)

Abb. 2: Árpád Feszty um 1896 (Quelle: Ország Világ 1904)

A megrendelés időpontjában Feszty Árpád már elismert történelmi képfestőnek számított, ugyanis mind a magyar törvénykezés történetét bemutató pannósorozata a budapesti Igazságügyi Palota Esküdtszéki termében (1888–1890),¹¹ mind *A magyarok bejövetele* (1892–1894) néven ismert cikloráma nagy sikert aratott.¹² (2. kép) Ez utóbbit 1894. május 13-án mutatták be először a nagyközönségnek.¹³ Ennek a monumentális alkotásnak az elkészítése

azonban annyira felőrölte a művész erejét, és annyira tönkretette idegeit, hogy az átadást követő hónapokban sem dolgozni, sem nyugodtan aludni nem tudott.¹⁴ Végül kedves tanyáján, a Komárom melletti Kingyesen pihente ki magát az év augusztusa és szeptembere során.¹⁵ Valószínűleg ősz elején tért vissza Budapestre, mert októberben már személyesen fogadta a gigantikus méretű művet megtekintő I. Ferenc Józsefet.¹⁶ Az írott források szerint a következő év tavaszán kapta meg a vármegyehatóságok megrendeléseit a millenniumi képekre.¹⁷ Nemcsak Komárom vármegye, hanem Bihar vármegye is igényelte a művész szolgálatait, és a *Zsolt eljegyzése Hamzsával, Mén Marót leányával* című kép megalkotására kérte fel.¹⁸ A festővel a kecskemétiiek is szerettek volna városházuk számára készíttetni egy művet, amely tervek szerint a pusztaszeri gyűlést ábrázolta volna, de erre végül ismeretlen okok miatt nem került sor.¹⁹

3. kép: Feszty Árpád Bajza utcai műtermében A bánhidai csata vázlatát festi 1896 áprilisában (forrás: Új idők)

Abb. 3: Árpád Feszty malt im April 1896 den Gemäldeentwurf der Schlacht zu Bánhida im Atelier in der Bajzastrasse (Quelle: Új idők)

Az 1895 áprilisában történő megbízás során Komárom vármegye 20000 forint tiszteletdíjat ajánlott fel a festőnek, amely összeget az „árvatári takarékalap” terhére különített el.²⁰ A kép témáját Árpád győzelme Szvatopluk felett Bánhidánál néven

¹¹ Vasárnapi Ujság 37. évf. 40. sz. 655. 1890. október 5.

¹² *A magyarok bejövetele* néven ismert mű esetén a cikloráma megnevezés a helyes, ugyanis a körképpel ellentétben (amelyen csupán a kör alakban kifeszített festett vásznat értjük) a cikloráma fogalma magába foglalja a festmény előtti műterepet is, amely a műalkotás szerves részét képezi.

¹³ KOVÁCS 1997, 68.

¹⁴ FESZTY–IJJAS 1966, 78.

¹⁵ FESZTY–IJJAS 1966, 79; FESZTY 1989, 35–36.

¹⁶ KOVÁCS 1997, 75.

¹⁷ Esztergom és Vidéke 17. évf. 28. sz. 3. 1895. április 7.

¹⁸ A képet Feszty nevezi így levelében, ezért használok ezt a címváltozatot. (Levél Feszty Árpádtól Szunyogh Péter Bihar megyei alispánnak. Budapest, 1898. június 1.: MNL HBML IV. B. 404/a. 27. 367 – 1898. április 5.) Idézi: BÉRES 1972, 249–250.

¹⁹ Kecskemét város közgyűlési jegyzőkönyve: 1895. április 5. 80. testületi döntés. (SIMON 1984, 22.)

²⁰ Esztergom és Vidéke 17. évf. 28. sz. 3. 1895. április 7.

határozták meg (a továbbiakban röviden *A bánhidai csata*).²¹ Feszty feltehetően már az év áprilisa előtt értesülhetett arról, hogy őt kéri fel a kép megalkotására, ugyanis az Új Idők egyik 1895. áprilisi számában egy Kurcz István által készített fényképen a festő a Bajza utcai műtermében látható, előtte a festőállványon pedig már *A bánhidai csata* megkezdett olajvázlata ismerhető fel.²² (3. kép) Feltehetően egyszerre dolgozott a két történelmi kép kartonjain, amelyek elkészítése előtt – rá jellemzően – gondos előtanulmányokat végzett.

4. kép: Pajzs (DMM ltsz.: SH 3573) (fotó: Szabó László)
Abb. 4: Schild (DMM-InvN.: SH 3575) (Foto: László Szabó)

Már *A magyarok bejövetelének* megalkotása is igen sok kutatást kívánt meg Feszty Árpádtól. Igénybe vette a kor neves történészei, Thallóczy Lajos és Marczali Henrik segítségét, akik nemcsak tudásukkal járultak hozzá a mű megszületéséhez, hanem közvetítettek a művész és külföldi szakemberek között is. Több történelmi könyvet is tanulmányozott a festő, amelyek közül a legtöbb információt állítólag egy *Az orosz hadi kincstár képekben* című orosz műből merítette, és ehhez csak a bécsi császári és királyi könyvtárban tudott hozzájutni.²³ A kutatásaival kapcsolatban készített jegyzeteiből alig maradt fenn valami. A budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik leánya, Masa hagyatékát, amelyben mindössze három lap hozható kapcsolatba ezekkel a történelmi

előtanulmányokkal. Ezeken Bölcs Leó bizánci császár „*haditaktikájából*” (benne Mavrikiosz-féle *Taktika* című művének részleteivel) és Henry Rawlinson Perzsiáról szóló egyik munkájából találhatóak jegyzetek.²⁴ Az ekkor nyert információkat természetesen nemcsak *A magyarok bejöveteléhez*, hanem – megfelelő további kiegészítésekkel – később *A bánhidai csatához* és a *Zsolt eljegyzéséhez* is felhasználta. Az 1890-es évek elején számos régi fegyvert és viseletdarabot vásárolt, amelyeket később szerepeltetett a festményein, ugyanis Feszty szinte mindent modell után festett.²⁵ Így például *A bánhidai csata* című képen látható Árpád vezér által hordozott pajzs, sisak, valamint bőrkulacs mintájául szolgáló tárgyak ma meglehetősen a Feszty-leszármazottak, valamint a komárnói Duna Menti Múzeum gyűjteményében.²⁶ (4–5. kép)

5. kép: Bőrkulacs (magántulajdon) (fotó: Görbe Márk)
Abb. 5: Lederflasche (Privatbesitz) (Foto: Márk Görbe)

²¹ A képet Feszty nevezi így levelében, ezért használom ezt a címváltozatot. (Levél Feszty Árpádtól Szunyogh Péter Bihar megyei alispánnak. Budapest, 1898. június 1.: MNL HBML IV. B. 404/a. 27. 367 – 1898. április 5.) Idézi: BÉRES 1972, 249–250.

²² Új idők 1896. 2. évf. 15. sz. 336–337.

²³ KÉZAI 1896, 9.

²⁴ PIM Adattár: 3995/42/1.

²⁵ Ezek a fegyverek láthatók Feszty Árpád Bajza utcai műtermét ábrázoló fényképeken. (Például: Új idők

1896. 2. évf. 15. sz. 340; újságkivágás a Móra Ferenc Múzeum tulajdonát képező Napló albumban – 39.; FESZTYNÉ 1924, 93.)

²⁶ Sisak: 19. század közepe, India, magassága 29 cm (láncokkal 61 cm), átmérője 20 cm (komárnói Duna Menti Múzeum ltsz.: III-3572). Pajzs: 19. század közepe, India, átmérője 46,5 cm, mélysége 8,5 cm (komárnói Duna Menti Múzeum ltsz.: III-3573). Kulacs: 19. század vége, ismeretlen magyar területről, magántulajdon.

Feszty az emberalakok ábrázolásának esetében is gondosan járt el, vagyis akár csak korábbi munkái során, *A bánhidai csata* című képnél is külön tanulmányok készültek a főbb szereplőkről.²⁷ Ezeknek a műveknek a sorsa is ismert, ugyanis a két történelmi festményhez készült, körülbelül hatvan darab vázlatot az 1899. január 10-én a házában rendezett nagyszabású estélyen nagylelkűen – egy sorshúzás során – a vendégeknek ajándékozta. (6. kép) Különös véletlen, hogy ezekből az alkotásokból ma egyetlenegy sem található állami gyűjteményekben, és a II. világháború óta még a műkereskedelemben sem tűntek fel.²⁸

6. kép: Estély Feszty Árpád Bajza utcai műtermében 1899. január 10-én (forrás: *Új idők* 1901)

Abb. 6: Gesellschaftsabend am 10. Januar 1899 im Atelier von Árpád Feszty in der Bajzastrasse

A tájháttér tekintetében Feszty az előzőekhez hasonló gondossággal járt el, és a helyszínen készített vázlatokat – *A bánhidai csata* esetében – a Gerecse nyúlványairól.²⁹ Ezt könnyen megtehetette, hiszen Adolf és Gyula bátyjának is a tatai tó partján volt nyaralója, amely épületek felső szintjeiről jó kilátás nyílt a hegyoldalra.³⁰ Ezekből a Tatán (vagy környékén) készített akvarellekből többet bemutatnak később a két történelmi kép tárlatán.³¹ A kritika szerint igen jól sikerültek, és a természet aprólékos, „szereztetjes” megfigyeléséről árulkodtak.³² Ahogy látható, igen sok munkát igényelt a művek kidolgozása, így nem meglepő, hogy – Komárom vármegye állandó sürgetése ellenére – a millenniumi ünnepek idejére Feszty Árpád *A bánhidai csatának* és a *Zsolt el-*

jegyzésének csak a vázlatával készült el, így az Ezredéves Országos Kiállításon csak ezeket mutathatták be a Műcsarnokban. 1896 júniusában vette át őket az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, amely „elismeréssel” fogadta őket.³³ A korabeli sajtó pedig úgy nyilatkozott, hogy „érdekes képet ígérnek, noha jóval több bennük a rutin, mint az újdonság és a lelemény.”³⁴

A bánhidai csata vázlatának sorsa pontosan nem ismert. Elkészülése után feltehetőleg – ahogy a *Zsolt eljegyzésének* vázlata is – Feszty Árpád tulajdonát képezte, aki hamarosan eladta vagy elajándékozta, esetleg egy olyan személynek, aki sokat tett azért, hogy ő kapja a vármegyétől a megbízást.³⁵ Mindenesetre bizonyos, hogy egy ilyen méretű és kvalitású festmény tehetős személy tulajdonába kerülhetett.

Több, mint fél évszázad elteltével, 1952-ben bukant fel az első újabb kori utalás a vázlatra, mégpedig a *Művelt Nép* című újság egyik cikkében, amely szerint a Veres Pálné utcai Magyar Néphadsereg Műve-

7. kép: A Kuny Domokos Múzeum kiállítása 1956-ban: a falon *A bánhidai csata* vázlata (JENEI 1956, 35.)

Abb. 7: Die Ausstellung des Kuny-Domokos-Museums im Jahre 1956: hinten an der Wand hängt der Gemäldeentwurf der Schlacht zu Bánhida (JENEI 1956, 35.)

²⁷ A kartonlemezre pasztelltechnikával kivitelezett vázlatok közül több a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán található. (63.144 T, 66.148 T, 68.3 T)

²⁸ Vasárnapi Ujság 46. évf. 3. sz. 48. 1899. január 15.

²⁹ Budapesti Hírlap 18. évf. 309. sz. 2. 1898. november 8.

³⁰ Vasárnapi Ujság 44. évf. 37. sz. 602. 1897. szeptember 12.

³¹ Budapesti Hírlap 18. évf. 304. sz. 9. 1898. november 3.

³² Budapesti Napló 3. évf. 308. sz. 10. 1898. november 7.; Budapesti Hírlap 18. évf. 309. sz. 2. 1898. november 8.

³³ Pesti Hírlap 18. évf. 3. 1896. június 19.

³⁴ HEVESI 1896, 552.

³⁵ A *Zsolt eljegyzésének* vázlata Fesztytől „baráti ajándékként” Szunyogh Péter alispán tulajdonába került. (MNL HBML IV. B. 404/a. 27. 367 – 1898. április 5.) Idézi: BÉRES 1972, 249–250.

8. kép: A bánhidai csata vázlat (KDM ltsz. nélkül) (fotó: Varga Edit)
Abb. 8: Gemäldeentwurf der Schlacht zu Bánhida (KDM, ohne InvN.) (Foto: Edit Varga)

lődési Házában,³⁶ „az előcsarnok falán függ a Feszty körkép egy megmentett részlete – A bánhidai csata”. A többszörös ténybeli tévedések ellenére azt feltételezhetjük, hogy itt A bánhidai csata vázlatáról van szó, amelynek ebben az évben történő felbukkanása talán összefüggésbe hozható az 1951-ben kezdődő kitelepítésekkel. Akárcsak a Tűzoltó Múzeumban őrzött, Kárvallottak című Feszty-kép,³⁷ ez az alkotás is eredeti kerete nélkül, szélein megcsontkítva került az állam tulajdonába, ami feltételezi, hogy a II. világháború vagy a kitelepítések során eredeti tulajdonosától és eredeti helyéről igen gyorsan távolították el.³⁸

Azonban minden bizonnyal hamar rájöhetett valaki, hogy a szlávok legyőzését ábrázoló kép, amelyet ráadásul a magyar nemzet történelmi nagyságát hirdető és vallásos tárgyú festményeivel nagy sikert arató Feszty Árpád készített, nem a legjobb helyen van a „szocializmust építő” néphadsereg tisztjeinek szemei előtt. Így azt onnan hamarosan egy eldugottabb helyre „száműzték”, mégpedig a bánhidai

csata helyszínének közelébe, Tatára. Így lehetséges, hogy a kép a Kuny Domonkos Múzeum 1954-ben a tatai várban nyitott első állandó kiállításán már a lovagterem hátsó falán függött, ahogy ez Jenei Ferenc 1956-ban megjelent, a tatai várról szóló ismeretterjesztő füzetének egyik fényképén is látható.³⁹ (7. kép) A festmény az azóta eltelt idő folyamán a tatabányai Árpád Szálló előcsarnokában is helyet kapott, majd a tatabányai Megyeháza tanácstermének falát díszítette.⁴⁰ Jelenleg helyhiány miatt nem szerepel a Kuny Domonkos Múzeum állandó kiállításának anyagában, hanem az intézmény raktárában található.⁴¹ (8. kép)

A vázlat a Gerecse hegység előterében elterülő síkságon harcoló két csapat összecsapását jeleníti meg. A kép bal oldalán szláv gyalogos katonák, a jobb oldalon magyar lovasok látszanak. A kompozíció középső sávjának jobb felé eső részét Árpád és Szvatopluk párviadala foglalja el. A festő szándéka szerint minden bizonnyal ez képezné a mű magját, azonban

³⁶ BARÁT 1951, 13. Bár az újságcikk írója azt hiszi, hogy a Feszty-körkép egy megmentett részlete a festmény, annak megnevezése – A bánhidai csata – egyértelművé teszi az azonosítást.

³⁷ GALAMBOS 2007, 24.

³⁸ A tatai Kuny Domonkos Múzeum nem ismeri a festmény provenienciáját. (KÖVESDI 2002, 108.)

³⁹ KÖVESDI 2002, 108; JENEI 1956, 34.

⁴⁰ KÖVESDI 1999, 203.

⁴¹ Feszty Árpád: Árpád győzelme Szvatopluk felett Bánhidánál. Vázlat, olaj, vászon, 1895–1896, 200×300 cm, j.b.l.: Feszty Árpád, Kuny Domonkos Múzeum, Tata – leltári szám nélkül.

a rengeteg egyéb esemény és a számtalan színes és érdekes alak elvonja róluk a néző figyelmét.

Feszty a festmény központi figurájának Árpádot szánta, aki szénfekete paripáján vágatva elementáris erővel szinte berobban a harctérre. A díszes sisakot, páncélt viselő vezér egyik kezében kör alakú pajzsot, másik kezében görbe kardot láthatunk. Párducbőr kacagányát a vágótól fellebbenve ábrázolja. Csataménje szinte nem is látszik ellenfele paripája mögött.

Küzdőtársa a szlávok fejedelme, Szvatopluk, aki ijedten és zavarodottan kapaszkodik hőkölő fehér lovába, amelynek szerepeltetése az elcserélt fehér ló mondájára való utalásként értelmezhető. Az aranyozott páncélzatot viselő férfi épp abban a pillanatban látható, amikor Árpád heves támadása következtében keleties fejfedője leesik, a kezében tartott lándzsa pedig darabokra hull ellenfele kardcsapása miatt. Testtartásán érzékelhető a rettegés és a félelem. Hogy életét megóvja, a nyergében hátradől, lábainak nyomásával pedig ágaskodásra és irányváltásra kényszeríti lovát. (9. kép)

9. kép: A bánhidai csata vázlatának részlete (fotó: Görbe Márk)

Abb. 9: Ein Detail des Gemäldeentwurfes der Schlacht zu Bánhida (Foto: Márk Görbe)

A vázlaton a legszembeütőbb az átlós kompozíció: minden jelentősebb cselekmény a képtér bal alsó sarkától a jobb felső sarka felé húzódó képzeletbeli vonal mentén csoportosul. Itt kapott helyet a vezérek párviadala, amely jelenet a végső változatnál látható megoldáshoz képest kevésbé hangsúlyos. A vázlaton Árpád mögött nemcsak a magyar sereg lovasai, hanem az ellenség vitézei is látszanak. A kép középpontjában a tépett vörös lobogóért dulakodó sisakos magyar dalia és a duzzadó izmú szláv vitéz harca hitelesen ábrázolt. Mellettük a lova zablájába kapaszkodó, földre kerülő harcos alakja különösen érdekes részlete a festménynek. A kép bal alsó sarkában a csata frontvonala felé vonuló robusztus, vikingszerű, hatalmas szláv férfiak csoportja látszik dárdákkal és alabárdokkal felfegyverkezve. (10–11. kép)

Az előtérben elsőként egy férjét védő szláv aszszony alakja tűnik fel, akinek ölében fekvő hitvesére egy bajszos magyar vitéz támad. Mellettük egy hason fekvő halott harcos és egy ló teteme látható, amelyek színei kontrasztot képeznek a talaj világoszöld fűfoltjaival. A növények közt heverő pajzsok és fegyverek szinte csendéleti részletei a képnek. A legelől középen, a nézőknek félig háttal álló szláv férfi alakja is jól eltalált: a szívéhez kapó, lándzsáját a kezéből kiejtő harcos életének utolsó pillanatait láthatjuk. A háttérben is folyik a harc, a festmény bal oldalán hátul szintén lovas magyarok és szlávok vad csatája bontakozik ki.

10. kép: A bánhidai csata vázlatának részlete (fotó: Görbe Márk)

Abb. 10: Ein Detail des Gemäldeentwurfes der Schlacht zu Bánhida (Foto: Márk Görbe)

A végső változattól erősen eltér a vázlat abban is, hogy ezen a szlávok többsége michelangelói, duzzadó izmú, titáni figura. Néhány alaknak – mint például a bal oldali csoportban lévő kiáltó férfinak, közepén az idősebb, bajszos, szakállas harcosnak és a bal oldali, fejét fogó, menekülő szlávnak – a megformálása minden bizonnyal reneszánsz festmények szereplői után történhetett. A magyarok elől menekülő, fejét lehajtó, kezével védekező alak például formabeli egyezéseket mutat Michelangelo utolsó ítéletet ábrázoló freskóján a Kharón csónakjában lévő rettegő, kopasz alakkal.⁴²

⁴² Michelangelo Buonarrotti: Utolsó ítélet. Sixtus-kápolna, Róma, 1547–1567, freskó, 43×48 méter.

11. kép: A bánhidai csata vázlatának részlete (fotó: Görbe Márk)

Abb. 11: Ein Detail des Gemäldeentwurfes der Schlacht zu Bánhida (Foto: Márk Görbe)

A vázlatra élénk és világosabb színek a jellemzőek, a világoskék ég fehér felhőkkel, a Gerecse arany-színben játszó oldalai és a friss zöld fű az előtérben mind Feszty kolorizmusát dicsérik. Lehet, hogy a végső mű tompább, sötétebb színei hangulatilag jobban illenek a jelenethez, de a vázlat mégis szemet gyönyörködtetőbb, elevenebb hatású. A festményen a táj fontos hangulatkeltő hatással bír, amelyet nem csodálhatunk, hiszen Fesztyt régóta a tájképi történeti festészet egyik jeles képviselőjeként tartották számon.⁴³

A két nagy történelmi képből először a *Zsolt eljegyzése* készült el 1898 májusában.⁴⁴ (12. kép) Ekkor Bihar vármegye kérésére az Országos Képzőművészeti Tanács bírálta a képet, és azt a megrendelőnek átvételre ajánlotta.⁴⁵ A megtekintést követően „az első benyomás hatása alatt” a bírálóbizottság tagjai (Benczúr Gyula, Gerlóczy Károly, báró Lipthay Béla, Lotz Károly, Ráth György, Stróbl Alajos) felkeresték Feszty Árpádot annak Bajza utcai villájában, és

12. kép: Zsolt eljegyzése, 1898. (színezett műlap, magántulajdon) (fotó: Szabó László)

Abb. 12: Die Verlobung von Zsolt, 1898. (Privatbesitz) (Foto: László Szabó)

⁴³ BALÁS PIRI 1932, 61.

⁴⁴ Levél Feszty Árpádtól Szunyogh Péter Bihar megyei alispánnak. Budapest, 1898. június 1. (MNL HBML IV. B. 404/a. 27. 367 – 1898. április 5.) Idézi: BÉRES 1972, 249–250.

⁴⁵ Jelentés a Bihar megyei közgyűlésnek Szunyogh Péter Bihar megyei alispántól. Nagyvárada, 1899. március 7. (MNL HBML IV. B. 404/a. 27. 43 – 1899. 8586/1899. sz.) Idézi: BÉRES 1972, 249–250.

személyesen gratuláltak neki a nagyszabású műhöz, amely mindannyiukat lenyűgözte.⁴⁶ A másik történelmi kép befejezése 1898 nyarára tehető.⁴⁷

Mivel Feszty azt szerette volna, ha két hatalmas – négyszer hat méteres – alkotása az „ország közvéleménye által is megbíráltatik”,⁴⁸ ezért 1898 őszén sor került önálló kiállítás keretén belül történt bemutatásukra a budapesti Múcsarnokban. November 6-án, a megnyitó előtti sajtófogadáson Feszty egy olyan érdekes, újszerű ötlettel színesítette az eseményt, amelynek „reklámértéke” is volt, és az ő festői kvalitásait is érzékeltette. A *Zsolt eljegyzése* képen a mátkatálban található kalács nem volt ugyanis megfestve, hanem helyén egy üres, fehér folt volt. A sajtófogadás közben megérkezett egy valódi kalács – természetesen a Kugler cukrászathoz –, amely modellként szolgált Fesztynek, aki ott helyben fejezte be a képet, majd az összegyűlt újságírókkal együtt elfogyasztotta a péksüteményt.⁴⁹ Az egybegyűltek – a cikkírást segítő – kaptak egy tanulmányt a festmények alapos leírásával, de ennek a nyomtatott prospektusnak a tartalmát ma már sajnos nem tudjuk pontosan rekonstruálni.⁵⁰

1898. november 7-én 11 órakor került sor a hivatalos megnyitóra, amelyen részt vett az „ösmert budapesti vernissage közönség”: a hazai közélet nevezetességei, az írói és művészi világ színe-java, köztük „különösen sok úri hölgy”. Az újságok a megjelenetek között említették báró Wlassics Gyula közoktatási minisztert, Perczel Dezső belügyminisztert, Zsilinszky Mihály államtitkárt, dr. Falk Miksa és Herczeg Ferenc országgyűlési képviselőket, Gerlóczy Károly alpolgármestert, Pejacevics Jolán és Tinka grófnőket, Hegedüs István és Navratil Imre egyetemi tanárokat, Rákosi Jenő, Fenyő Sándor, Bródy Sándor és Szokolay Kornél írókat, valamint Hegyi Aranka színésznőt.⁵¹

A tárlatot november 7. és 20. között lehetett megtekinteni a városligeti Múcsarnokban reggel 9 és este 7 óra között 30 krajcár belépti díj ellenében.⁵² A kiállítás a Múcsarnok előcsarnokából nyíló, egzotikus növényekkel díszített teremben volt, amely felülről kapta a megvilágítást. Az ajtóval szembeni falon helyezkedett el széles aranykeretben a két történelmi kép, a helyiség egyik oldalán a Triptichon (*Krisztus*

levétele a keresztről, Krisztus temetési menete, Sirató asszonyok Krisztus sírjánál) olajvázlata, a másikon 13 akvarell volt található, köztük több tájképvázlat.⁵³ A bejárat mellett egy nagy tükör helyezkedett el, amelyben visszatükröződtek a szemközti, nagyméretű festmények, ezáltal kissé ellensúlyozva a viszonylag szűk helyet, ahol a bemutató helyet kapott.⁵⁴

A kiállítás bezárását követően a két nagy képet elszállították a megrendelőkhöz. Komárom vármegye törvényhatósága az év december 31-én tartott közgyűlésén leplezte le a festményt az ülésteremben, amelynek karzati korlátját az teljesen eltakarta. Az ünnepségre Feszty Árpád mellett leutazott a fővárosból Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő, Bródy Sándor és Baditz Ottó. Antal Gábor püspök méltatta a művészt, aki erre meghatottan válaszolt. Délben bankettet tartottak a festő tiszteletére.⁵⁵

Az első világháborút követően Komáromot elszakították Magyarországtól, így *A bánhidai csata* című képet a vármegyeház ülésterméből múzeumba helyezték. Az I. bécsi döntést követően, 1938-ban visszakérült eredeti helyére. Itt is maradt egészen 1958 júniusáig, amikor a képtárrá alakított bajmóczi várba szállították. Itt állítólag egy szűk folyosón helyezték el, ahol nem is lehetett igazán megtekinteni. 1959 elején restaurálták.⁵⁶ Az 1970-es években került vissza a Duna Menti Múzeum dísztermébe, ahol napjainkban is látható.⁵⁷ (13. kép)

A bánhidai csata elnevezésű kép főbb elemeiben hasonlít a Tatán őrzött vázlatához, de részleteiben erősen eltér attól. Az alkotás a leghangsúlyosabb jelenete – némiképp jobban kiemelve, mint a vázlaton – itt is a két vezér összecsapása. Árpád és Szvatopluk alakja közelebb került a kép középpontjához, és jobban is érvényesül, ugyanis lovaikat nem takarja a többi szereplő.

Árpád aranyozott sisakot, páncélt és bőrcsizmát visel, egyik kezében aranyozott, kör alakú pajzsot, másik kezében széles pengéjű görbe kardot láthatunk. Vörös bélésű sárga köpenye, pompás csataménje és a díszes lószerszámok utalnak személyének fontosságára. A negyvenes éveiben járó, barna bajszos és szakállas vezér arca profilból látható.

⁴⁶ Budapesti Hírlap 18. évf. 304. sz. 9. 1898. november 3.

⁴⁷ BÉRES 1972, 249–250.

⁴⁸ Levél Feszty Árpádtól Szunyogh Péter Bihar megyei alispánnak. Budapest, 1898. június 1. (MNL HBML IV. B. 404/a. 27. 367 – 1898. április 5.) Idézi: BÉRES 1972, 249–250.

⁴⁹ LÁZÁR 1918, 123. Az egyik – még a küldönc érkezése előtt távozott – újságíró másnapi kritikája állítólag a következőt tartalmazta: „A Mester igen szerencsés ihlettel abból a fehér foltból indult ki, mely a kép közepét foglalja el és ahhoz hangolta az egészet.” Ezt az anekdotát idézi: PIRCHAN–SZALAI 1945, 144.

⁵⁰ Budapesti Hírlap 18. évf. 309. sz. 2. 1898. november 8.

⁵¹ Budapest 22. évf. 309. sz. 4. 1898. november 8.; Budapesti Napló 3. évf. 308. sz. 9. 1898. november 8.

⁵² Alkotmány 3. évf. 267. sz. 8. 1898. november 7.

⁵³ Budapesti Hírlap 18. évf. 304. sz. 9. 1898. november 3.

⁵⁴ Esti Újság 3. évf. 254. sz. 2. 1898. november 7.

⁵⁵ Országos Hírlap 2. évf. 360. sz. 9. 1898. december 31.

⁵⁶ PIM Kézirattár V.4985/20/Feszty István levelei Feszty Masának 12, 13.

⁵⁷ Feszty Árpád: *A bánhidai csata. 1896–1898, olaj, vászon, 410×600 cm, j.j.l.: Feszty Árpád, Duna Menti Múzeum, Komárno, Szlovákia, ltsz.: U-55.*

13. kép: A bánhidai csata (DMM ltsz.: U-55) (fotó: Szabó László)
Abb. 13: Die Schlacht zu Bánhida (DMM InvN.: U-55) (Foto: László Szabó)

Az aranyozott páncélt, vörös köpenyt viselő Szvatoplukot a félelemtől ágaskodó fehér lova hátán festette meg. A kezében lévő dárdát épp a megörökítés pillanatában vágta ketté Árpád egy határozott mozdulattal.

Árpád mögött lovas vitézeinek előretörő, megállíthatatlannak tűnő rohama látható. Legelől egy fehér lovon ülő, nyilazó harcos figyelhető meg, a ló nyakába akasztott számtalan tárgy – tegez, csikóbőrös kulacs – Fesztynek azt a szándékát igyekszik jelezni, hogy mindent tárgyat felvonultasson, amit a régi magyarok vélhetőleg használtak. Halmozásuk azonban nem szolgálja a kép átláthatóságát. A vitéz mögött számos sisakos fej látszik – a legtöbb alakot ijjal és nyíllal a kezében ábrázolta, ugyanis a források szerint ez volt akkor a magyarság legfőbb fegyvere és erőssége.

A magyar lovasscsapat tagjai Szvatopluk mögött is láthatóak, előrébb egy barna hátason ülő kopasz, bajszos, szakállas férfi bárdjával éppen lesújtani készül. Mögötte kivont karddal egy vitéz figyelhető meg, akinek karmozdulata inkább harcra buzdító, mintsem harcoló, ugyanis a magasra tartott kardja ölésre nem alkalmas, védtelenül hagyott felsőteste azonban annál jobb célpontként szolgál.

Velük és társaikkal szemben, a képmező bal szélén látható a lándzsákkal és kardokkal felfegyverzett szlávok gyalogos serege. A fűzött lábbelit, bőrmelényt, karpáncélt és abroncsos fejfedőt viselő harcosok legtöbbször szája nyitva van, ami arra utal, hogy harci kiáltással próbálják magukat lelkesíteni, és az ellenség bátorságát elvenni. Azonban látszik rajtuk, hogy inkább már csak a becsületért harcolnak, nem a győzelemért.⁵⁸ Az alakok kör alakú pajza a fejük fölött látható, ami arra utal, hogy így próbálják kivédeni a lovaikon föléjük magasodó magyar harcosok vágásait. Feszty azonban nem érzékelteti túlzottan gyöngeségüket, hiszen az nem válna a magyarok dicsőségére. A minél jobb átláthatóság kedvéért Feszty két sorba rendezte alakjait, amely csoportokat kiegészítette – a kép bal alsó sarka felől – a magyarok felé törő szláv harcosok csapatával.

A festmény előterében páros viadalokat jelenített meg, amelyek szereplői általában térdelnek vagy fekszenek, ami azért lényeges, mert így nem takarják el a hátrébb zajló eseményeket, és a csata terét is érzékeltetik. A kép jobb szélén egy nagybajszú szláv harcos emeli gyilkolásra szekercéjét, előtte a földön ősz magyar férfi hever, akinek ernyedte kezében lándzsa látható. Kifordult szemei a néző felé tekintenek.

⁵⁸ Hét 9. évf. 46/463. sz. 733. 1898. november 13.

Mellettük szinte ugyanez a jelenet ismétlődik, azzal a különbséggel, hogy a földre került ellenfél ez esetben a szláv, akinek életét felsőruháját – valamilyen oknál fogva – elvesztett felesége védi. A magyar vitéz haragvó arckifejezése éles ellentétben áll az asszony kétségbeesésével és riadalmával. Bár férje védelmében látható, mégsem érzékeljük alakjában a feltétlen odaadást és önfeláldozást, csak a riadalmat. Férje fojtogatástól tágra nyílt „harcsaszája” és arckifejezése a kép leggyengébb részleteinek egyike.

Szvatopluk lova előtt egy fejfedőjét fogó menekülő alak, mellette pedig a szláv zászlóért birkózó páros látható. A Szűz Mária és a gyermek Jézus képével díszített tépett vörös lobogót egy – a földön fekvő – hátulról ábrázolt magyar próbálja kicsavarni a fellelő idegen harcos kezéből. A zászlótartó díszes ruházata Feszty gondos viselettörténeti tanulmányairól vall. Hátérbb egyébként egy faragott bálvány is látható a szláv harcosok között, ami a kereszténység mellett továbbélő pogány hitvilágukra utal.

A kép előterében őszi perjével benőtt mező részletei látszanak a harcolók között. A fű közt halottak és eldobott fegyverek, pajzsok is hevernek. Az így kialakuló csendéletszerű részletek, valamint a női akt megbontják a kompozíciót, és elaprózzák a cselekményt, ezáltal elvonják a néző figyelmét a főjelenetről.⁵⁹

A festmény háttérében a Gerecse hegység sárgásbarnás színű, őszi erdővel borított magaslatai emelkednek. A legmagasabb részek közelében látható a csupasz sziklafelszín, és egyik helyen az ezt megszakító, ma is létező, természetes eredetű Szelim-barlang. A magaslat egyes részeit és a kép bal széle felé eső erdőrészleteket az őszi nap izzó reflexei világítják meg élesebben. A borongós, komor ég ólomszínű fellegei mögül csak bágyadtan dereng elő a nap fénye, a hatalmas hegyfok szinte tintakék sötétségbe burkolódik. A jobb oldalon látható fehérebb felhők hatásosan emelik ki az előttük látható – a csata utáni lakomára váró – köröző varjakat. A komor, sötét fellegek, az őszi nap megtört sugarai, a vörössesárga őszi erdők erősítik a jelenet hangulatát. A kritikusok által nagyra értékelt tájképi keret hangulatában kiválóan illeszkedik a festmény cselekményének mozgalmas voltaához, és erősíti azt.⁶⁰

Az alkotás a régebbi történeti kompozíciók középpontos elrendezését követi.⁶¹ Modern törekvésnek számít azonban, hogy a nézőt be akarja vonni a történetbe: arra törekszik, hogy a festmény olyan hatást keltsen, mintha a szemünk előtt zajlana az esemény.⁶² Ez a törekvése minden bizonnyal *A magyarok bejövetelétől* eredeztethető. A kompozicionális elemek változatossága és a mozgalmas esemény izgalmassá teszik a képet, azonban a néző figyelme elaprózódik miattuk, így az ábrázolás szétesővé válik.⁶³ Ezt talán csak az erőteljes ritmus ellensúlyozza, amely a kép egészét jellemzi.⁶⁴ Sajnáltni lehet, hogy a kiváló színezésű, érdekes alakokat felvonultató, áttekinthető kompozíciójú vázlatból a kivitelezendő nagy méret miatt széteső jelenetezésű, hagyományosabb formákat követő akadémikus festmény vált.

Ha Feszty Árpád bánhidai csatát ábrázoló két képét össze kívánjuk vetni a 19. században készült többi magyar csataképpel, nem vagyunk könnyű helyzetben, ugyanis ilyen méretű és mozgalmasságú harctéri jelenetet nemigen találunk a kor hazai festészetében.

A 19. század közepén Weber Ferenc, Weber Henrik, Szemlér Mihály és Orlai Petrich Soma neve fémjelez hasonló tárgyú festményeket, azonban ezek esetében a hadi cselekményekből általában csak egy statikus jelenetet festettek meg.⁶⁵ Carl Rahl követője, Than Mór több csataképet festett a század 50-es éveiben, ezekre azonban inkább a szertartásos, mint a lendületes előadásmód a jellemző.⁶⁶ Székely Bertalan sem a véres csatajelenetekben lelte kedvét, hanem ilyen tárgyú képein inkább egy kiragadott harci eseményt ábrázolt.⁶⁷

A 19. század derekától kezdve egyre nagyobb az olyan történelmi képeknek a száma, amelyek nem a tragikus múltat, hanem az egykori dicső kort mutatják be. Ennek egyik első megjelenése a Lotz Károly és Than Mór által készített, a Nemzeti Múzeum lépcsőházában található falképciklus (1874–1876). Benczúr Gyula is hasonló szellemben alkotott, a *Vajk megkeresztelése* (1873), illetve *Budavár visszavétele 1686-ban* (1885–1896) című művei lenyűgöző festői eszközökkel megalkotott színpadi jeleneteknek tűnnek.⁶⁸

⁵⁹ Budapesti Napló 3. évf. 308. sz. 1898. november 8.

⁶⁰ LÁZÁR 1898, 1.

⁶¹ BALÁS PIRI 1932, 61.

⁶² BALÁS PIRI 1932, 61.

⁶³ Hét 9. évf. 46/463. sz. 733. 1898. november 13.

⁶⁴ GERŐ–LONDESZ é.n., 65.

⁶⁵ AMBRÓZY 1940, 132. Orlai Petrich Soma: Guyon Rikárd honvédtábornok a nagyszombati csatában 1848. december 18-án (1869). Színes litográfia, 64×50,5 cm, Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Képcsarnok ltz.: 10.393.

⁶⁶ AMBRÓZY 1940, 134. Than Mór: A mohácsi csata (1856). Olaj, vászon, 200×400 cm, j.b.l. A. Than M. Paris 856, Keletiszlovákiai Múzeum, Kassa, Szlovákia. Than Mór: Nyáry és Pekry elfogatása (1853), olaj, vászon, 138,5×213,5 cm, j.j.l. Than Mór. Bécs 853, Magyar Nemzeti Galéria ltz.: 271.

⁶⁷ AMBRÓZY 1940, 140. Székely Bertalan: Egri nők (1867). Olaj, vászon, 39×58 cm, j.n., Magyar Nemzeti Galéria ltz.: 2795. Székely Bertalan: Zrínyi kirohanása (1885 körül). Vázlat, olaj, fa, 27×58 cm, j.n., Magyar Nemzeti Galéria ltz.: L.U. 66.10.

⁶⁸ RÉVÉSZ 2005, 108–109.

A bánhidai csatával azonos indíttatásból készített millenniumi festmények esetének többségében is a békés, statikus jelenetek dominálnak. Ide tartoznak Jantyik Mátyás Szegednek készített alkotásai (*Ferenc József árvíz utáni látogatása Szegeden*, *Mária Terézia szabadalmi levelének kihirdetése Szegeden*), Gyárfás Jenő V. László esküje című képe, valamint Körösfői Kriesch Aladárnak az 1542-es tordai országgyűlést ábrázoló festménye. A vármegyeiek felkérésére festett csatajelenetek is az adott esemény egyik békés (általában a győzelem utáni) jelenetét ábrázolják. Erre például szolgál Eisenhut Ferenc Savoyai Jenő herceg zentai győzelméről, Pállya Celesztin Salamon király cserhalmi győzelméről, valamint Pap Henrik Nógrád várának 1594-es visszavételéről festett képe.⁶⁹

Feszty kortársa és barátja, Vágó Pál a millennium idején több látványos és mozgalmas csataképet festett és *A magyarok bejövetelének* egyes jeleneteit is ő alkotta.⁷⁰ A személyes kapcsolat tehát magában hordozta annak lehetőségét, hogy Feszty tanulmányozza Vágó képeit és technikáját, és együttműködésük után pár évvel hasonló stílusú és dinamikájú képet tudjon alkotni. Lényeges különbség azonban, hogy a jelenetek elaprózottsága és a történelmi kutatások eredményeinek ábrázolásának kényszere miatt *A bánhidai csata* szétesőbb és nem olyan lendületes, mint Vágó hasonló témájú alkotásai. Ugyanakkor fontos eltérés, hogy Feszty képein az alakok jobban egyénítettek, mint a másik művész hasonló témájú alkotásain.

Mindenképp meg kell emlékeznünk arról, hogy nemcsak *A bánhidai csata* című festmény vázlata az, amely Komárom megyében Feszty Árpád millenniumi működéséhez köthető, hanem Tatabánya egyik jelképe, a bánhidai Turul szobor is. Ugyanis ennek ötlete ugyancsak a festőművésztől származik.⁷¹

A *Tata-Tóvárosi Híradóban*, valamint a *Komárom és Vidéke* című lapban megjelent cikkében Kisfaludy Mihály, környei néptanító vetette fel először a bánhidai csata emlékét megörökítő emlékmű felállítását. Feszty Árpád is támogatta a kezdeményezést, és levelet írt Sárközy Aurél, Komárom vármegyei főispánnak egy hatalmas turulszobor felállítása ügyében. Ez az irat már tartalmazta az emlékmű helyét, méreteit, hozzávetőleges költségét, valamint az ajánlott szobrász nevét is.⁷² Ez pedig nem volt más, mint Donáth Gyula, a festőművész jó barátja, akinek a szobor megalkotásához Feszty még mo-

dellt is adott: egy kitömött madarat, amelynek a története is érdekes.⁷³

Kovács Ákos kiderítette, hogy *A magyarok bejövetele* című ciklorámán tulajdonképpen Jókai Mór *Levente* című drámájának jelenetei elevenednek meg. Ebben a műben az I. felvonás 8. jelenésében olvasható, hogy „Fogadom e kardra, aki vérre szomjas / Hogy megvendéglem a keselyűk táborát.”⁷⁴ Az író ugyanis ezeket az állatokat nélkülözhetetlennek tartotta a csataterék felett, így Fesztynek is ajánlotta, hogy fessen dögkeselyűket a hullák fölé. Azonban a művész csak modell után dolgozott, ilyen madár pedig nem állt rendelkezésére. Lendvai Adolf, a Fővárosi Állat- és Növénykert akkori igazgatója sietett segítségére, és Szerbiából hozatott egy fakókeselyűt (*Gypus fulvus*). Az ezzel megbízott emberek azonban olyan lelkesek voltak, hogy hoztak Fesztynek egy szirti sast (*Aquila chrysaetos*) is. A madarakat kezdetben egy hatalmas vasketrecben tartotta Feszty a műtermében, majd lefetésük után az állatkertnek adta őket, ahol azonban rövid időn belül megdöglöttek, és kitömött formában végül újra visszakérültek a Bajza utcai palotába.⁷⁵ A műterem kandallójának tetőjén kapott helyet a keselyű, amelytől Fesztyné babonásan félt, és azt mondta, „azóta nehezednek bajok a házra, mióta az kiterjesztette rá sötét szárnyait.”⁷⁶ (14. kép)

14. kép: Feszty Árpád műterme a kitömött keselyűvel 1900 körül (forrás: FESZTYNÉ 1924.)

Abb. 14: Atelier von Árpád Feszty mit dem ausgetopftem Geier um 1900 (Quelle: FESZTYNÉ 1924.)

A kitömött madarakat adta kölcsön a festő Donáthnak, aki ezek felhasználásával készítette el 15 méter szárnyfeszávolságú, közel 800 kg súlyú tu-

⁶⁹ PRAZNOVSZKY 1984, 119; VOIT 1992, 33.

⁷⁰ Vágó Pál leghíresebb csataképei, amelyekből azonban mind *A bánhidai csata* után készült: Millenniumi díszfelvonulás körkép (1896–1898); Bem-Petőfi körkép (Jan Stykával és munkatársaival) (1898); A huszárság diadalútja pannó (1900); Budavár bevétele – 1849. május 21. (1906). (VÁGÓNÉ 2001, 14, 49, 56.)

⁷¹ DRAHOSOVA 1992, 57.

⁷² DRAHOSOVA 1992, 57.

⁷³ SZOMBATHY 1983, 40.

⁷⁴ KOVÁCS 1997, 34.

⁷⁵ SZOMBATHY 1983, 41.

⁷⁶ FESZTY-IJJAS 1966, 115.

15. kép: A bánkídi Turul archív felvételen (forrás: OSZK DKA)

Abb.15: Der Turul-Vogel in Bánkida auf einem Archivfoto (Quelle: OSZK DKA)

Görbe Márk

E-mail: gorbemark@gmail.com

rukszobrot, amelynek felavatása 1898 tavaszán lehett.⁷⁷ Később a budavári palota Hauszmann Alajos-féle átépítésénél a díszkerítés Duna felőli oldalára is felkerült ennek a turulszobornak egy kicsinyített mása (1905), ugyancsak Donáth Gyula munkája.⁷⁸ Mivel Feszty Árpád is közreműködött a királyi rezidencia díszítésében, elképzelhető, hogy ez is az ő kezdeményezésére történt.

Ezen turulok „ősatya”, a kitömött szirti sas, valamint a fakókeselyű a festőművész műtermében maradt egészen 1914-ben bekövetkezett haláláig. Ezután unokaöccse, Feszty István vette őket magához, aki később a révkomáromi iskola természetrajzi szertárának adományozta a preparátumokat,⁷⁹ ahol azonban valamikor az 1983 utáni időkben teljesen tönkrementek, így kidobták őket.⁸⁰

De a bánkídi Turul szobor továbbra is rendületlenül áll a Kő-hegy csúcsán, és koronáját magasra emelve, karmaival kardot markolva emlékeztet a magyar honfoglalás híres csatájára, valamint a millenniumi ünnepek lelkesültségére. (15. kép) A Kuny Domonkos Múzeumban lévő Feszty Árpád kép, *A bánkídi csata* vázlata is az egykori magyarok dicsőségét, valamint a 19. század végi erős nemzettudatot jeleníti meg. A két műalkotás ugyanazt vallja, mint Garay János költeménye:

„Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyűjt régi fénynél új szövőtnéket
S ha jelennek halványul sugára,
A régi fény ragyogjon fel honára!”⁸¹

IRODALOM

- AMBRÓZY 1940 Ambrózy Gy.: *A magyar csata-kép*. Budapest 1940.
BALÁS PIRI 1932 Balás Piri L.: *A magyar történelmi festészet a XIX. században*. Budapest 1932.
BARÁT 1951 Barát E.: *A honvédség házában*. Művelt nép II/1 (1951) 13.
BÉRES 1972 Béres A.: *Feszty Árpád két ismeretlen levele (Adatok Feszty Árpád művészetéhez)*. MűÉrt 21 (1972) 249–250.

- BOROVSKY 1907 (Szerk. Borovszky S.) *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen – Komárom vármegye és Komárom szabad királyi város*. Budapest 1907.
CSÖKE 1992 (Szerk. Csőke S.) *A bánkídi turul I*. Tatabánya 1992.
DRAHOSOVA 1992 Drahosova, S.: *Levéltári dokumentumok a Turul-emlékműről*. In: (Szerk. Csőke S.) *A bánkídi turul I*. Tatabánya 1992, 57–61.

⁷⁷ DRAHOSOVA 1992, 59–60.

⁷⁸ SZOMBATHY 1983, 41.

⁷⁹ SZOMBATHY 1983, 41.

⁸⁰ Feszty Béla szíves szóbeli közlése nyomán.

⁸¹ GARAY 1904, 213.

- FESZTY 1989 Feszty I.: *A Feszty-család története*. Tatabánya 1989.
- FESZTY-IJJAS 1966 Feszty M.–Ijjas A.: *Feszty Árpád élete és művészete*. Budapest 1966.
- FESZTYNÉ 1924 Feszty Á.-né: *A tegnap*. Budapest 1924.
- GALAMBOS 2007 Galambos É.: *Minárovics mesélő múzeuma – beszélgetés a múzeumalapítóval*. TMÉ 8 (2007) 12–27.
- GARAY 1904 Garay János válogatott költeményei. Budapest 1904.
- GERŐ–LONDESZ é.n. Gerő Ö.–Londesz E.: *Modern magyar festőművészek*. Budapest é.n.
- GYÜSZI 2009 Gyüszí L.: *Bánhida képeskönyv – Szemelvények Bánhida történetéből*. Tatabánya–Bánhida 2009.
- HEVESI 1896 Hevesi S.: *Képek, szobrok, rajzok*. Magyar Szalon XIII (1896) 552.
- JENEI 1956 Jenei F.: *A tatai vár*. Budapest 1956.
- KÉZAI 1896 Kézai S.: *A magyarok bejövetele*. Budapest 1896.
- KOVÁCS 1997 Kovács Á.: *Két körkép*. Budapest 1997.
- KÖVESDI 1999 Kövesdi M.: *Feszty Árpád: A bánhida csata*. Limes 1999/1 203–205.
- KÖVESDI 2002 Kövesdi M.: *A képzőművészeti gyűjtemény*. In: (Szerk. Fülöp É. M.–Kisné Cs. J.) *A tatai múzeum története*. Tata 2002, 105–114.
- LÁZÁR 1918 Lázár B.: *Írók és művészek között*. Budapest 1918.
- PIRCHAN–SZALAI 1945 Pirchan, E.–Szalai S.: *Művészek műhelytitkai*. Budapest 1945.
- PRAZNOVSZKY 1984 Praznovszky M.: *Művészsors a XIX. század végi Nógrád megyében (Kubányi Lajos)*. NMMÉ X (1984) 101–144.
- RÉVÉSZ 2005 Révész E.: *A magyar historizmus*. Budapest 2005.
- SIMON 1984 Simon M.: *Tervek és épületek (Kecskemét építésze a századfordulón a Bács-Kiskun megyei Levéltár tervanyagának tükrében)*. Cumania 8 (1984) 18–57.
- SZOMBATHY 1983 Szombathy V.: *Fakókeselyű+szirtisas=turulmadár*. Budapest XXI/3 (1983) 40–41.
- VÁGÓNÉ 2001 (Szerk. Vágó P.-né) *In memoriam Vágó Pál*. Budapest 2001.
- VOIT 1992 Voit K.: *A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. I–II*. MK 108. évf. (1992) 23–37.

EIN BLUTIGER TAG IN BÁNHIDA

EIN SCHLACHTGEMÄLDE VON ÁRPÁD FESZTY IN DER SAMMLUNG DES TATAER KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS MÁRK GÖRBE

Das Tataer Kuny-Domokos-Museum bewahrt ein grosses Gemälde von Árpád Feszty, einem der berühmtesten Maler des historisierenden Akademismus. Es stellt die Schlacht bei Bánhida in der Nähe von Tata dar, die in der Landnahmezeit stattfand. Die Ungarn besiegten unter der Führung von Árpád den slawischen Swatopluk und sein Heer. Im Jahre 1894 forderte der Vorstand des Komitats Komárom den Maler Árpád Feszty auf, dieses berühmte Ereigniss zu mahlen.

Zwischen 1894 und 1896 wurde der 2×3 Meter grosse Entwurf fertig, was zur Zeit in dem Tataer Museum zu finden ist. Dieses Bild wurde auch in der grossen Millenar Ausstellung vorgestellt. Árpád Feszty hat die 4×6 Meter grosse Endversion zwis-

chen 1896 und 1898 gemalt. Es befindet sich heute in Komárno (SK), im Prachtsaal des Donau Regionalmuseums. Zu gleicher Zeit malte Feszty auch ein anderes gleichmässiges Gemälde: es stellt die Verlobung von Zsolt, Árpáds Sohn dar. Der Vorstand des Komitats Bihar bat ihn, es zu malen. Nach dem 2. Weltkrieg verschwand dieses Kunstwerk.

Auch Feszty hatte die Idee, auf dem Tataer Kő-Berg eine riesige Vogelstatue zu errichten.

Der in dem Tataer Museum bewahrte Gemäldentwurf und die riesige Vogelstatue erinnern uns auf die großzügige Millenarfeier und auf das Talent von Árpád Feszty.

Übersetzt von János László

A KOMÁROMI FŐESPERESSÉG EGYHÁZI ÉPÜLETEINEK II. VILÁGHÁBORÚS KÁRAI

PERGER GYULA

Apor Vilmos, a Győri Egyházmegye 1941-ben beiktatott püspöke kinevezésétől kezdve¹ rendkívüli szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot. Magyarország háborús szerepvállalásának idején pedig – belső utasításaiban, levelezésében is² – megmutatkozott az a szemlélet, amely mintegy összegzésként, utolsó, 1945. február 14-én kiadott körlevelében szerepelt: „Szerettem volna végigjárni mind a sújtott szorongatott vidékeket és élőszóval vigasztalni minden egyest szeretett híveim közül, akik anyagi javaiban vagy testi épségében vagy épen emberi becsületében megkárosított, fosztogatott, megsebzett ez a szörnyű dúlás.”³ Bár a tervezett egyházmegyei körútra nem kerülhetett sor, Apor titkos csatornákon kért jelentést az egyes közösségek helyzetéről, a háborús károkról.⁴ A hadszíntérre vált egyházmegye keleti területéről, a Komáromi Főesperesség⁵ plébániáiról – a hadi helyzet miatt – alig érkeztek jelentések az Egyházmegyei Hatósághoz. Az ászári, bokodi, császári, csépi, dadi, szendi, vérteskethelyi összefoglalások is csak a püspök halála után készültek el;⁶ Grábics Henrik tatai kerületi esperes pedig csak 1945. július 21-én tehette meg jelentését. Eszerint: „Mint a tatai kerület esperese, mindig a nyári hónapokban a templom számadások kapcsán szoktam rendes esperesi jelentésemet megtenni. Az elmúlt 1944/45.-iki munkaévben már két rendkívüli jelentést terjesztettem be: az egyiket decz. 18-án 35 sz.(ám) a.(latt), a másikat a kerület első orosz megszállása után jan. 24-én 3 esp.(eresi) sz.(ám) alatt.⁷ Most csak az azóta felmerült egyházi problémákkal

foglalkozom. A kerület plébániáit és iskoláit – a nehezen elérhető vértestolnai és dunaalmási plébánia kivételével – egyéb közlekedési eszköz híján gyalog meglátogattam, de a két meg nem látogatott plébánossal is állandó levéli összeköttetésben voltam s ők eljöttek hozzám, hogy plébániájuk állapotáról referáljanak. A kerületi papság a megszállás alatt örökhelyén rendületlenül kitartott. Csak Pregler Mátyás agostyáni lelkész hagyta el nyáját, mi a községet annyira felingerelte, hogy visszajövedele a községbe lehetetlenné vált.”⁸

Mivel Grábics jelentése csak július végén született, abban inkább az (egyházi) élet újraindulására, az iskolák, a hitélet, a birtokok, a gazdálkodás újjászervezésére koncentrált. Elfeledkezett arról – amit már Apor körlevele is felemlített –, hogy „Zachara Gyula vértesszőllősi plébános a plébániája területén lezajlott harci események során szerzett sebesülése következtében folyó év január 22-én, életének 59., áldozópapságának 35. évében a tóvárosi kapucinusok rendházában az Úrban elhunyt.”⁹

A templomokban esett károk mellett Grábics arról is beszámolt, hogy „a legtöbb iskola megrongálódott. A szép, új, modern agostyáni iskola romhalmaz. A padokat a legtöbb helyen a megszállók elégették. A leszegényedett és sok helyen elnéptelenedett egyházközségek a helyreállítás költségeit nem bírják. Az áldozatoktól iskolai célra azért is húzódoznak a hívek, mert a hitvallásos iskolák jövőjét nem látják biztosítva. Tanítóink közül sokan elmenekültek, vagy hadifogságban vannak. (...) Több ta-

¹ Báró Altorjai Apor Vilmos püspöki kinevezési okmányát XII. Pius pápa 1941. január 21-én látta el kézjeggyel. Apor intronizálására február 24-én került sor Gyulán. Püspöki székhelyére, Győrbe 1941. március 1-jén érkezett meg.

² Erről számos irat, bizalmas utasítás és feljegyzés is tanúskodik. Az Apor által 1941. május 14-én „szigorúan bizalmas” megjelöléssel körözött, a plébániahivataloknak szóló levél szerint: „Folyó hó 22-ig kérek bizalmas jelentést a következőkre nézve: 1. A plébánia (filia) összlakosságának kb. hány %-a németajkú? 2. Megalakult-e a plébánia területén a »Volksbund«? 3. Hány tagja van? 4. Ez a szám a., hány százaléka a németajkú híveknek, b., ebből mennyi a katolikus, mennyi a más vallású? 5. Milyen hatása van a Volksbund működésének a., lelkieken, b., iskolában?” Egy másik – szintén szigorúan bizalmas – körlevelében tájékoztatta és kérte az egyházmegye papságát: „Tisztelendő Testvérek! Az orosz harctéren súlyos csapás érte magyar hadseregünket. A napokban hivatalosan is őszinte közleményben fogja tájékoztatni kormányunk a nemzetet. Szeretettel kérem a T. Testvéreket, hogy a megpróbáltatásnak idején fokozott atyai gondoskodással vegyék

pártfogásukba a háborús veszteségek által közvetlenül sújtott híveket és vigasztalják szent hitünk örök igazságával a szomorkodó szülőket, özvegyeket, árvákat és mindazokat, kik eltűnt hozzátartozójukért aggódnak.”

³ A Circulares 1945. évi kötetébe e körlevél nem került be. E körlevélből jelenleg az egyetlen kinyomtatott példány a Győri Egyházmegyei Levéltár Circulares sorozatának szálas anyagában lelhető fel.

⁴ Vö.: PERGER 2005.

⁵ Az egyházmegye területi beosztását Apor 1942-től oly módon határozta meg, hogy a Komárom megyei rész képezte a Komáromi Főesperességet, amely négy esperességet – Komáromi, Kisbéri, Tatai és Bánhidai – foglalt magában.

⁶ A legkorábbi, ászári jelentés is csak április 25-én készült el, a többi jellemzően május elején vetették papírra.

⁷ GyEL PL Egyházkormányzati iratsorozat 291/1945. Az irat lappang, csupán az iktatókönyv január 29-i bejegyzése tanúskodik annak egykori beérkezéséről.

⁸ PERGER 2005, 141–142; GyEL PL Egyházkormányzati iratsorozat 1065/1945.

⁹ GyEL PL Circulares 1945.

nítót leventeügy, vagy Németországba való kimenettel miatt nem igazoltak.”¹⁰

Hogy ténylegesen milyen állapotok uralkodtak az átvonuló front nyomán, azt legjobban talán Németh Pál esperes plébános 1945. április 25-én, Ászáron kelt jelentése érzékelteti: „Elzabrálták még a plébánia pecsétjét is. (...) Elvitték az egyházmegyei térképet. (...) 37 drb aszalt szilván kívül egy falat élelem sem maradt a házban. Persze zsír se, befőtt, vagy lekvár se. A baromfit egy szálig elvitték, stb., stb. Ruhám az maradt, ami rajtam volt. Egy viseltes reverenda, egy rossz téli nadrág, télikabát. A szennyesben néhány drb fehérnemű (szerencsétlenségünkre előtte héten volt nagymosás nálunk). (...) Egy éjjel kizavartak a lakásomból, mert a németek egy traktort hagytak az udvaromon, s ezek valóságosan üvöltöttek, hogy burzsúji pap traktor van. Hideg volt az éj, téli kabát nélkül ugrottam ki a kertből visszaosonva a kazalba ástam be magamat, ott virradt rám a hajnal.”¹¹ Horváth József május 2-án azt jelentette, hogy „a Bokodi róm.(ai) Kat.(olikus) templom még az egy hónapos januári ostrom alatt 5 ágyú és 2 aknatalálatot kapott. A bejárati kapu, összes ablakok teljesen tönkrementek. Tetőtorny, külső falak sok helyen megrongálódtak. A templom belseje azonban nem, úgyhogy használható rendszeren. Március 18-án reggel esett el a község, s ekkor kirabolták a templomot is egészen, még az oltárkövet és ereklyét is feltörték: oltárkő meg van, ereklye nincsen. Orgonát szétverték, sípokat kitörték, harmóniumot elvitték. Kelyhet, cibóriumot monstranciát összetörték, csak darabjai vannak meg. 1 fehér, 1 fekete kazulát, 1 albát, 1 karinget, 1 oltárterítőt sikerült megmenteni. Minden egyéb elveszett.”¹² Csépen „a templom három aknát kapott. A tornyot és oromzatot levitte. A tetőt megrongálta. Egy az ablakba csapott. A rámát szétörte. Az oltárképet és oltárt a szilánk megrongálta, de használható állapotban van. Egyházi ruhák eltűntek.”¹³ Dadon „a templom tetőzetét aknatalálat érte, mely nagy rést ütött rajta. A templom összes ablakai és a sekrestyéje kitörték. A főoltáron a tabernaculumot összetörték, a főoltárról az oltárkövet kivették és a szentereklyét a törmelék közt nem találtam meg. (...) Orgo-

nát is megrongálták, harangköteleket elvitték. Baldachint összetörték, Szt. Antal szobrot is talapzatán letörték.”¹⁴ „Az orosz katonák f.(olyó) évi március hó 19-től kb. két hétig tartózkodtak Szenden és Szákon. Ezalatt a templomainkba is betörték. (...) Az orgonákat, különösen a szákit nagyon megrongálták. Amiket elrejtettünk nagyobb részben megmaradtak, bár találtak is meg, mert folyton bor után ástak a plébánián.”¹⁵

Bokodon „mindkét tanítói lakás erősen megrongálódott, tanterem szintén.” Miután a „kántortanító katona, nem tudunk róla. (...) A III-IV. osztályt az egyik helyén maradt evang.(élikus) tanító” tanította.¹⁶ Császáron „az iskolák felszerelését részben elégették a német és magyar katonák. (...) A tanító Németországban van a hadseregben, a tanítónő pedig Tatán tartózkodik. (...) Mivel egyik tanítónk sincs itthon, a gyermekek a ref.(ormátus) Iskolába járnak s én oda járok át hittanra.” – írta Lengyel István plébános.¹⁷ Varga József csépi lelkész – mivel tanítója „nincs még itthon” – maga tanított.¹⁸ Dadon a „tanító katona, s így a gyermekeket a református tanító tanítja.”¹⁹ A tatai esperesi kerületben „tanítóink közül sokan elmenekültek, vagy hadifogságban vannak. A tanítás ennek dacára minimális mértékben megoldódott.”²⁰

Ahogy azt Grábics 1945 júliusában jelezte, a leszegényedett és sok helyen elnéptelenedett egyházközségek a helyreállítás költségeit nem bírták. A férfikéz hiánya és a pengő inflálódása mellett a térséget – a helyreállítás tekintetében is – érzékenyen érintette a német lakosság kitelepítése. Ahogy Eperjesi Ernő fogalmazott a környei helyzettel kapcsolatban 1948-ban: „Mivel a kitelepítések miatt az egyházközségi adó gyéren folyt be, nagyobb, még a szükséges javításokat sem tudtuk helyrehozni.”

Várgesztesen – Hamburger Antal plébános jelentése szerint – az „épületek helyreállítására eddig még semmit sem tudott az egyházközség fordítani, mert a nép szegény és alig van férfilakosság a faluban, amely nehezebb munkával is tudna keresethez jutni.”²¹

Mivel a háborús pusztításokról egykorú feljegyzések alig maradtak fenn,²² a károk számbavétele szempontjából rendkívül értékesek azok a jelentések,

¹⁰ PERGER 2005, 143; GyEL PL Egyházkormányzati iratsorozat 1065/1945.

¹¹ PERGER 2005, 133–134; GyEL PL Háborús kárjelentések 89.

¹² PERGER 2005, 134; GyEL PL Háborús kárjelentések 90.

¹³ PERGER 2005, 137; GyEL PL Háborús kárjelentések 92.

¹⁴ PERGER 2005, 138; GyEL PL Háborús kárjelentések 93.

¹⁵ PERGER 2005, 139; GyEL PL Háborús kárjelentések 94.

¹⁶ PERGER 2005, 135; GyEL PL Háborús kárjelentések 90.

¹⁷ PERGER 2005, 136; GyEL PL Háborús kárjelentések 91.

¹⁸ PERGER 2005, 137; GyEL PL Háborús kárjelentések 92.

¹⁹ PERGER 2005, 138; GyEL PL Háborús kárjelentések 93.

²⁰ PERGER 2005, 143; GyEL PL Egyházkormányzati iratsorozat 1065/1945.

²¹ Vö. a forrásközlés várgesztesi dokumentumával.

²² A térségből csupán a nagyigmándi Historia Domus maradt ránk. GyEL Plébániai és espereskerületi levéltárak (örökletetek). Nagyigmánd plébánia iratai.

amelyek az újjáépítés során, egyes püspöki körlevelek nyomán keletkeztek:

„A vallás- és közoktatásügyi miniszter 155.002/1947. I. fő. szám alatt folyó hó 21-én arról értesített, hogy az iparügyi minisztérium gondoskodni kíván a háborúban leszerelt harangok pótlásáról s e célból egyelőre mintegy 5 vagón harangércet bocsát rendelkezésre. A harangérc az egyházmegyeik között arányosan kerül szétosztásra. E célból a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kimutatást kér arról, hogy a háború alatt honnan, hány darab és milyen súlyú harangot szereltek le, továbbá hány darab s milyen súlyú harang maradt meg a templom birtokában. Felhívom a plébános urakat, hogy legkésőbb november 5-ig jelentsék az egyházmegyei hivatalnak, hogy az elmúlt háború alatt

a, hány darab s egyenként milyen súlyú harangot szereltek le,

b, hány darab s egyenként milyen súlyú harangot hagytak meg?

A jelentésben külön felsorolandók a plébánia területén lévő szerzetestemplomok harangjainak fenti adatai. A minisztériumban való igénylésnek, vagy közbenjárásnak semmi értelme nincsen. Ilyen kísérletektől mindenki tartózkodjék. Az iparügyi minisztérium ezzel kapcsolatban arról is biztosította az egyházmegyei hatóságokat, hogy a templomok másirányú anyagkiutalását is biztosítani kívánja. Itt elsősorban az üveg, orgonasípok s hasonlók jönnek számításba. Ahol ilyen igények fennállnak, kérem ezeknek is sürgős bejelentését az igénylendő mennyiség pontos feltüntetésével.”²³

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. főosztályának 20.054/1948. számú rendelete nyomán a Győri Egyházmegye püspöke, Papp Kálmán körlevélben rendelkezett az egyház tulajdonában lévő épületek (még meglévő) kárainak felméréséről:

„Tudomás és további intézkedés végett közlöm a VKM. 20.054/1948. I. főoszt. számú rendeletét:

Ács

„39/1948. Az ácsi plébániahivataltól Főtisztelendő Egyházmegyei hatóság! Tisztelettel jelentem a körlevél 253. számú felszólítására a következőket:

I. Plébániánk területén levő egyetlen templomunk a háború alatt bombarobbanás következtében 8.000 Forint kárt szenvedett.

II. A plébánia és a zárda károsodása 6.000 Forint.

»Tisztelettel felkérem a Főtisztelendő hatóságot, (...) szíveskedjék velem közölni azokat az adatokat, amelyek feltüntetik egyenként felsorolva az I. csoportban az egyes plébániák területén levő templomok és kápolnák, a II. csoportban az egyházi lakóépületek (püspöki széklakok, káptalani házak, plébániák, zárdák, kántor és harangozólakok stb.), továbbá a III. csoportban az egyéb intézmények (szemináriumok, kultúrházak stb. iskolák kivételével) háborús kárait röviden leírva (pl. elrobbantva, üvegei betörve stb.), a helyreállításra eddig mennyit fordítottak, 1948 január 1-én még milyen kár áll fent és ennek helyreállítása mennyibe kerülne forintban kifejezve. Budapest, 1948. évi január hó 4-én. A miniszter rendeletéből: Dr. Ignác László miniszteri tanácsos.« Felhívom az érdekelt plébánosokat, hogy a fentkért adatokat két héten belül az egyházmegyei hivattal közölni szíveskedjenek.”²⁴

A felhívás nyomán január 5-e és február 26-a között 89 jelentés érkezett be az Egyházmegyei Hivatalhoz, illetve közvetlenül a püspökhöz. Néhány jelentéshez mellékeltek a már korábban vagy párhuzamosan a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz elküldött beszámolókat is. A 89 iktatott jelentésből 28 a Komáromi Főesperesség egyházközségeinek káraitól számolt be. Bár e kárjelentések a háborút követően, két és fél év múlva keletkeztek, még így is alkalmasak az 1944–45-ös évben történt pusztítások érzékeltetésére. Már csak azért is, mert az Apor idejében készült jelentések közül csupán kilenc készült el, illetve maradt fenn, amely a Komáromi Főesperesség településeire vonatkozik.²⁵

Az alábbiakban – a korabeli egyházkerületi beosztást követve – szó szerint közöljük a plébániákról beérkezett kárjelentéseket. Az olvashatóság megkönnyítése érdekében csupán néhány, a gördülékény olvasást akadályozó vagy ma már nem egyértelmű rövidítést oldottunk fel () között.²⁶

KOMÁROMI ESPERESSÉG

I. A templom tetőzetének és betört ablakainak javítására költött az egyházközség 4.900 Fr-ot

II. A plébánia és zárda ugyanilyen rendbehozására 3.880 Fr-ot

Szükség volna még a

I. templom rendbehozására (torony!) 3.100 Fr-ra, a

II. plébánia és zárda rendbehozására 2.120 Fr-ra

Ács, 1948. február 11.

Mély tisztelettel: Szabó Árpád h. plébános.”²⁷

²³ GyEL PL Circulares 1947. VIII. 2916. 1947. október 30. Papp Kálmán megyés püspök. 58–59.

²⁴ GyEL PL Circulares 1948. I. 253. 1948. január 18. Papp Kálmán megyés püspök. 6–7.

²⁵ Vö.: PERGER 2005.

²⁶ A szövegben fel nem oldott rövidítések jegyzékét a tanulmány végén közöljük

²⁷ Gépelt, az ÁCSI PLÉBÁNIA PECSÉTJÉ-vel.

Bana

„A banai plébánia hivataltól.

6/1948 sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Tisztelettel jelentem, hogy a háború következtében, repülőgépről ledobott bombák légnyomása miatt a banai plébániatemplom tetőcserepezése nagyrészen és beázás miatt a tetőgerendázat és mennyezet kusrészen tönkrement, továbbá a templomtorony bádoggal burkolata is 1/3 részben feltépődött és a viharos szelek miatt tovább rongálódik.

Az egyházközség a templom tetőzet rongálódásait a maga erejéből 3400 Ft. költséggel már helyrehozta, több áldozatra azonban jelenleg nem képes.

1948. január 1-én még fennállt és most is fennáll a mennyezet és templomtorony helyreállításának szükségessége: ezen munkálatok elvégzése 2500 (kettőezeröttszáz) forintot igényelne.

Bana, 1948. február 6.

Mély tisztelettel Nagy Ferenc plébános.”²⁸

Komárom

„Plébánia hivatal Komárom.

344/1947.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal!

A VIII. számú körlevél 2916. sz. pontjára tisztelettel jelentem, hogy az elmúlt háború alatt:

a., Szent István templomunkból egy darab 1 mázsa 10 kg. súlyú harangot szereltek le, vittek el. (Jézus Szíve plébánia templomnak még nincs harangja.)

b., Három harangot hagytak meg. Súlyuk egyenkint: 2 mázsa 9 kg., 75 kg. és 27 kg.

Komárom, 1947. november 4.-én

Mély tisztelettel: Surányi Ferenc c. apát, esperesplébános.”²⁹

„Komáromi plébánia.

50/1948.

Jelentés

a VKM. 20.054/1948 I. főosztály számú rendeletére az egyházi épületek háborús káraitól.

I. Jézus Szíve plébánia templom öt aknabelővést kapott. Tetőzete súlyosan megrongálódott. Gránát be-

lövéstől a szentély fala átszakadt, a 7×14 méteres fal-freskó egy része lehullott. Az összes ablakok betörttek, az üvegtéglák belővéstől átfúródtak, különösen érzékeny a kár a bejárati nagy ajtók üvegajtójainál. A kórus mellvédjének faburkolata is elpusztult. Egyházi ruhákban is érzékeny a kár.

A Szent István templomnál kisebb a kár. Ablakai betörttek. A templom tetőzete megrongálódott. Egy kisebb harangja elpusztult.

II. A plébánia aknátalátok következtében a következő károkat szenvedte: tetőzete beszakadt, tetőcserepek fele elpusztult, tetőcsatornái leszakadtak, a megmaradt csatornák szilánkoktól átluggatva hasznavehetetlenné váltak.

III. Az egyházközségi „Kultúrház”-nak különösen érzékeny a vesztesége. Ajtajai, ablakai elpusztultak. Tetőzete nagy részben tönkrement. Padlója felszakítva. Vízlevezető csatornái is elvesztek.

Az egyházközség anyagi erejéhez mérten eddig körülbelül 30 ezer³⁰ forintot költött a károk részbeni helyrehozatalára. A teljes rendbehozatalhoz becslésünk szerint még legalább 30 ezer forintba lenne szükség.³¹ Egyes károk helyreállítási költségét, mint pl. a Jézus Szíve templom szentélye átszakadt klinker burkolatú falának és a nagy freskó helyrehozatalának költségeit még nem ismerjük.³²

Komárom, 1948. február 10.

Surányi Ferenc c. apát, esperesplébános, egyházközségi elnök.”³³

Mocsa

„180/1947. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal Győr Püspök-vár

Hivatkozással a VIII. körlevél 2916. sz. pontjára jelentem, hogy templomunkból 1 drb 310 kg-os harangot vittek el. Meghagytak 2 drb-ot: 610 kg és 176 kg. súlyban. A plébánia területéről más harangot nem vittek el.

A főt.(isztelendő) Egyhm.(egyei) Hivatal iránt mély tisztelettel: Nagy Péter plébános

Mocsa, 1947. nov. 5.én.”³⁴

²⁸ Kézzel írt, alul a plébánia elmosódott pecsétje.

²⁹ Gépelt, alul a KOMÁROMI ROM. KAT. PLÉBÁNIA HIVATAL körpecsétje.

³⁰ Eredeti jegyzet a lap alján: „Pl. Templom 15.000 forint”.

³¹ Eredeti jegyzet a lap alján: „templom 25.000 forint,

Szt Istv. templ. 1.500, 2.500 forint, Plébánia 2.500, 1.500 forint”.

³² Eredeti jegyzet a lap szélén: „+ 10.000 forint”.

³³ Gépelt, a KOMÁROMI ROM. KAT. PLÉBÁNIA HIVATAL körpecsétjével.

³⁴ Kézzel írt levelezőlap, rajta a MOCSAI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE.

„18./1948. sz.

Kimutatás a mocsai plébánia területén fekvő egyházi épületek háborús káraitól.

Az épület csoport szerinti megnevezése	Az elszenvedett háborús kár megnevezése	Az eddigi helyreállításhoz fordított összeg	1948. január 1-jén fennálló kár, és annak helyreállítási összege
I. csoport			
Mocsai templom	50%-os épületkár, belövé és robbanás, 90%-os felszerelési kár	32.000 Ft.	felszerelés pótlása kb. 20.000 Ft.
Csémpusztai templom	50%-os épületkár, elrobbantva, 90%-os felszerelési kár.	12.000 Ft.	felszerelés pótlása kb. 5.000 Ft.
II. csoport			
Tanítólakás Mocsai	30%-os épületkár, belövé.	2.000 Ft.	belövések kijavítása kb. 3.000 Ft.
Tanítólakás Csémpuszta	40%-os épületkár, robbantás.	500 Ft.	robbantási kár kijavítása kb. 6.000 Ft.

Mocsai, 1948. február hó 12-én
Nagy Péter plébános.³⁵

Nagyigmánd

„Rk. Plébániahivatal, Nagyigmánd.

143/1947

Nagyméltóságú Püspök Úr! Kegyelmes Atyám!

A VIII. számú körlevél 2916. sz. felhívására mély tisztelettel jelentem a következőket:

1., A nagyigmándi róm. kat templomból két (2) harangot vittek el a háború alatt. Az egyik 202 (kettőszázkettő) kg, a másik 98 (kilencvennyolc) kg súlyú volt.

2., Maradt két (2) harangunk. Egyik 328½ kg, a másik 45 kg súlyú.

Mély tisztelettel jelentem továbbá, hogy a nagyigmándi templomnak 10 (tíz) m² üvegre volna szüksége.

Maradok a Nagyméltóságú Püspök Úr iránt hódolattal:

Nagy József plébános

Nagyigmánd, 1947. nov. 3.³⁶

„Egyházi épületek háborús kárai

I.

Kisigmándi templom (filia) teljesen agyonbombázva. 1948. jan. 1-én még romokban. Helyreállítása 30.000 (harmincezer) forintba kerülne.

II.

1., Plébánialak 1945-ben kissé megrongálódott, ablaküvegek mind betörték. Eddigi rendbehozása 750 Ft volt. Teljes beüvegezése még 400 Ft volna.

2., I. sz. tanítói (kántor) lakás üvegei szintén betörték. Eddigi üvegezés 250 Ft, további üvegezésért 250 Ft-ra volna szükség.

3., II. sz. tanítói lakás üvegezése eddig 220 Ft-ba került, még 280 Ft-ra volna szükség.

Nagyigmánd, 1948. febr. 17.

Nagy József plébános.³⁷

Szőny

„A szőnyi rkath. plébánia hivatalától.

366/1947 sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Főpásztori körlevél kegyes intézkedésére (VIII. K. 2916. sz.) mély tisztelettel jelentem:

a., az elmúlt háború folyamán templomunkból 1 drb. 669 kg-os harangot vittek el;

b., maradt 3 drb (350 kg, 194 kg, 93.8 kg)

Az ügy érdemében teljes tisztelettel hangsúlyozom, hogy az elvitt (669 kg-os) harang az összhangban kicsi volt és gyenge. A helybeli reformatusok nagyharangja ½ hanggal erősebb és súlyosabb volt és a miénket egészen elverte! Azért a kath. hívek szándéka az, hogy legalább 7½ q nagyharangot veszünk, amint az első világháború alatt elvitt harangunk is

³⁵ Kézzel írt táblázatos kimutatás. Alján A MOCSAI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE.

³⁶ Kézzel írt, alján A NAGY-IGMÁNDI RÓM. KATH. EGYHÁZ PECSÉTJE 1898.

³⁷ Kézzel írt jelentés, alján A NAGY-IGMÁNDI RÓM. KATH. EGYHÁZ PECSÉTJE 1898.

volt. A többi kisebb harangot ahhoz kívánjuk igazítani.

Azért most 750 kg harangércet kérünk!

A Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak megújított mély tisztelettel kicsiny szolgálja:

Szekendy József tb. esperes, plébános.

Szőnyből 1947. év november hó 4-én.”³⁸

„A szőnyi rkath. plébánia hivatalától

58/1948 sz. Kimutatás – egyházi épületek háborús káraitól a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság

253/1948 sz. felhívására. (VKM. 20.054/1948. I. főoszt. rend. szerint)

	Kár (Ft)	Javítás (Ft)	1948. I.1.
I. Templom			
Bomba-robbanástól tetőcserép rongálás, ablakok betörve	6000	3000	3000
II. Lakóépületek			
Plebánián, kántorlakon tetőzet rongálás, ablakok, ajtók rongálása bombázások és katonai megszállás miatt	5800	2500	2300
III. Egyházteleki épületek			
Hosszantartó és ismétlődő katonai megszállások miatt...			
Gazdalakás-rongálás	2500	semmi	Mind
Cselédlakások: 25000 Ft romokban	25000	semmi	fennáll
Istálló romokban 15000 Ft	15000	semmi	sőt
Sertésól rom(okban) 6000 Ft	6000	semmi	idővel
Pajta romokban 10000 Ft	10000	semmi	mindig
Lábaspajta rom(okban) 12000	12000	semmi	több.
Nyári konyha rom(okban) 3000 Ft	3000	semmi	
Jégverem rom(okban) 2000 Ft	2000	semmi	
Kukorica-góré eltűnt... 2600 Ft	2600	semmi	
III. csoport összege	78100	-	78100

Kelt Szőny, 1948. év február 19.

Mély tisztelettel Szekendy József tb. esperes, plébános.”³⁹

KISBÉRI ESPERESI KERÜLET

Ászár

„165/1947. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

A 2916/1947. sz. felhívásra tisztelettel jelentem, hogy az ászári templomból 1944. március 27-én

a., egy darab 175 kg súlyú harangot szereltek le.

b., Megmaradt kettő darab: az egyik 300 kg, a másik 90 kg súlyú harang.

Templomunk részére tisztelettel kérünk az elpusztult ajtók, padok, ablakrámak pótlására faanyagot, a teljesen tönkrement ablaküvegek pótlására pedig 18 m² üveget.

Mély tisztelettel: Nyulász István adminisztrátor

Ászár, 1947. november 5.”⁴⁰

„30/1948. sz. ad 253/1948. sz.

Jelentés az egyházi épületek háborús káraitól.

I. Templom.

Az összes ablaküveg betört a légnyomástól, kb. 20 m² üveg kellene a helyreállítására.

A kórus feljáró ablakszárnya eltört a légnyomástól, Cca 24 m² tetőcserép lehullott és tönkrement. Toronyparkány bádoggzata megrongálódott. A templom előtti kereszt összetört, a templom bejárati ajtaja megrongálódott, a templom kerítése, kapuja teljesen összetört. A károk helyreállítására eddig 4500 Ft-t fordítottunk, szükségesnek látszik még 2500 Ft; ablakok, ajtók, falak rendbehozatalára.

II. Plébánia:

Aknabecsapódás következtében az épület tetőzete kb. 36 m² területen elpusztult, az összes ablaküveg, kb. 30 m² betört, a falak megrongálódtak. Helyreállítására eddig 6800 Ft-t fordítottunk, szükséges volna még 4700 Ft: ajtók, falak, tetőzet teljes kijavítására.

III. Kántorlakás.

Aknatalalat következtében a tetőzet cserepe és léce cca 80 m² területen tönkrement, a folyó mennyezete

³⁸ Kézzel írt, alul A SZŐNYI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE.

³⁹ Kézzel írt, alján A SZŐNYI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE.

⁴⁰ Gépelt, a lap alján a plébánia elmosódott körpecsétje.

felszakadt, a kert kerítése megsemmisült, a konyha-kert kerítését, kb. 150 folyómétert a németek elvitték, vagy elégették, a fal erősen megrongálódott, az ablaküvegek betörték, ajtók megrongálódtak, a kút vasszerkezetét akna találta. Helyreállításra eddig 2800 Ft-t adtunk ki, a további szükséglet 4200 Ft: tetőzet, ablakok, ajtók, kertkerítés csináltatására. Mély tisztelettel: Nyulász István adminisztrátor. Ászár, 1948. február 16.”⁴¹

Bokod

„80/1947.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság Győr.

A legutóbbi vonatkozó körlevél – rendelet értelmében tisztelettel jelentem, hogy a bokodi Róm. kath. plébánia templomból

1 (egy) drb. 90 kg. súlyú harangot szereltek le a háború folyamán.

Meghagyták a

1 (egy) drb. 200 kg.-os és 1 (egy) drb. 55 kg.-os harangot.

Hivatalos átvételi jegyzőkönyv községi igazolással birtokunkban van.

Jelentem továbbá, hogy a templom sekrestye teljes és rendes beüvegezéséhez 10 (tíz) m² üvegre volna szükségünk.

Bokod 1947 november 2-án.

Horváth János plébános.”⁴²

„Jelentés a Bokodi egyházi épületek háborús kárai-
ról:

I. Csoport. Templom háborús kárai.

a. Sok akna, ágyúlövéstől külső erősen sérült tető, torony is. Összes üvegek betörve, főkapu szétlőve. Egyházi ruhák legnagyobb része elhurcolva, szét-
tépve. Kelyhek is megsemmisítve. Orgona szétrom-
bolva.

b. Eddig fordítottunk: 2 kehely beszerzése 1.800 ft. Orgona helyreállítása 2400. Üvegezés és asztalos munka 1.100, ideiglenes bejáratra 250 ft. Összesen 5.500.

c. Fennálló kár. Főkapu helyreállítás 1200 ft. külső tatarozás 10.000 ft. Összesen 11.200 Ft.

II. Csoport. Lakóépületek. Plébánia. Akna és légnyomástól tető sérült, össz(es) üveg kitörve, kerítés, kút megsemmisülve, külső is egészen sérült.

b. Helyreállításra fordítottunk, ablakok 680 ft. tető jav.(ítása) 260. Kút 480. Összesen 1420 ft.

c. Szükséges még a kerítés és külső tatarozásra leg-
alább 6.000 ft.

Kántorlakás.

a., Akna és légnyomástól külső erősen sérült, egy része összeomlással fenyeget, összes ablakok, kerítés megsemmisült.

b., Helyre állításra fordítottunk, Ablakok 640 ft., tető 120 ft. Összesen 760 ft.

c., Szükséges volna még tető, épület és kerítésre leg-
alább 15-16.000 forint.

III. Csoport. Egyéb. Nincsenek.

Bokod 1948 február 20.án.

Horváth János plébános.”⁴³

Császár

„246/947.

Nagyméltóságú Püspök Úr! Kegyelmes Uram!

A circuláré 2916. számú rendeletére alázatos tisztelettel jelentem, hogy a császári templomból egy 180 kg súlyú harangot vittek el háborús célra. Megmaradt egy 300 és egy 90 kg súlyú harang.

Méltóságod kezét csókolva legcsekélyebb káplánja Lengyel István esperes, plébános.

Császár, 1947. nov. 1.”⁴⁴

„24/948.

Nagyméltóságú Püspök Úr! Kegyelmes Uram!

A circ.[ulares] 253. számú rendeletére alázatos tisztelettel jelentem, hogy a császári templom a háború alatt a következő rongálásokat szenvedte: 24 ablak-tábla betörtött, egy festett ablakot a légnyomás kiemelt és teljesen összetört, a repülő bombák a tetőzetet és a torony sisakját rongálták meg. A helyrehozatalra 16 métermázsza búzáat és 240 forintot költöttünk, de a festett ablakot megcsináltatni nem tudtuk. Helyreállítása 5000 forintba kerülne.

Nagyméltóságod kezét csókolva legcsekélyebb káplánja Lengyel István esperes-plébános.

Császár, 1948. febr. 3.”⁴⁵

Csép

„6/1948 sz.

Kimutatás

a csépi r. k. egyházközség épületeit ért háborús károkról, a végzett helyreállítási munkák költségeiről és a még fennálló hiányokról ad 253. sz.

A. I. Iskolakápolna tornya lelőve, homlokzat, oldalfalak aknatalálatot kaptak, ablakok ráomlása, üvegje összetörve, külső szárnyas ajtó használhatatlanná téve.

II. Kántortanítói lakás: tetőzet cserepei összetörve, aknatalálatok.

⁴¹ Gépelt, az ÁSZÁRI PLÉBÁNIA elmosódott PECSÉTJÉVEL.

⁴² Gépelt, alul a plébánia elmosódott körpecsétje.

⁴³ Gépelt, a Bokodi plébánia elmosódott pecsétjével.

⁴⁴ Gépelt, a CSÁSZÁRI R. KATH. PLÉBÁNIA HIVATAL körpecsétjével.

⁴⁵ Gépelt, a CSÁSZÁRI R. KATH. PLÉBÁNIA HIVATAL körpecsétjével.

Lelkészi lakás: Homlokzat, oldalfalak súlyos aknátalálások által összelöve, ablakok betörve, tetőcserep 50%-ban összetörve.

III. Nincs

B. Az elvégzett helyreállítás költségei:

I. Iskolakápolna 2458 Ft

II. Kántortanítói lakás 300 Ft

Lelkészi lakás 500 Ft

összesen 3258 Ft

C. Még fennálló hiányok:

I. Iskolakápolna: külső ablakozás, egy ablaktok, kettőnek javítása és átszerelése egy külső ajtó, bevakolás 1000 Ft

II. Kántortanítói lakás: Az egész lakás (5 ablak) külső üvegezése, hiányzó cserepek pótlása, kémény javítása 400 Ft

Lelkészi lakás: dupla ablakozás, egynek teljes pótlása, tető gerendázat kijavítása a hevenyészett megoldás helyett 350 Ft

összesen 1750 Ft

Csép, 1948. febr. 16-án

Szabó Béla egyhk. elnök, lelkész.”⁴⁶

Dad

„A dadi rk. plébániahivataltól.
108/1947. sz.

Nagyméltóságú Püspök Úr!

Mély tisztelettel jelentem, hogy az elmúlt háború alatt a dadi templom harangjai közül 1 drb 277 kgr. súlyú harangot szereltek le és vittek el. Megmaradt két harang. Az egyik súlya 490 kgr., a másiké 130 kgr.

Maradok Nagyméltóságú Püspök Úrnak engedelmes fia:

Nagy Ferenc plébános.

Dad, 1947. nov. 3.”⁴⁷

„A dadi rk. plébániahivataltól.
14/1948. szám.

Nagyméltóságú Püspök Úr!

Mély tisztelettel csatoltan felterjesztem a kimutatást az egyházi épületek háborús káraitól a V. K. M. 20.054/1948. I. főoszt. számú rendeletre.

Maradok Nagyméltóságú Püspök Úrnak engedelmes fia:

Nagy Ferenc plébános.

Dad, 1948. febr. 18.

2 drb csatolmány.”⁴⁸

Kimutatás

az egyházi épületek háborús káraitól a Dad-i plébánia területén.

V. K. M. 20.054/1948. I. főoszt. rendeletre.

I. Templom.

tetőzetten aknátalálások, ablakszárnyak megrongálódása, üvegek betörése, orgonának megrongálódása, síp hiányok, mennyezet beázása, külső fal aknátalálásoktól való megrongálódása, ereszesatorna pusztulása.

II. Plébánia épülete.

Tetőzetten aknátalálások, ablakok betörése, vakolat lehullása belső és külső részen.

III. Kántorlakás.

Tetőzetten aknátalálások, ablakok betörése, külső belső vakolat lehullása, falak megrepedése, falak beázása.

A helyreállításra eddig következőt fordították:

I. Templom 2060 Ft

II. Plébánia 650 Ft

III. Kántorlakás 1000 Ft

Az 1848. január 1-én még fennálló kárt és annak helyreállításához szükséges összeget a mellékeltlen csatolt költségvetés tartalmazza.

Dad, 1948. február. 18.

Nagy Ferenc plébános.”⁴⁹

Költségvetés:

a dadi rom. kath. Egyház megrongált középületeinek helyreállítási munkálataira.

Templom:

I. Templom külső falainak átrenoválása, kőpor simítással, állványozással, minden anyaggal együtt:

1170 m² á 5 frt 5850 frt

II. Torony javítás mint egyes tétel 300 m² á 10 frt 3000 frt

III. Főpárkányok helyreállítása állványozással stb. mint egyes tétel 4000 frt

Kőműves munka 13.050 forint + forgalmi és O. T. I. járulék cca 400 forint

IV. Belső hajó térben mennyezet javítás 200 forint asztalos munka és üveges munka átalány árban 1100 forint

Orgona javítása 1000 forint

Munkálatok összege 15750 forint

Plébánia:

Eddig végzett munkálatok számla értéke 500 forint

Most terübe vett munkálatok

Kőműves munka 200 frt, Asztalos m. 150 frt, Üveges 550 frt.

összesen 900 forint

Kántor lakás:

1., 65 fm. 0.40 m-es falban vízszintes szigetelés a padlóvonal magasságában, falfűrészeléssel, aláfalazással, anyaggal együtt 3500 forint

⁴⁶ Kézzel írva, RÓM. KAT. EGYHÁZKÖZSÉG CSÉP ovális pecséttel.

⁴⁷ Kézzel írt, alján a DADI SZ. EGYHÁZ PECSÉTJE.

⁴⁸ Kézzel írt kísérőlevél, alul a DADI SZ. EGYHÁZ PECSÉTJE.

⁴⁹ Kézzel írt, a lap alján DADI SZ. EGYHÁZ PECSÉTJE.

2., Belső pucolás az oldalfalak régi vakolatának át-cserélése, simára simítása, kétszer meszelve 171 alap négyzetméteren 2200 forint

3., Külső pucolás: Az egész épület 330 alap négyzetméteren eresz vonalig a megrongált vakolat kicserélése simára simítva, kétszer meszelve munkadíjjal anyaggal együtt állvány stb. 1100 forint

Összegezve: 3500+2200+1100=6800 forint

hozzá jön: forgalmi, O. T. I. stb cca 206 forint

Látható gyors üveges munka 11 m² 550 forint

Minden munka végösszege 24706 forint azaz huszonnégyezer hétszáz hat forint.

Dad, 1948. február 16.

Teljes tisztelettel

Katona János okl. kőműves mester. ép. vállalkozó.”⁵⁰

Kisbér

„A kisbéri rk. plébánia hivataltól.

36/1948. Hiv. sz. 253/1948. Egyházi épületek háborús kárai.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal!

Fenti sz. rendeletre tisztelettel jelentem a következőket:

I. A kisbéri templom:

Összes ablakai, amelyek közül négy művészi színes ablak volt, porrá zúztak. Falai több aknatalálattól és szilánkoktól sérültek.

Orgonája teletalálatot kapott és teljesen megsemmisült. Tetőzete is nagyon megrongálódott. Belső freskói és oltárképei is szilánkoktól sérültek.

Eddig öt ablakot megcsináltattunk közönséges üveggel keményfa tokkal 2000 Ft értékben.

Tető hiányzó cserepeit felrakattuk, és a falakon a nagyobb réseket befalaztattuk 600 Ft értékben.

Hátra van még a külső falak teljes vakolása 35.000 Ft értékben.

Egy teljesen új orgona 100.000 Ft értékben.

Tető teljes kijavítása és kenése 5.000 Ft értékben.

Két színes ablak kijavítása 25.600 Ft értékben.

Freskók kijavítása, és oltárképek restaurálása 6000 Ft értékben.

A Hántai Templom:

Ablakai betörték, tetőzete megrongálódott, külső falain vakolatleomlások keletkeztek. Orgonája teljesen tönkrement. Az ablakokat beüvegeztettük, a tetőhibákat kijavítottuk, az orgona helyettesítésére egy harmóniumot szereztünk cca 3370 Ft értékben.

Hátra van a külső tatarozás 10.000 Ft értékben.

Egy új orgona beszerzés 30.000 Ft értékben, amelyet tekintettel, hogy van, nem pótoltuk. Ruházat-

ban, főként fehérneműben érte mindkét templomot kár kb. 2000 Ft értékben, amelyet tekintettel, hogy van, nem pótoltuk.

II. Plébánia.

Aknatalalat és szilánk folytán úgyszólván vakolat nélkül áll. Összes ablakai kitörték. Tetőzete nagyon megrongálódott, kerítését kidöntötték és eltüntették. A külső ablakokat beüvegeztettük, az aknatalalat folytán támadt rést befalaztattuk 1.500 Ft értékben.

Hátra van:

Külső vakolat helyre állítása 14.000 Ft értékben. A

belső ablakok megcsináltatása 1.000 Ft értékben.

Belső javítások 4.000 Ft értékben. Kerítés megcsináltatás 5.000 Ft értékben.

III. Kántortanítói lakás.

Ablakai betörték teljesen. Ezek külső részét az iskolával együtt beüvegeztettük cca 300 Ft értékben.

Hátra van még itt is a belső üvegezés 300 Ft értékben.

A hántai kántori lakás ablakai betörték, amelyet már teljesen rendbe tudunk hozatni.

Kisbér, 1948. jan. 5.

Surányi Ferenc plébános.”⁵¹

Kocs

„Rk. plébániahivatal. Kocs. Komárom megye. 201/1947.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság. GYŐR.

A kocsi rk. plébániatemplomból elvitték a legnagyobb harangot háborús célra. Súlya 400 kg. volt.

Maradt kettő: 212 kg.-os és 120 kg.-os.

Kocs, 1947. nov. 4.

Dr. Péntek Kálmán plébános.”⁵²

„Rk. plébániahivatal. Kocs, Komárom megye. 32/1948

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak GYŐR.

Jelentés az egyházi épületek háborús káiról:

I. csoport: Plébániatemplom falai több helyen átlóve, illetve erősen megrongálva, tetőn két gerenda eltörve, két festett üvegablak teljesen kitörve, 8 ablaknál 50%-os kár.

II. csoport: Plébánialak 6 ablaka teljesen kitörve, 3 ablak 75%-os kár, 7 ablak 50%-os kár, beépített W. C. találat következtében teljesen összeomlott, 6 ajtó katonaság által részint elszállítva, részint eltűzelve, padló 9 négyzetméteren kiégetve, 3 vaskályha összetörve, illetőleg elszállítva.

⁵⁰ Kézzel írt árajánlat. Külzetén: „Költségvetés a dadi rom. kath. Egyházközség középületeinek helyreállítási munkálataira. U. M. kőműves, Asztalos, Üveges és állványozó munkanemekre. Küldi: Katona János

kőműves mester ép. vállalkozó. Bokod: Komárom m.”
⁵¹ Gépelt, a KISBÉRI EGYHÁZ PECSÉTJE 1848 elmosódott ovális pecsétjével.

⁵² Gépelt, kézzel aláírva, pecsét nélkül.

Kántorlakás: 3 ablaknak még a rámája is kilopva, 8 ablak üvegje teljesen összetörve, 3 ablaké részben, 7 négyzetméteres padlókar, előszoba cement burkolata teljesen feltörve, 2 ajtó szárnyai eltűzelve.

A plébánia melléképületeinél: 3 istállóajtó eltűzelve, 1 8 méteres birkaistálló bombatalálat következtében teljesen összedülve. Pajta tetején a cserepek 50%-os rongálódása a légnyomástól, a kert kőkerítéséből 10 méteres szakasz lebontva és elhordva útépitéshez, kukoricagóré lécei 50%-ban kitördelve és eltűzelve. A kántorlak melléképületei: istálló, tyúkól, disznóól, W. C. teljesen szétlőve, mindegyiknél 100%-os kár. Utca felől az ajtó, kerítés és kapu teljesen lebontva és elhordva. Kút betemetve. Falak erősen megrepedezve.

III. csoport. Ravatalozó helyiség teteje teljesen lelőve.

1948. január 1-ig részben készpénzzel, részben fuvarok és kézimunka vállalásával 12.500 Ft⁵³ értékben járult az egyházközség a károk helyreállításához.

A még meglévő károk helyrehozatalához kellene 8.000 Ft.⁵⁴

Kocs, 1948. február hó 17-én.

Dr. Péntek Kálmán plébános.”⁵⁵

Szend

„A szendi rk. plébánia hivatalától

184./1947

Nagyméltóságú és Főtitiztelendő Megyéspüspök Úr! Mély tisztelettel jelentem, hogy Nagyméltóságod 8. sz. körlevelét nem kaptam kézhez s csak most, hogy a 9. számút megkaptam érdeklődtem szomszédaimnál a nyolcadik sz. körlevél felől s így csak most tudom tiszteletteljes jelentéseimet megtenni az alábbiakra vonatkozólag:

Nagyméltóságod 2916. sz. szíves felhívására mély tisztelettel jelentem, hogy a most elmúlt háború alatt egy darab 278 kg súlyú, H hangú harangot szereltek le a szendi rk. plébánia templomból és két harangot hagytak meg: egy drb 586 kg súlyú G hangú harangot és egy drb 126 kg súlyú D hangú harangot.

S egyben mély tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a szendi plébániatemplom orgonájából 5 drb síp, a száki templom orgonájából pedig az összes sípok elkallódtak az elmúlt háború dúlásában.

Mély tisztelettel kérve a 8. sz. p.(üspöki) körlevél pótlását, Nagyméltóságod felszentelt jobbát csókolva s vagyok hódolatteljes, mély tisztelettel:

legkisebb papja: Póda János plébános.

Szend, 1947. dec. 6.-án.”⁵⁶

„A szendi rk plébániahivataltól.

24/1948. sz.

Kimutatás a szendi rk. plébánia területén lévő a., templomok b., egyházi lakóépületek és c., egyéb egyházi intézmények háborús káraitól:

I. csoport:

a., Szendi plébániatemplom: aknatalálat érte, homlokzatát s majdnem egész tetőzetét megrongálta, összes ablakait betörte, a háború áldozata lett a templom szép orgonája is, amelyet egyáltalán nem is lehet azóta használni. A templom 278 kgos H hangú harangját is elvitték háborús célra. Padok, oltárszekrény, villanybevezetés megrongálódott, miseruhák és egyházi felszerelések elvesztek. A helyreállításra eddig kb. 3500 Ft-t fordítottunk. Tetőzetet, ablakokat rendbehoztattuk.

1948. év január 1-én fennáll még a tönkretett orgona helyreállításának gondja és egy 278 kgos harang beszerzése, mely kb 12000 Ft-ba kerül. (Tizenkettőezer Ft).

b., Száki filiális templom: tetőzete megrongálva, belső berendezése részben összetörve, ablakai betörve, s a templom orgonája egészen tönkretéve a háborús események folyamán. A helyreállításra kb 3.000 Ft-t fordítottunk. Fennáll még 1948. év január 1-én egy templomi orgona beszerzése, amely kb. 8000 Ft-ba kerül. (Nyolcezer Ft)

II. csoport: A plébánia épület ablakai, ajtói és melléképületei szintén megrongálódtak a háborús események folyamán. Eddig kb. 700 Ft-ot fordítottunk helyreállításra.

1948. év január 1-én fennáll még a plébániaépület előcsarnokában az ablakramák helyreállítása s a melléképületek tetőzetének kijavítása, amely munkák kb. 1200 Ft-t igényelnek. (Egyezerkettőszáz Ft)

Szend, 1948. február 9-én

Póda János plébános.”⁵⁷

Vérteskethely

„Vérteskethelyi Rk. Lelkészsegtől

11/948

Főtitiztelendő Egyházmegyei Hivatalnak Győr

A 253/948. sz. rendeletre tisztelettel jelentem:

I. A vérteskethelyi templomot akna érte, amely tetemes kárt okozott. Orgona is megrongálódott, úgy-hogy hasznavehetetlen. 800 Ft-t fordítottunk a kijavítására, de még 10.000 Ft kellene.

II. Kántorlakást is akna érte: tetőzet, falazat megrongálódott. 3.000 Ft-tal ideiglenesen helyreállítottuk, még 5.000 Ft kellene erre a célra is.

15.000 Ft-os segéllyel az egyházközség épületeit helyre lehetne hozni teljesen. A csekély számú és sze-

⁵³ Eredeti jegyzet a lap alján: „Templom 1000 forint”

⁵⁴ Eredeti jegyzet a lap alján: „Templom 500 forint”

⁵⁵ Gépelt, aláírt jelentés.

⁵⁶ Kézzel írt, alul A SZENDI R. KATH. EGYHÁZ PECSÉTJE.

⁵⁷ Kézzel írt kimutatás, alul A SZENDI R. KATH. EGYHÁZ PECSÉTJE.

gény sorsú hívek a maguk erejéből a károkat kijavíttatni nem tudják. Eddig is erejükön felül segítettek.

Vérteskethely, 948. febr. 24.

Kóczán Lajos h. lelkész⁵⁸

11/1948 sz. Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak Győr.”

TATAI ESPERESI KERÜLET

Agostyán

„13/1948. Hiv. sz. 253/1948.

Agostyán község (Komárom m.) egyházi épületeinek háborús kárai.

1., Róm. kat. Templom.

Nyolc aknátalattól a torony súlyos sérüléseket, a tetőzet jelentős hiányokat szenvedett, a vakolás köröskörül megrongálódott, az ablaküvegek s részben keretek is összetörték. Helyreállítására a hívek adományaiból kettőezer Ft. fordítottatott.

Fennálló károk 1948. jan. 1-én: ablakhiány (üveg és keretek), fal- és vakolásrongálódás köröskörül, jelentős cseréphiány a tetőzetben. Teljes kijavításához szükséges összeg: 3200 Ft (háromezerkettőszáz).

2., Kántorlakás.

Jelenleg is még lakhatatlan. Udvarán bomba, tetőn aknák robbantak. Az ablaküvegek összetörték, a falakon és a tetőn légnyomásos károk vannak. Telepes község lévén a lakosság mindmáig nem tudott áldozatot hozni.

Helyreállítási költsége: 2100 Ft (kettőezerszáz).

Összes szükséglet:

1., Templomhoz: 3200 Ft.

2., Kántorlakáshoz: 2100 Ft.

5300 Ft. azaz ötezerháromszáz Forint.

Agostyán, 1948. II. 8.

Hubert János rk. lelkész.”⁵⁹

Dunaalmás

„Róm. kat. Plébániahivataltól Dunaalmás.

D. a J. Kr.!

206 szám/1947.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság Győr.

A napokban olvasták a híveim közül és hívták fel a figyelmemet arra, hogy a Gazdasági Főtanács birtokában van a háború folyamán elhurcolt harangok ércmennyiségének nagy része, és azt az egyházközségeknek visszaadja, díjtalanul, hogy újra önthessék hiányzó harangjaikat.

Tekintettel, hogy az egyházmegye egyik legjobban sújtott egyházközségéről és plébániájáról van szó, nagyon kérem a Főtisztelendő Egyházmegyei Ható-

ságot, legyen kegyes odahatni, hogy mi mindegyik egyházközségünk részére visszakaphassuk a szükséges ércmennyiséget.

Dunaalmás 119 kg. tiszta érc.

Neszmély 133.5 kg tiszta érc.

Amennyiben ez nem a püspökségen menne keresztül, kérek útbaigazítást, hova kell ez ügyben fordulni.

Mély tisztelettel:

Mészáros Antal plébános.

Dunaalmás, 1947. okt. 13.-án.”⁶⁰

„226/1947 sz.

Kimutatás a dunaalmási plébánia templomainak a háború alatt leszerelt és a megmaradt harangjairól.

A dunaalmási rk. templomból 1944. máj. 17-én

a., hadi célra 1 drb harangot szereltek le, súlya:

133.5 kg tiszta érc volt. Megmaradt volna

b., 2 drb harang, egyik 208 kg súlyú, a másik pedig

47 kg súlyú. De mivel a frontharcok alatt a tornyot

egészen összelőtték, ezen két harang is megrepedve,

kicsorbulva a romok közé leesett. A nagyobbikat 195

kg súlyban nagy nehézségek árán keservesen újra-

öntöttük. Most csak ezen 1 harangunk van, a másikat

még nem bírtuk újjáöntetni.

A neszmélyi (filiális) templomból hadi célra

a., ugyanakkor elvittek 1 drb harangot, tiszta érc sú-

lya 120 kg volt (leltár szerint 144 kg). Megmaradt

b., 2 drb harang, egyik 219 kg, a másik 60 kg súlyú.

Itt a toronynak csak felső részét lőtték le.

Alázatos tisztelettel Mészáros Antal plébános.

Dunaalmás, 1947 nov. 3.”⁶¹

„Róm. Kat. Egyházközség Dunaalmás. Komárom megye. Győri Püspökség.

Ad 46/1948

Kimutatás a dunaalmási rk. egyházközség épületeinek háborús káraitól (VKM. 20054/1948. I. főoszt. sz. rendelet végrehajtására.)

I. csoport: Templom.

Utcai harcok folyamán páncélos, aknavető, hajó-

ágyúk lőtték szét a tornyát, tetőzetét, eternitfedését,

gerendázatát, toronylépcsőt, összes ablakokat, üve-

gezést és kereteket egyaránt. A falak összes vakola-

⁵⁸ Kézzel írt, alul Róm. Kat. Önálló Lelkészség Vérteskethely 1944. ovális pecséttel.

⁵⁹ Gépelt, Agostyáni Róm. Kat. Lelkészség pecsétjével.

⁶⁰ Gépelt, alul RÓM. KAT. PLÉBÁNIA HIVATAL DUNA-ALMÁS körpecsétje.

⁶¹ Kézzel írt, alul RÓM. KAT. PLÉBÁNIA HIVATAL DUNA-ALMÁS körpecsétje.

tát és mély sebeket a falakba. A harangokat kettőt lelőttek, egyet a nyilas-kormány elvitetett.

Helyreállításra mennyit fordított az egyh[áz]-közs. [ég]

Pénzösszegben kifejezhetetlen. Az infláció idején kb. 6 hl. bort, 8-10 q búzát, egyházközségi hívek megfeszített két keze munkáját.

A Forint bevezetése óta: 1946-ban 600 Ft-ot, 1947-ben 2200 Ft-ot és 17 ingyen fuvar, több ingyen nap-számot.

1948. jan. 1-én még fennáll: Üvegezetlen ablakok. Hiányzó ablakszárnyak. Hiányzó 5 toronyablak. Hiányzó toronylépcső. Tetőzetgerendák szétlőve. Mintegy 2000 eternitpala, a templom köröskörül vakolatlan. Egy elhurcolt harang. Egy öntés alatt lévő harang, aminek öntésével a mester 3 éve hiteget. A falsebek, templomtető, sekrestye tető javítása, falak vakolása kívül, falsebek és vakolásjavítások belül. Templomajtó újjáépítése. Sekrestyeajtó újjáépítése. Erről a VKM.-ben részletes k(öl)t(sé)gvetés van kérelemmel együtt, erre szükséglet 10.000 Ft. (Tízezer forint.)

II. csoport: Plébánia:

Tetőzetet a légnyomás szétvitte. Cserépleszedés szükséges és visszarakás pótlással. Kémény leomolva. Ablaküveghiányok 8 m². Ajtó javítása, erősen sérült, záruk cseréje. (Feszegetve) Kapu szétlőve, kőkerítés és kapuoszloppal együtt. Fáskamra szétlőve, tetőzettel, gerendázattal együtt. Tetőgerendák szétlőve, kicserélésük szükséges. Előszobaajtó szétlőve, eltűzelve.

1948. jan. 1-én ez még mind fennáll, az előszobaajtó hiányt kivéve.

Szükséges: 2000 Ft. Kettőezer ft.

Kántorlak: Tető, vakolatolás, minden üveg kitörött, előszobaajtó ellopva.

1948. jan. 1-én fennáll: kisebb tetőjavítás szükségessége. Üvegezés, mintegy 5-6 m². Erre szükséglet: 1000 Ft.

Harangozólakás: Összes ablakok kitörve, tokok, szárnyak szétlőve, falak sebzettek, a tetőszerkezet a szilánkok által rongálódva. Vakolat teljesen leomolva. Konyhakövezet erősen rongálódva.

1948. jan. 1-én fennáll még: Ablakok pótlása. Szárnyak és tokok pótlása. Konyhakövezet javítás. falvakolás fele. Tetőzet újra átrakása, pótlása. Erre szükséglet mintegy 1200 Ft.

Az egyházközség a plébániára 1946-ban költött: 100 Ft-ot, 1947-ban 350 Ft-ot, a kántorlakásra: 1946-ban 200 Ft-ot, 1947-ben 400 Ft-ot, és a javadalma-

sok több napi saját munkáját, amikor az iparosoknak napszamosok helyett segédkeztek.

A harangozólakáshoz: 1946-ban mintegy 60 Ft-ot, 1947-ben 300 Ft-ot költött az egyházközség.

A helyreállítási szükségleteket az alábbiakban összegezzük:

Szükséglet a templomhoz 10.000 Ft.

Plébániához 2.000 Ft.

Kántorlakáshoz 1.000 Ft.

Harangozólakáshoz 1.200 Ft.

Összesen 14.200 Ft.

(Ez) minimális szept(ember)i költségvetés, bátran lehet 5.000 Ft-t hozzávenni még.⁶²

Szükségletünk még az elhurcolt harangunk helyett az érc visszautalása, melyet már mi az öntőnkől soha meg nem tudnánk venni.

Eddig semmi állam- v. egyéb segélyt nem kaptunk, a ref(ormátus)-ok sokkal kisebb kárral 8.000 F segélyt kaptak újjáép(ítésre) min(isztérium)tól múlt ősszel.⁶³

Dunaalmás, 1948. febr. 9-én

Bejczy Gyula egyh(áz)közs(égi) j(egy)ző. Mészáros Antal egyh(áz)közs(égi) elnök."⁶⁴

„RK. Plébániától. Dunaalmás.

Ad 46/1948 sz.

Kimutatás a dunaalmási rk. plébániához tartozó neszmélyi rk. templom háborús káraitól. VKM. 20.054/1948 sz. I. főoszt. rend. szerint.

I. Csopt.

A templom összes ablakai (üvegei) betörve, a torony fal feletti része teljesen lelőve. A torony oldalfala átlőve a kórusnál, orgona is megrongálva. A templom cserép tetőzet jó része lehullott és összetört a légnyomástól. Ajtózárak, perselyek feltöréssel tönkretéve. Eddig költött a helyreállításra az egyház:

1945-ben: Pénzben kiszámíthatatlan, mert folyton változó inflációs pengő gyűjtésekből, adományokból (cca 60.000 P.) ősz elejéig, valamint természetbeniekből történt a javítás; 58 l bor, cserép, gerendák, lécek stb. Ily módon a csonka toronyfalra gula tetőt tettünk. Kb. 1200 cseréppel befedtük a tetőt, belövést kijavítottuk.

1946-ban Ft-ban további kőműves munkára 260 Ft. templom ablak üvegezésre 730 Ft. költöttünk.

Hátra van még 2 m² toronyablakozás, a régi torony (4 kis gót stílusú tornyocskával) újjáépítése, 1 drb 150 kg-os elvitt harang beszerzése. Ismeretlen nagy összeg.

Dunaalmás 1948 febr. 16

Mészáros Antal plébános."⁶⁵

⁶² Utólag, kézzel a margóra jegyzett mondat.

⁶³ Utólag, a lap aljára kézzel jegyzett mondat.

⁶⁴ Gépelt, a kimutatás alján RÓM. KAT. PLÉBÁNIA HIVATAL DUNAALMÁS pecsétje.

⁶⁵ Kézzel írt, alján RÓM. KAT. PLÉBÁNIA HIVATAL DUNAALMÁS pecsétje.

Dunaszentmiklós

„A dunaszentmiklósi plébánia-hivataltól.

13/1948. szám

Kimutatás a dunaszentmiklósi plébánia egyházi épületeinek háborús káraitól.

I. csoport. Templom. A templom ablakainak üvege bombázás folytán betörve, és pedig: 23 m² ornament-üveg és 1 drb festett ablak.

II. csoport. Plébánia, kántorlakás. A plébánia és kántorlakás ablak-üvegei szintén túlnyomó részben betörve, kb. 18 m².

III. csoport. Egyéb intézmények. A fenti kár helyreállítására eddig mintegy 1.800 Ft-t fordítottunk. Az 1948. évi jan. 1.-én még fennálló üveg-kár helyrehozása kb. 1.600 forintba kerülne.

Dunaszentmiklós, 1948. febr. 12.

Reiter Mihály plébános.”⁶⁶

Neszmély

„Ad 46/1948 sz.

Tekintetes Magyar Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úr!

Alulírott, mint a neszmélyi Mária Raparatrix Zárda főnöknője eleget tenni akarván a VKM. 20.054/1948 sz. I. főoszt. nagyb.(ecsú) rendeletnek tisztelettel közlöm, hogy Neszmély, Komárom m.-ben levő zárdánk a front vonalban lévén több hónapon át, a következő károkat szenvedte

1. Az összes, több mint 200 m² ablak kitört a közeli nagy robbantások következtében.

2. Több súlyos belövés az emeleti részben végig átlukasztotta és ledöntötte a két tűzfalat és a közbeső közfalakat. Egy emeleti helység padlója s az összes ajtók össze voltak roncsolva.

3. A tetőzetről az összes pala leesett, eltört.

4. A kis harangtorony megrongálódott.

5. A ház előtti kertben levő kis lelkigyakorlatos ház falait kidöntötte és a tetőzetét levette a közeli híd-robbantás.

Ezekből a károkból eddig rendbe hozattuk a falakat, átmeszeltettük stukkaturóztattuk a plafonokat, megjavítottuk az ajtókat és beüvegeztettük az ablakokat, ideiglenesen, azaz rossz minőségű és igen hamarosan kicserélendő palával befedtük a tetőket a kis tornyot összesen körülbelül 25.000 forint költséggel. Azért körülbelül, mert sokat természetbeni értékkel vagy a billiós pénzsámítások idejében egyenlítettünk ki.

Hátra van még a zárdaépület külső rendbehozatala. Az eresz alatti stukkaturózás, a megrongált külső részek bemalteroztatása és az épület külső mesze-

lése, a csatornák jó részének kicserélése és sok forrasztás.

3-4 év múlva kicserélendő lesz a pala, mert már most is sok repedezik és átfolyat.

Ezekre a munkákra a mai árviszonyok mellett még szükségünk lenne legalább 20.000 forintra. Sajnos pénzzel nem rendelkezünk, kölcsönrel dolgozunk nem szabad és sehonnán sem várhatunk már segítséget.

Maradtam a Tekintetes Magyar Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úrnak mély tisztelettel

Sulek Júlia főnöknő Neszmély, Komárom m.

Neszmélyen, 1948. február 4-én.”⁶⁷

Szomód

„Szomódi plébániahivataltól.

6/1948 sz.

Kegyelmes Püspök Úr!

Az I. sz. Circuláre 253 sz. felhívására tisztelettel jelentem, hogy a szomódi egyházi épületek lényegesebb háborús kárt nem szenvedtek. Kisebb károk már helyre vannak hozva.

Igaz tisztelettel: Grábics Henrik esperesplébános.

Szomód, 1948. február 4.”⁶⁸

Tata

„216/1947. szám

Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr! Kegyelmes Atyám!

A legmélyebb tisztelettel jelentem Nagyméltóságú Megyéspüspök Úrnak, hogy a tatai elsőkerületi plébánia templomból 1944. március hó 27-én kettő harangot vittek el, az egyiknek súlya 1069 kg, a másiké pedig 787 kg. Megmaradt még kettő harangunk, az egyik 38q., a másik pedig 562 kg.

A plébánia területén van még a kálvária kápolna tornyában kb. 25 kg s a piarista atyák kápolnájában körülbelül ugyanilyen súlyú kisharang.

Jelentésem tudomásul vételét kérve maradok a Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr iránt a legmélyebb tisztelettel Gyirmóty Gyula plébános.

Tata, 1947. november hó 4.”⁶⁹

Vértestolna

„Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal Győr.

A VIII. sz. körlevél 2916 sz. felhívására jelentem, hogy az elmúlt háború alatt 1 drb 308 kg súlyú harangot szerelték le, 2 drb 136 illetve 37 kg súlyú harang pedig a háború folyamán ment tönkre, úgy-

⁶⁶ Géppel írt kimutatás. Az aláírás mellett Dunaszentmiklósi plébánia pecsétje, 1927.

⁶⁷ Gépelt, alul MARIA RAPARATIX ZÁRDA NESZMÉLY körpecsétje.

⁶⁸ Gépelt, pecsét nélkül.

⁶⁹ Gépelt, a TATAI EGYHÁZ PECSÉTJÉ-vel.

hogy a templom harangok nélkül van! A körlevél 6-án érkezett, ezért késik jelentésem.
Vértestolna, 1947. XI. 7.
Riegler Frigyes plébános.”⁷⁰

„Vértestolnai plébániahivatal
Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal Győr.
I. sz. körlevél 253. szám alatti felhívásra tisztelettel jelentem, hogy a plébánia területén lévő I. templom tornya leégett, harangjai elolvadtak, üvegei betörttek, tetőzete megrongálódott. Kápolna tetőzete megsérült.
II. A plébánialak üvegei betörttek, tetőzete megrongálódott, pajta leégett. Kántorlak üvegei betörttek és tetőzete szenvedett kárt.

Helyreállításra eddig fordítotak:
I. Templomra 350 Ft, Kápolnára 50 Ft.
II. Plébánialakra 150 Ft, Kántorlakra 250 Ft.
1948. január 1-én még a következő kár áll fent és helyreállításra kerülni:
I. Templomtorony helyreállítása, harangok beszerzése, tetőjavítás, falak vakolása. Kb. 25.000 Ft-ba kerülne.
II. Plébánialakon ablakok beüvegezése, tetőjavítás és pajtaépítés 15.000 Ft.
Kántorlakon ablakok javítása és beüvegezése 500 Ft.
Vértestolna, 1948. február 9-én
Angerer József adminisztrátor.”⁷¹

BÁNHIDAI ESPERESI KERÜLET

Kecskéd

„A kecskédi r. k. Plébániahivataltól Komárom m. 22/1948. sz. Tárgy: Egyházi épületek háborús kárai. Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal!
A ma érkezett I. sz. körlevél 253. sz. felhívására tisztelettel közlöm a következőket:
I. A kecskédi plébániatemplom tetőzete és tornyának teteje a több, mint száz akna- és gépágyú találat következtében teljesen elpusztult. A lövedékek a templom mennyezetét is 12 helyen átszakították. A szószerék is teljesen elpusztult. Ablak üvegei kivétel nélkül kitörttek, az ablakok farészei is súlyosan megrongálódtak. A templom egy hónapon át az első vonalban volt. Az orgona is hasznavehetetlenné vált. Az egyházközség hívei, anyagi erejük végsőkéig való megfeszítésével – minden idegen támogatás nélkül – 22.000 Forint értékben újjáépítette 1945. őszén az orgonát, a templom tetőszerkezetét (a fa részeket és a cserepet újjal pótolták), 1946-ban pedig az összes ablakokat.
1948. jan. 1-én fentálló károk: a torony tetőzete, a kilőtt falrészek, a lehullott vakolat és a szószerék pótlása. Ezek helyreállítása: 18.000 Forintba kerülne.
A község mellett fekvő Mária-kápolna tetőzete akna-találatok következtében súlyosan megrongálódott, ablakai teljesen elpusztultak a berendezéssel (oltár) együtt. Mivel a templom helyreállítása az egyházközség anyagi erejét teljesen kimerítette, ezt még nem tudtuk kijavítani. Ennek helyreállításához 4000 Forintra lenne szükség.
II. A plébánia épület tetőzete részben sérült meg aknataálat következtében, az összes ablakai teljesen

elpusztultak. A község egy hónapig feküdt a tűzvonalban!
A hívek adományából a tetőzet és az ablakok pótolva vannak 2000 Forint értékben.
A légnyomás következtében az épület belsejében megrongálódott falrészek pótlására, illetőleg kijavítására 2000 Forintra lenne szükség.
Az oroszlányi kápolna tetőzete, külső vakolata és ablakai rongálódtak meg. Az ablakok kijavítása a hívek adományából: 200 Ft értékben. A többi kár kijavításához 2500 Ft kellene.
Kecskéd, 1948. február 1-én
Dr. Farkas László plébános.”⁷²

Környe

„35/1948. A környei róm. kat. plébániahivatal.
I. A környei róm. kat. templom háborús kárai:
1. A templom cseréptetőzete 1944. dec. 24-től 1945. márc. 20-ig tartó harcokban egy bombától és több aknáttól súlyosan megsérült, 6000 drb hornyolt cserép összetörtött, 26 drb gerenda és szarufa darabokra tört, 2 helyen a mennyezet átlukadt, – toronyfalat és toronytetőt több helyen átlőtték – 50 m² ablaküveg teljesen összetörtött – templom déli oldala belövések által nagyon megrongálva, a vakolat leszagatva.
2. Javításokra következő összegeket fordítottuk:
A tetőzetet és mennyezetet teljesen helyreállítottuk 1945. június 30-ig. Kézi és ígás munkaerő ingyen, iparos munkadíj összesen 110.000 P-be került. 40 m² üveg, orgonajavítás, színes ablak javítás összesen 4.369.12 Ft.

⁷⁰ Kézzel írt levelezőlap.

⁷¹ Kézzel írt, alul Vértestolnai Róm. Kath. Plébánia pecsétje.

⁷² Gépelt, A Kecskédi Róm. Kath. Plébánia Hivatal körpecsétjével.

3. A következő károk állnak még fenn, kijavításuk az alanti összegbe kerül:

10 m² ablaküveg pótlása, 4 m²-es színes ablak, 1600 m² vakolat készítés, toronyfal és tető kijavítása: összesen: 38.160 Ft-ba kerül.

Környe, 1948. február 13-án.

Dr. Eperjesi Ernő plébános.”

„I. A környei róm. kat. plébániaépület háborús kárai:

1. A lakóépület tetőzetének cserepe több aknától találva 200 m²-en teljesen összetörött és a többi 250 m²-en is nagyon megrongálódott, úgyhogy állandóan hullik, a gazdasági épületek tetőzetén is 200 m² cserépkár van. 58 m² ablaküveg betörve.

2. A lakóépület tetőzetét ideiglenesen befőtük a megrongált pajta cserepével és mivel a kitelepítések miatt az egyházközségi adó gyéren folyt be, nagyobb, még a szükséges javításokat sem tudtuk helyrehozni.

30 m² üveg és üvegezési munkadíjra és kisebb ablakráma javításra 960 Ft-ot fordítottunk.

3. Javításra szorul a lakóépület tetőzetének 450 m²-en való átfedése új cseréppel, vakolás, gazdasági épületek kijavítása és 28 m² üveg beszerzése: Összesen: 18.800 Ft.

Környe, 1948. február 13-án.

Dr. Eperjesi Ernő plébános.”⁷³

Alsógalla

„Az alsógallai rk. egyházközség elnökétől.

38/1948. szám.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr! Hivatkozva Nagyméltóságod körlevelének 253/948. számú rendelkezésére, tisztelettel mellékelem a kért kimutatást. Egyúttal a legmélyebb tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy amennyiben az egyházi középületek renoválására segílyt kaphatnánk, nekünk, mind az egyházmegye leginkább rászorult egyházközségének juttatni szíveskedjék.

Maradok Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr iránt, a legmélyebb tisztelettel.

Alsógalla, 1948. február 14-én.

(?) egyházközségi elnök, plébános.

1 drb. melléklet.”⁷⁴

„Az alsógallai római katolikus plébánia hivataltól.

87/1948. szám Ad. 253/1948. p. sz. VKM. 20.054/48.

Kimutatás az alsógallai római katolikus középületek háborús káráról.

I. 1. belső templom.

Háborús kár: 14 akna és gránát telitalálat. A tetőszerkezet 40%-ban használhatatlanul tönkrement.

Két freskó a kupolákon részben leázott. Az összes ablakok 100%-osan tönkrementek (színes ablakok). 12.500 új cserép vált szükségessé. A vakolat teljesen lemállott. Toronyablakok tönkrementek.

Eddigi renoválás: A tetőszerkezetet teljesen rendbehoztuk, új cserepeket szereztünk, átrakattuk a tetőt, az ablakokat ideiglenesen fa és üveggel rendbehoztattuk.

Eddigi kiadás kb. 25.800 forint.

A teljes rendbehozatalhoz szükséges volna 50.000 forint.

2. új templom.

Háborús kár: A tetőszerkezet egy aknától folytán megsérült. Mivel a fedőanyag kátrány, nagyon sok szilánk akadt meg a fedőanyagban és ezért nagyon sok helyen ázik be. Az ablakok mind tönkrementek. A fal egy helyen megrepedt.

Eddigi renoválás: Az ablakokat teljesen rendbehoztuk. A tetőt egyszer javítottuk, de sajnos eredmény nélkül. Új tetőszerkezet és fedőanyag válik szükségessé. Eddigi kiadás: 1.600 forint.

A teljes rendbehozatalhoz szükséges volna 16.000 forint.

II. Egyházközségi lakóházak: Plébánia.

8 akna és gránát telitalálat.

Az ablakok és részben az ablakszárnyak tönkrementek. A tetőszerkezet megsérült. A cserepek tönkrementek. Az ajtók használhatatlanok. A kályhák részben eltűntek, részben rosszak. Az egész épület tatarozásra szorul. A melléképületek teljesen romokban vannak.

Eddigi renoválások: Az ablakok egy részét rendbehoztuk. A tetőszerkezetet és cserepeket rendbehoztuk. Eddigi kiadás: 1.800 forint.

Teljes rendbehozatalhoz szükséges: 18.000 forint.

I. számú kántorlakás fenntartója Tatabánya város, mely azonban eddig semmit sem csináltatott, holott a háborús kár jelentékeny.

II. számú kántorlakás: Ablakok tönkrementek, tetőszerkezet aknától folytán részben tönkrement.

Eddigi renoválás: tető ideiglenes rendbehozatala, ablakok teljes rendbehozatala. Eddigi kiadás: 700 forint.

Teljes rendbehozatalra szükséges 7.000 forint.

Az egyházközségnek fennevezett középületeire eddigi összes kiadása, amit részben gyűjtések útján, részben egyházközségi adó útján fedezett, 29.900 forint.

A középületek teljes renoválásához az egyházközségnek 81.000 forintba volna szüksége.

Alsógalla rom. kat. egyházközsége jelenleg abban a helyzetben nincsen, hogy nevezett középületeket saját erejéből megjavítani tudja. A front talán sehol az egyházmegyében olyan kárt nem tett, mint

⁷³ Gépelt, A KÖRNYEI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA HIVATAL pecsétjével.

⁷⁴ Gépelt, az egyházközség elmosódott pecsétjével.

Alsógallán. Az egyházközségi képviselőtestület az 1948-as költségvetésében csak 9.000 forintot tudott beállítani a középületeinek renoválásaira. Ez a 9.000 forint csak arra elégséges, hogy a középületeket ideiglenesen a rombadőléstől megóvjuk. Az egyházközség tehát segély nélkül a középületeit fönntartani nem tudja.

Alsógalla, 1948. február 14-én.

(?) plébános.”⁷⁵

Bánhida

„A Bánhidai R. K. Plébániahivataltól

137 sz./1947.

Nagyméltóságú Főtisztelendő Megyéspüspök Úr!

Alázattal jelentem, hogy az elmúlt háború alatt a bánhidai r. k. templomból két harangot szereltek le és vittek el, és két harangot hagytak meg.

Leszerelték és elvitték:

a., a „patrona Hungariae” felírású 323 kg-os harangot

b., a „Kis Szent Teréz” felírású 190 kg-os harangot.

Meghagyták:

a., a „Szent Mihály” jelzésű 688 kg-os harangot

b., Lélekarangot, melynek súlya 70 kg.

A nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úrnak hű fia:

Makk Béla esp. plébános

Bánhida, 1947. nov. 7.”⁷⁶

„48/1948 sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr!

Az 1948. évi körlevél 253. sz. pontjára vonatkozólag alázattal a következőket válaszolom:

A bánhidai r. k. plébánia területén levő egyházi épületek háborús kárai:

I. R.K. templomtorony összelőve a templom külső fele ablakokkal együtt. Összelőve az orgona, a templom belső fala.

1947-ben a plébánia munkássága és hívei a templomtoronyt, falakat, ablakokat 120.000 Ft értékben visszaépítették. A templom külseje ép.

A kár 1948. jan. 1-én még; a templom belseje és az orgona. Helyreállítások körülbelül 25000 Frt-ba kerülne.

II. Nagyobb kárt szenvedett a plébánia lak, káplánlak, tetőzete és ablakai, belseje, továbbá plébánia pajtája s óljai. A kár még ma is fennáll. Helyreállításuk körülbelül 20.000 Forintba kerülne.

III. Csoportbéli intézmények nincsenek.

A Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úrnak hű fia:

Makk Béla tb. esperes-plébános.”⁷⁷

Felsőgalla

„99/1947. szám.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

A felsőgallai rk. templom harangjairól a kívánt kimutatást itt küldöm. Hadi célokra 1 db. 129 kg. súlyú harangot szereltek le Szlezák Ráfael harangöntőmester, Rákospalotán, mint a m.(agyar) kir.(ályi) áll.(ami) Hadianyaggyár megbízottja 1944 március hó 18-án.

Felsőgalla, 1947. nov. 5-én.

Németh Gyula tb. kanonok, esperes-plébános.”⁷⁸

„35. szám./1948 Felsőgalla (Kom. m.)

Jelentés a V. K. M. 20.054/1948 sz. rendeletére az egyházi épületek háborús káraitól.

1., A felsőgallai rk. templomot kilenc találat érte; ágyúgolyóktól megrongálódott a tetőzet; egy akna a mennyezetet is áttörte s a templomban 1 padot összetört; megrongálódott még a torony toronyóra és az oldalfalak.

A mennyezetet 10.000 (tízezer) forintért kijavítottuk; a torony és oldalfalak renoválása anyagiak hiányában még hátra van; legkevesebb 15.000 forintba kerül.

2., Megrongálva az ellenség által a kálvária-kápolna is. Oltár, belső felszerelés teljesen lerombolva, oldalfala átütve; a nyíláson a benn tanyázó ellenség ki- és bebujkált.

Helyreállítása még teljesen hátra van; legkevesebb 10.000 (tízezer) forintba fog kerülni.

Felsőgalla, 1948. febr. hó 17-én

Németh Gyula tb. kanonok, esperes-plébános.”⁷⁹

Tatabánya VII. telep

„461/1947. sz.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak Győr.

Tiszteletteljesen bejelentem, hogy a háború folyamán a Tatabánya VII. telepi templomból egy 600 kgr. súlyú harangot vittek el.

(?) tb. esp.(eres) lelkész.

Tatabánya, 1947. nov. 4-én.”⁸⁰

Várgesztes

„Kimutatás a várgesztesi egyházi épületek háborús káraitól

I. csoport

Plébánia-templom kárai:

⁷⁵ Gépelt, a plébánia elmosódott pecsétjével.

⁷⁶ Kézzel írt, alján a plébánia elmosódott pecsétje.

⁷⁷ Kézzel írva, alul a RÓM. KATH. PLÉBÁNIA HIVATAL BÁNHIDA pecsétje.

⁷⁸ Kézzel írt, a lap alján A FELSŐGALLAI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE.

⁷⁹ Kézzel írt, a jelentésen A FELSŐGALLAI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE.

⁸⁰ Gépelt, alul elmosódott pecsét.

Összes ablakai bombázás folytán tokokkal együtt tönkre mentek, teljesen újak szükségesek. Költségvetés szerint 5000 Ft szükséges.

Templomtetőzet helyreállítására, cserepekre 1500 Ft szükséges.

templomajtókra 500 Ft szükséges.

A légiaknáktól megrongált falak helyreállítására 1000 Ft szükséges.

Összesen 8000 Ft szükséges.

II. csoport

Plébánia és kántorlak

A plébánia 2 kéménye lelőve, összes ablakai betörve, jelenleg üvegdarabokból összeállítva.

Helyreállítási költségük 1800 Ft.

A kántorlak helyreállítási költsége u. a. vagyis 1800 Ft.

Összesen 3600 Ft.

III. csoport

Egyéb intézmények nincsenek.

Az I. és II. csoportban felsorolt épületek helyreállítására eddig még semmit sem tudott az egyházközség fordítani, mert a nép nagyon szegény és alig van

férfi lakosság a faluban, amely nehezebb munkával is tudna keresethez jutni. A fent vázolt károk 1948. jan. 1-én fennálló károk.

Várgesztes, 1948. febr. 10.

Teljes tisztelettel Hamburger Antal plébános.”⁸¹

Vértessomló

„A vértessomlói rk. plébániahivataltól. 17/1948. szám.

A körlevél 253. számára vonatkozólag jelentem, hogy az egyházi épületek háborús kárai, üvegei betörve:

1., templom ablakai 5.000 Ft

2., kápolna ablakai 1.000 Ft

3., plébánia ablakai 3.000 Ft

4., kántorháza ablakai 1.500 Ft

A helyreállításra eddig semmi sem lett fordítva. A fennálló kár helyreállítása körülbelül ennyibe kerülne.

Vértessomló, 1948. február 12.

Lamberger János s. k. plébános.”⁸²

Perger Gyula

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: pergergyula61@gmail.com

A FORRÁSOKBAN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK

VKM, V. K. M.	Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium	cca	circa, megközelítően, körülbelül
sz.	számú	hl.	hektoliter
rk., r. k., róm. kat.	római katolikus	P.	Pengő
tb.	tiszteletbeli	fm.	folyméter
Kom.	Komárom	c.	címzetes
m.	megye	egyhk.	egyházközség
drb.	darab	q.	métermázsa
kb.	körülbelül	O.T.I.	Országos Társadalombiztosítási Intézet
Ft., ft., frt	forint		

IRODALOM

PERGER 2005 Perger Gy.: „... félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 3.) Győr 2005.

⁸¹ Kézzel írt kimutatás, alul a plébánia elmosódott körpecsétje.

⁸² Gépelt jelentés aláírás és pecsét nélkül.

SECOND WORLD WAR DAMAGES OF THE KOMÁROM ARCH-DEANERY
GYULA PERGER

During the Second World War Bishop Vilmos Apor remained informed about the spiritual and physical damages of the parish communities belonging to his diocese through secret and confidential reports. In his last official circular letter he mentioned his intention to visit each parishes of his diocese, so that his presence and words offer consolation to „every one of his beloved devotees whose health, belongings or human condition suffered damages, plunder or wounds by this terrible ravage”.

Unfortunately, due to the ongoing battles in the east part of his diocese and then his martyrdom interfered and he could not realise his intention. From the eastern areas of the diocese only 9 reports arrived at the Office of the Diocese in 1945 so, the fi-

nal survey of the war damages could be carried out only in 1947–1948 according to Decree 20.054/1948 of the Ministry of Religion and Public Education. From the 89 reports filed between 5th January and 16th February 28 reports arrived from the parishes of the Komárom Arch-Deanery. These reports were evaluated by Apor's successor, Kálmán Papp, but due to the communists' rise to power, in many cases he was unable to help effectively. At the same time, these documents provide unique historical sources for esteeming the damages of the clerical properties of the region.

Translated by Lajos Kovács

AZ ESTERHÁZY-NYÁRILAK BERENDEZÉSEIHEZ TARTOZÓ, FÁBÓL FARAGOTT, ARANYOZOTT CSILLÁR RESTAURÁLÁSA¹

NÉMETH ANITA JUDIT

A tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményében található az a hat csillár, amely az Esterházy-nyárilak berendezésének kiemelkedő darabja-it képezi. Egy részük a Kuffler-hagyatékából származik, ezek 1986-ban kerültek a gyűjteménybe. A két kristálycsillár közül az egyik négykarú 19. századi öntöttüvegtechnikával készült,² a másik a 19. század elejére datálható, ugyanilyen technikával gyártották, levél és csepp formájú üvegcsüngőkkel gazdagon díszített, háromkarú üvegcsillár.³ Szintén 19. századi

az a tízkarú, tűziaranyozott, hajlított technikával készült bronzcsillár, amelyet köszörültüvegtechnikával készült hasáb, lapocska és csepp formájú üvegcsüngők gazdagítanak.⁴ Megemlíthető még egy sárgaréz-ből készült,⁵ valamint a fából faragott, aranyozott csillárok közül egy hatkarú⁶ és egy tizenkét karú csillár.⁷ Az utóbbit is feltételezhetően üvegcsüngők díszíthették, de erre vonatkozó analógiákat nem találunk.

TÖRTÉNETI HÁTTER

A török elleni háborúkat követően a korábban elnéptelenedett tata-gesztesi uradalmat 1727-ben Esterházy József gróf vásárolta meg⁸ 343 524 ft-ért Krapff Gáspártól.⁹ Tata a 18. század folyamán a család birtokközpontjává és uradalmi mezővárossá vált. *„Ennek köszönhetően a következő évtizedekben megváltozott a város és a vidék addigi arcúlat, fejlődésnek indult és virágzó földesúri várossá lett.”*¹⁰ A tatai angolpark legmagasabb pontján 1783-ban épült meg az Esterházy-nyárilak, amelynek építtetője Esterházy Ferenc volt. A tervek elkészítése Grossmann József és Fellner Jakab nevéhez fűződik. A nyári kastély elkészültével a tatai nagy építkezések is lezárultak. A birtokközpont gazdasági épületekkel, templomokkal, kastélyokkal, iskolákkal büszkélkedhetett.¹¹

A 2000-es évek végéig a Kuny Domokos Múzeum kezelésébe tartozott a nyári kastély. Az 1960-as évektől itt helyezték el a könyvárat, a kiépülő adattárakat, illetve egyes gyűjteményeket is.¹² A múzeum iparművészeti gyűjteményének darabjait sokáig helytörténeti tárgyakként kezelték. Ezek a használati, berendezési tárgyak korábban csak egy-egy tematikus kiállítás elemeiként kerültek bemutatásra, önálló publikáció ritkán született egy-egy ilyen tárgyról. Az évtizedek során ezeknek a helytörténeti tárgyaknak gyűjteményéből alakult ki többek között a bútorgyűjtemény, amelynek ritka és szép tárgyai több kiállítóteret is megtöltöttek.¹³ Példaként a 17–

19. századból származó, díszes rokokó, klasszicizáló és biedermeier stílusú szekrények, asztalok, székek, komódok említhetők meg, mint kiemelkedő darabok, számuk eléri a 112-t.¹⁴ A grófi „Kiskastély” 2015 nyarára átfogó felújításon esett át, a renovált épületben kaptak helyet a restaurált berendezési tárgyak, bútorok mellett a csillárok is.

A projektben több restaurátor vett részt: Tóth Katalin restaurátor a két kristálycsillár restaurálását végezte. Kerti Károly György művész-restaurátor munkája a sárgaréz csillár, valamint Tóth Katalinnal együttműködve a tűziaranyozott fémcillár volt. Németh Anita Judit restaurátor első önálló múzeumi munkájaként a fából faragott, aranyozott csillárt restaurálta 2015. január és május között.

Ez utóbbi munkára a különböző szakterületeken jártas kollégákkal folytatott szakmai konzultációt követően került sor. Berendi Zolán asztalosmester főként a faszerkezeti munkálatokkal kapcsolatban, Kerti Károly György művész-restaurátor restaurálási szakmai szempontból segítette észrevételeivel a feladat elvégzését. Kövesdi Mónika művészettörténész pedig a műtárgyakkal kapcsolatos stíluskritikai szaktanácsadásban segédkezett. A művészettörténeti kutatás során talált minimális referencia miatt és az információk hiányában csak feltételezni tudjuk a bemutatott tárgy készítésének körülményeit. Kövesdi Mónika szerint az aranyozott csillár készítő-

¹ A műtárgy restaurálásában nyújtott segítségért hálás köszönettel tartozom azoknak, akik a tanulmányban név szerint szerepelnek.

² Ltsz.: 86.1.16.

³ Ltsz.: 86.1.19.

⁴ Ltsz.: 86.1.15.

⁵ Ltsz.: 73.3.1.

⁶ Ltsz.: 2015.1.1.

⁷ Ltsz.: 68.51.1.

⁸ KÖVESDI 2002a, 3.

⁹ KÖRMENDI 1984a, 7.

¹⁰ KÖVESDI 2002a, 3.

¹¹ KÖVESDI 1998, 153.

¹² FÜLÖP–KEMECSI–KISNÉ–KÖVESDI 2002, 10.

¹³ Több időszaki kiállítás mellett ez a gyűjtemény adja a gerincét a tatai vár egyik állandó kiállításának is. Lásd: KÖVESDI 2002a, 7–11.

¹⁴ KÖVESDI 2002b, 115–121.

se stílusának alapján a 18. század második felére datálható, azonban e kormeghatározásnak ellentmond a vezetékezés és a beépített világítástechnika. Kerti Károly György véleménye szerint a faragott karok készítechtechnikája alapján a műtárgy készítésének ideje későbbre, a 19. század végére, 20. század elejére tehető. Ezt a feltételezést támasztja alá az, hogy az említett faragványok szerkezetébe közvetlenül építették be a vezetékeket, illetve ezeket a csillártesthez rögzítő fémlamezt is.

Magyarországon az első település, ahol felgyuladt a villanyvilágítás, 1890-ben Mátészalka volt, a legkésőbbi pedig a Szabolcs-Szatmár megyei Bátorliget 1955-ben. A két időpont között eltelt évtizedekben az ország településeit fokozatosan látták el villamos energiával. Vilmos császár 1897-es magyarországi látogatására Budapesten a főbb útvonalak villanyvilágítást kaptak, míg ugyanezen apropóból Tatán – a világon először a teljes települést lefedő –

acetiléngázás világítás épült ki.¹⁵ Tatán már az 1900-as évek elején kísérleteztek az elektromossággal: a József-malomban villanyturbinát szereltek fel, amely az elképzelések szerint a malom és a szomszédos bór-gyár igényeit is ki tudta volna szolgálni, ez azonban végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.¹⁶ A villanyvilágítás 1912-ben indult el, ekkora alakították át az acetilénfejlesztő telepet villanyteleppé, és épült ki a város elektromos hálózata.¹⁷ Amennyiben a csillárt eredetileg villanyvilágításhoz tervezték, készítését ezen időpont utánra kell feltételeznünk.

Emmer András villanszerelő véleménye szerint a vezetékek valószínűleg a 20. század második feléből származhatnak, és feltételezhetően egyes vezetékeket ki is cseréltek egy korábbi beavatkozás során.

A (neo)barokk vonásokat hordozó csillár datálása és készítőjének személye az adatok hiánya miatt eddig ismeretlen.

A MŰTÁRGY ÁTVÉTELI ÁLLAPOTA (1. kép)

1. kép: Átvételi állapot

Fig. 1: State of the chandelier at the time of reception

Az összesen 32 elemből összeállított műtárgy előzetes feltételezés alapján hársfából készült, amit igazolt a későbbi feltárás. A faanyag meghatározásában Berendi Zoltán asztalosmester nyújtott segítséget. A díszesen faragott, aranyozott csillárt átvételkor vastag porréteg borította. A szennyeződésréteg alatt jól megfigyelhető volt az eredetileg aranyozott felületek bronzporos átfestése is. (2. kép)

2. kép: Átvételi állapot: a felülettől elvált alapozás és bronzporos átfestés nyomai figyelhetők meg a tárgyon
Fig. 2: State of the chandelier at the time of reception with visible signs of peeled-off surface and traces of bronze powder

A csillártesthez 6 darab, világítási célra kialakított „gyertyatartó” kar kapcsolódott egy-egy fémla-

¹⁵ FILEP 1982; KOVÁCS 2001, 59–61.

¹⁶ KÖRMENDI 1988, 35.

¹⁷ KÖRMENDI 1984b, 83.

mez segítségével, amelyeket közvetlenül a faragványok szerkezetéből kiindulva csavaroztak a csillár kör alapú felületéhez. Átvételkor a csillártest szerkezetileg közepesen jó megtartásúnak bizonyult. A hibák közt említhetők a gyengébben rögzített karok, valamint a több helyen nagyobb felületre kiterjedő elválások, feltáskásodások és hiányok a csillártesten, valamint a hozzá rögzített faragványokon egyaránt. Rovarkárosodásra utaló nyomok nem voltak láthatóak.

A karok közül az egyik faragvány törött volt, és csak a vezetékezés rögzítette a csillártesthez a lelő-gó elemet. További kettőt – a száradás és kötés után áttetszővé vált – műgyanta ragasztóval ragasztottak vissza a kör alakú fafelülethez a törött fémlemezekkel együtt, amelyeket egy-egy csavarral erősítettek meg. A fémlemezekon korróziós nyomok is láthatóak voltak. Több helyen a fa felületétől az alapozással együtt elvált hiányokat lehetett megfigyelni. Az eredetileg aranyozott felület néhol szembeötlő volt. A műgyanta ragasztó és a csavarok használata korábbi beavatkozásra engedtek következtetni.

Ezek a karokon egy-egy díszesen faragott rozettaformába ágyazott papír alapú, gyertyaimitációs világítás volt található. A faragványok szerkezetileg jobb megtartásúak voltak, mint a korábban említett karok. A rozetta formájú faragványokon is több helyen elválások és fáig terjedő hiányok voltak. (3. kép) A vezetékek állapotát villanszerelő ellenőrizte, véleménye szerint ezek megfelelő állapotúak voltak, ezért a csillár újvezetékelésére nem került sor.

A csillártesthez 3 függőlegesen kapcsolódó faragvány közül az egyik, eredetileg köldökcsapolással illesztett elemet szintén műgyanta ragasztóval rögzítettek vissza egy korábbi beavatkozás során, de a ragasztás pontatlanságából adódóan a másik kettőhöz képest kissé csavarodottan állt. A másik két faragvány könnyedén mozgatható volt a csaplyukban.

A RESTAURÁLÁS MENETE

Szerkezeti megerősítés

A restaurálás első fontos lépése a szerkezeti megerősítés volt. Ennek során, a portalanítást követően a leszakadt karok csavarozással visszakerültek a megfelelő helyre, a kör alapú felületre. A 3 függőlegesen kapcsolódó faragvány közül a két könnyebben mozgatható elemet leszereltük, ezeket a restaurálás végzetével visszahelyeztük. A harmadik, stabilan tartott faragványnak a csillártest tengelyéhez viszonyított csavarodásán nem tudtunk javítani, mert fennállt annak további károsodása.

Ezt követően az elvált és feltáskásodott felületek rögzítése Technobond D3 faipari ragasztó¹⁸ és víz

3. kép: Átvételi állapot: a rozetta formájú faragványon megfigyelhető a vastag bronzporos átfestés

Fig. 3: State of the chandelier at the time of reception with visible traces of bronze powder on the rosette shaped carvings

Az eredetileg aranyozott felületen átvételkor vastag bronzporos átfestés volt megfigyelhető. Ezek a nagy felületű (kb. 1–4 cm²-es) hiányokra is kiterjedtek, minderre feltételezhetően későbbi, javítási szándékkal került sor. A feltételezhetően enyvezéssel impregnált fa felületén világos színű, vastag, többretegű alapozás nyomai voltak láthatóak. Az eredeti alapozóréteg több helyen porlékonynak bizonyult, továbbá a hiányok mentén több elválás és feltáskásodás volt tapasztalható. Az impregnált alapozáson vörös színű polimentréteg nyomai voltak, amelyről több helyen lekopott az eredeti aranyozás. A domború felületeken többnyire fényaranyozás, a homorú felületeken matt aranyozás mutatkozott.

1:1 arányú keverékével történt, lakkbenzines beita-tás után, ami lehetővé tette a ragasztóanyag könnyebb behatolását az elvált felületek alá. Ezt követően szilikonpapíron keresztül néhány percig rögzítve tartottuk a visszarögzítendő felületet a jobb tapadás érdekében.

Tisztítás és feltárás

A restaurálás következő lépése a tisztítás és a feltárás volt. A fekete, kéregyszerű szennyeződések eltávolítása 03-as finomságú acélgyapotos áttöréssel történt. A vegyszeres feltáró próbák után a szuperkromofág használata bizonyult a leghatásosabbnak a

¹⁸ Polivinil-acetát bázisú diszperziós ragasztó.

maradék szennyeződés és a bronzporos átfestés sorvasztására és eltávolítására, a terpentines áttörlés mellett. (4. kép) A kör alapú fafelület tisztítása 5%-os háztartási szalmiákszesz használatával, terpentines áttörlés mellett történt.

4. kép: A faragványok tisztítás és feltárás után
Fig. 4: After cleaning and chemical treatment

A korrodált fémlamezek tisztítására, restaurálására is sor került. A vas merevítő lemezeket Korant rozsdáátalakító festékkel passziváltuk a mechanikus tisztítást követően.

Balsafa kiegészítések és a hiányok tömítése

A fa szerkezetében kialakult nagyobb repedéseket, hasadásokat balsafa spándlikkal egészítettük ki, ezek rögzítésére a Technobond D3 faipari ragasztó bizonyult hatásosnak. (5. kép) A ragasztóanyag 24 órás kötése után a balsafa kiegészítések felületből kiálló részeit a megfelelő plasztikai formára csiszoltuk.

5. kép: Szerkezeti megerősítés és balsafa spándlikkal történő kiegészítés
Fig. 5: Mending the cracks in the body with balsam wood scraps

A felületen az alapozás hiányait a kiegészítés előtt a tömítőmassza jobb tapadása érdekében a fafelületeken 7%-os nyúlenyvezéssel kellett előkezelní. A tömítéshez készített, 7%-os nyúlenyv és velencei kréta keverékéből álló alapozómassza többrétegű felhordására került sor az előző réteg szikkadását követően. (6. kép) Fontos szempont volt a vastag, többrétegű és „rugalmas” alapozás kialakítása a poliment réteg és a fényaranyozás polírozhatósága miatt.

6. kép: A faragványok a hiányok tömítése közben
Fig. 6: Filling the cracks in the carvings

Esztétikai helyreállítás

Az esztétikai helyreállítás során a simára csiszolt és sellakkal impregnált, tömített felületekre felvitt gyárilag iszapolt, vörös poliment rétegre fényaranyozás került. Az újonnan aranyozott felületeket sellak védőlakkozást követően 03-as finomságú acélgyapattal kellett koptatni, hogy illeszkedjenek a környezetükhöz. (7. kép) A matt aranyozott felületek esztétikai kiegészítése Schmincke arany akvarellretus alkalmazásával történt. (8–9. kép)

7. kép: A faragványok aranyozás közben
Fig. 7: Gilding of the carvings

8. kép: A faragványok az aranyozást és akvarell retusálást követően

Fig. 8: After the gilding and water colour retouch of the carvings

9. kép: A faragványok az aranyozást és akvarell retusálást követően

Fig. 9: After the gilding and water colour retouch of the carvings

A faragványok visszahelyezése és a villanszerelés

Az eltávolított faragványok visszahelyezése során a csapolással megoldott elemeket Technobond D3 faipari ragasztóval rögzítettük a megfelelő csaplyukban. A 6 rozetta visszahelyezése a villanszereléssel párhuzamosan történt. A régi, elkoszolódott, károsodott, papír alapú gyertyaimitációs világítótestek és izzók helyett is korszerű LED-ek kerültek beépítésre. (10. kép)

A faragványok visszahelyezését és a villanszerelést követően az aranyozott felületek sérülékenysége miatt a csillár nitrohigítóban oldott Paraloid B72 műgyanta zárólakkozást kapott.

10. kép: Kész állapotfelvétel

Fig. 10: After the restoration

A műtárgy környezetének klimatikus állapota

A restaurálás teljes menete alatt folyamatosan ellenőrizni kellett a műtárgy környezetének klimatikus állapotát. A klímaviszonyok ingadozását digitális termohigrométerrel (ELSEC 764) történő mérésekkel ellenőriztük, és az adatokat dokumentáltuk. A hőmérséklet és a relatív páratartalom ingadozásából adódóan a fa szerkezetében kialakult feszültségbeli eltérés esetenként az alapozás feltáskásodását és elválását, valamint a faanyag helyenkénti repedését eredményezte. Ezeket a károsodásokat a munkamerettel párhuzamosan ki kellett javítani.

A mérések során tapasztalt rendkívül alacsony relatív páratartalmat (17%) párástáással sikerült átlagosan 30–35%-ra megnövelni, azonban még ez az érték is az optimális 45–50%-os érték alatt mozgott. A klímaviszonyok ingadozása miatt bekövetkező kisebb szerkezeti károsodásokra (feltáskásodások, elválások, repedések) a jövőben is lehet számítani, amennyiben nem stabil klimatikus körülmények közé kerül a tárgy.

A csillárok elhelyezése a Kiskastélyban

Az Esterházy-nyárilak felújítása után, 2015 nyarán a restaurált csillárok eredeti helyükre kerültek vissza: az épület előterébe a kisebb méretű kristálycsillár, míg a nagyobb méretű a lépcsőházba. A recepció mennyezetét a kisebb méretű, fából faragott, aranyozott csillár díszíti. A nagyobb méretű, fából faragott és aranyozott csillár a díszteremben került elhelyezésre. A jobb oldali szalonban látható a sárgaréz hollandi csillár, a bal oldali szalonban pedig a kristálycsüngőkkel díszített tűziaranyozott fémcsillár.

Németh Anita Judit

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: anita.nemeth23@gmail.com

IRODALOM

- FILEP 1982 Filep A.: *Villanyvilágítás*. In: (Főszerk. Ortutay Gy.) Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest 1982, 562–563.
- FÜLÖP–KEMECSI–KISNÉ–KÖVESDI 2002 Fülöp É.–Kemecci L.–Kisné Cs. J.–Kövesdi M.: *A tatai múzeum története (1912–2002)*. In: (Szerk. Fülöp É.–Kisné Cs. J.) *A tatai múzeum története*. Tata 2002, 9–16.
- KOVÁCS 2001 Kovács Á.: *Játék a tűzzel*. Budapest 2001.
- KÖRMENDI 1984a Körmendi G.: *Tata története 1727-től a polgári forradalomig*. In: (Szerk. Körmendi G.) *Tata története II. 1727–1970*. Tata 1984, 7–44.
- KÖRMENDI 1984b Körmendi G.: *A szabadságharc bukásától az első világháborúig*. In: (Szerk. Körmendi G.) *Tata története II. 1727–1970*. Tata 1984, 106–127.
- KÖRMENDI 1988 Körmendi G.: *A tatai vizimalmok*. Tata 1988.
- KÖVESDI 1998 Kövesdi M.: *A tatai Esterházy-nyárilak dísztermének falképei*. Műemlékvédelmi Szemle 1998/1, 153.
- KÖVESDI 2002a Kövesdi M.: *Főúri élet a XVIII. sz-ban*. (Kiállításvezető a tatai Kuny Domokos Múzeum állandó kiállításához III.) Tata 2002.
- KÖVESDI 2002b Kövesdi M.: *Iparművészeti gyűjtemény*. In: (Szerk. Fülöp É.–Kisné Cs. J.) *A tatai múzeum története (1912–2002)*. Tata 2002, 10, 115–121.

RESTORATION OF A GILDED WOODEN CHANDELIER FROM THE ESTERHÁZY SUMMER RESIDENCE
NÉMETH ANITA JUDIT

The collection of the Kuny Domokos Museum in Tata includes six chandeliers, pieces of the former furnishings of the Esterházy Summer Residence. Some of the chandeliers belong to the Kuffler bequest and became part of the collection in 1986. The renovation of the Esterházy Summer Residence has been completed by the summer of 2015 and the building is once again the home of these works of art. One of the aforementioned chandeliers is a carved and gilded wooden one, which was restored between January and May as the first independent project of Anita Judit Németh.

The steps of the restoration have been the following: dusting and cleaning, strengthening of the structure, reapplication of the peeled-off layers of the surface, chemical treatment, cleaning of the corroded metal surface, mending the cracks in the body with balsa wood scraps, poliment gilding, golden water colour retouch, rewiring, replacement of the light bulbs with modern LED ones, application of a final laquer layer to the work of art.

Translated by Csaba Schmidt Mayer

NÉMET TÁRGYAK A NÉMET NEMZETISÉGI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSÁBAN (MÓDSZERTANI JEGYZETEK)

KUTI KLÁRA

A tatai Német Nemzetiségi Múzeumot 1972-ben alapították.¹ Ekkor három nemzetiségi bázismúzeum alakult az országban: Mohácson a(z akkori elnevezés szerinti) délszláv kisebbség, Békéscsabán a szlovák és román kisebbség, Tatán pedig a német kisebbség országos gyűjtőkörű bázismúzeuma. A tatai néprajzos muzeológus alapítástól kezdve Fatuska János volt. Az első kiállítás 1973-ban készült el, *Német telepések Komárom megyében* címmel, a Miklós-malomban. Bár az intézmény nyilvántartása több lépésben vált külön a Kuny Domokos Múzeum nyilvántartásától, a gyűjtemény működésének története nem értelmezhető a tatai múzeum nélkül. A közgyűjtemény 1975-ben önállósult. Ugyanebben az évben időszaki kiállítás készült a *Magyarországi németek lakáskultúrája* címmel. 1976-ban időszaki kiállítás nyílt *A magyarországi németek népművészete* címmel. (Ugyanekkor a Kuny Domokos Múzeum gyűjteményéből időszaki kiállítás nyílt a tatai fazekasságról.) Az intézményben ekkor kezdték meg a néprajzi adattár nyilvántartását. 1983-ban vált ki a német gyűjteményi anyag és költözött jelenlegi helyére, a Nepomucenus-malomba. Itt nyílt a második állandó kiállítás 1985-ben *Der grosse Schwabenzug* címmel. A következő években négy időszaki kiállítás került felállításra: *A magyarországi német népművészet* (1986); *Alsó-rajnai népi kerámia* (a duisburgi múzeum anyagából, 1987); *A magyarországi németek története* (1988); *Hartai parasztbútorok* (a tatai

várban, 1989). A tárgygyűjteményt kiegészítő német adattári anyag 1997-ben került külön leltárkönyvbe. Ugyanebben az évben nyílt a harmadik állandó kiállítás: *1100 év együttélés: Németek Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Ennek maradványai még ma is megtalálhatók az épületben. 2004-ben került visszavonásra a nemzetiségi bázismúzeum minősítés. 2012-ben szakmai besorolása szerint közérdekű muzeális kiállítóhely lett.²

Az intézmény működésére vonatkozó, megengedem vázlatos, alkalmasint hiányos kronológia képezi keretét ennek a módszertani naplónak, amelyben a német gyűjtemény létrejöttének, eredetének, illetve a gyarapodás elméleti és gyakorlati kereteinek megértésére törekszem. Végso soron arra az egyszerűnek tűnő kérdésre keresem a választ, hogy milyen tudomány- és intézménytörténeti konvenció alapján tartjuk gyűjteményünk tárgyait német tárgyaknak, vagy kissé őszintébben fogalmazva a kérdést, miért ezeket a tárgyakat tartjuk német tárgyaknak? Ebben a kérdésben benne rejlik az a reflektálatlan tény is, miért lehetett egyértelmű az 1960-as évek végén, hogy a nemzetiségi kultúrát bemutató közintézmény néprajzi jellegű múzeum lesz? Módszertani jegyzetemben három megközelítésben keresem a választ: a tatai múzeum néprajzi gyűjteményének magyar vagy német néprajzi tárgyainak (és adatainak) értelmezésével, a magyarországi néprajztudomány, illetve ki-

¹ „Auf Grund der mit dem Ministerium für Bildungswesen und mit dem Komitatsrat Komárom geführten Verhandlungen des Deutschen Verbandes im Jahre 1972 wurde dieses Museum in Tata begründet. Das Gebäude stand schon im Jänner 1973 zur Verfügung, das war die Miklós malom (...) Die planmässige Sammelarbeit des Museums begann im Herbst 1972. Bis 1976 haben wir etwa 2.500 volkshandliche Gegenstände aus deutschbewohnten Ortschaften der Komitate Komárom, Veszprém, Fejér, Pest, Tolna und Baranya gesammelt.” (KDM NNM Adattára: 27-79.) A NNM Adattárában található dokumentum datálatlan, szerzője jelzetlen, de minden bizonnyal Fatuska János összefoglalójáról van szó, amelyet 1976-ban írtatott. (A [Magyarországi] Németek [Demokratikus] Szövetsége, a Művelődési Minisztérium és a Komárom Megyei Tanács egyeztető tárgyalásai következtében múzeumunk 1972-ben alapult. Az épület, a Miklós-malom, már 1973 januárjában rendelkezésünkre állt. A szervezett gyűjtés 1972 őszén megkezdődött, és 1976-ig mintegy 2500 tárgyat gyűjtöttünk Komárom, Veszprém, Fejér, Pest, Tolna és Baranya megye németek lakta falvaiból. Fordította: KK.)

A tatai múzeum történetét bemutató kötetben közölt köszöntőjében Bíró Endre, az intézmény egykori igazgatója a következőképpen idézi vissza a Német Nemzetiségi Múzeum történetének kezdeteit: „1971-ben sikerült a Miklós-malomból megszerezni és helyreállíttatnom. Itt országos gyűjtőkörű német nemzetiségi múzeumot alakítottam ki, mivel ez még nem volt az országban. Kis részben szlovák és magyar anyagot is bemutatunk, remélve, hogy ezeknek később külön múzeumuk lesz. Érdekes, hogy politikai szempontból hányan támadták a Német Nemzetiségi Múzeum megalapítását, nem annyira a megyében, mint Budapesten. Azzal vádoltak, hogy Volksbund múzeumot akarok létesíteni. Szerencsére ezek a vélemények végül is kisebbségben maradtak és győzött a józan ész. (...) 1982-ben átvettük a Nepomucenus-malomból a Német Nemzetiségi Múzeum állandó kiállításával. (Remélem, egyszer lesz arra lehetőség, hogy – amit már a hetvenes években kitűztem célul – a Miklós-malomban magyar és szlovák néprajzi kiállítás lesz).» (FÜLÖP-KISNÉ 2002, 23–24.)

² KEMECSI 2002; továbbá az intézmény rendezetlen irattárából rekonstruált adatok szerint.

sebbségpolitika a gyűjtemény létrejöttében meghatározó paradigmáinak felidézésével, végül pedig a lehetséges továbbgondolás felvázolásával.

A tatai gyűjtemény bizonyos tárgyainak néprajzi tárgyként való meghatározása kettős erőterben jött létre: egyrészt mindmáig hat a gyűjtemény összetételére, az anyag csoportosítására és a kiállításokban megjelenő értelmezésre az egykori piarista gyűjtemény összetétele és leltárkönyvi csoportosítása.³ Az egykori előd tárgycsoportjai magukban hordozzák az önmagában is összetett intézmény intencióját: egyrészt az oktatásra jellemző teljességre törekvést és didaktikus aprólékosságot, másrészt azt a pozícióváltást, ami akkor következett be, amikor a gyűjtemény a trianoni határhúzás után Tata „*hagyományos, messzesugárzó kulturális és művészeti központ*”⁴ szerepét volt hivatva bizonyítani. A piarista gyűjtemény 1938. évi katalógusának beosztása – szobrok, festmények, metszetek, majolika- és cserépedények, céhemlékek, bútorok, órák és iparművészeti tárgyak, a később kialakított gyűjteményekkel kiegészülve – felismerhető a múzeum történetét gyűjteményenként bemutató kötet szerkezetében és a gyűjtemények ismertetésében.⁵ A piarista gyűjteményben az akkor néprajzinak nevezett tárgyak (két faragott támlájú székh, mángorló lapickák, bábsütő minták és egy borotvatok) a bútorok, órák és iparművészeti tárgyak csoportjában kerültek jegyzékbe. 1951-ben, amikor az állami múzeumot a piarista gyűjtemény alapjain, egészen pontosan annak maradványain, de annak nem jogutódjaként létrehozták, akkor innen kellett valamiféle önálló néprajztudományi koncepció mentén elindulni, a majolika- és cserépedények, illetve a céhemlékek csoportjával megtalálni a közös pontokat és a határjeleket. Az 1948 utáni társadalomértelmezés a tárgykultúrára, életmódra, művészetre úgy tekintett, mint a termelési viszonyok által meghatározott társadalmi viszonyok leképeződésére. Nem meglepő tehát, hogy a múzeumi tárgygyűjtemények a társadalmi rétegződés vélt vagy valós tükréeként formálódtak. A tatai provenienciájú fajansz, kerámia és cserépanyag gyűjteményi határjegye alkalmasint a tárgykultúra elit és nem elit rétegződése lett. A céh-történeti gyűjtemény esetében – miközben a mai napig elkülönül a többi néprajzi tárgytól, külön katalógust és külön digitális gyűjteményt képez – az ismertetőik nem a gyűjtemény létrejöttének és gyarapodásának elméleti kereteit, hanem a céhek történetét tárgyalják,⁶ ezért a helytörténeti vagy néprajzi gyűjteményhez való viszonya reflektálatlan maradt.

A néprajzi gyűjtemény fejlődését természetesen ugyanígy befolyásolta a mindenkori néprajztudományi felfogás, az, hogy mit tartunk a diszciplína feladatának, és ebben a feladatban milyen szerepet szánunk a tárgyakkal. Elvileg ezeket a koncepciókat a mindenkori néprajzos muzeológusok képviselték a gyűjteményben, természetesen egyéni kutatói és muzeológusi preferenciáik mellett. A néprajzi gyűjtemény létrejöttének és gyarapodásának történetét Kemecsi Lajos tekintette át 2002-ben, akkor, amikor majd egy évtizede dolgozott a gyűjteményben.⁷ Összefoglalása arra is rámutat, hogy minden elméleti keret mellett vagy ellenére a gyűjteménytörténet utólagos rekonstrukciója mindenekelőtt azon múlik, hogy a gyűjtemény mindenkori kezelője milyen gondossággal vezette a dokumentációt.

A korabeli néprajztudomány voltaképpen máig meghatározó, de legalábbis domináns történeti muzeológiai elvárásrendszerét két elv segítségével lehet leírni. Egyrészt a néprajzi felfedezések kezdeteitől meghatározó az az elképzelés, hogy adott társadalmi csoport (nép, népcsoport, nemzet, nemzetiség), az általa hordozott kultúra és a fizikai tér szerves egységet alkot. Ez a koherenciátézis a feltételezett egység három pillérét kölcsönös referenciapontként értelmezi. A térbeli meghatározás determinálja a kultúrát és az azt hordozó társadalmi csoportot. A csoport és kultúrája csak az eredeti térben intakt. Minden, ami az egység megbomlását eredményezi, a torzulás, veszteség és hiány narratíváját erősíti. Ebben az értelmezésben a néprajzi tárgy legerősebb markere a származási helye. Ha az hiányzik, minden hiányzik; ha az adatolt, akkor majd minden más pótolható. Ez a tézis meghatározó elve volt a magyar néprajztudomány népcsoportokról, néprajzi csoportokról vagy etnikai csoportokról szóló kutatási hagyományának. Ehelyütt nem lehet elvégezni ezeknek a fogalmaknak az egymáshoz viszonyított elemzését, csak fel lehet hívni a figyelmet arra, hogy a tér által definiált és determinált kultúra felfogása a mai napig az egyik legáltalánosabb értelmezési elv maradt, ha nem is a diszciplínán belül, de a közfelfogásban mindenképp.

A másik történeti néprajzi elv szerint pedig a kultúra, így a népi kultúra is a társadalmi viszonyok függvénye. Kialakulása, virágzása és elmúlása a társadalmi viszonyok fejlődésének következménye. Ebben az értelemben a néprajzi tárgy e tételezett társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés lenyomata. Jelentését így nyeri el. A fizikai (földrajzi) térben meghatározott származási hely és a népi kultúra tételezett folyamata többé-kevésbé minden tárgyat ér-

³ Részletesen ismerteti a piarista gyűjteményből a múzeumi nyilvántartásba való átmenetet: KÖVESDI 1999.

⁴ KÖVESDI 1999, 475.

⁵ FÜLÖP-KISNÉ 2002.

⁶ G. MIKLÓS 2003.

⁷ KEMECSI 2002.

telmezhetővé tett. Természetesen minél több és minden más objektív adat, így a tárgy készítésének, használatának idejére vonatkozó adatok, a tárgy tulajdonosainak és használóinak elbeszélései, a tárgy más tárgyakhoz való viszonya, időbeli vagy térbeli változatai ezt a képet színesítheti.⁸

Ebbe a néprajzitárgy- és népcsoportkoncepcióba simult bele az 1960-as évek közepétől induló és az 1972. évre döntéssé érő gondolat a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek népi kultúrájának múzeumi megőrzéséről és központi muzeális intézmények felállításáról. Az 1958-tól számított mintegy 15 esztendőben kardinálisan megváltozott a kisebbségpolitika. Ennek beható ismertetése itt nem lehet célunk, legyen elég jelezni, hogy a nemzetiségi kérdésben a kádári politika kilépett az úgynevezett internacionalista automatizmus magyarázó és értelmező elvéből, és a magyarországi nemzetiségeknek híd szerepet szánt a mindenkori anyaállamokkal való kapcsolattartásban. Ez magyarázhatja az országos német nemzetiségi bázismúzeum helyének kijelölését is. Hisz mire a tatai intézmény létrejött, addigra számos helyi tájház jellegű gyűjtemény létezett már gazdag tárgyi anyaggal. A nyugati kapcsolatok szimbolikus és valós összekötő útján álló Tatának azonban nem a helyi társadalmat, hanem az országos kisebbségpolitikát kellett reprezentálnia. Az intézmény fenntartója a megyei múzeumi szervezet volt, azonban a muzeológiai munkát és a gyűjteményi gyarapítást a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége rendszeresen támogatta.

A tatai múzeum néprajzi gyűjteménye hosszú ideig csak határozatlan és változékony körvonalakkal rendelkezett. Módszeres tárggyarapításra nem volt lehetőség. Hiányzott a tartósan foglalkoztatott szakmuzeológus. A gyűjteménygyarapítás időnkénti fel-fellendülése és néhány tematikus gyűjtés után a Német Nemzetiségi Múzeum megalapítása markáns referenciapontot jelentett a gyűjtemények meghatározásában. Mindemellett csak több lépésben vált szét az úgynevezett magyar és német néprajzi gyűjtemény. A tatai múzeum magyar néprajzi és német nemzetiségi gyűjteményének tárgyi és nyilvántartási határait ma a következőképpen rajzolhatjuk meg:

markáns határt képez a raktározás helyszíne: a magyar anyag a Deák Ferenc utcai raktárban található, a német anyag az Alkotmány utcai múzeum- és raktárpületben, illetve az egykori piarista rendház néhány raktárként szolgáló termében. Ez a határdefiníció a legegyszerűbb és legszigorúbb. Másik határvonalat képez a leltárkönyvek bejegyzése, amelyek 1976-ban jöttek létre, kiválasztva az úgynevezett néprajzi anyagot a korábbi közös leltárkönyvből, és kettéválasztva a magyar és a német anyagot.⁹ A német nemzetiségi gyűjtemény leltárkönyvi bejegyzései néhány évvel az 1976-os nyitás után egyre hiányosabbakká váltak, mígnem végül a bejegyzések és a tárgyak teljesen azonosíthatatlanná lettek. Ezért a leltárkönyvi bejegyzés mint határjel a tárgyaknak csak kis részére használható. A magyar és a német gyűjtemény határát képezi továbbá az 1997-ben szétválasztott és nyilvántartásba vett adattár. Az adattári leltárkönyv pontosan meghatározza, mely tételek kerültek át a közös nyilvántartásból a német adattárba. Az adattári anyagnál egyértelmű, hogy azok az adattári anyagok kerültek a német adattárba, amelyek olyan településről származtak, ahol számottevő németajkú lakosság élt, függetlenül attól, hogy az adott adattári dokumentum (például helytörténeti vagy honismereti dolgozat) az adott településen belül érintette-e a nemzetiségi kultúrát. Ez a meghatározás visszamenőleg a tárgyi anyag szétválasztásának szempontjára is utalhat, bár ez közel sem biztos. Egyértelműbben fogalmazva: az adattári adat elsődleges és egyetlen besorolási markere a település, a fizikai tér volt. Alátámasztja ezt az elvet még a gyarapodási napló, amelyben ugyan az egyes tárgyak leírásai nem szerepelnek, követhető azonban a jelentős és rendszeres tárgyvásárlás helyszíne. Ebből kiderül, hogy a német nemzetiségi gyűjtemény darabjainak döntő része néhány környékbéli településről származik, ott is kevés, de rendszeresen együttműködő gyűjtő, átadó adatai szerepelnek, akik vélhetőleg nemcsak saját tulajdonú tárgyaiktól váltak meg, hanem összekötő szerepet vállaltak a muzeológus és a tárgytulajdonosok között. A gyarapodási napló tehát voltaképp a beszerzés helyét dokumentálja hitelesen, a tárgy használati helyére vonatkozó adata homályos marad. Van még egy szembetűnő, de dokumentációval alá nem támasztható határa a magyar és

⁸ 2014 őszén nyitották meg a Néprajzi Múzeumban a *Kő kövön. Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából* című kiállítást. A kurátorok — Szarvas Zsuzsa, Bata Tímea, Gebauer Hanga és Sedlmayer Krisztina — ragaszkodtak ahhoz az előzetesen meghozott elvi döntéshez, hogy a kiállított tárgyak esetében (csaknem kizárólagosan) a Néprajzi Múzeum anyagára támaszkodnak. A kiállítás fogadtatásában gyakran felmerült a kérdés, miért maradhatott az intézmény hatalmas gyűjteményi anyagában a vidéki zsidóság tárgykultúrája ennyire töredékes, hiányos, esetleges. Néze-

tem szerint a 19–20. századi magyarországi néprajzi tárggyűjtés alig tudott valamit is kezdeni azzal a kulturális entitással, ami nem következett a (népi) kultúra térbeli (táji) differenciálódásából. A magyar tájak néprajzi felfedezői nem az egyénből, csoportból kiindulva értelmezték a kultúra változatait, hanem a térből. Ezért a vidéki Magyarországon mindenütt jelenlévő zsidóság észrevétlenül maradt a táji tagolódás látószögéből. A múlt század kataklizmája és az azt követő veszteség csak ezt a hiányt növelte.

⁹ KEMECSI 2002, 202.

a német gyűjteménynek, amelyet bizonyos tárgytípusok rajzolnak ki: viselet csaknem kizárólagosan a német gyűjteményben szerepel, fazekas termék és kerámia pedig csaknem kizárólagosan a magyar gyűjteményben. A fenti határvonalak nem rendezhetők össze és nem esnek egybe.

A magyar és német gyűjtemény párhuzamosságát, komplementaritását és kontrasztivitását erősíti Kemecsi Lajos már idézett tanulmányának egyik összegző gondolata: „A Kuny Domokos Múzeum nem rendelkezett önálló állandó néprajzi kiállítással a Nemzetiségi Múzeum 1973-as megnyitásaig. Az időszaki kiállítások között is — az éves múzeumi jelentések szerint — alulreprezentált volt a magyar néprajzi gyűjtemény. (...) Az időszaki tárlatoknak a 70-es években a Miklós malom nyújtott teret. Ezek tematikáját Fatuska János dolgozta ki, elsősorban az általa vezetett német nemzetiségi kutatásoknak megfelelően. (...) A Német Nemzetiségi Múzeum létrejötté (1975) és a gyűjteményi anyag kiválása után (1983) a Nepomucenus malomba költözött intézmény állandó kiállítása képviselte a néprajzi anyagot a tatai kiállítóhelyeken. Ebben az új épületben nyíltak meg a továbbra is a német néprajzi anyagot bemutató időszaki kiállítások a 80-as években. (...) A legutóbbi évtizedben (1990-es évek) a gyűjtemény anyagát elsősorban más intézmények által rendezett kiállítások kiegészítéseként kölcsönözte a tatai Kuny Domokos Múzeum. Egyre erősebben erősödött az igény egy magyar néprajzi anyagot bemutató állandó tárlat létrehozására. A legismertebb helyi néprajzi érték — a jellegzetes tatai fazekasság gazdag emlékanyaga —, szinte kínálta a megoldást.”¹⁰

A gyűjtemények határainak körüljárása még nem válaszol arra a kérdésre, milyen elméleti keretben tekinthetők, és valóban tekinthetők-e a német gyűjtemény tárgyai német tárgyaknak; egyelőre csak azt tekinthetjük fogódzónak, hogy a néprajzi tárgyak egy etnikus ellenfogalompár mentén kerültek nyilván tartásba és raktárba (német és nem magyar), amely ellenfogalompár tárgytípusokban és településekben ragadható meg leginkább.

Az etnikus kultúra fogalma a magyar néprajztudománynak nagyon régi fogalma, és az 1960-as–70-es években — különösen is a szovjet etnoszkutatás erőteljes hatására — a kutatási paradigma reneszánszát élte. Bár a 19. századtól kezdődően az etnosz, etnikum, nemzet, nemzeti kisebbség vagy nemzetiség fogalma a történeti tudományokban sokszorosan átértelmeződött, a magyar néprajztudomány konti-

nus alapfogalomként kezelte és kezeli mind a mai napig a terminust.

A tatai német nemzetiségi gyűjtemény etnikuskultúrafogalma a korabeli néprajztudomány paradigmájába illesztve válik érthetővé: Ennek értelmében az etnikus kultúra népi kultúra, amennyiben a társadalom széles rétegei, korabeli szóhasználatlall élve, alávetett rétegeinek a kultúrája; paraszti kultúra, amennyiben a mezőgazdasági termelés — elsősorban a vegyes üzemszerkezetű, önellátásra termelő kisüzem, az intenzív szőlőművelés — és az azt kiegészítő kézműipar jelenti egyik referenciapontját; közös leszármazástudatot, közös nyelvet és közös vallást tételez; olyan kollektív tudatra és emlékezetre támaszkodik, amely a csoport tagjait általában jellemzi; hordozója az etnikai csoport, amely térbeli és társadalmi határait szimbolikus eszközökkel jeleníti meg, így például az 1970-es évekig hordott öltözetel; eleve adott, magától értődő szimbolikus jelekben megragadható, leolvasható, érthető.

Ez a meglehetősen általános(ított) kép voltaképpen a raktári- és leltári anyag összeolvasásából keletkezett. Ha még az adattári anyagot is bevonnánk, akkor szokás- és szöveganyaggal gazdagodna a kép. Nem értelmezhető ebben az etnikuskultúrafogalomban a társadalom rétegződése, nem értelmezhető az etnikai csoportidentitás változékonysága, szituativitása, valamint nem értelmezhető a csoporttagok és a csoport viszonyának változatossága.

Mivel tárgyaink döntő többségének adatolása, leírása és feldolgozottsága hiányos, és az adatolás jó részét a származási helyre, esetleg az átdó nevére korlátozódik, ezért a fenti általánosításon túl nincs konkrétabb fogódzónk arra nézve, hogy a bútorok, eszközök, öltözetek, képek, kegytárgyak miért (ne) volnának németek.¹¹ Ha viszont újra visszaidézzük a magyar néprajztudomány népi kultúrakoncepcióját, akkor azt mondhatjuk, hogy a gyűjtemény adatolása konceptuálisan megfelelt a korabeli követelményeknek: a térrel gyakorlatilag definiálta az eredetet, a kultúra egyetemes folyamatában való pozicionálást pedig minden néprajzos muzeológusnak tudnia kell. Mivel pedig a korabeli kultúra, népi kultúra- és nemzetiségkultúrafelfogásban a begyűjtött tárgyak eleve a végképp eltörölt múlt tanúi voltak, betöltötték elvárt szerepüket. A német nemzetiségi kultúra múzeumi ábrázolása egybeesett a paraszti kultúra múzeumi ábrázolásával. Mindkettő elmúlásra ítélt, csak elmúlásában értelmezhető kultúraként szerepelt a múzeumban. Épp Komárom-Esztergom

¹⁰ KEMECSEI 2002, 208.

¹¹ Gyűjteményünk legdifferenciáltabban feldolgozott anyaga az, amely a gyűjteményvezető muzeológus, Fatuska János megjelent szövegeiben maradt fenn; ez

a Komárom-Esztergom megyei német telepések megtelepedésének leírása, elsősorban a 18. és a korai 19. századra vonatkozóan. Ehhez a feldolgozott anyaghoz azonban tárgyi anyag nem társítható.

megyében nagyon is releváns lehetett volna például a bányászat és a német nemzetiség kapcsolatahoz közelíteni. Azonban ennek a nagyon is élő és ható kapcsolatnak a korabeli múzeumpolitika nem képezhetett keretét, hisz a múzeum a múlt zárványainak őrzője kellett legyen.

Ha ezek után újra felteszem azt a kérdést, hogy milyen tudomány- és intézménytörténeti konvenció alapján tarthatjuk gyűjteményünk tárgyait német tárgyaknak, vagy kissé őszintébben fogalmazva, miért ezeket a tárgyakat tartjuk német tárgyaknak, akkor a következő tárgyilagossá válassz adhatom: azokat a tárgyakat tekinthetjük német tárgyaknak, amelyek a német múzeum raktárában és/vagy leltárában szerepelnek, mégpedig azért, mert az a gyűjtemény- és intézménytörténeti konvenció, amely a magyar néprajzi gyűjtemény tárgyaival való komplementaritásban és kontrasztivitásban találta meg a tárgyhöz rendelt etnikus identitást, semmilyen egyéb olvasatnak és jelentéstulajdonításnak nem ad helyet.

Adatok hiányában sem alátámasztani, sem cáfolni nem tudom azt az állítást, hogy tárgyaink német tárgyak volnának. A múzeumi begyűjtés során az utolsó használó elbeszélése, története vagy jelentéstulajdonítása teljesen kizárásra került, és a tárgyhöz rendelt jelentést felülírta a nyilvántartás során hozzárendelt etnicizált, különbségteremtő jelentés.¹² Tárgyaink a múzeumi nyilvántartás során váltak etnicizált tárggyá. Az etnikus különbséget ott teremtették meg, ott jelölték, ahol ezt a különbséget a gyűjteményi kontextus látni szerette volna. Ezek a tárgyak és tárgytípusok kevés kivétellel a múzeumi begyűjtés előtti utolsó használatuk idején vélhetően nem voltak az egyéni etnikus identitásgyakorlat szimbólumai, a múzeumban azonban a gyűjteményi identitás jelei lettek.

A múzeumi identástulajdonítás azonban nem maradt hatástalan. A tatai Német Nemzetiségi Múzeum évek óta megrendezi a *Vendégségben a múzeumban* című közönségprogramot. Ennek keretében a Komárom-Esztergom megyei német kisebbségi önkormányzat támogatásában egyes települések saját tárgyaikat hozzák el és állítják ki a múzeumi térben. Az időszakos tárlatok tárgycsoportjai jórészt az egyéni mezőgazdasági üzem és háztartásgazdaság eszközei, a levetett viseleti darabok, bútorok és a valóságos kegyesség apró tárgyai. Nem lehet nem emlékezni, hogy az 1970-es évek modernizációjában

ezek a tárgyak feleslegessé váltak. A múzeumi begyűjtés úgy ruházta fel őket a fejlődő és modernizálódó kultúrában a megszűnés végérvényességével, hogy közben használóik vélhetően feleslegesnek, szükségtelennek és talán még nyomasztónak is tartották őket. Ma a látogatók jelentős részének ezek a tárgyak differenciálatlan és reflektálatlan nosztalgiát jelentenek, és egyedül ennek a nosztalgiának a fenntartását várják a múzeumi reprezentációtól.

Alapos terepmunka volna szükséges annak a gondolatnak a körüljárására, hogy a kitelepítés, illetve a kitelepítésről való kollektív hallgatás kényszerre miként hatott arra az emlékezetközösségre, amely épp az otthon, lakhely, föld és földművesmunka tárgyaiban találja meg a múzeumi emlékezet legfőbb reprezentánsait.

Az 1990-es évek óta a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek lokális és országos politikai közösségformáló aktornak számítanak még akkor is, ha a mindenkori kormányzatok kisebbségpolitikája ennél jóval ellentmondásosabb és összetettebb. A kisebbségi identitás, egyéni és csoportidentitás nemcsak a társadalomtudományi, de a közéleti diskurzusban is mindennapos és egzisztenciális problémákat vet fel. A tatai Német Nemzetiségi Múzeum mint társadalmi intézmény nem kerülheti meg, hogy stratégiájával állást foglaljon lokális, regionális, nemzeti és etnikai beágyazottságáról, küldetéséről.¹³

Az egyik válaszuk a jelenkori helyzetre a 2015 májusában *Mi és a többiek* címmel nyitott új, állandó kiállításunk. Ebbe a rövid címbe belegondoltuk mindazt, ami erről a viszonyról, a csoportszerveződésről, az etnicitásról, a diszkurzivitásról és szituativitásról szólhat. Kiállításunknak most elkészült első része reflexió a gyűjtemény történetére, azokra a tárgycsoportokra, amelyek a gyűjteményi koncepcióban a német és nem magyar ellenfogalmat voltak hivatottak szimbolizálni.

Másik válasz lehetne, levonva és szem előtt tartva az eddigiek tanulságait, diszkurzív és reflexív megközelítéssel felvértelve meghatározni a múzeum eredeti feladatához mért jelenkori gyarapítási koncepciót. Erre tettünk kísérletet akkor, amikor 2015 januárjában megfogalmaztuk első tematikus tárggyűjtési felhívásunkat, amelyben azzal a kéréssel fordulunk a mai Magyarországon élő, a német kultú-

¹² Összevethető ezzel a Néprajzi Múzeum már idézett *Kő kövön. Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából* című kiállításában található egyik tárgy, egy bögre. „A (Néprajzi) Múzeum leírókartonja szerint elnevezése icce, „cséplésnél ezzel mérték ki a részt”. Minden valószínűség szerint másodlagos használatról van szó, a tárgy — feltehetően — új tulajdonosainál

elvesztette eredeti funkcióját, ami a gyűjtő számára sem volt ismert. Az 1950-es gyűjtési idő további feltételezésekre is okot adhat.» — írták a kurátorok a tárgyfeliratban. A tárgyat a kiállítás során jellegzetes kétfülvű formájából következően rituális kézleöntő bögreként azonosították a kurátorok.

¹³ FEJŐS 2006.

rához bármilyen módon kötődő csoportokhoz, hogy egy szimbolikus tárgyban jelenítsék meg a csoport-hoz való kötődésüket.¹⁴ A beérkező tárgyakból kiállítást tervezünk.

Az eddigiekben nem érintettem, de nyilvánvaló, mind a gyűjtemény történetét mind jövőjét meghatározza az a történeti, társadalmi, fogalmi keret, hogy hogyan definiáljuk a magyarországi németek körét. Sokféle hosszú idejű társadalmi folyamat mellett a második világháború, az azt követő kitelepítés és kisebbségpolitika az országban élő németséget gyakorlatilag homogenizálta az *Ungarndeutsch*

vagy *Donauschwaben* kifejezések alatt. Ha releváns etnicitáskonceptióban gondolkodunk, akkor elengedhetetlen, hogy ebből a fogalmi zavarból kilépjünk, és feltegyük a kérdést, mely csoportok milyen etnikai identitásszimbólumokkal, identitásgyakorlattal rendelkeznek, hogyan és kitől különböztetik meg magukat, hogyan és kivel vállalnak identitásközösséget, és melyek azok a fogalmak, amelyek segítségével etnikai közösségük megragadható. A tatai Német Nemzetiségi Múzeum a közeljövőben tervezett kutatásaival, projektjeivel és kiállításával erre tesz kísérletet.

Kuti Klára

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: kuti.klara@kunymuzeum.hu

IRODALOM

- FEJŐS 2006 Fejős Z.: A múzeumok „helyi” körülményei és kontextusai. *MúzK* 2 (2006) 15–22.
 FEJŐS 2013 Fejős Z.: Az évszázad és az én világa. *Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában.* Néprajzi Látóhatár 2 (2013) 32–65.
 G. MIKLÓS 2003 G. Miklós M.: A tatai céhek. (A tatai Kuny Domokos Múzeum Gyűjteményei 1.) Tata 2003.

- KEMECSI 2002 Kemecsi L.: A Kuny Domokos Múzeum néprajzi gyűjteményének ismertetése – értelmezése. *KMMK* 9 (2002) 189–220.
 KÖVESDI 1999 Kövesdi M.: A piarista múzeum katalógusa, 1938. *KMMK* 6 (1999) 473–481.
 FÜLÖP-KISNÉ 2002 (Szerk. Fülöp É.–Kisné Cs. J.) A tatai múzeum története 1912–2002. Tata 2002.

ETHNICITY OF THE OBJECTS KLÁRA KUTI

The methodological diary seeks to answer the question in what ethnicity-concept the objects of the museum of the Hungarian German minority became German objects. Based on the thesis of the biography of the objects the author studies the biography of the museum collection, the boundaries of the collection and its relation with other collections. In

connection with the establishment of a new museum exhibition the curator refers to the reflection of the museum's history, which constitutes an indispensable basis for the exhibition.

Translated by Klára Kuti

¹⁴ A tárgygyűjtési felhívás elméleti keretének kidolgozásakor Fejős Zoltán tanulmányát tekintettem kiindulópontnak. (FEJŐS 2013.)

KRISZTUS-ARC A „LÁTHATATLAN ISTEN KÉPMÁSA”¹

SZILÁRDFY ZOLTÁN

Az emberi arcon a kifejezést a száj, orr és szemek arányán kívül a nézés, a tekintet és a szemek határozzák meg. A mondás szerint „a szem a lélek tükré”: az egyedi személyiségek képmása mindig érdek-

lődésre számított. Jézus Krisztus külsejéről az újszövetségi Szentírás nem számol be, s hiteles portré sem maradt fent, ennek ellenére a keresztény antik művészet számos műfajában ábrázolták.²

A KRISZTUS-ARC ÁBRÁZOLÁSÁNAK GYÖKEREI

A Krisztus-arc ábrázolásának biblikus és patrisztikus gyökereit több helyen megtalálhatjuk, ha a kinyilatkoztatás két forrását, a Szentírást és a Szentagyományt vesszük tekintetbe.³

Nüsszai Szent Gergely (335–394) Mózes élete című műve végén ezt írja: „Minden ember életsorán saját emlékművén dolgozik, önarcképét mintázza, de az önarcképnek minden tekintetben az Isten mintához, Krisztushoz kell hasonlítani.”⁴ „Valamennyien saját életünk festőművészei vagyunk. A művész bennünk a jó akarata; a színé az erényeink; a kép, amelyet életében kinek-kinek tehetsége szerint kell megfesteni: a Krisztus.”⁵

Naziánszi Szent Gergely (329?–390) szerint „maga az Isten Fia (...) az ő minta lenyomata (...) a mindenben hasonlatos képmás.”⁶ Szent Ágoston (354–430) szerint pedig „Isten arcának szépsége után kimondhatatlan lobogással vágyakozunk.”⁷ Aranyszavú Szent Péter (380?–450?) püspök, egyházdoktor: „Beléd helyezte saját képmását, hogy a láthatatlan Alkotót látható képe jelenítse meg.”⁸

Nagy (Szent) Leó pápa (440–461) kinyilatkoztatása: „Szívedben mint tükörben ragyogjon az Isten képe.”⁹

AZ IFJÚ KRISZTUS ÉS A TÖRTÉNETI JÉZUS KORRELATÍV, EGYMÁST KIEGÉSZÍTŐ ÁBRÁZOLÁSAI

A 4. századi emléanyagban nem csupán a görög–római mitológia „megkeresztelése” volt a cél – gondolhatunk itt Orpheus vagy Apollo megigéző szépségére –, hanem az isteni természet átragyogtatása a fő szempont a keresztény antik művészet következő két évszázadában is. Például a milánói S. Aquilino apszizmozaikján közepén ül szakáll nélkül az ifjú Krisztus apostolai körében, akiknek szakállas ábrázatát is láthatjuk. Ilyen – szakáll nélkü-

li – Krisztus-kép hazánkhoz legközelebb a horvátországi Poreč (egykori Parentium) Szent Eufrázisz-bazilikájának 6. századi apszizmozaikja. (1. kép) Ennek egykorú hasonmása a közismert ravennai San Vitale-bazilika monumentális uralkodó Krisztusa.

A mellképi portréábrázolásra való törekvés már jóval a milanoi edictum (313) előtt a katakombaművészet néhány festményén is fennmaradt. Később pedig a Legszentebb Üdvözítőről nevezett lateráni ba-

¹ A tanulmány megjelentetését köszönöm Perger Gyulának, a tatai Kuny Domokos Múzeum igazgatójának.

² A Krisztus-ábrázolás hatalmas szakirodalmából csak az utóbbi két évszázad legnagyobbjait említjük: DOBSCHÜTZ 1899; WILPERT 1891; WILPERT 1897; WILPERT 1916; GRABAR 1931; GRABAR 1957; GRABAR 1958; GRABAR 1965; GRABAR 1968. Az elmúlt negyedszázad tudományos kutatásából kiemelkedik: BELTING 2000, LCI I. Kitűnő áttekintést ad az első fél évezred keresztény művészet minden műfajáról F. van der Meer–Christine Mohrmann eredetileg hollandul, majd Heinrich Kraft fordításában németül is megjelent monográfiája: MEER–MOHRMANN 1958. Magyarországon témánk szempontjából legterjedelmesebb Vanyó László munkássága, emlékére – Krisztus profilját kutatva – jelent meg tanulmány: SZILÁRDFY 2012. Ikonográfiai kutatások során a Krisztus-arc mint palládium s egyéb védőpajzsokról: SZILÁRDFY 1999. Az utóbbi időben jelentős eredményt ért el Puskás Bernadett és Kovács Imre: PUS-

KÁS 2005; KOVÁCS 2000. Más megközelítésű, kevésbé ismert illusztrációkkal rendelkező legfőbb irodalom: NAGYMIHÁLYI 2014.

³ „Az ő dicsőségének fénye és (...) lényegének képmása.” (Zsid. 1.3.); „A Bölcsesség az örökvilágosság kisugárzása, és az Isten működésének tiszta tükré és jóságának képmása.” (Bölcs. 7.26.); „Saját lényegének képmása az ember.” (Bölcs. 2.25.); „Az ő arca szabadította meg őket.” (Iz. 63.8.); „Ő a láthatatlan Isten képmása.” (Kol. 1.15.); „Isten dicsőségének ismerete Krisztus arcán ragyogjon fel nekünk.” (Kor. 2.4.6.); „Ragyogtasd ránc arcodat és szabadok leszünk.” (Zsolt. 79.4.); „Szívedem rólad mondta: „Keressétek az ő arcát!” A te arcodat keresem, Uram.” (Zsolt. 26.8.)

⁴ VANYÓ 2004, 190.

⁵ PP 1937.

⁶ PG Berv. I. 139.

⁷ PL 1016–1017.

⁸ PL Sermo 148; PL 52, 596–598.

⁹ PL Sermo 54.

1. kép: A Parentium Szent Eufráziusz-bazilika 6. századi apszismozaikja (Poreč, Horvátország)
Abb. 1: Mosaik in der Apsis der Parentium Sankt Eufrasius Basilika (Poreč, Kroatien)

2. kép: A thesszaloniki Hosziosz David-bazilika mozaikja
Abb. 2: Mosaik in der Hossios David Basilika in Thessaloniki

za. Tehát Jézus *Medicus Coelestis*, az Isteni Orvos, *sanator* és *salvator* egy személyben. Így érthető, az Abgar Ukama szíriai királyt gyógyító ikon kultusza csakúgy, mint a lateráni esetében Nagy Constantinus gyógyulásának legendája játszhatott közre.¹⁰

3. kép: A római Scala Sancta Pantokrátor mozaikja
Abb. 3: Pantokrátormosaik in der Scala Sancta, Rom

zilika vállképén látható ez, amely a pápa ősi szent-egyházában a római egyház legsajátosabb kultuszképe. Amikor 324-ben I. (Szent) Szilveszter pápa fölszentelte, a legenda szerint ez alkalomból az apszis falán megjelent az Üdvözítő képmása. A csodálandó eseményt „*apparipio Salvatoris*”-nak nevezték. A bazilika tituluszát meghatározó Krisztus-mellkép még az eredeti, 4. századból való ókeresztény munka. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a lateráni bazilika két búcsúnapját és a fölszentelés évfordulója kapcsán a *Martyrologium Romanum* szövegét, amely november 9-én és augusztus 6-án egyaránt Krisztust *Salvator*nak, vagyis *Üdvözítő*nek, nem *Redemptor*nak azaz *Megváltó*nak nevezi. A dedikáció napján a szíriai Bejrút csodálatos, vérző, ókeresztény *Salvator*-kegyképéről emlékezik meg, amelyet a zsidók keresztre feszítettek. A 787. évi egyetemes zsinat atyái a képrombolók ellen ezzel is argumentáltak. A szoteriológiai jelentőségű szavak etimológiája a Krisztus-ikonográfia szempontjából is fontosak. Érdekes, hogy a *Salvator*-fogalom mind a lélek üdvének, mind a test egészségének képzetét is hordoz

Az apostoli eredetű Szaloniki Hosziosz David bazilikájának egészalakos, megdicsőült Krisztus-mozaikja még az 5. század dereka táján készült. Körülötte a négy élőlény Ezekiel próféta látomását idézi, akik itt már az Újszövetség négy evangéliuma szerzőinek szimbólumai: Máté, Márk, Lukács és János.¹¹ (2. kép)

Figyelemre méltó a Szent Lépcső (*Scala Sancta*) 9. századi, kariatida angyalokkal tartott Pantokrátormozaikja. (3. kép) Megemlítendő még az archaikus San Clemente-bazilika Krisztus képe, (4. kép) valamint a *Sancta Sanctorum* szír–palesztin hatást tükröző, 600 körül készült, egészalakos kegyképe. Ezek a barokk grafikákon Krisztus-fejre redukálódnak,

¹⁰ SZILÁRDFY 2003, 71–72.

¹¹ FRANCOVICH 1984, 66.

4. kép: A római San Clemente-bazilika Krisztus képe
Abb. 4: Christusbild in der San Clemente Basilika, Rom

(mellkép–vállkép–fejkép), mint például Johann Veit Kaupertz szentképén¹² vagy Franz Xaver Jungwirt rézmetszetén.¹³ (5–6. kép)

5. kép: Johann Veit Kaupertz szentképe
Abb. 5: Sanktbild von Johann Veit Kaupertz

Jézus Krisztus hiteles portréjának keresése a keresztény művészetben alapvetőnek számító ábrázolási típusban nyilvánult meg. A két legkorábbi, „nem kézzel festett” Acheiropoietosz-ábrázolás a római San Silvestro-templomból származó, ma a Matild-kápolnában őrzött (6. század) vatikáni és a genovai, amelyet V. János bizánci császár adományozott 1384-ben a városnak. A vatikáni Krisztus-kegyképet a sokszorosító grafika antwerpeni Wierix-dinasztia legjelentősebb mestereinél már a 16. században, Hieronymus rézmetszetei között is megtaláljuk.¹⁴ Mindkettő olyan archaikus stílusról tanúskodik, amely a 3. századi szír műveken figyelhető meg. (7. kép) Egykor a San Silvestroban tisztelt Krisztus-ikon felirata a 44. zsoltárra utal, amit már Aranyszájú Szent János a Szent Arcra vonatkoztatott.¹⁵ „Szebb vagy mint akárki az emberek fiai közül, kedvesség ömlik el ajkadon (...), ezért kent föl Isten a te Istened az öröm olajával társaid közül.” „Tekints a te Krisztusod arcára.” Az itt közölt ikont a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban, a zeneszerző személyes kegytárgyaként tartják számon,

6. kép: Franz Xaver Jungwirt rézmetszete (A szerző gyűjteménye)

Abb. 6: Kupferstich von Franz Xaver Jungwirt
(Privatsammlung des Autors)

¹² SZILÁRDFY 2003, 202. kép.

¹³ SZILÁRDFY 2008, 364. kép.

¹⁴ MAUQUOY-HENRICKX 1978, 88, 489. kép.

¹⁵ Expos. in Ps. 44.2.

7. kép: Krisztus-kép (rézmetszet, 16. század)
Abb. 7: Bild von Christus (Kupferstich, 16. Jh.)

s minden bizonnyal a pozsonyi klarisszák apátnője, Anna Maria Lichtenberghez kapcsolható, aki 1610 körül Hieronymus Wierix rézmetszetű lapján talált mintaképére.¹⁶

Nyugaton az edessai Krisztus-kép kultuszemlékeinek gyér előfordulását a római egyházban a 12. századtól kezdve nagy tiszteletnek örvendő Veronika kendőjének népszerűsége magyarázza, amely az első, 1300-as jubileumi szentévtől kezdve mindinkább fokozódott. A vérereklyés lenyomat kultuszához fűzött búcsúkiváltság miatt a Szentszéktől ajánlott hathatós ábrázolásnak számított a Szent Arc ikonográfájában. Ezeket a kultuszképeket a legendás Abgár hagyomány befolyásolta. A Szent Mandülyon képet napjainkig kendőn ábrázolják, akár csak a vatikáni kultuszhoz kapcsolható Veronika (vera ikon)

kendőjét. Az itt látható Mandülyon 1837-ben készült moszkvai munka, különösen értékes, egykor aranyozott, ezüst borítású fára festett ikon sugaras glóriáján gyémántból kirakott három betű az Üdvözítő istenségére utal, amint az Úr Mózesnek bemutatkozott: „*Én vagyok, aki van.*” (8. kép) Id. Johann Andreas Pfeffel 1717-ben készítette a szintén gyűjteményben őrzött *Veronika kendője* című rézmetszetet, amelyet Bocholtz János Frigyes Antal kanonoknak dedikáltak. Ez a kép egyáltalán nem sematikus, kifejezetten portrészzerű. A töviskoszorú nélküli, mérhetetlenül szomorú tekintetű, fájdalmas Krisztus-arc feltételezésünk szerint hazai megrendelésre készült. A rézmetszetű szentkép aláírása a 68. zsolnárból való: „*Érted viselek gyalázatot, arcomat érted borítja szégyen.*” A fentebb nevezett kanonok nyilván engesztelésül készítette, s ez a szentkép votív jellegében is megmutatkozik.¹⁷ (9. kép)

8. kép: „*Én vagyok, aki van.*” Mandülyon, Moszkva, 1837
(A szerző gyűjteménye)
Abb. 8: „*Ich bin es, der existiert.*” Mandülyon, Moskau, 1837 (Privatsammlung des Autors)

¹⁶ SZILÁRDFY 2003, 76. j.

¹⁷ SZILÁRDFY 2003, 23. kép. A gyűjteményem Szent Mandülyon ikonja Makói Juhász István festő-resta-

urátor művész szakszerű munkájának köszönhetően eredeti szépségében ragyog.

9. kép: Id. Johann Andreas Pfeffel: Veronika kendője.
Metszet, 1717 (A szerző gyűjteménye)

Abb. 9: Johann Andreas Pfeffel, der Ä.: Veronikas Tuch.
Kupferstich, 1717 (Privatsammlung des Autors)

10. kép: A tatai kapucinus templom kegyképe
Abb. 10: Sanktbild der Kapuzienerkirche in Tata

A TATAI KEGYKÉP

Az előzmények áttekintése után vizsgáljuk meg a tatai kegyképet, amely fő témája jelen tanulmányunknak.¹⁸ (10. kép)

A tatai kapucinus templom Páduai Szent Antal oltár predelláján az ezüst töviskorona rátéttel ékesített Krisztus-kegyképet számos fogadalmi jegy kerektezi. Mindez igazolja a festmény votív jellegét. A kékszemű, körszakállas, vörös ruhás Jézus-arc alatt rövid gót betűs német szöveg: „A bűnösök által megbántott Jézus.”

Az eddig nem publikált képet első látásra 17. századi flamand alkotásként határozhatjuk meg. A mos-

tani részletes feltárás vizsgálatai ismereteinket újabb értékes adalékokkal gazdagították.

Műkereskedelemből jutottam hozzá a tatai kegykép másához, amely színezésével, – s ami a legfontosabb, – kifejezésében, sőt még a német szövegalírásban is egyezik azzal.¹⁹ (11. kép)

Szintén másodpéldány került Smohay András tulajdonába. Ezek a festmények minden bizonnyal a tatai kegykép 18. századi másolatai vagy esetleg egy számunkra még ismeretlen metszet filiációi. A szentkép változata (egy selyemre nyomott, akvarelllel színezett rézmetszet) szintén a gyűjteményemben van. (12. kép)

¹⁸ SZILÁRDFY 2003, 28. kép. A fényképfelvételt Molnár Margitnak köszönöm.

¹⁹ Őrzési hely: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Szilárdfy-gyűjteményben. Olaj-vászon, 27x35,5 cm (kerettel: 34x43 cm).

11. kép: A tatai kegykép 18. századi másolata (Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Szilárdfy-gyűjtemény)
Abb. 11: Eine Nachbildung des Tataer Sanktbildes aus dem 18. Jh. (Székesfehérvár, Szilárdfy-Sammlung)

Gyűjteményem különleges, leonardeszk kifejezésű szenvedő Krisztusa szánalmat keltő szelídséggel néz az őt szemlélőre. A mű, Krisztus mellén tövisekkel, Clairvaux-i Szent Bernát misztikáját idézi.²⁰ (13. kép) Prototípusát a svájci Sankt Peter dominikánus nővéreinek kolostorában tisztelik.

A vörösbársonyköpenyes, töviskoronás, megdicsőült Örök Főpap áldozati kelyhét őt szent sebéből vérsugarak telítik, miséző oltárán a szentostya korpolaréjára írt átváltoztatás igéi olvashatók. A manierista Jézus-típus – még a 17. századból – a lengyelországi sandomierski székesegyház oldaloltárát díszíti. (14. kép)

Mély teológiai értelmet rejt a gyűjteményemben őrzött, 1600 körüli rézmetszet, amelyen Isten festő-állvány előtt ül, s a vele egylényegű Fiát festi.²¹ (15. kép) Felirata szerint a Mózesnek bemutatkozó Jahve, az abszolút lét, „aki van”, a metszeten a megtestesült Igét ábrázolja. Mindez egybehangzik Szent Iréneusz (202?) eretnekségek ellen írt tekintélyes művé-

nek soraival, amelyben az apostoli atyák tanítványa még a 3. század utolsó évtizedében a szoteriológia finoman árnyalt témájára utal. Művészeti megjelenítést csak e metszeten található meg. „A Fiú az Atya által lett emberré, ezért mondhatja a Fiú nevét az Atya is magának. Amint az a király, aki megfesti fia képét, joggal vállalhatja azt a képet kétszeresen a magának: egyrészt mert az ő fiáé, másrészt mert maga festette. Így Jézus Krisztus nevét is, amelyet az Egyház az egész világon magasztal az Atya magának vallja: egyrészt, mert az ő fiáé, másrészt pedig, mert a Jézus nevet is ő maga adta az emberek üdvösségére.”²²

12. kép: A tatai kegykép szentképváltozata. Selyemre nyomtatott, akvarellal színezett rézmetszet (A szerző gyűjteménye)

Abb. 12: Eine Variante des Tataer Sanktbildes. Kupferstich, auf Seide gedruckt, mit Akvarell gefärbt (Privatsammlung des Autors)

ikonográfiai különlegesség – ugyancsak a 17. századból – és unikálisnak tekinthető, amint a Mária-ikonok művésze, Szent Lukács evangelista misztikus elragadtatásban, angyalok körében Krisztus-

²⁰ SZILÁRDFY 2003, 182. kép. Olaj, vászon, 1740 körül. Fotó: Makói Juhász István.

²¹ SZILÁRDFY 1995, 188. kép.

²² Szent Iréneusz Adv. Haereses Az eretnekségek ellen című értekezéséből. (Lib. 4.17.4–6: SC 100, 590–594, I. 25.6.)

portrét fest, amelynek vázlata a földön, lábainál látható.²³ (16. kép)

A *Verbum Incarnatum* ifjú Krisztus-arcának latin körirata szerint az emberi nem üdvössége, azaz Jézus az emberiség Üdvözítője, akinek képmását két gyermekangyal tartja. (17. kép) A feliratokban gazdag kompozíciót, az ovális képmást virágokkal ékes koszorú koronázza, s azt a belőle sarjadó növényfűzér keretezi. Ezen unikális rézkarc egy fiatal római grafikusművész, Gaspar Massi (1698–1731) munkája.²⁴

Úgy véljük, hogy a tatai kegyképhez hasonlóan – mint Veronika kendőjén (9. kép) – itt is feltűnik az engesztelő jelleg, ami Mikeás próféta jövődőlésével teljesedett be. „Népem! Mit vétettem neked? Mi eshetett nehezedre? Felelj nekem!”²⁵

„Szép vagyok, mégsem szeret engem senki./Nemes vagyok, de senki sincs, ki szolgáljon nekem./Gazdag vagyok, de senki nem kér tőlem./Mindent tehetek, de senki sem fél tőlem./Örökkön itt vagyok, de oly kevesen keresnek./Bölcs vagyok, de ki az, aki

13. kép: Szenvedő Krisztus. Olaj, vászon, 1740 körül (A szerző gyűjteménye)

Abb 13: Der leidende Christus. Öl, Leinwand, um 1740 (Privatsammlung des Autors)

14. kép: A megdicsőült Örök Főpap. A lengyelországi Sandomiersk székesegyházának 17. században készült mellékoltár képe

Abb. 14: Der ewige Hauptpriester (Sandomiersk, Polen, 17. Jh.)

tanácsot kér tőlem?/És út is vagyok, de mily kevesen járnak rajtam./Igazság vagyok, de miért nem hisznek nekem?/Élet vagyok, de ritkán akad, aki vágyik rám./Igaz fény vagyok, de senki sem kíván látni engem./Irgalmas vagyok, de senki sem bízik bennem./Ember, ha elveszel, ne nekem ródd fel,/Az üdvösséget elkészítettem számodra, csak élj vele.” Gálos Miklós tudományos kutató²⁶ a szöveget Richard Crashaw angol költő (1613 körül–1649) *Expostulate Jesu Christi cum mundo ingrato* című versének tulajdonítja.

Az architektonikus postamentum legalsó felirata Szent Máté evangéliumából summázza Jézus panaszeit: „Jeruzsálem, Jeruzsálem, hányszor akartam egybe gyűjteni fiaidat, mint ahogy a tyúk egybe gyűjti csibéit szárnyai alá és te nem akartad.”²⁷

²³ Az értékes műalkotás Berta Németh Attila kanonok magángyűjteményében. A fényképet Pluzsik Tamásnak köszönjük.

²⁴ SZILÁRDFY 1995, 191.kép.

²⁵ (Mik. 6.3.) A nagypénteki keresztimádás szertartásának gyakorlata a 10. századi római liturgiából ki-

mutatható az *Improperia*, vagyis szemrehányások, amelyek szövege a *Missale Bobbiense* 7. századi szakramentáriumában is szerepel. (RADÓ 1961, 1205–1206).

²⁶ Neki köszönhetjük a hiteles fordítást.

²⁷ Mt. 23.37.

15. kép: A festőállvány előtt ülő Isten a vele egylénységű Fiát festi. Rézmetszet, 1600 körül (A szerző gyűjteménye)
Abb. 15: Der vor der Staffelei sitzende Gott malt seinen Sohn. Kupferstich, um 1600 (Privatsammlung des Autors)

Középkori eredetű egy 14 versszakos magyar népének változata: 1. „Én Nemzetem Sidó népem,/ Teellened mit vétettem?/Hogy tőled halált szenvedtem,/Felelj meg immár énnékem./8. Én téged nagy méltóságra,/Felvittelek Királyságra,/Te tövissel koronáztál,/Csúfos bársonnyal ruháztál.”²⁸

A Megváltó Jézus portréját festette meg Brunszvik Teréz a martonvásári templom számára. Sokrétű személyiségét jelzi Beethoven s a kisdédóvók „*Angyalkertjének*” jeles alapítójától ránk maradt amatőr munka. (18. kép) A bal oldali mellékoltár szent-segértartó szekrényének ajtaján lévő festmény eredet-

Szilárdfy Zoltán
művészettörténész

16. kép: Szent Lukács evangélista misztikus elragadtatásban Krisztus portréját festi (Berta Németh Attila magángyűjteménye)

Abb. 16: Evangelist Sank Lukas malt ein Porträt von Christus (Privatsammlung von A. Berta Németh)

tét igazolja Teréznek az a most előkerült levele 1802. június 24-ről, amelyben elújságolta Bécsben élő húgának, Jozefinnek, hogy Jézusról (egy olajfestmény után) készített egy pasztellképet az eklézsia részére.²⁹

A Szentírásból és az ókeresztény irodalom emlékeiből felsorolt adatok két évezred igényét mutatják a Krisztus-képmás megismerésére, amit az egy tőről fakadó keresztény kultusz és kultúra kutatói különböző módon értelmeznek.

A jelentős téma egyfajta megközelítésére – a felsorolt példák fényében – a tatai kegykép kapcsán került sor.

²⁸ STOLL 1992, 222/I.

²⁹ Örláng. A „Brunszip Teréz Szellemi Hagyatéka” Alapítvány lapja. 12. évf. 1–4. szám (2007). Fotó: Vécsy Attila.

17. kép: Gaspar Massi (1698–1731): Jézus, az emberiség Üdvözítője. Rézkarc (A szerző gyűjteménye)

Abb. 17: Gaspar Massi (1698–1731): Jesus, Erlöser der Menschheit. Kupferstich (Privatsammlung des Autors)

18. kép: Brunszvik Teréznek a martonvásári templom számára festett Megváltó Jézus portréja

Abb. 18: Porträt von Jesus, gemalt von Teréz Brunszvik für die Kirche zu Martonvásár

IRODALOM

- BELTING 2000 Belting, H.: *Kép és kultusz*. Budapest 2000.
- DOBSCHÜTZ 1899 Dobschütz, E. von: *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende*. Leipzig 1899.
- FRANCOVICH 1984 de Francovich, G.: *Persia, Siria, Bisanzio e il Medioevo artistico europeo*. Napoli 1984.
- GRABAR 1931 Grabar, A.: *La Sainte Face de Laon*. Prague 1931.
- GRABAR 1957 Grabar, A.: *Early Medieval Painting from the Fourth to the Eleventh Century: Mosaics and Mural Painting*. New York 1957.
- GRABAR 1958 Grabar, A.: *Romanesque Painting from the Eleventh to the Thirteenth Century*. New York 1958.
- GRABAR 1965 Grabar, J.: *Byzantine and Early Medieval Painting*. New York 1965.
- GRABAR 1967 Grabar, J.: *The Beginnings of Christian Art*. London 1967.
- KOVÁCS 2000 Kovács I.: *Facie ad faciem (Krisztus Szent Arcának jelentésváltozatai Keleten és Nyugaton)*. Pannonhalmi Szemle VIII (2000) 113–123.
- LCI I. (Hrsg. Kirschbaum, E.) *Lexikon der christlichen Ikonographie I*. Freiburg 1968.
- MAUQUOY-HENRICKX 1978 Mauquoy-Hendrickx, M.: *Les Estampes des Wierix I*. Bruxelles 1978.
- MEER-MOHRMANN 1958 van der Meer, F.-Mohrmann, Ch.: *Atlas van de Oudchristelijke Wereld*. Amsterdam 1958.
- NAGYMIHÁLYI 2014 Nagymihályi G.: *A láthatatlan Isten képmása – alapvetés ikonfestőknek*. Nyíregyháza 2014.
- PG (Összeáll. Migne, J. P.) *Patrologiae cursus completus, seria Graeca*. Paris 1857–1866.
- PL (Összeáll. Migne, J. P.) *Patrologiae cursus completus, series Latinae*. Paris 1844–1864.
- PP *Promptuarium Patristicum*. Vác 1937.

- PUSKÁS 2005 Puskás B.: *A nem kézzel festett Krisztus-arc ábrázolások és a Kárpáti-régió középkori ikonfestészete*. Athanasiana 20 (2005) 49–59.
- RADÓ 1961 Radó, P.: *Enchiridion Liturgicum II*. H. n. 1961.
- STOLL 1992 (Szerk. Stoll B.) *Régi magyar költők tára. XVII. század*. Budapest 1992.
- SZILÁRDFY 1995 Szilárdfy Z.: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század*. Szeged 1995.
- SZILÁRDFY 1999 Szilárdfy Z.: *A Krisztus-arc mint palladium, s egyéb védőpajzsokról*. Ars Hungarica XVII/2 (1999) 273–291.
- SZILÁRDFY 2003 Szilárdfy Z.: *Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Budapest 2003.
- SZILÁRDFY 2008 Szilárdfy Z.: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből. III. Alkalmazott szentképek (16–21. század)* Szeged–Budapest 2008.
- SZILÁRDFY 2012 Szilárdfy Z.: *Krisztus hitelesnek tartott profilja a művészetben*. Arrabona 50 (2012).
- VANYÓ 2004 Vanyó L.: *Ókeresztény írók lexikona*. Budapest 2004.
- WILPERT 1891 Wilpert, J.: *Die Katakomben-gemälde und ihre alten Copien. Eine ikonographische Studie*. Freiburg 1891.
- WILPERT 1897 Wilpert, J.: *Die Malereien der Sacramentscapellen in der Katakombe des hl. Callistus*. Freiburg 1897.
- WILPERT 1916 Wilpert, J.: *Die römischen Mosaiken und Malereien der kirchlichen Bauten vom IV.–XIII. Jahrhundert*. 5 Bände. Freiburg 1916.

„AKKOR MENJÜNK MÚZEUMBA!” MÚZEUM, PEDAGÓGIA

KÖVESDI MÓNICA–SZABÓ ÉVA

A 2014–2015-ös múzeumpedagógiai tanév új programjai, eredményei, fejlesztései a tatai múzeumban zajló múzeumpedagógiai munka új fejezetét jelentették. Az utóbbi években rendszeressé és rendszerezetté váló munka és programkínálat most érett be, vált széles spektrumú, komplex struktúrává, épült be a múzeumi munka nélkülözhetetlen tevékenységi területei közé. Kétségtől egy nagy volumenű pályázatnak köszönhetjük azt, hogy a korábbi törekvések kidolgozott, rugalmas rendszerré, a gyűjtemény, a kiállítások és rendezvények adottságait jobban kihasználó, azokat jobban kommunikáló programcsomaggá tudtak válni. A pályázat adta anyagi

háttér biztatott bennünket arra, hogy korábban irreálisnak gondolt álmokat is meg tudjunk valósítani, vagyis, hogy merjünk álmodni. Sőt! A pályázat futamideje alatt megszülető és megvalósuló, ugyanakkor a pályázattól már független, újabbnál újabb ötletek azt bizonyítják, hogy az egyszeri befektetés többszörös eredményt hozott. Ez a beszámoló tehát nem tartalmi, hanem inkább módszertani tanulságokat foglal össze: nem elsősorban azt mutatja be, milyen fejlesztéseket valósítottunk meg, hanem azt, miként bontakozik ki és lép tovább a fejlesztés optimalisnak tekinthető körülmények között.

A PÁLYÁZAT LEHETŐSÉGEI ÉS EREDMÉNYE

A Kuny Domokos Múzeum korábbi múzeumpedagógiai programkínálatának fejlesztésére adott módot a 2014-ben elnyert TÁMOP-pályázat. (A projekt azonosítószáma: TÁMOP-3.2.13-12/1-2013-0070) A pályázat célja a múzeum állandó kiállításaihoz kapcsolódó, széles spektrumú múzeumpedagógiai programkínálat kidolgozása, új tevékenységek fejlesztése volt, különböző korosztályok és iskolatípusok számára. A múzeumpedagógiai programcsomag korábban már létezett, annál is inkább, mert Tatán tanrendbe épített helytörténetoktatás zajlik, amelynek során a múzeum komoly szerepet kapott eddig is. Most tudatosabban dolgoztuk ki három múzeum-épületünk állandó kiállításainak legfontosabb témaköreire alapozva az új, kilenc témát felölelő programkínálatot. A nyolc oktatási intézménnyel kötött együttműködési megállapodás alapján minden egyes témakörre szervezett csoportok érkeztek. A partnerintézmények között nemcsak általános iskola, de óvoda és sajátos nevelési igényű gyermekek iskolája is volt, így minden esetben – mind az átadni célzott ismeretekben, mind a kapcsolódó foglalkozásokban – többféle lehetőséget is ki kellett dolgoznunk. 2014 szeptemberétől 2015 áprilisáig zajlottak a foglalkozások. Rendszeres együttműködés kezdődött a partnerintézményekkel, állandó sajtó- és médiajelenlét mellett, amely a múzeum társadalmi beágyazottságát erősítette.

A témnapok a múzeum helytörténeti állandó kiállításain (a történeti profilú vármúzeum kiállítási egységein, az antik szobormásolati gyűjtemény anyagán és a Német Nemzetiségi Múzeum kiállításán) alapultak, így az iskolai tananyaghoz kapcsolhatók, azt bővítették, illusztrálták, régészet, történelem, kultúrtörténet, néprajz, helytörténet terén. (1. kép) A témnapok rendszerét két látványos,

sokoldalúan kidolgozott program, a városi vetélkedő és az egyhetes tábor koronázta meg: ezek a témnapok egyikét, a római kort dolgozták fel. Innen a projekt címe is: a *Lacus felix* latin szókapcsolat Tata jelenlegi tavát idézi fel, utalva a fennmaradt legendára. (2. kép)

1. kép: Játék a viseletekkel. Főúri élet téma
(fotó: Ékesi Gabriella)

Abb. 1: Spiel mit der Tracht. Thema: Adelsleben
(Foto: Gabriella Ékesi)

A témnapok rendszerét, témaköreit és a kapcsolódó foglalkozásokat az 1. táblázat mutatja.

Ezt a rendszerbe fogható, tananyaggal kompatibilis, azt megelevenítő tevékenységi formát bővítette – ugyancsak a pályázat keretén belül – egy városi vetélkedő és egy nyári tábor. A városi helytörténeti vetélkedőt már évek óta a múzeum rendezi. Ez az egyetlen rendszeres, iskolák közti megmérettetés, amelyre városi szinten is figyelnek és támogatják azt. Kivételesen a városi vetélkedő témakörét folytat-

Tartalom	Foglalkozás iskolás korosztálynak	Foglalkozás kicsiknek
Mitológia, antik művészet, szobrászat	Feladatlapok, gipszöntés, faragás	Labirintusjátékok Ariadné szobra körül
A falképes római szoba története	Szerepjáték jelmezekkel, mitológiai mesék	Puzzle-játék, falképfestés, feladatlapok
Római élet – a régészeti terem anyaga	„Borostyánkő” ékszerkészítés, illatszeres üvegcsé, munka a kováccsal	Mécseskészítés, feladatlapok
A középkori falu élete (baji udvarház és rotunda)	Feladatlapok, a rotunda makettje mint mécsesházikó	Feladatlapok, játék a kulccsal
Tata fénykora, Zsigmond és Mátyás vára	A vár meséi, a várkapitány sírköve, szerepjátékok, fegyverkovács, metszetkifestés	Várépítő játék (vármakett) csapatokban
A mesterségekről, a céhekről	Feladatlapok és vándorkönyv készítése, lúdtollal kitöltése, pecsételés	Céhzászló, mesterségjelképpel
Az Esterházy-család, Tata barokk kora, a műkincsek világa	Viseletek beöltöztetéssel, a paraván applikációs hímzésének elkészítése sablonnal, óramakett	A grófi portrék kiszínezése, a parókák leporzása, óramakett
A hagyományos tatái edény közelről	Agyagozás kézzel, agyagozás korongon (fazekassal), írókázás, „kocsi csengő” készítés	Ugyanez a tevékenység, egyszerűbb minta
Népi tárgykultúra, hagyományok, munkák és ünnepek	Háztartási könyv készítése, német háziáldás megtanulása, viseletek	Mintarajzolás, viseletek

1. táblázat: A múzeumi foglalkozások témái és programjai
Tab. 1: Beschäftigungen und Programme im Museum

ja a múzeum nyári tábora, és a vetélkedő győzteseinek díja a táboron való részvétel (is). Tehát ezen a téren is a meglévő kezdeményezés átgondolása, kidolgozása és annak fejlesztése történt, beépítve a pályázat anyagi lehetőségeire épített, látványos, színes, új élményelemeket. A 2014. évi vetélkedő témája a római kor volt, a nyár elején megrendezett tábor is ezt a témát dolgozta fel. (3. kép) (Tapasztalatunk, hogy érdemes a vetélkedőn és a táborban szűkebb témát kiválasztani, amivel kapcsolatban valóban el lehet mélyíteni az ismereteket, jobban bele lehet helyezkedni a korszakba, át lehet tekinteni a múzeumi anyagot, szerepjátékkal, játékos feladatokkal, a tárgykultúrát megelevenítő kézműves foglalkozásokkal.) Múzeumunk rendkívül gazdag római kori emléktanyagban (Brigetio közelsége, a festett, rekonstruált szoba mint egyedülálló kiállítás), azontúl a római kor a kultúrtörténeti ismeretek tárházát adja, az írástól a lakáskultúráig, így a gyerekek tulajdonképpen olyan átfogó információkat szerezhetnek, amelyek tudásukban, érettségükben minőségi ugrást jelentettek számukra.

A vetélkedő (a korábbi évek tematikus vetélkedő-éhez csatlakozva) kétnapos volt. Az első napon egy latin nyelvű térképet használva egy római oltárkő nyomában indultak útnak. Az egyes próbák során elsősorban ismereteket szereztek – látszólag persze feladatokat oldottak meg –, míg végül megtalálták Tata nimfáinak oltárát.

2. kép: A Lacus Felix vetélkedő jelenete (fotó: Varga Edit)
Abb. 2: Eine Szene des Quizes „Lacus Felix”
(Foto: Edit Varga)

A hétpróba menete a következő volt. **AQUEDUCTUS**: a Tatáról Brigetióba vezető vízvezeték modellezése, vízelvezetési feladat, fizikatanár dolgozta ki. **PANTHEON**: a római istenek, mitológiai mesék és feladat a szobormásolati gyűjteményben. **LEGIO**: fegyverek, hadsereg az *imperium*ban, az ügyességi feladatokat a *Legio Brigetio* dolgozta ki. **VILLA RUSTICA**: a római szoba falképének története, puzzle-feladat. **BIBLIOTHECA**: latin feliratok, ókori auktorok, római számok, kutatás a múzeumi könyvtárban. **FIGULUS**: római mécsesek,

agyagozás. *HORTUS*: római faragványok az angol-kerti romok között, a nimfás oltárkö keresése. Aki elévett, nem kapott pontot, nem volt meg nála minden cseréptöredék, így nem tudta összerakni a másnapra szükséges szöveget.

A második nap vetélkedőjén már valóban számot kellett adniuk tudásukról. Az iskolák csapatai gladiátorok voltak (ki *myrmillo*, ki *thraex*, ki *secutor*, ki *retarius*). Az egyes gladiátorcsapatok az életükért küzdöttek, hiszen a rossz válasz lefordított hüvelykujjat, emberveszteséget jelentett. Műveltségi kérdések váltakoztak olyan feladatokkal, ahol az azaumi *Legio Brigetio* katonái tették próbára a gyerekeket. A jutalom a pályázat jóvoltából könyveket, folyóiratelőfizetést jelentett.

3. kép: Egy fiatal légiós őrzi a mosolygó lányokat a nyári táborban Almásfüzítőn/Azaumban (fotó: Szabó Éva)

Abb. 3: Ein junger Legionär hütet die lächelnden Mädchen im Sommerlager in Almásfüzítő/Azaum (Foto: Éva Szabó)

A nyári tábor a pályázat anyagi lehetőségeinek köszönhetően minden korábbi tematikus táborunkat felülmuta. Hétfőtől vasárnapig időztünk egy római villagazdaságra leginkább emlékeztető, környékbeli kúriában, közben mind nappal, mind a táborba visszatérve (busszal) esténként zajlott a tapasztalatszerzés. A gyerekek tábornyitástól kezdve római neveket kaptak, és így osztottuk be őket *gens*ekbe (családokba) a felnőttek mellé. Okos válaszaikkal, ügyes vázlaikkal, feladataikkal minden nap a két legtöbb pontot szerző gyermek elnyerte a jogot, hogy a következő nap *consulja* lehessen, és a *lictor* vihesse előtte a *fasces*t a tatai vagy budapesti utcán.

A tábor programja a következő volt. A legserényebb első napon a tábornyitás után következett a névadás, majd Vesta tüzeinek meggyújtása. Ezt követően megismerték a tatai múzeum gyűjteményét, a bevezető előadás után feladatlapokra és foglalkozásokra került sor (ékszer és illatszeres üveg készítése, szerepjáték a római szobában, jelmezekkel). Este tábortűz volt.

A következő napon friss felütésként a csapat kirándult egy feltárt római erőd, Gardellaca (Tokod) falaihoz, régész szakvezetéssel. Ezek után Brigetiót (Komárom–Szőny) ismerték meg, majd játszottak egy későbbi erődben, a hatalmas Monostori erődben (táncos történelemórával, lövészetrel, kalandtúrával). Este csillagászat volt. (A téma az antik hősök megjelenése az égen, klasszika-filológus és csillagász közreműködésével.)

A következő témakör az „élet egy római táborban” volt. Azaum/Odiavum (Almásfüzítő) rekonstruált katonai táborában, a helyszínen fegyverbemutató volt, beöltöztetéssel, római játékokkal, kézműves foglalkozásokkal, római étkekkel, este a „*thermákban*” fürdéssel. (3. kép)

A tábor fénypontja egy kirándulás volt a helytartói székhelyre, Aquincumba (a katonai amfiteátrum felfedezése, a múzeumban számos programmal, rommezővel és festőházzal, végül újabb felfedezésként az ókeresztény *cella trichora*). Este az *Asterix* című filmet nézték meg. (4. kép)

4. kép: Nyári táborozók Aquincumban 2014 nyarán (fotó: Szabó Éva)

Abb. 4: Ein Tag im Ferienlager in Aquincum im Jahre 2014 (Foto: Éva Szabó)

Pénteken újra Tatán voltak a foglalkozások, a Szobormásolati Gyűjteményben. Szobrokat jelenítettünk meg, feladatlapot oldottunk meg, gipszmásolatot készítettünk. Ebéd után sétát tettünk az angol-kerti romokhoz, ott megkerestük a római faragványokat, feliratokat, évszámokat. Este lovagoltunk.

Következőekben történelmi társasjátékokat játszottunk élő bábuval a múzeum udvarán. Délután és este részt vettünk a Múzeumok éjszakája rendezvényein (a szerepből kiesve, középkori zenét hallgatva és lovagok között a várudvaron).

Záróünnepség során a lakoma előkészítése történt (beöltöztetés, frizura, kellékek), majd Párizs ítéletének jelenetét eljátszották a római szobában, Gaius Tullius betanításában. Végül elfogyasztották a római lakomát, Vesta tüzeit pedig eloltották.

Összefoglalva elmondható, hogy korábban megkezdett kezdeményezéseinket a pályázat lehetőségével

tudtuk rendszerezni: szélesebb igényekre kellett kidolgozni programokat, és költségesebb, nagyon mutató rendezvényeket is lehetett tervezni, megvalósítani. A pályázati támogatásnak köszönhetően olyan programokat is meg tudtunk valósítani (közreműködők, anyagok), amelyeket a későbbiek során talán már nem tudunk, de a témanapok során megszerzett rutin garancia lehet a további sikeres programokhoz. Kidolgoztuk a programok fenntarthatóságát. Célunk a múzeumpedagógiai programkínálat egységes rendszerének kidolgozása volt. Az elméleti óra és kézműves vagy drámapedagógiai foglalkozás rendszerű komplex múzeumi foglalkozásainkat korosztályok és igények szerinti választékban tudtuk bővíteni. Az egyes témákhoz új szemléltető táblák, feladatlapok születtek, sok-sok új foglalkozást vezettünk be. A különböző korosztályok és iskolatípusok számára előkészített témáinkat a témanapok során jól tudtuk tesztelni. Egy-egy témát minden esetben nyolc különböző csoportnak mutattunk be, eközben megérett a tartalom, lemértük a befogadói kapacitást. Újszerű, tanórán kívüli elfoglaltságot tudtunk bevezetni, amely érthető módon köti az iskolai ismeretekhez a múzeum tárgyi anyagát, teszi világossá a látogató gyermek és felnőtt előtt a múzeum értékeit és feladatát. Hosszú távon működő, rugalmas kapcsolatot alakítottunk ki az oktatási intézményekkel. Folyamatosan fenn tudtuk tartani az érdeklődést programunk iránt. A vetélkedő kiemelt publicitás mellett zajlott. Folyamatosan tudósított a programokról a városi televízió (hosszabb műsorok is voltak) és időnként a megyei sajtó. Bebizonyosodott, hogy növeltük a múzeum és a múzeumpedagógiai programok vonzerejét. A projekt alatt a taitai múzeum – és a múzeumok általában – népszerűvé és vonzóvá váltak a helyi közösség előtt.

ÚJ ELEM: A MATRICÁS ALBUM

A múzeumpedagógiai programcsomagot nyújtó pályázat keretében a füzetek és feladatlapok mellett hiányzott egy kézbe adható, elvihető munkafüzet, egy kiállításunkon, műtárgyainkon alapuló, diákoknak szóló kiadvány. Ezt felismerve határoztuk el a *Múzeumi gyűjtőút* című kiadvány elkészítését. A gyerekek kezében forgó számos matricás album sikerre adta az ötletet ahhoz, hogy egy jó minőségű, sok képpel tervezett, hasonló használatú kiadványt készítsünk el. A kiadványban teljes oldalas képeken jelenik meg állandó kiállításunk kiállítótere mint hát-

tér, amelyből kiemelkednek az egyes, az adott kiállításon meghatározó műtárgyak fotói: ezeket kell a gyerekeknek matricák formájában összegyűjteni. A kiadványt az iskolák (partnerintézményeink) kapják meg, a matricákért vissza kell jönni a múzeumba, ezek kis csomagokban (jutányos áron) itt beszerezhetők. Minden nagy háttérképhez rövid szöveg is tartozik, amely összefoglalja a teremmel kapcsolatos általános tudnivalókat, és megmagyarázza a matricákon szereplő, kiemelt tárgyak lényegét.

HAGYOMÁNYOS ELEM: A TANÉV VÉGI VÁROSJÁTÉK ÉS TÁBOR

Abból indultunk ki, hogy az utóbbi évek során a múzeum rendezte az éves helytörténeti vetélkedőt, s ilyen módon a város és az iskolák számítanak a tanév végi városjátékokra. Így a pályázat keretében megvalósított „*Lacus felix*” című vetélkedő mellett sort kellett keríteni a hagyományos, tanév végi városi vetélkedőre is. Eddig minden évben új téma és újszerű megközelítés várta a diákokat: például Mátyás kora („*M. C. és a végzet kacsája*”), a német telepések („*A nagy utazás*”). Az idei évben a város művészettörténeti múltja lett a téma, egy olyan terület, amelyre az új kutatások, az utóbbi évek múzeumi kiállításai és publikációi helyeztek hangsúlyt. A téma alapján a vetélkedőnek a PALET-TATA nevet adtuk. A diákoknak egy számukra teljesen ismeretlen területen kellett anyagot gyűjteni és felkészülni a versenyre. Az ismeretek mellett képességekre, művészi készségekre is számítottunk, a feladatokat úgy terveztük el, hogy művészettörténeti (a városhoz kötődő mesterek életművére, munkáira vonatkozó) kérdések mellett festészeti feladatok is várják a gyerekeket.

Az eredményeket a csapatok palettáin gyűjthető festékpettyek jelezték. (5. kép)

5. kép: Festési feladat a PALET-TATA vetélkedőn (fotó: Varga Edit)

Abb. 5: Malaufgabe in dem Quiz PALET-TATA (Foto: Edit Varga)

A vetélkedő fődjia hagyományosan a múzeumi táborban való részvétel volt. A PALET-TATA tábor a vár falai között zajlott. Minden nap egy-egy tatai festő megismerésével kezdődött, akinek a képeit kézbe vehettük, beszélgethettünk róla, a festőről, a város múltjáról, a modern művészet formai és tartalmi sajátosságairól. Utána az adott művész műfaját folytattuk, alkotómunka következett, minden nap más mester (az aznapi technika ismert mestere) vezetésével. (6. kép)

6. kép: Minden reggel művészettörténet (PALET-TATA tábor) (fotó: Szabó Éva)

Abb. 6: Jeden morgen Kunstgeschichte (Sommerlager PALET-TATA) (Foto: Éva Szabó)

A tematika a következő alkotókat és technikákat ismertette meg a gyerekekkel: Kerti Károly és a gra-

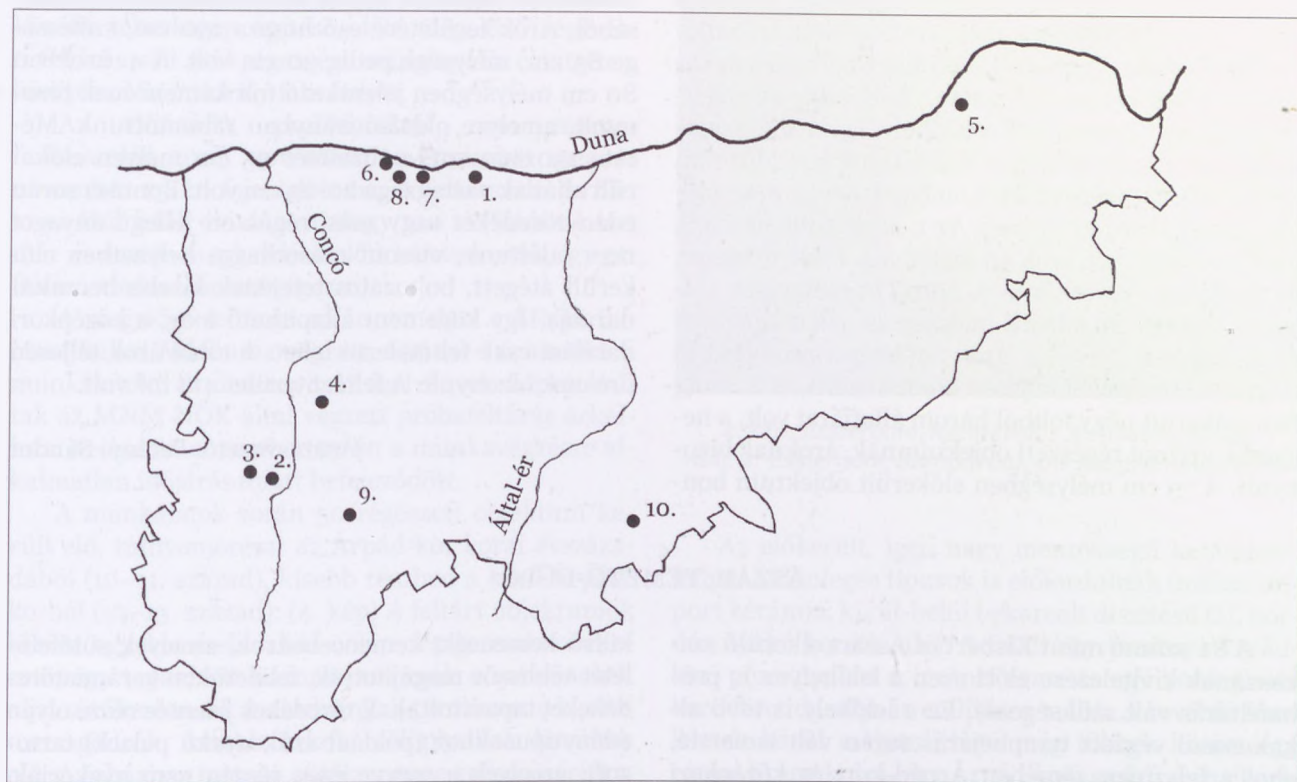
fika technikái (grafika, metszet bent a várban, mester: Mórocz István); Hessky Iván, Dobroszláv Lajos és az akvarell művészettörténete (az akvarell mester: Kerti Károly György); Schweiger Antal és a barokk korszak, a művész mint mesterember (szobrászat a várudvaron: Gábor Béres Éva); Vaszary János és a modern festőművészet megszületése (iparművészet, színek, selyemfestés és pasztell: Sulyok Teréz); Juszko Béla és a fény a képzőművészetben (festészet a várudvaron, mester: Kammerlohr-Kováts László).

A múzeumpedagógia múzeumi munkánk szerves része. A gyűjteményi munkával, kiállítási tevékenységgel együtt élve, az ott felhalmozott tudást, értéket használva és hasznosítva válik valóban izgalmassá ez a terület az érdeklődő, tudásra szomjas felnőtt és a kíváncsi gyermek számára. Talán a mi múzeumpedagógiai programunk sikerének titka is az, hogy csapatmunkában született, amelyben a múzeumpedagógus mellett a klasszika-filológus, a régész, a néprajzos, a könyvtáros, a művészettörténész ugyanúgy szerepet vállalt, mint a művelődésszervező. Így jutottunk el oda, hogy a múzeumi programjainkon nevelődött, edződött gyermek számára nem tűnik idegennek a múzeum levegője. Egy generáció kihagyta a múzeum élményét, most gyermekeiken keresztül próbáljuk visszacsalogatni őket. S lám, milyen váratlanul ért bennünket gyermekeink mondata, amely nyaraláskor, esős időben így hangzott: „Akkor menjünk múzeumba!”

Kövesdi Mónika
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: mojes@freemail.hu

Szabó Éva
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: szabo.eva@kunymuzeum.hu

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2014-BEN

1. kép: A 2014. év feltárásai: 1. Almásfüzitő, Duna-part, 1. lelőhely; 2. Ászár, Tarcsapusztai-ároktól nyugatra 2.; 3. Ászár, Temető-dűlő; 4. Csép, Tárkányi út mente; 5. Esztergom, Szentkirály; 6. Komárom, Csillag erőd (Duna-part); 7. Komárom-Szőny, Duna-part, 1. lelőhely; 8. Komárom-Szőny, Vásártér; 9. Vérteskethely, Öreg-föld-dűlő; 10. Vértes-somló, Vitényvár

Abb. 1: Die Ausgrabungen im Jahre 2014: 1. Almásfüzitő, Donauufer, Fundort 1; 2. Ászár, Westen vom Tarcsapusztaer Graben 2.; 3. Ászár, Friedhofflur; 4. Csép, Neben dem Tarkanyer Landweg; 5. Esztergom, Szentkirály; 6. Komárom-Szőny, Donauufer, Fundort 1; 7. Komárom-Szőny, Marktplatz; 8. Vérteskethely, Alter Acker Flur; 9. Vértessomló, Burg Vitény

ALMÁSFÜZITŐ, DUNA-PART, 1. LELŐHELY

A lelőhely területén – a Komárom és Almásfüzitő közötti védőgát megerősítéséhez kapcsolódva – a Kuny Domokos Múzeum régészeti megfigyelést végzett. A gát Duna felőli oldalán a fakitermelés után a fatuskók kitermelését kezdték el, a munka során a munkagépek egy római kori mérföldkővet fordítottak ki a földből. Valószínűsíthető, hogy az igen közeli Azaum nevű tábor közelében elhelyezett oszlopról van szó. Előkerülési körülményei igen érdekesek voltak, ugyanis a gát (feltételezhetően az 1950-es években történt) kiépítésekor összehordott hatalmas méretű kövei közül került elő. Azt már nem lehetett megállapítani, hogy elsődleges vagy másodlagos helyzetből származik.

Feliratának feloldása újabb adalékkal szolgálhat a római kori topográfiához. (2. kép)

2. kép: A mérföldkő az elsődleges tisztítás után
Abb. 2: Der römische Meilenstein nach dem Abwaschen

Megfigyelés vezetője: László János

ÁSZÁR, TARCSAPUSZTAI-ÁROKTÓL NYUGATRA 2.

A 81-es számú főút Kisbért és Ászárt elkerülő szakasza kivitelezésének megindulása előtt próbafeltárás vált szükségessé a lelőhely kiterjedésének és intenzitásának meghatározására. Terepbejárásai jelentésekből már ismert volt a lelőhely, így 2014. szeptember 15. és 26. között a Kuny Domokos Múzeum próbafeltárást végzett itt, amelynek során a területet 7 árokkal kutattuk meg. Az 1. árok 40 méter, a 2. árok 60 méter, a 3. árok 40 méter, a 4. árok 30 méter, az 5. árok 40 méter, a 6–7. árkok 15 méteresek voltak. A 60–120 cm közötti mélységben jelentkező sárga altalajon a 2. és a 4. árok felületén rajzolódott ki négy folt, amelyeket teljesen kibontottunk. A 2. árokban előkerült négy foltból három állatjárat volt, a negyedik viszont régészeti objektumnak, ároknak bizonyult. A 75 cm mélységben előkerült objektum bon-

tása során régészeti anyag nem került elő a betöltéséből. Árok területére eső hossza 150 cm, szélessége 85 cm, mélysége pedig 30 cm volt. A 4. árokban 80 cm mélységben jelentkező folt kemencének bizonyult, amelyre oldalsó irányban rábontottunk. Mérete 150x190 cm, a tüzelőtér 95 cm mélyen előkerült aljának vastagsága 20–25 cm volt. Bontása során edénytöredéket vagy más, régészeti jellegű anyagot nem találtunk, viszont másodlagos helyzetben előkerült átégett, boltozatos tetejének kisebb beomlott darabja. Így kora nem állapítható meg, a középkori datálást csak feltételezni lehet. A többi árok teljesen üresnek bizonyult. A feltárt terület 418 m² volt.

Ásatásvezető: Petényi Sándor

ÁSZÁR, TEMETŐ-DÜLŐ

A 81. számú műút Kisbért és Ászárt elkerülő szakaszának kivitelezése előtt ezen a lelőhelyen is próbafeltárás vált szükségessé. Ez a lelőhely is több alkalommal végzett terepbejárás során vált ismertté, ahol a felszínen zömében Árpád-kori és középkori edénytöredékek kerültek elő alacsony és közepes intenzitásban.

A próbafeltárást a Kuny Domokos Múzeum végezte el 2014. szeptember 26. és október 14. között, amelynek során 963 m² felületet kutattunk meg.

Az ásatás során az 1., 5. és 13. árok területén kerültek elő kora Árpád-kori régészeti jelenségek. Döntően

külső kemencék, kemencebokrok, amelyek sütőfelületét többször megújították, felületükbe kerámiatöredékeket tapasztottak. E töredékek jelentős része olyan edénytípusokhoz (például szűk nyakú palack) tartozott, amelyek a megye ezen részén nem gyakoriak. Emellett még nagyszámú töredéken figyelhető meg a felületet betöltő vonaldíszítés. A próbafeltárás során előkerült egy Árpád-kori, félig földbe mélyített ház és egy szemétdödör is. A próbafeltárás során 60 stratigráfiai egységet sikerült rögzíteni.

Ásatásvezető: Schmidtmayer Richárd

CSÉP, TÁRKÁNYI ÚT MENTE

3. kép: Csép. A feltárt Árpád-kori ház
Abb. 3: Csép. Das freigelegte arpadenzeitliche Grubenhaus

Az Etét, Csépet és Tárkányt összekötő közös szennyvízhálózat kiépítése során a tatai Kuny Domokos Múzeum régészeti megfigyelést végzett. Ennek során 2014. november 30-án, a korábban már terepbejáráson beazonosított Tárkányi út mente lelőhely közvetlen közelében az árokásáskor régészeti objektumokat lehetett beazonosítani. A felszíni humusz és a sárga agyagos-homokos altalaj határán vöröses-barna színű elszíneződéseket tapasztaltunk. A jelenségeket oldalirányú rábontás után december 4-én és 5-én feltártuk. A felszíntől mintegy 60 cm mélységben egy félig földbe mélyített, Árpád-kori ház és tőle nem messze egy talán külső kemence igen megromlott maradványát találtuk. A ház betöltésében néhány oldaltöredék volt, ezek között hullámvonal köteg díszű is. Mindezek alapján keltezhetjük a telepjelenségeket erre a korszakra. (3. kép)

Az objektumok kibontása és dokumentálása után a területet visszaadtuk a kivitelezőnek.

Ásatásvezető: László János

ESZTERGOM, SZENTKIRÁLY

Az Esztergom és Párkány (Stúrovo, Szlovákia) közötti teherkomp építése előtt megelőző régészeti feltárás vált szükségessé a területen. Ez érintette a középkori Szentkirály falu helyét.

Az elhúzódó, problémáktól nem mentes humusztalálás 2014. november 10-én indult meg és november 25-én fejeződött be. A feltárandó terület 11-es főút felőli oldalán mintegy 100 m² földszakaszt már az ásás megkezdése előtt lebetonoztak, így ott feltárást nem lehetett végezni.

A megelőző feltárás során, amelyet a MNM Balassa Bálint Múzeuma végzett, 699 m²-t érintettek a munkálatok; az összenyitott szelvények kapcsolódtak az MNM NÖK által végzett próbafeltárás árkaikhoz. Az ásás november 27-én a munkavégzésre alkalmatlan időjárás miatt befejeződött.

A munkálatok során 50 régészeti objektum került elő, túlnyomórészt az Árpád-kor korai évszázadából (10–11. század), kisebb részben a késő Árpád-korból (12–13. század). (4. kép) A feltárt objektumok között egy korabeli faház cölöp- és gerendaszerkezete, egy tapasztott háznak már csak a szétroncsolt alja, sütőkemencék maradványai, tárolóvermek, szemetesgödörök, kisebb árkok, cölöplyukak kerültek elő. A faházhoz tartozó sütőkemence erősen sérült a régi, Duna felé vezető út készítésekor, de tapasztása egy hozzávetőlegesen 25x30 cm-nyi területen megmaradt.

4. kép: Esztergom, Szentkirály. Az ásási terület
Abb. 4: Esztergom, Szentkirály. Die Ausgrabungsfläche

Az előkerült, igen nagy mennyiségű kerámialeletben különleges típusok is előfordulnak (mázás import kerámia, kívül-belül bekarcolt díszítésű tál, bordás nyakú korsók stb.). A talált egy tucatnyi Árpád-kori pénz mellett 2 bizánci érme és egy honfoglalás kori veret darabja is említésre méltó. A további fémleletek közül megemlíthető még többek között egy római bronz kulcs, egy Árpád-kori gyűrű és hajkari-ka, valamint egy középkori madaras veret.

A feltárás területén a geodéziai bemérés és helyszínrajz elkészítése után folytatódtak a kivitelezési munkálatok.

Ásásvezető: Tari Edit

KOMÁROM, CSILLAG ERŐD (DUNA-PART)

A komáromi Csillag erőd előtti Duna-parton a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Komáromi Klapka György Múzeum a 2013. év végén kezdett non-destruktív terepi kutatásokat. A lelőhely arcualata a 2014. évi Komárom és Almásfüzitő közötti gátépítés következtében jelentős mértékben megváltozott, a part menti fákat kivágták, a köves partszakasz felszínét elegyengették. A területrendezési munkálatok miatt a lelőhely könnyebben kutathatóvá vált. A parton lokalizált cölöpbjektum régészeti kutatására és dokumentálására 2014 márciusában került sor a Komáromi Klapka György Múzeummal, a tatái Kuny Domokos Múzeummal és az Argonauta Ku-

tatócsoporttal való közös munka keretein belül. A munkálatok során két cölöpsort mértünk fel. Az első, a délebbi, nyugat-keleti irányítású hét cölöpelemből állt, a hét elemből öt kör, a két legkeletebbi darab négyszög alakú átmetszettel rendelkezett. (Utóbbi kettő a csapolási nyomok alapján feltételezhetően másodlagosan felhasznált faanyagként interpretálható.) A folyó alacsony vízállása miatt szerencsés módon a kutatott cölöpsortól északra 750-760 cm-re egy újabb, öt elemből álló cölöpsor maradványai váltak lokalizálhatóvá a régészeti kutatás során. A faelemek átmérője 25 és 32 cm között változott. (5. kép)

5. kép: A 19. századi hídfő 1. cölöpsora

Abb. 5: Die erste Pfostenreihe der Brücke aus dem 19. Jh.

2014. április 22-én a lelőhely veszélyeztetettsége miatt sor került az objektum első cölöpsorának kiemelésére. A kiemelt hét elem a Komáromi Klapka György Múzeumba került.

A híd cölöpelemeiből három esetben vetünk mintát a 2013–2014. év során. A minták dendrokronológiai keltezését Grynaeus András (Magyar Dendrokronológiai Laboratórium) végezte el, aki a mintákat kelet-ausztriai lucfenyőként azono-

sította, keltezése alapján a fákat 1746, illetve 1763 után vágta ki. A cölöpjelenség datálásához további értékes támpontot adott, hogy az első cölöpsor egy csonkja mellett a fémkereső műszeres kutatás során egy 1800-ban vert egykrajcáros érem is előkerült. Az objektumot a hadtörténeti hagyomány alapvetően az 1848–1849-es forradalomhoz és szabadságharcához kötötte. A cölöpjelenség nagyobb valószínűséggel a napóleoni háborúk korából származik. A napóleoni Franciaország által jelentett veszélyeztetettség miatt a bécsi hadvezetés a stratégiai jelentős Komárom megerősítését és kiépítését határozta el. Az 1808. évi erősítési munkálatok a Duna jobb partját is érintették: a Habsburg hadmérnökök tervei alapján egy rudutokkal és gátakkal védett, négy sarokbástyás hídfőerőd épült ki az Újvárral szemben. A jelenlegi megfigyeléseink alapján a Csillag erődtől északra, a Duna-parton lokalizált objektum az 1808-ban kiépített komáromi hídfő terepi emlékeként interpretálható. Az egyik cölöpcsonk mellett talált 1800-ban vert éremlelet is ezt az azonosítást támaszthatja alá. A híd szerkezeti struktúrájának jobb megismerése további régészeti kutatást tesz szükségessé, a jelenlegi megfigyelések tükrében mindenesetre egy megközelítőleg 10 méter széles felépítménnyel számolhatunk.

Ásatásvezető: Polgár Balázs–Számadó Emese

KOMÁROM–SZÖNY, DUNA-PART, 1. LELŐHELY

A Komárom–Almásfüzitő árvízvédelmi projekt keretében az előzetes terepbejárásokat és szakfelügyeletet követően 2014. augusztus 4-én kezdődött a gépi humusztolás a korábban ismeretlen lelőhelyen, a feltárás 2014. október 31-én fejeződött be. A megelőző feltárás során, amelyet a komáromi Klapka György Múzeum és az ELTE BTK Régészeti Intézete végzett, összesen 10090 m² területet humusztoltak le, amelyből a feltárás 7619 m²-t érintett, összesen 84 objektummal és 381 stratigráfiai egységgel. Az objektumok kora zömmel a római korra esik, azonban az ásatás érintett kora vaskori objektumokat (házakat, sírokat, vermeket, kemencéket) is. (6. kép)

A gépi humusztolás során rendkívül intenzív római kori településnyomok kerültek elő a lelőhely teljes felületén falak, terrazzopadlók, tetőomladékok és kőomladékok formájában. A lelőhely feltárása során nyitott szondákban, a lelőhely nyugati szélén egy kétperiódusú, masszív terrazzopadlóval ellátott épület részlete került elő 28 m²-en, a késő római időszakban belevágott három sírral (köztük kettő téglasír). A sírok közül kettőt teljesen kiraboltak, a harmadik érintetlen volt, de melléklet nélküli. A keletre eső első szondában egy háromperiódusú, terrazzopadlóval és hypocaustummal ellátott épület egyik helyiségét tártuk fel 60 m²-es területen. A helyiség padlója alatt futó, derékszögben elkanyarodó, összesen

mintegy 18 méter hosszú fűtőcsatorna négyzetes tartóoszlopai közül 20 oszlop jó állapotban maradt meg. A legkorábbi terrazzopadló alapozásában talált Antoninus Pius (Kr. u. 138–161) érem alapján az épületet a 2. század második felében vagy a 3. század elején építhették.

Ettől az épülettől 40 méterre keletre egy hatalmas méretű, eddigi ismeretek szerint legalább 900 m² alapterületű másik épületet tártunk fel, amely fürdőként azonosítható. A helyiségek terrazzopadlósak voltak itt is, s az egyik helyiségben 30 méter hosszú, 4 méter széles felületen szinte a teljes padlózat megmaradt. A helyiségek közül négyben találhatók padlófűtés nyomai. Az épület központi, apszisos helyisége a meleg levegőjű helyiséggel (*caldarium*) azonosítható, itt több, mint 100 *hypocaustum* oszlopot találtunk. Az apszis keleti oldalán a tüzelőtér (*praefurnium*) helyét is sikerült lokalizálni. A fürdőben és környékén több vízvezető csatornát tártunk fel, egyikük a *caldarium* fűtésrendszere alatt is végigfut. A fürdő kiterjedését egyelőre nem sikerült meghatározni. Az épületnek legalább két periódusa volt: a korábbi periódus falait visszabontották, és a későbbi épület falait, valamint padlózatát több helyen ráépítették.

A feltárt épületek rendkívüli jelentősége miatt a beruházóval, kivitelezővel és az örökségvédelmi ha-

6. kép: Komárom–Szőny, Dunapart. Az ásatási terület légifényképről
Abb. 6: Komárom–Szőny, Donauufer. Die Freilegungsfläche von oben

tósággal történt folyamatos egyeztetést követően az árvízvédelmi töltés nyomvonalát módosították, így a megelőző feltárást a korábbi nyomvonal területén befejeztük.

A továbbiakban a lelőhely keleti végén, a meglévő töltés és az új nyomvonal bekötésének területén végeztük a megelőző feltárást. Ezen a szakaszon épületmaradványok már nem voltak, amit a tábor közelsége indokol, így mindössze római kori agyaggyérő és szemétdödrök, késő római sírok, valamint kora vaskori gödrök és temetkezések kerültek elő szórva-nyosan, kis intenzitással. A gödrök között a vaskor-ak voltak többségben, méretük és mélységük változó volt, a sekély, egy méteres átmérőjűtől a két méter mély és öt méter átmérőjűig terjedtek. A gödrökön kívül egy téglalap alakú, kora vaskori objektumot házként, két másik objektumot kemenceként azonosítottunk. A temetkezések közül kettő tehető a vaskorra, a rómaiak közül legjobban egy gyermeksír keltezhető a mellékletként adott, 4. század végére–5. század elejére tehető üveg pohár alapján.

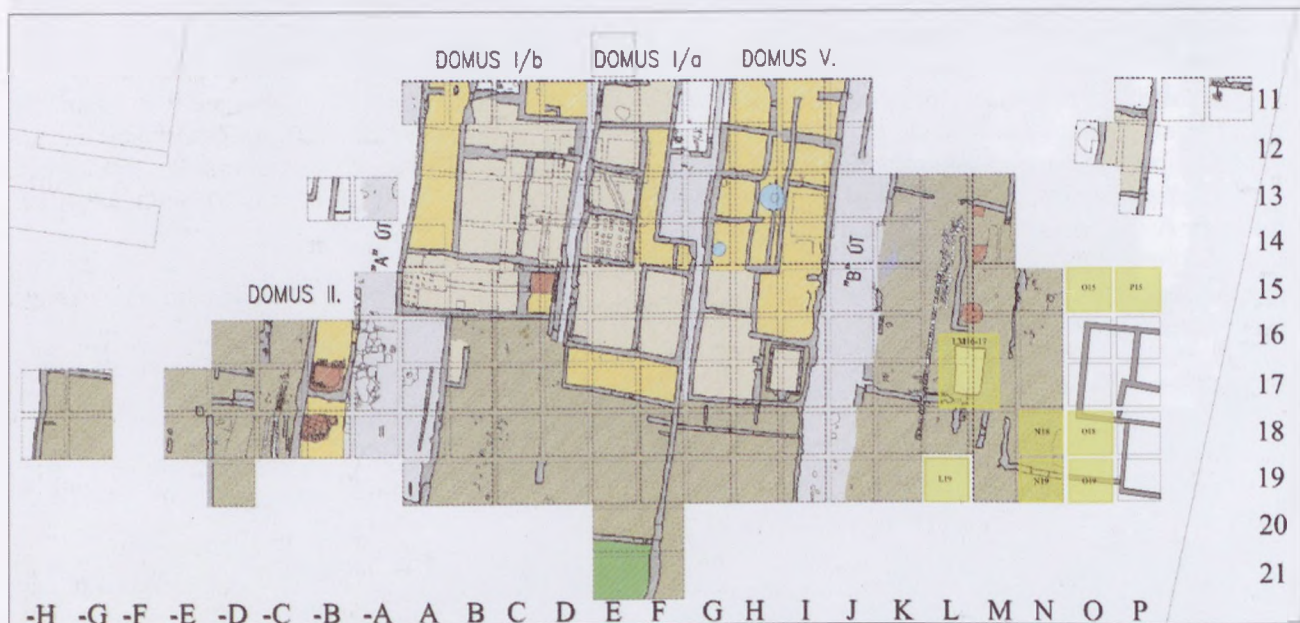
Az ásatás legkvalitatívusabb bronzlelete egy házi védőszellemet (Lar) ábrázoló bronz szobrocska, amely a még fel nem tárt, de a felszíni nyomok alapján valószínűsíthető fémműves műhely területéről került elő. (7. kép)

Ásatásvezető: Borhy László–Szamadó Emese

7. kép: Lart ábrázoló bronzszobrocska
Abb. 7: Aus Bronze gegossene Statue von Lar

KOMÁROM-SZŐNY, VÁSÁRTÉR

8. kép: Komárom-Szőny, Vásártér. Ásatási alaprajz

Abb. 8: Komárom-Szőny, Marktplatz. Ausgrabungsgrundriss

A komáromi Klapka György Múzeum és az ELTE BTK Régészeti Intézete 2014. június 30. és július 25. közötti feltárásának kettős célja volt: egyrészt a 2012-ben megtalált, 2013-ban továbbkutatott pincében lévő, jó állapotban megmaradt fafödém feltárása, felmérése, másrészt az előző években egyre nagyobb kiterjedésében megismert fémművesműhely további kutatása. Ennek érdekében összesen 12 szelvényt nyitottunk összesen mintegy 200 m² felületen (L16–17, M16–17, O16–19, P16–19). (8–9. kép)

9. kép: Komárom-Szőny, Vásártér. Ásatási szelvények felülről

Abb. 9: Komárom-Szőny, Marktplatz. Die Ausgrabungsschnitte von oben

Az L16–17 és M16–17-es szelvényekben, a mai felszíntől számított 270 cm mélységben kerültek elő a pince egykori födémszerkezetének 16–22 cm széles pallói, amelyekből összesen tizenkettőt lehetett azonosítani. (10. kép) Alattuk keresztgerendák

voltak. A felmérést Bartus Dávid régész, valamint Harsányi Eszter és Kurovszky Zsófia restaurátorok készítették Morgós András útmutatása alapján. Ezek szerint megállapítható volt, hogy a pallók, amelyek jelenleg mintegy 3 mm vastagságúak, eredetileg 3 cm vastagok lehettek. Az alattuk megfigyelhető keresztgerendák jelenleg mintegy 3–4 cm vastagok, eredetileg legalább 7 cm vastagságúak lehettek. A szorosan egymás mellé fektetett pallók alatt elhelyezkedő keresztgerendák olyan szilárd járófelületet képeztek, hogy a terrazzóhoz hasonló, öntött habarcsréteg ráhelyezését is elbírták volna. A természettudományos vizsgálatok során kiderült, hogy a faanyagot még a beomlás-betemetődés és a lebomlás előtt valamilyen bogárfertőzés érte, ezért Morgós András útmutatása szerint a teljes kibontott

10. kép: Komárom-Szőny, Vásártér. A pince beomlott tetőgerendái

Abb. 10: Komárom-Szőny, Marktplatz. Die eingestürzten Dachbalken der Keller

faszerkezetet a Kemobicid DP3 nevű gombaölő szerrel kezeltük.

2013 folyamán egy mintegy 110 m² felületen ismertté vált udvart találtunk, amelynek felületén hatalmas méretű gödör került elő, benne több száz kg súlyú vasdarabbal, fémhulladékkal. Előzetes elképzeléseink szerint itt egy újabb pince meglétét feltételeztük. A további vizsgálatokra 8 szelvényt nyitotunk ebben a zónában (O16–19, P16–19).

A szelvénycsoportban észak-déli és kelet-nyugati falakat, falkiszedéseket találtunk, amelyek legalább

két periódushoz tartoztak, a későbbi, talán 3. század végi falakat egy hatalmas területet érintő, nagy mélységű planírozást követően építették. A planírozás céljára 4 méter széles, legalább 2 méter mély és kelet-nyugati irányban legalább 5 méter hosszú gödört ástak. Betöltéséből rengeteg égett, faszenes maradvány, hatalmas mennyiségű vasrög, salak, illetve gazdag kerámiaanyag, valamint fibulák, csonttűk kerültek elő.

Ásatásvezetők: Borhy László–Számadó Emese

VÉRTESKETHELY, ÖREG-FÖLD-DÜLŐ

Bakonysárkány, Vérteskethely és Kisbér között ivóvízvezetékét építettek, ennek során a Kuny Domokos Múzeum elvégezte az előírt régészeti megfigyelést 2014. szeptember 16. és november 2. között a teljes nyomvonalon. A megelőző régészeti hatástanulmány a nyomvonal környezetében több lelőhelyet határozott meg, azonban a földmunkák egyik esetében sem bolygattak meg objektumokat. A megfigyelés során azonban Vérteskethely területén, az Öregföld-dűlő határrészen találtunk régészeti jelenséget.

A lelőhely a településtől északnyugatra, a Battyán-ér jobb partján található, egy dombhát aljában vezetőföldúttól közvetlenül keletre. A felszínen nem kerültek elő régészeti korú leletek.

A vezetékárok 2,5 méter hosszan, 140 cm mélységben egy *tegula*- és *imbrex*töredékekkel erőteljesen kevert réteget vágott át. (11. kép) A betöltés eltávolítása után megállapítottuk, hogy az objektum egy szabálytalan alakú gödör lehetett, amelynek humuszréteg aljától mért relatív mélysége mintegy 40–45 cm volt. A téglatöredékeken kívül a betöltésben további lelet (edénytöredék, állatcsont stb.) nem volt. Az objektum feletti vastag feltöltődést talán az indokolta, hogy a domboldalról az erózió során jelen-

tős homokos földmennyiség mosódott le. Ezen kívül más jelenséget nem találtunk.

11. kép: Vérteskethely. Római tegulák és imbrexek az árok alján

Abb. 11: Vérteskethely. Römische Tegula und Imbrex im Graben

Megfigyelés vezetője: László János

VÉRTESSOMLÓ, VITÁNYVÁR

2014-ben október 13. és december 15. között folytattuk a Vértessomlói hegység egyik legjobb, bár igen gyorsan romló állapotú várának feltárását. Míg az első ásatási szezonban, 2012-ben csak a rétegviszonyokról történő ismeretszerzés volt a célunk, addig ebben az évben már a falak állagmegóvásához kapcsolódó régészeti feltárásba kezdtünk.

Legveszélyeztetettebb falszakasz a belső várudvar északkeleti részén volt, a külső és belső kagylós kiomlásnak köszönhetően mintegy 30–40 cm vastagságú rész tartotta a 2 méter vastagságú falat. Ennek állagmegóvásához ezért először a belső várudvarra vezető kaput tisztítottuk ki az omladéktól. (12.

kép) A várudvar felőli metszetfalban egyértelműen elkülöníthetőek voltak a különböző omladékrétegek, valamint a korábbi időszakok rablóárkai is. A várkapu 180 cm széles volt, alsó részén küszöbkő léte feltételezhető. Felvonóhídnak nincs nyoma, a bejutás a belső várudvarra lépcsőn keresztül történhetett, amely a kapu előtti kisebb pihenőhöz vezethetett, ezt két fagerenda tarthatta. (Feltételezhető, hogy a fagerendás tartószerkezet egy idő után megszűnt, erre utal az egyik üregének elfalazása.) (13. kép) A nyílás kitisztítása után a kapu helyét helyreállítottuk, a szárkövek helyének üresen hagyásával, valamint a külső falsík kagylós kiomlását is visszafalaztuk. (14. kép)

12. kép: Vértessomló, Vitányvár. A északkeleti falszakasz a feltárás közben

Abb. 12: Vértessomló, Burg Vitány. Die nordöstliche Mauer während der Ausgrabung

A megerősített falszakasz és a külső várfal közötti falszorosban kisebb kutatóárkot nyitottunk a déli részen, itt 60 cm mélységben már vörösre égett, paticsos omladékréteget bontottunk ki, benne nyílászáróhoz tartozó kőfaragványok darabjaival, téglákkal, valamint kályhaszemtöredékekkel. Jelentősebb kutatásra itt nem nyílt mód, következő évben folytatódik ennek a résznek a feltárása. Ekkor talán választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy oszlopszerkezetű, veszőfonatos, tapasztott oldalú ház létét kell-e itt feltételeznünk.

13. kép: Vértessomló, Vitányvár. A belső várkapu feltárás közben

Abb. 13: Vértessomló, Burg Vitány. Das innere Burgtor während der Ausgrabung

A vár északnyugati részén álló magas épülettömb északi zárófala eddig ismeretlen volt, csak a Csernőféle 19. századi alaprajzi vázlat utalt helyére. Ezért egy észak-déli irányú kutatóárokmal megkerestük ezt a falszakaszt. Belső oldalán a falsík egyértelműen mutatkozott, (15. kép) míg külső oldalán nem találtuk meg, az azonban elmondható, hogy a fal itt is legalább 2 méter vastag volt. A kutatóárkunk hosszát nem tudtuk tovább növelni a nagyméretű fák miatt, ezek kivágása után kaphatunk végleges választ a falvastagságra, és azonosíthatjuk egyértelműen a külső falsíkot is.

Kitisztítottuk az északnyugati épülettömb legaló szintjén levő, a kapu irányába mutató nyílást is. Az

14. kép: Vértessomló, Vitányvár. A helyreállított várfal

Abb. 14: Vértessomló, Burg Vitány. Die restaurierte Burmmauer

megállapítható volt, hogy felső részét a belső oldalon még a fal építésekor elfalazták. Rendeltetésére eddig nem találtunk magyarázatot. Betöltésében az épület belső részéből származó omladék volt, alján pedig az eredeti habarccsal elkent felület bukkant elő.

15. kép: Vértessomló, Vitányvár. A feltárt északi várfal

Abb. 15: Vértessomló, Burg Vitány. Die freigelegte nördliche Burmmauer

A későbbi falkonzerválást előkészítendő az északkeleti várfal külső, érintetlen falsíkját is megkerestük 2 kutatóárkunkkal. Szerencsés helyzet adódott, mert a felszíntől már mintegy 40 cm mélységben megtaláltuk ezt, egészen jó állapotban.

Az előkerült leletanyag zöme (edénytöredékek, kályhaszemek) omladékrétegből származott, így a vár építéstörténetéhez adalékokkal még nem szolgálnak. A fémkeresővel gyűjtött leletanyagból említésre méltó egy bronzból öntött kisebb harang palástjának töredéke, valamint I. János cseh király eziüstgarasa. A vár külső árkában gyűjtött, mozdítható kőfaragványokat beszállítottuk a Kuny Domokos Múzeumba, ahova a többi leletanyag is került.

Ásatásvezető: László János

A KÖTETBEN TALÁLHATÓ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE –

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta GeolHung	Acta Geologica Hungarica (Budapest)
AForschMB	Archäologische Forschungen zu den Ausgrabungen auf dem Magdalensberg (Innsbruck)
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis (Alba Iulia)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
BAR	British Archaeological Reports (Oxford)
BAR-IS	British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BCH Suppl.	Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément (Athènes)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt am Main)
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies (London)
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Netherland (Amersfoort)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
CarnJb	Carnuntum Jahrbuch (Wien)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve (Kecskemét)
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
DissMonSADJ	Dissertationes et Monographiae Saveza Arheoloskih Drustava Jugoslavije (Beograd)
DissPann	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
DMM	Duna Menti Múzeum (Komárno, Szlovákia)
ELTE TTK FFI	Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézet (Budapest)
FiA	Forschungen in Augst (Augst)
FiL	Forschungen in Lauriacum (Linz)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
FW	Fundort Wien. Berichte zur Archäologie (Wien)
Germania	Germania. Anzeiger des Röm.-Germ. Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)
GyEL PL	Győri Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltára (Győr)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JRA	Journal of Roman Archaeology (Cambridge)
KDM	Kuny Domokos Múzeum (Tata)
KDM NNM	Kuny Domokos Múzeum Német Nemzetiségi Múzeum (Tata)
KDMK	Kuny Domokos Múzeum Közleményei (Tata)
KEMÖLÉ	Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei (Esztergom)
KGyM	Klapka György Múzeum (Komárom)
KMMK	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei (Tata)
MK	Magyar Könyvszemle (Budapest)
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (Debrecen)
MNL KEML	Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom)
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
MNM NÖK	Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ (Budapest)
MRGK	Materialen zur Römisch-Germanischen Keramik (Bonn)
MúzK	Múzeumi Közlemények (Budapest)
MűvÉrt	Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NassAnn	Nassauische Annalen. Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung (Wiesbaden)

NépK	Néprajzi Közlemények (Budapest)
NMMÉ	A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (Salgótarján)
ORL	Der obergermanisch-raetische Limes des Roemerreiches (Heidelberg)
OSZK DKA	Országos Széchényi Könyvtár Digitális Képtár (Budapest)
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie (Tulcea)
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest)
RCRF Acta	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta
RÖ	Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie (Wien)
RLÖ	Die Römische Limes in Österreich (Wien)
SEB	Sylloge Epigraphica Barcinonensis (Barcelona)
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV (Nitra)
StudCom	Studia Comitatus (Szentendre)
TMÉ	Túzó Múzeum Évkönyve (Budapest)
TrZ	Trierer Zeitschrift (Trier)
VEAB	Veszprémi Akadémiai Bizottság (Veszprém)
WMMÉ	A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZM	Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)
á	átmérő
fm	fülmetszet
h	hosszúság
j.b.l.	jelezve balra lent
j.j.l.	jelezve jobbra lent
j.n.	jelzés nélkül
ltsz.	leltári szám
m	magasság
nk	nem kiszerkeszthető
sz	szélesség
v	vastagság

MTA Könyvtár és Információs Központ
Periodika 2017.05.26.1

KUNY DOOMOKOS

MÚZEUM

KÖZLEMÉNYEI 21.

2015